AMIN MAALOUF

LABIRINTUL RĂTĂCIȚILOR

Occidentul și adversarii săi

POLIROM

AMIN MAALOUF

LABIRINTUL RĂTĂCIŢILOR

Occidentul şi adversarii săi

Amin Maalouf, *Le labyrinthe des ^garăs. L'Occident et ses adversaires*
© Editions Grasset & Fasquelle, 2023
© 2024 by Editura POLIROM, pentru ediţia în limba română
Această carte este protejată prin copyright. Reproducerea integrală sau parţială, multiplicarea prin orice mijloace şi sub orice formă, cum ar fi xeroxarea, scanarea, transpunerea în format electronic sau audio, punerea la dispoziţia publică, inclusiv prin internet sau prin reţele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informaţiilor, cu scop comercial sau gratuit, precum şi alte fapte similare săvârşite fără permisiunea scrisă a deţinătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislaţiei cu privire la protecţia proprietăţii intelectuale şi se pedepsesc penal şi/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.
Pe copertă: © tuncelik81/Depositphotos.com *www.polirom.ro*
Editura POLIROM
Iaşi, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700505
Bucureşti, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, se. 1, et. 1, sector 4, 040031, O.P. 53
Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României:
MAALOUF, AMIN
Labirintul rătăciţilor – Occidentul şi adversarii săi / Amin Maalouf; trad, din Ib. Franceză de Dan Petrescu. — Iaşi: Polirom, 2024
Conţine bibliografie
ISBN: 978-973-46-9831-8
I. Petrescu, Dan (trad.)
94
Printed în ROMANIA

AMIN MAALOUF

LABIRINTUL RĂTĂCIȚILOR

Occidentul și adversarii săi

Traducere din limba franceză
de Dan Petrescu

POLIROM
2024

În memoria mamei mele, născute în Egipt în 1921,
decedate în Franţa în 2021.

Prolog

„Trecutul nu moare niciodată.
Nici măcar nu a trecut.”

„The past is never dead.
It’s not even past.”

William Faulkner (1897-1962), *Requiem for a Nun*

Omenirea cunoaşte astăzi o perioadă dintre cele mai primejdioase din istoria ei. În unele privinţe, ceea ce se întâmplă este fără precedent; însă, în alte privinţe, lucrurile decurg în dreaptă linie din conflictele anterioare ce au opus Occidentul adversarilor săi. Cartea de faţă se ocupă tocmai de aceste înfruntări din trecutul îndepărtat şi apropiat.

Nu voi zăbovi îndelung asupra reacţiilor provocate, la toate latitudinile, de expansiunea colonială europeană, şi care au fost nenumărate. Subiectul meu va fi mult mai restrâns, căci se va limita la ţările care, în cursul ultimelor două secole, au încercat să repună decisiv în cauză supremaţia globală a Occidentului.

Prenumăr doar trei: Japonia imperială, Rusia sovietică, apoi China.

Înainte de a le evoca itinerariile atât de aparte şi fără a voi să anticipez rezultatul conflictelor actuale, o chestiune se impune: oare într-adevăr asistăm astăzi la declinul Occidentului?

Evident, întrebarea nu este nouă, ea revine în mod recurent încă de la Primul Război mondial, cel mai adesea, de altfel, sub pana europenilor înşişi, ceea ce nu are nimic surprinzător, de vreme ce puterile de pe vechiul continent au cunoscut efectiv o „declasare” faţă de rangul pe care-l deţineau în lume pe timpul marilor imperii coloniale.

Cu toate astea, o bună parte din preponderenţa lor pierdută a fost „recuperată” de către cealaltă putere occidentală care sunt Statele Unite ale Americii. Marea naţiune de peste Atlantic a urcat pe locul întâi cu mai bine de o sută de ani în urmă; ea şi-a atribuit misiunea de a le bloca drumul tuturor duşmanilor taberei sale; iar la ora la care scriu aceste rânduri, îşi păstrează întâietatea – prin puterea militară, prin capacităţile-i ştiinţifice şi industriale, ca şi prin influenţa sa politică, culturală şi mediatică în ansamblul planetei.

Să fie oare ea astăzi pe punctul de a cădea, la rându-i, de pe piedestalul său? Să fim noi oare pe cale de a asista la declasarea întregului Occident şi la emergenţa altor

civilizaţii, a altor puteri dominante?

Acestor întrebări, ce vor reveni cu siguranţă să ne bântuie congenerii de-a lungul secolului nostru, eu le voi da, cât mă priveşte, un răspuns nuanţat: da, declinul este real şi ia uneori înfăţişarea unui veritabil faliment politic şi moral; dar toţi cei care combat Occidentul şi-i contestă supremaţia, din motive bune ori proaste, cunosc un faliment şi mai grav decât al său.

Convingerea mea în materie este că nici occidentalii, nici numeroşii lor adversari nu sunt astăzi capabili să scoată omenirea din labirintul prin care s-a încurcat.

Unii dintre contemporanii mei ar fi, presupun, împăcaţi cu un asemenea diagnostic. Conştienţi de dificultăţile prin care trec propriile lor naţiuni, ei ar fi mulţumiţi să-şi spună că şi ceilalţi o duc la fel de rău. Dar dacă ne situăm într-o perspectivă mai amplă, nu putem să nu ne neliniştim din pricina acestei *rătăciri* generalizate, a acestei *epuizări* a lumii, a incapacităţii diferitelor civilizaţii terestre de a rezolva problemele atât de spinoase cărora planeta noastră trebuie să le facă faţă.

Îmi place să cred totuşi că aprehensiunea pe care o încerc şi pe care mulţi alţii o resimt pretutindeni va suscita în cele din urmă o conştientizare salutară. Dacă nicio naţiune, nicio comunitate umană, nicio arie de civilizaţie nu posedă toate virtuţile şi nici nu deţine toate răspunsurile; dacă niciuna nu are capacitatea şi dreptul de a-şi exercita dominaţia asupra celorlalte şi, pe deasupra, niciuna nu vrea să fie supusă, înjosită ori marginalizată, n-ar trebui oare atunci să regândim în profunzime felul în care lumea noastră este guvernată, spre a le pregăti generaţiilor ce vor să vină un viitor mai senin, care să nu fie zbuciumat de războaie reci sau calde şi nici de lupte interminabile pentru supremaţie?

Căci greşim calea dacă vom crede că omenirea trebuie să aibă obligatoriu în frunte o putere hegemonică şi că trebuie doar să nădăjduim că ea va fi cea mai puţin rea, cea care ne va ultragia cel mai puţin, cea al cărei jug va fi cât mai uşor de suportat. Niciuna nu merită să ocupe o

poziţie atât de strivitoare – nici China, nici America, nici Rusia, nici India, nici Anglia, nici Germania, nici Franţa, nici chiar Europa unită. Toate, fără excepţie, ar deveni arogante, prădalnice, tiranice, detestabile dacă s-ar pomeni atotputernice, fie ele chiar purtătoare ale celor mai nobile principii.

Aceasta este marea învăţătură pe care ne-o oferă Istoria şi există poate schiţată într-însa, dincolo de tragediile de ieri şi de astăzi, o soluţie.

I
Scânteile japoneze

„Obiceiurile rele din trecut vor fi abandonate şi totul va fi de-acum întemeiat pe legile naturii. Cunoaşterea va fi căutată în toată lumea…”

Jurământul împăratului Meiji, 6 aprilie 1868

1

În ultimele zile din mai 1905, o ştire nemaipomenită s-a răspândit dinspre Extremul Orient: flota imperială rusă, pornită cu mare pompă din Marea Baltică şapte luni mai înainte, cu intenţia de a le trage o bătaie japonezilor, ar fi fost nimicită; peste cinci mii de oameni ar fi pierit în mare şi alţi şase mii ar fi fost luaţi prizonieri, între care şi vice-amiralul Rojdestvenski; grav rănit la cap, acesta ar fi acum internat într-un spital de pe insula Kyushu, unde adversarul său, amiralul Togo Heihachiro, care-l învinsese, s-ar fi dus să-i facă o vizită de curtoazie şi să se intereseze de starea sănătăţii lui.

Incredulitatea şi stupefacţia au cuprins toată lumea. Doar de atâta amar de vreme puterile europene practicau, cu rigoare şi eficacitate, politica bombardării de pe mare cu canonierele! Atunci când vreun satrap de peste mări, fie el beiul din Alger, nababul din Bengal, sultanul din Zanzibar ori chiar împăratul Chinei, se arăta recalcitrant, nesupus sau insolent, se trimiteau grabnic câteva canoniere pentru a-l readuce la cuminţenie.

Şi dintr-odată acolo, în strâmtoarea Tsushima, „canonierele” ţarului au fost nereverenţios date la fund. Dintre toate vasele flotei, care avea vreo treizeci, numai trei au putut ajunge la Vladivostok.

Cei care urmăreau îndeaproape evenimentele anului dinainte n-ar fi trebuit să fie surprinşi. Încă de la începutul conflictului, în februarie 1904, ruşii dădeau semne de slăbiciune, pe uscat ca şi pe mare. Prin cancelarii se şoptea că imperiul ţarilor, oricât de uriaş ar fi fost el, nu era mai puţin bolnav decât cel al sultanilor otomani, însă prea puţini oameni se aşteptau la o asemenea înfrângere.

La Londra, la Berlin, ca şi la Paris sau la Viena, ziarele subliniau că pentru prima dată „un popor de culoare” învinsese o mare putere europeană şi îşi avertizau cititorii cu privire la „pericolul galben”. În Statele Unite, una dintre rarele persoane bucuroase de eveniment se întâmplă să fie, şi nu e de mirare, universitarul negru

W.E.B. Du Bois, care se declară recunoscător japonezilor pentru că au zdrobit „stupida magie modernă a cuvântului *Alb*”.

*

De aproape o jumătate de mileniu „omul alb” îşi stabilise preeminenţa în lume. De-ar fi să i se atribuie un secol „ascensiunii” sale, ar fi cel de-al XV-lea.

„II Quattrocento”, cum îi spun italienii, începuse totuşi sub cu totul alte auspicii. Din 1405 încolo, o uriaşă flotă chineză efectuase mai multe expediţii maritime, cuprinzând uneori douăzeci şi opt de mii de oameni în echipaj şi peste două sute de nave, între care vreo şaizeci de jonci imense încărcate şi la dus, şi la întors de comori fabuloase. Era comandată de un personaj ieşit din comun, amiralul Zheng He. Provenit dintr-o familie de înalţi funcţionari chinezi de religie musulmană, misiunea lui era să exploreze toate zonele de coastă care se întindeau de la insulele Sunde până la Cornul Africii, trecând pe lângă India, Persia şi Peninsula Arabică, pentru a le descrie şi cartografia, pentru a stabili cu ele relaţii de schimb, pentru a demonstra prin magnificenţa flotei pe cea a suveranului care o armase şi de asemenea, de fiecare dată când faptul părea cu putinţă, pentru a obţine de la vasalii din Imperiul de Mijloc tributurile ce aveau să le pecetluiască înfeudarea.

Zheng He ar fi putut rămâne în Istorie drept cel dintâi dintr-o stirpe de exploratori chinezi, dar cea de-a şaptea călătorie a lui avea să fie şi ultima. Înscăunarea unui nou împărat, în 1424, schimbase mult datele istorice şi oprise avântul expansiunii. S-a decretat că expediţiile fuseseră costisitoare şi inutile. Flota a fost lăsată de izbelişte şi a prins să se deterioreze. Apoi s-a poruncit să fie distrusă, sub ameninţarea unor pedepse severe pentru oricine ar fi încercat s-o reconstruiască.

China s-a închis atunci în sine, condamnându-se la o lungă stagnare epuizantă din care secoli vor trece până să se extirpe.

În aceeaşi epocă, dar la celălalt capăt al lumii, o mişcare

inversă se amorsa. Un prinţ european, Henric al Portugaliei, zis Navigatorul deşi navigase foarte puţin, a decis să finanţeze şi să patroneze o serie de expediţii de coastă către Africa neagră. Ele au început cu descoperirea Insulelor Azore în 1427; s-au întins până la Golful Guineei, unde europenii încă nu se aventuraseră vreodată; apoi au ajuns la Capul Bunei Speranţe.

În următoarele decenii, toate oceanele aveau să fie brăzdate de căpitani, aventurieri, neguţători, botanişti şi misionari veniţi din Genova, din Veneţia, din Porto, din Bristol, din Amsterdam sau din Saint-Malo – o vastă acţiune de explorare, de colonizare, de exploatare şi de cucerire ce avea să facă din Europa occidentală, vreme de secole, centrul politic, economic şi intelectual al planetei.

Iniţiativa prinţului Henric nu era doar rodul pasiunii lui personale pentru descoperirea Pământului, a popoarelor şi bogăţiilor sale; ea se înscria într-o mare mişcare de deşteptare culturală şi de înflorire ce merită pe deplin numele care i-a fost dat în Istorie: Renaşterea. Odată cu ea, Occidentul creştin a prins să iasă din lungul tunel care a fost pentru el Evul Mediu, un întreg mileniu inaugurat de năvălirile barbare şi încheiat cu ciuma neagră şi cu Războiul de O Sută de Ani.

Concepută ca o reîntoarcere la vremurile glorioase ale Greciei şi Romei antice, Renaşterea avea să fie încă nesfârşit mai mult decât atât. O civilizaţie eminamente nouă avea să se nască şi asta într-o sută de domenii simultan, de la practicile comerciale la tehnicile artistice, fără a uita tiparul, invenţie chinezească reluată şi dezvoltată de Gutenberg începând din 1440.

Originală şi cutezătoare, civilizaţia europeană ieşită din Renaştere avea să înfăptuiască ceea ce nici o alta nu putuse face înainte de ea: să cucerească întreaga planetă, în sensul propriu al termenului ca şi în sens figurat, şi prin cele mai rafinate metode, precum şi prin cele mai brutale.

2

Pe parcursul următoarelor patru veacuri, din cel de-al XVI-lea în cel de-al XIX-lea, supremaţia Occidentului n-a făcut decât să se extindă şi să se consolideze, în ansamblul planetei şi în toate domeniile.

La început, otomanii mai sperau încă, în prelungirea cuceririi Constantinopolului de la 1453, să-şi împingă frontierele până la Budapesta şi până la porţile Vienei. Însă avântul lor fu contenit, pe uscat ca şi pe mare. Iar dacă imperiul lor nu s-a transformat imediat în acel „bolnav" ce va deveni până la urmă, totuşi turcii n-au mai fost niciodată în măsură să se impună.

De altminteri, n-aveau să se mai vadă nicăieri în lume, şi pentru mult timp de-acum încolo, ivindu-se puteri în stare să conteste preeminenţa Europei. Fireşte că au existat, ici-colo, nişte dinastii glorioase, precum mogulii din India, care au construit Taj Mahalul, ori safavizii din Persia, care au făcut splendoarea Ispahanului. Dar numai europenii mai nutreau ambiţii planetare, doar ei îşi croiau domenii peste mări şi oceane.

Primele imperii întinse pe mai multe continente au fost cele ale Spaniei şi Portugaliei, care şi-au împărţit între ele cea mai mare parte din Lumea Nouă; ele au fost curând ajunse din urmă de Anglia, Franţa, Ţările de Jos; apoi, mai târziu, în secolul al XIX-lea, de trei

State nou constituite şi care-şi voiau părţile lor din „prăjitura" colonială: Belgia, Germania şi Italia. În ce-i priveşte pe ruşi, ei se porniseră să cucerească, prin avansări teritoriale succesive, un uriaş imperiu asiatic, întins de la poalele Uralilor până la malul Mării Japoniei, unde au întemeiat Vladivostokul, pe o peninsulă cedată de China.

Acolo unde europenii au găsit vreun avantaj, în special în Americi şi în Australia, au stabilit colonii de populare a ţinuturilor – amestecându-se uneori cu aborigenii, dar cel mai adesea deposedându-i de pământurile lor, alungându-i sau masacrându-i. Prin alte locuri, s-au mulţumit să-şi

trimită soldaţii şi administratorii. Generaţii de elevi au învăţat din manualele şcolare în care se vedeau, pe hărţile lumii, largi plaje roz, albastre, violete, galbene sau verzi, corespunzând diferitelor imperii coloniale europene. Şi era doar un singur aspect al realităţii. Multe ţări, fără a fi astfel colorate, erau supuse unor „capitulări", unor „tratate inegale" sau unor protectorate forţate.

Această expansiune geografică s-a putut întâmpla şi perpetua fiindcă era însoţită de un formidabil avânt material şi moral ce avea să transforme în profunzime naţiunile în cauză.

Începând din secolul al XVIII-lea, Europa occidentală a intrat în era Revoluţiei Industriale, care a debutat în Anglia înainte de a cuceri continentul şi care a fost, neîndoielnic, una din cotiturile decisive ale întregii aventuri umane. Odată cu ea s-a declanşat o înflorire vertiginoasă a ştiinţelor, a tehnicilor şi a ideilor, care n-avea să se mai potolească nicicând şi care urma să dea naştere civilizaţiei celei mai avansate, mai dinamice şi mai ambiţioase din Istorie – o civilizaţie prometeiană căreia îi suntem cu toţii şi astăzi, şi oricare ne-ar fi apartenenţele ori credinţele, totodată moştenitori şi creaturi.

Fiind vorba de o mişcare atât de amplă şi de complexă, ar fi fastidios să ne lansăm într-un studiu detaliat al originilor, etapelor sau consecinţelor ei. Mă voi mărgini deci să amintesc aici evidenţa, şi anume că Revoluţia Industrială, asigurându-le occidentalilor preponderenţa economică şi superioritatea militară, le-a bulversat totodată în profunzime societăţile – o metamorfoză care a fost deseori traumatizantă, însă care le-a stabilit în cele din urmă primatul intelectual şi moral în lumea întreagă.

Idei noi au prins corp, privind cetăţenii şi drepturile lor, guvernanţii şi datoriile lor, locul religiei şi limitele ei. Au avut loc mari revolte, în principal Glorioasa Revoluţie engleză din 1688, Războiul de Independenţă american din 1776 şi Revoluţia Franceză din 1789, care aveau să le aducă popoarelor respective o nouă încredere şi să identifice Occidentul în ochii lumii întregi cu noţiunile de

modernitate, de libertate şi de progres.

De acum înainte, el avea să domnească atotstăpânitor, prin forţa cunoştinţelor şi a gândirii tot atât precât prin forţa armelor. Celelalte ramuri ale omenirii, chiar şi naţiunile cele mai numeroase, chiar şi cele care clădiseră într-un trecut revolut mari civilizaţii şi puternice imperii, vor fi constrânse să-i recunoască preeminenţa. Planeta va urma să trăiască exclusiv în ritmul occidentalilor, al invenţiilor, rivalităţilor, utopiilor, revoluţiilor, războaielor, ca şi al tratatelor lor de pace. Numai ei vor mai avea încă de jucat adevărate roluri pe scena lumii; ceilalţi n-ar mai fi decât nişte comparşi, nişte supletivi, nişte figuranţi, totodată uluiţi, fermecaţi, îndureraţi, frustraţi şi neputincioşi, supunându-se voinţei învingătorilor fără nicio tragere de inimă şi visând în acelaşi timp la revanşe şi răsturnări.

Aşa arăta starea lumii în zorii secolului XX şi se putea crede că tot aşa avea să rămână multă vreme înainte, poate pentru totdeauna. Dar această rânduială a lucrurilor a fost dintr-odată repusă în cauză de bătălia de la Tsushima.

*

În ţările din Orient, bucuria era generală. „Victoria Japoniei a diminuat sentimentul de inferioritate de care suferea cea mai mare parte dintre noi”, va scrie mai târziu Jawaharlal Nehru, viitorul prim-ministru al Indiei. „De vreme ce o mare putere europeană fusese învinsă, însemna că Asia încă mai putea să învingă Europa, cum făcuse pe vremuri.”

Dr. Sun Yat-sen, care avea să devină cel dintâi preşedinte al Republicii Chineze, va spune practic acelaşi lucru: „Noi am văzut înfrângerea Rusiei de către Japonia ca pe înfrângerea Occidentului de către Orient. Victoria japonezilor era victoria noastră.” Iar unul dintre marile nume ale literaturii arabe contemporane, irakianul Maarouf Al-Rusâfi, va dedica un lung poem bătăliei de la Tsushima, descriind peripeţiile înfruntării şi minunându-se de abilitatea tactică a amiralului japonez: „Togo îşi dispuse

flota foarte aproape de flota inamică, / Precum o haină se poate lipi de pielea celui ce-o poartă”, înainte de a conchide cu o lecţie morală şi politică: „Fiinţa valoroasă care-şi face din Raţiune armă merită să triumfe. Suveranul care-i încredinţează fiecare misiune celui ce ştie s-o îndeplinească merită să guverneze.”

Pentru oamenii aceştia, ca şi pentru toţi compatrioţii lor, evenimentul căpăta o semnificaţie precisă. De foarte mult timp, popoarele brutalizate de Istorie se întrebau angoasate cum să-şi recupereze înapoierea, cum să pună capăt degradării şi umilirii, iar acum ştiau răspunsul: trebuiau să întreprindă cu orice preţ o modernizare masivă şi integrală. Da, puteau ieşi din impasul istoric în care se aflau, dar numai dacă se arătau cutezătoare, hotărâte şi voluntariste.

Oare nu în acest spirit japonezii o apucaseră pe calea ce făcuse posibilă strălucita lor victorie asupra ruşilor?

3

Totul începuse în iulie 1853, când un ofiţer de marină american, comodorul Matthew Perry, apăruse dinaintea coastelor Arhipelagului, cerând să fie primit de cele mai înalte autorităţi, cărora dorea să le înmâneze o scrisoare oficială a preşedintelui Statelor Unite către al său „mare şi bun prieten”, împăratul Japoniei.

Încă de la sosire, vizitatorul se arătase prea puţin respectuos faţă de regulile edictate de amfitrionii săi. În principiu, orice navă care voia să acosteze trebuia să ceară permisiunea s-o facă şi să aştepte în largul mării ca să-i fie dată undă verde; şi trebuia obligatoriu să se ducă la Nagasaki, singurul port prevăzut pentru primirea vizitatorilor. Însă Perry se hotărâse să se îndrepte mai degrabă spre Edo, sediul puterii efective.

Scrisoarea semnată de preşedintele Millard Fillmore era curtenitoare şi amabilă, formulând totodată cerinţe precise: „Ştim că vechile legi ale guvernului Majestăţii Voastre Imperiale nu îngăduie comerţul exterior decât cu chinezii şi olandezii; dar pe măsură ce starea lumii se schimbă şi se formează noi ţări, pare a fi înţelept din când în când să facem legi noi.” Statele Unite fac parte dintre acei nou-veniţi pe scena mondială, spunea scrisoarea, şi ele merită să fie luate în considerare. „Teritoriul nostru se întinde de la un ocean la altul, marele nostru Stat California e situat chiar în faţa domeniului Dvs., vapoarele noastre cu abur pot face traversarea în optsprezece zile.” Cele două naţiuni ar fi foarte avantajate să stabilească între ele relaţii prieteneşti, întemeiate pe respectul mutual, şi să facă schimb de mărfuri.

Misiva era pusă cu solemnitate într-o cutie de lemn de palisandru împodobită cu aur şi era însoţită de un „cadou” – un pătrat de pânză albă pe care vizitatorul îl despături sub privirile amfitrionilor săi perplecşi, explicându-le că preşedintele său spera din tot sufletul că împăratul va răspunde pozitiv cererilor lui; dar dacă, din nefericire, răspunsul ar fi fost negativ, avea să fie război. „Iar în acest

caz – adăugă comodorul Perry – veţi avea nevoie de asta ca să capitulaţi.”

În pofida a ceea ce o asemenea aroganţă ar putea lăsa să se creadă, Matthew Perry nu avea profilul unui ţicnit temerar. Ofiţer superior aproape sexagenar, cunoscut în marină pentru talentele-i de organizator, el nu se comportase aşa cu gândul de a provoca, ci în virtutea unei evaluări precise a mizelor şi a riscurilor. Înainte de a întreprinde acea călătorie, examinase cu grijă tot ce găsise despre Japonia – istoria, legile, bogăţiile, conducătorii ei – şi ajunsese la concluzia că n-avea să servească la nimic să se arate docil şi reverenţios; ca să se facă respectat, trebuia să dea impresia unei încrederi totale în sine, ca şi cum nu s-ar fi temut de nimic, pe când amfitrionii săi ar fi avut toate motivele să se teamă dacă ar fi îndrăznit să-l contrarieze.

Era o abordare cel puţin riscantă ce s-ar fi putut termina lamentabil. Dar ea s-a dovedit a fi uimitor de eficace. Autorităţile japoneze, impresionate de personaj, de navele-i negre şi de steagul alb, au şovăit să-i pedepsească îndrăzneala. Aveau pesemne încă în minte umilirea aplicată Chinei de britanici cu câţiva ani mai înainte, când cu Războiul Opiului. Aşa se face că au preferat să temporizeze mai degrabă decât să le dea americanilor un pretext de a le ataca. S-au mulţumit prin urmare să-i ceară lui Perry să plece, iar el a consimţit, însă nu fără să le fi făgăduit să se întoarcă peste un an spre a le auzi răspunsul. Ceea ce a şi făcut. Şi atunci s-a semnat un acord care autoriza comerţul între cele două naţiuni şi astfel punea capăt izolării seculare a Arhipelagului.

Această deschidere cu forcepsul operată prin acţiunea temerară a unui ofiţer de marină a inaugurat o lungă perioadă de tulburări ce urma să aibă consecinţe majore pentru Japonia, pentru Statele Unite şi de asemenea pentru restul planetei.

*

Preşedintele american avea obligaţia de a-i adresa o scrisoare oficială împăratului, dar era prea puţin probabil

ca acesta s-o citească sau chiar să-i treacă prin minte altcuiva să i-o arate. Deja de câteva secole suveranii niponi încetaseră să mai guverneze. Existau chiar două capitale: la Kyoto îşi avea reşedinţa împăratul, înconjurat de poeţi, de caligrafi, de muzicieni şi deopotrivă de spioni care se asigurau că el nu se ocupa de afacerile de Stat, fie ele externe sau interne, militare sau civile; acestea ţineau toate de resortul *shogunului,* „comandantul şef", care era adevăratul stăpân al ţării şi îşi avea reşedinţa la Edo.

Puterea shogunilor prevala din secolul al XII-lea, iar de două sute cincizeci de ani se transmitea în rândul aceluiaşi clan, Tokugawa. Shogunii dăduseră ţării o mare stabilitate şi de asemenea, câtăva vreme, o relativă prosperitate. Dar în epoca în care sosise escadronul comodorului Perry, sistemul era în criză. Chiar dacă populaţia avea puţine contacte cu străinătatea, o parte din elită izbutea să urmărească ceea ce se petrecea în restul lumii. China şi Coreea îi erau apropiate geografic şi cultural, iar ştirile circulau inevitabil între ele şi arhipelagul nipon.

Şi mai erau şi neguţătorii neerlandezi stabiliţi la Nagasaki; fireşte că ei se arătau de obicei discreţi, spre a nu compromite privilegiile ce li se consimţiseră, însă câteodată li se mai întâmpla să stea de vorbă cu oamenii locului, avizi să afle fărâme de informaţii pe care diriguitorii lor li le ascundeau; de pildă, datorită lor populaţia aflase de Revoluţia Franceză, dar cu câţiva ani mai târziu şi într-o versiune destul de expurgată.

Câtă vreme oare shogunii aveau să mai poată împiedica evenimentele din lume să ajungă la urechile supuşilor lor? Câtă vreme aveau să mai poată menţine o ierarhie socială în care samuraii se aflau în vârful scării, iar precupeţii jos de tot?

La sosirea „vizitatorului" american, aceste întrebări se puneau deja şi probabil de aceea autorităţile se comportaseră atât de prudent. Dar în loc să calmeze dezbaterea, circumspecţia lor o înteţi şi mai abitir. Cei mai îndrăzneţi spuneau că nu era de-ajuns să se întredeschidă timid uşa, ci ar trebui mers mult mai departe; cei mai

temători găseau că, dimpotrivă, deja se riscase peste măsură şi dacă ţara ar începe să se deschidă rafalelor de vânt ale lumii s-ar dezlănţui o furtună pe care nimeni n-ar mai putea-o potoli şi care ar spulbera totul în bătaia ei.

O mare perturbare se propaga în toate clasele societăţii, însoţită de acuze şi de violenţă. Bande înarmate de jefuitori fanatici şi xenofobi au început să infesteze oraşele şi satele. După câţiva ani de instabilitate crescândă, ţara eşuă până la urmă într-un război civil ucigător, care a dus la căderea shogunatului şi la instaurarea, în 1868, a unui regim cu totul nou, prezentat ca o „restauraţie” a puterii imperiale şi a cărui figură emblematică era un tânăr suveran de cincisprezece ani, Mutsuhito.

El a adoptat, pentru a-şi caracteriza domnia, denumirea de Meiji, „guvernare luminată”, şi a părăsit Kyoto spre a se instala la Edo, rebotezată Tokyo, „capitala Răsăritului”, unde a luat în stăpânire castelul shogunilor, ce deveni Palatul Imperial.

4

În două rânduri, Japonia modernă rezultată din „Restauraţia Meiji” avea să fie un izvor de inspiraţie pentru o bună parte a omenirii şi îndeosebi pentru marile naţiuni din Orient: întâi, datorită faptelor sale războinice; pe urmă, datorită înfăptuirilor sale economice. Destinul acesta este cu atât mai ciudat cu cât Arhipelagul avea să treacă, între cele două perioade remarcabile, printr-o prăbuşire economică şi morală de amploare cataclismică, singura din Istoria lumii ce va fi fost sancţionată printr-un bombardament nuclear.

Noua eră fusese inaugurată de un Jurământ în cinci puncte”, în care tânărul împărat se angaja să pună în vigoare o Constituţie şi să stabilească nişte „adunări deliberative” pentru ca „toate hotărârile să fie luate după o discutare deschisă”. De atunci înainte, a făgăduit el, „oamenii obişnuiţi vor fi toţi autorizaţi să-şi urmeze căile profesionale, oricare ar fi ele, precum este deja cazul cu funcţionarii civili şi militari”; „obiceiurile rele din trecut vor fi abandonate” şi „cunoaşterea va fi căutată în toată lumea, spre a consolida temeiurile autorităţii imperiale”.

Ultimul punct era înţeles de majoritatea japonezilor în sensul cel mai tangibil, cel de putere militară. Oare nu se înţelegea de la sine că ţara trebuia să iasă cât mai repede din starea de slăbiciune ce le îngăduise străinilor simbolizaţi de „navele negre” ale comodorului Perry s-o umilească şi să-i dicteze legea lor? în chip vădit, era o prioritate absolută. Dar reformatorii hotărâţi care pilotau schimbarea ştiau şi că, pentru a se putea dota cu forţe armate moderne şi a le întreţine, trebuia ca ţara să fie prosperă şi să se industrializeze, să-şi poată fabrica armele ea însăşi în loc de a le cumpăra de la alţii şi să aibă deci mijloacele economice de a le produce, la fel şi capacităţile tehnice necesare.

Şi logica modernizării avea să meargă mai departe, mult mai departe încă. Trebuia clădită o societate japoneză capabilă de a produce ingineri, tehnicieni, savanţi,

industriaşi, bancheri, manageri, precum şi profesori, cercetători, jurnalişti, fotografi, jurişti, sociologi, filosofi etc.

Dornic de a recupera timpul pierdut, noul regim trimise în grabă de-a lungul şi de-a latul lumii numeroşi emisari, adesea tineri care-şi dovediseră deja inteligenţa şi voinţa de a învăţa, recomandându-le să studieze cu sârguinţă în profunzime şi în diverse domenii tot ce ştiau occidentalii şi le întemeia superioritatea. În paralel şi fără a se aştepta întoarcerea acestor „emancipaţi", au început să se constituie instituţiile civile şi militare ale noii Japonii, luându-se drept model exemplele mai vădit performante.

Pentru înfiinţarea unui serviciu poştal, de pildă, a fost luat de model General Post Office din Anglia, iar pentru marina imperială Royal Navy. Din întâmplare, omul care avea să rămână în Istorie ca distrugător al flotei ruse, amiralul Togo, fusese plecat în prealabil să trăiască şi să studieze timp de şapte ani în Anglia; făcuse chiar şi înconjurul lumii ca simplu matelot, la bordul navei-şcoală *Hampshire.* Dar promotorii europenizării nu voiau să depindă de o singură ţară străină. Chiar pentru marină, au început să construiască vapoare atât în Franţa cât şi în Anglia, accelerându-se totodată crearea de şantiere navale în Arhipelag.

Pentru a organiza o poliţie modernă, s-a imitat tot modelul francez şi s-a proiectat să se facă la fel şi pentru armata terestră. Nu dominase oare Franţa Europa, vreo şaizeci de ani mai înainte, pe timpul lui Napoleon I? Tocmai nepotul său era la putere la începutul erei Meiji şi se spera stabilirea unor relaţii constructive cu el. Însă, când emisarii japonezi au debarcat în Franţa în toamna anului 1870, au aflat că ţara tocmai fusese sever bătută de Prusia, iar Napoleon al III-lea fusese luat prizonier, astfel că au decis să-şi schimbe planurile şi s-au dus la Berlin.

*

Pentru a se accelera modernizarea şi a se evita tatonările îndelungi în domenii în care populaţia Arhipelagului avea prea puţină experienţă, s-a luat

hotărârea să se încurajeze venirea unui anumit număr de profesionişti europeni, îndeosebi oameni de ştiinţă, cărora li s-au oferit condiţii de viaţă şi de lucru confortabile şi stimulatoare.

Una dintre cele mai instructive mărturii despre această perioadă este aceea a lui Ludovic Savatier, un medic francez născut pe insula Oleron, care a condus câţiva ani la rând serviciul de sănătate de la Yokosuka, principalul arsenal al noii marine imperiale, situat aproape de Tokyo. Botanist amator, el coresponda regulat cu un prieten din Paris ca să-i descrie descoperirile sale şi să-i povestească viaţa pe care o ducea în Japonia. Dând crezare scrisorilor lui, cu greu ne amintim că vorbea despre o ţară care, până la o dată recentă, era închisă străinilor şi în care înşişi locuitorii ei erau uneori pedepsiţi cu moartea pur şi simplu fiindcă locuiseră vreodată undeva peste mare.

Nu o dată, Savatier îşi evocă propriile întâlniri cu împăratul Meiji, care urmărea îndeaproape, la faţa locului, tot ce se întâmpla la arsenal. „Majestatea Sa şi-a petrecut seara vizitând o parte din atelierele noastre: forjele, cazaneria, topitoria şi montajul. A doua zi la ora 9, vizite la atelierele de frânghii, de vele, de scripeţi, de dulgherie…” E foarte mândru povestind că se afla „lângă Mikado, pe fundul bazinului”, când fetiţa lui, Leontine, a pornit-o în fugă spre ei, strigându-şi tatăl, şi se arată fermecat de tot ce se întâmplă în jurul lui. „Vă puteţi închipui ce transformare suferă Japonia de doi ani încoace”, îi scrie el corespondentului său în decembrie 1871. „Oamenii ăştia înaintează mai repede decât am făcut-o noi în ultimele două sute de ani!” Se declară convins că, peste douăzeci de ani, „vei fi mai îndrituit să fii mândru că eşti japonez mai degrabă decât european”.

Fascinaţia unui medic din Charente care se pomeneşte în mijlocul suitei imperiale nipone corespunde simetric fascinaţiei constante a amfitrionilor săi pentru tot ce vine din Occident. Savatier observă că „numai împărăteasa şi doamnele ei de onoare purtau costumul naţional, admirabil de altfel”; Mikadoul avea „ţinuta unui general de divizie,

minus epoleţii”, şi toţi bărbaţii din suita lui erau îmbrăcaţi europeneşte.

Propensiunea de a imita Europa a mers uneori puţin cam prea departe chiar şi faţă de vrerea japonezilor, ca atunci când prim-ministrul Ito Hirobumi, unul dintre principalii artizani ai modernizării, a organizat la reşedinţa sa un bal mascat la care s-a înfăţişat deghizat în nobil veneţian, dansând la braţul fiicei lui îmbrăcate ca o ţărancă italiană, pe când soţia lui era drapată într-o mantilă venită din Spania. Presa, aflată în plină expansiune şi care se delecta cu o libertate până atunci de neînchipuit, s-a pus să persifleze „cabinetul dansant” – o poreclă care le stârnea râsul cititorilor.

În ansamblu totuşi linia de conduită prevalentă era undeva la mijloc: „tehnică occidentală şi suflet japonez”, se spunea. Dar dacă era relativ uşor de identificat tehnica, era ceva mai complicat să defineşti sufletul. Care să-i fost esenţa? Ce anume trebuia păstrat din cultura japoneză şi ce trebuia lăsat la o parte? în ochii unui străin, tot ce este neobişnuit, sau exotic, sau pur şi simplu „diferit” pare caracteristic unei civilizaţii, însă cei care au crescut în sânul ei nu au astfel de repere şi uneori se lasă ei înşişi călăuziţi de privirea altora.

Astfel, când occidentalii care începeau să descopere Arhipelagul erau uimiţi de vreun aspect al culturii sale, precum teatrul no, kabuki, haikuurile, budismul zen ori morala samurailor, japonezii erau măguliţi şi ţineau acel element la mare cinste, fără a se întreba întotdeauna dacă procedau aşa fiindcă vedeau în el sufletul veritabil al ţării lor sau fiindcă occidentalii, pe care-i admirau, fuseseră impresionaţi de el.

Aceste interogaţii privind identitatea n-aveau nicicând să înceteze a bântui naţiunea japoneză, după cum stau mărturie puternică filmele şi literatura ei. Dar în zorii erei Meiji, chestiunea prioritară pentru conducători ca şi pentru străinii care-i observau era de a şti dacă ţara avea să izbutească să se metamorfozeze şi chiar, mai precis, dacă avea să poată dobândi, prin modernizarea aceasta în

marş forţat, statutul de mare putere, aidoma Angliei, Franţei, Statelor Unite, Germaniei sau Rusiei.

Până atunci, ţara n-avea cine ştie ce experienţă în conflictele externe. Cu excepţia unei aventuri nefericite în Coreea din ultimii ani ai secolului al XVI-lea, nu-şi trimisese niciodată trupele dincolo de graniţă, iar ea însăşi nu fusese niciodată atacată; ultima tentativă de invazie cobora până în secolul al XIII-lea, când nepotul lui Genghis-Han, Kubilai, care tocmai cucerise China în fruntea unor armate mongole, încercase să alipească Arhipelagul la întinsul lui imperiu; adunase, pe coastele coreene, o flotă de câteva mii de ambarcaţiuni. Din fericire pentru insulari, se stârni o furtună violentă care-i risipi pe invadatori. Mitologia naţională a atribuit această salvare nesperată unui „vânt providenţial”, în japoneză *kami kaze,* ceea ce a dat naştere unei alegorii tenace.

Nimeni după aceea n-a mai încercat un asalt similar şi Japonia a rămas departe de nenumăratele conflicte de pe planetă. Dar lucrurile urmau să se schimbe în curând, într-un fel tragic. „Ieşirea ei în lume” după o lungă viaţă de izolare avea să se releve zdrobitoare şi devastatoare pentru ceilalţi ca şi pentru ea.

5

Aşadar pornind de pe coastele coreene fusese lansată ultima tentativă de invadare. Şi chiar dacă spaima pricinuită de flota inamică data de o jumătate de mileniu, ea nu dispăruse din aducerile aminte. E drept că, privind o hartă, Coreea este singurul teritoriu mai aproape de Arhipelag – cel mult douăzeci şi şapte de mile marine în partea cea mai strâmtă, adică cincizeci de kilometri. Unii conducători nu şovăiau să compare peninsula vecină cu „un pumnal îndreptat către inima Japoniei”.

Metafora era însoţită de o analiză strategică elaborată: un pumnal nu e periculos prin el însuşi, ci devine aşa când mânerul e ţinut de o mână ostilă; în acest caz precis, cea a Chinei sau a Rusiei. În ochii reformatorilor din era Meiji, cea mai bună protecţie împotriva unui asemenea risc ar fi fost să vadă ivindu-se o Coree modernizată după modelul Japoniei şi care ar considera-o pe aceasta mentorul şi aliatul ei natural.

Este de altfel ceea ce şi începuse să se producă. Şi mai fascinaţi decât restul planetei de miracolul ce era pe cale să se petreacă la câteva mile de coastele lor, coreenii îşi puseseră la punct foarte repede propria deschidere. Suveranul lor, Gojong, care era cam de aceeaşi vârstă cu Mutsuhito, trimisese grabnic către arhipelagul vecin emisari însărcinaţi să studieze ceea ce se făcea acolo şi să-l sfătuiască în privinţa drumului de urmat. Era gata să scoată propriu-i regat din izolare, să înnoade relaţii cu ţările străine şi să adopte anumite reforme – subliniind şi el că trebuiau conciliate tehnicile Occidentului cu spiritul Orientului.

Pe termen lung, Coreea avea să izbutească admirabil s-o facă. Dar în imediat, tânărul ei monarh, al cărui anturaj era prea puţin favorabil schimbării şi care se temea să-l nemulţumească pe „protectorul” său tradiţional, împăratul Chinei, a pierdut încet-încet controlul situaţiei.

În decembrie 1884, a avut loc o încercare de lovitură de Stat, pusă la cale de nişte activişti radicali fascinaţi de

modelul japonez. Palatul regal a fost ocupat, Gojong a fost sechestrat pentru trei zile, înainte de a fi eliberat de trupele chineze. Insurecţia a fost atunci înăbuşită şi mai mulţi conducători ai ei au fost executaţi. Dar cel mai influent dintre ei, Kim Ok-gyun, şeful *Gaehwadang,* „Partidul Luminilor", a reuşit să părăsească ţara şi s-a refugiat în Japonia.

Personajul respectiv, care exercita un mare ascendent asupra tinerilor săi compatrioţi, avea să se pomenească, fără să vrea, în centrul unui episod la fel de tragic pe cât de rocambolesc, şi care va avea consecinţe mult dincolo de ţara-i natală.

În martie 1894, pe când se afla de nouă ani în Arhipelag, fiind ocupat cu organizarea opoziţiei faţă de regimul coreean, s-a lăsat convins să se ducă în China la invitaţia unui înalt demnitar care dorea să stea de vorbă cu el. Majoritatea prietenilor lui l-a sfătuit să nu se ducă, însă exilatul a socotit că nu trebuia să ignore o atare iniţiativă, care se putea revela determinantă pentru viitorul ţării sale.

La câteva ore după sosirea sa la Shanghai, a fost ucis în hotel cu trei focuri de pistol de către unul din tovarăşii săi de drum, pe nume Hong Jong-ou. Acesta se infiltrase în anturajul lui cu câteva luni mai devreme, cu intenţia fermă de a-l elimina. Cum opozantul era mereu protejat în Japonia de către amfitrionii săi, viitoru-i ucigaş plănuise să-l atragă în afara Arhipelagului şi probabil tot el îl convinsese să se ducă la Shanghai.

Hong a lăsat puţine urme în Istorie în afară de acest asasinat. Cu toate astea, s-ar fi putut să rămână neuitat din motive mult mai bune. În orice caz, aşa au crezut cei care-l cunoscuseră în Franţa, unde trăise doi ani şi jumătate înainte de a se duce să comită nelegiuirea.

Sosise la Paris în decembrie 1890, înzestrat cu mai multe scrisori de recomandare, şi acolo îşi făcuse prieteni. Pictorul Felix Regamey, un iubitor al Asiei şi al artelor ei, îl luase sub aripa lui şi-l găzduise o vreme la el acasă; îl dusese la College de France ca să i-l prezinte lui Ernest

Renan, apoi îi găsise o slujbă la muzeul Guimet tocmai inaugurat şi care avea nevoie de ajutor ca să-şi arhiveze colecţiile de manuscrise coreene şi japoneze.

În colaborare cu J.—H. Rosny, doi fraţi scriitori extrem de renumiţi în epocă şi care semnau cu unul şi acelaşi pseudonim, Hong a tradus un text literar coreean care a fost publicat sub titlul de *Primăvară parfumată.* Un altul, intitulat *Pădurea uscată reînfloritǎ,* a fost editat după plecarea lui. Alte publicaţii aveau să urmeze, îndeosebi un manual de divinaţie intitulat *Ghid pentru a face propice steaua ce păzeşte pe fiecare om şi pentru a cunoaşte destinele anului.* Viitorul asasin începea de fiecare dată citind atent manuscrisul original, apoi îi explica frază cu frază conţinutul unuia dintre Rosny, care-l reda într-o franceză curată. Munca aceasta comună avea ca obiectiv să facă descoperită şi apreciată cultura coreeană de către un public care nu o cunoştea.

Într-un articol publicat puţin după crima din Shanghai, cei doi fraţi şi-au manifestat uimirea şi incredulitatea: „Prea ne-a fost prieten, prea tare am fost interesaţi de reuşita operei sale ca să nu facem o anchetă aprofundată asupra motivelor care l-au împins la crimă… Facă-se să fie nevinovat! Facă-se măcar să-şi găsească vreo scuză într-un caz de legitimă apărare sau de exaltare patriotică!”

Ei au povestit că prietenul lor le vorbise câteodată despre viitoarea sa victimă. Împărtăşea, după câte spunea, aspiraţiile moderniste ale lui Kim Ok-gyun, căci militaseră împreună în sânul aceluiaşi partid, însă îl descria ca pe un om încăpăţânat şi violent. Opozantul i-ar fi spus într-o zi: „Dacă vreodată îţi schimbi convingerile, te omor cu mâna mea!” Hong îi mai reproşa că se „vânduse” japonezilor, care erau, în ochii viitorului asasin, la fel de primejdioşi pentru patria sa ca şi chinezii ori ruşii.

Drept urmare, atunci când un emisar al guvernului coreean venise să-l întâlnească la Paris ca să-i ceară, în numele regelui Gojong, să se ducă în Japonia ca să-l elimine pe disident, el acceptase cu entuziasm, pare-se, făgăduind să-şi consacre din acel moment toată energia

acestei sarcini. Şi se ţinuse de cuvânt.

A doua zi după asasinat, Hong a fost prins de poliţia Concesiunii Internaţionale din Shanghai şi remis autorităţilor chineze care au ordonat, sub pretext că ucigaşul şi victima erau amândoi resortisanţi coreeni, să fie trimişi *împreună* în ţara lor de origine, ceea ce însemna că rămăşiţele victimei aveau să fie însoţite de ucigaş până la comanditarul crimei!

Oroarea situaţiei nu s-a vădit decât atunci când vaporul a ajuns la destinaţie, iar ucigaşul a fost întâmpinat acolo ca un erou, în timp ce cadavrul opozantului era sfârtecat pe loc şi bucăţile-i trimise în cele patru zări ale ţării, ca toate provinciile să afle de pedeapsa suferită de „trădător”. Manifestaţii turbulente au fost organizate cu acel prilej împotriva japonezilor.

Două luni mai târziu, un corp expediţionar venit din Arhipelag debarca în Coreea, unde se găseau deja trupele chineze. Primul război sino-japonez tocmai izbucnise; a fost declarat formal la 1 august 1894.

*

La începutul conflictului, cea mai mare parte a experţilor străini prezicea o victorie sigură a Chinei. Rari erau cei care măsuraseră amploarea progreselor realizate de Japonia de când fusese întreprinsă modernizarea ei.

Dincolo de calitatea materialului, în parte importat şi în parte fabricat pe loc, armatele nipone aveau să desfăşoare o abilitate tactică şi o înflăcărare combativă incomparabil superioare celor ale adversarului. La fiecare luptă, pe uscat ca şi pe mare, ele izbuteau inevitabil să capete avantaj. Pe teritoriul Coreei, care a fost primul câmp de luptă, victoria lor avea să fie fulgurantă; astfel, în nordul ţării, oraşul Pyongyang, pe care chinezii hotărâseră să-l fortifice spre a curma avansul inamic, a capitulat după numai o zi de luptă.

Un tratat de pace a fost semnat în aprilie 1895, care acorda învingătorilor „reparaţii” financiare substanţiale: o „concesiune” la Shanghai, aidoma celei a puterilor occidentale; statutul de „cea mai favorizată naţiune” în

schimburile comerciale; şi mai ales insula Taiwan, care avea să rămână, timp de o jumătate de veac, bijuteria imperiului colonial japonez.

Pentru conducătorii Restauraţiei Meiji, era un progres major. După ce a arătat ce poate pe teren, ţara lor îşi schimba de-acum statutul – înceta să mai fie o pradă, s-ar putea spune, pentru a accede la rangul de prădător.

În consecinţă, când, ca reacţie la umilirile succesive suferite de China şi mai cu seamă la înfrângerea ei usturătoare de către arhipelagul vecin, izbucni revolta zisă „a Boxerilor" şi legaţiile străine din Pekin au fost asediate timp de cincizeci şi cinci de zile în vara anului 1900, „Alianţa celor opt naţiuni" care s-a format pentru a rezista asaltului cuprindea Statele Unite, Marea Britanic, Franţa, Germania, Rusia, Italia, Austro-Ungaria *şi* Japonia – care se alătura astfel, în mod cât se poate de simbolic, concertului marilor naţiuni.

Această uimitoare mutaţie avea, în plus faţă de evidenta-i semnificaţie strategică globală, şi o semnificaţie „intimă" căreia puţini observatori de prin lume îi măsurau importanţa.

Într-adevăr, pentru japonezi China n-a fost niciodată percepută ca o naţiune oarecare printre altele, ci ca „mamă" a propriei lor civilizaţii. De acolo le-au venit alfabetul, budismul, confucianismul; cultura orezului, precum şi cea a viermilor de mătase, plus pictura, caligrafia sau arta poetică. Ca urmare, locuitorii Arhipelagului aveau, tradiţional vorbind, multă stimă faţă de marele şi venerabilul lor vecin; doar la sfârşitul celui de-al XIX-lea secol, când au descoperit în ce măsură se lăsase China depăşită de Occident, au început ei s-o privească de sus. În paralel, chinezii din aceeaşi epocă nu detestau Japonia. Încă n-o vedeau ca pe un duşman de doborât, ci ca pe un frate mai tânăr care s-ar fi dus la studii în străinătate şi s-ar fi întors mai descurcăreţ şi mai deştept. Şi deopotrivă mai arogant, dar nu voiau să-l distrugă pentru asta, ci încercau mai curând să-l imite, cam aşa cum el însuşi îi imitase pe europeni.

Mulţi viitori conducători chinezi au trăit şi studiat o vreme în Japonia. Unii, ca Sun Yat-sen, i-au păstrat de aceea mereu afecţiunea lor; alţii, ca Ciu Enlai, inamovibilul prim-ministru al lui Mao Zedong, i-au păstrat mai ales resentimente. Dar toţi au văzut în ea, pentru o vreme, un exemplu, dacă nu de urmat cu ochii închişi, cel puţin de contemplat cu interes şi de observat îndeaproape.

6

După ce-i aplicase o corecţie severă celei mai mari naţiuni din Asia, Japonia erei Meiji avea să-şi reînnoiască isprava, zece ani mai târziu, în detrimentul marii puteri europene care era pe atunci Rusia ţaristă.

Aceasta crezuse, un pic prea repede, că slăbirea Chinei îi oferea o oportunitate de a-şi împinge pionii în Manciuria şi în Coreea. Privind înapoi acum, nu e nicio îndoială că sporirea puterii unui adversar atât de energic şi de combativ ar fi trebuit să incite mai degrabă la circumspecţie. Dar, dată fiind starea de spirit ce predomina atunci, victoria unei armate asiatice asupra altei armate asiatice nu părea semnificativă pentru a-i cântări şansele de succes faţă cu europenii. Nicolae al II-lea se arăta a fi încrezător, iar „vărul" său Wilhelm al II-lea, împărat al Germaniei, care avea propriile sale calcule strategice, îi dădea ghes să atace „pentru a apăra civilizaţia noastră contra pericolului galben". Şi unul, şi altul preziceau o campanie uşoară şi scurtă.

Nu a fost cazul. Încă de la începutul conflictului, ştirile de pe front au fost alarmante şi au provocat în imperiul ţarilor o creştere treptată a nemulţumirii. Japonezii înaintau inexorabil, pe mare ca şi pe uscat, cu multă cutezanţă, uneori având şi noroc, ca atunci când cuirasatul *Petropavlovsk* a sărit în aer ciocnit de o mină la 13 aprilie 1904, provocând moartea a peste 650 de oameni, între care şi amiralul Makarov, comandantul flotei din Pacific. Era un foarte respectat oceanograf şi mulţi îl considerau drept cel mai bun strateg rus al războiului maritim; dispariţia sa încă de la primele hărţuieli a fost incontestabil o lovitură dură pentru tabăra din care făcea el parte.

Aşa cum făcuseră în conflictul cu China, japonezii au cucerit foarte repede peninsula coreeană, înainte de a-şi ataca adversarii aproape de fluviul Yalu, care marchează frontiera cu Manciuria. Acolo a avut loc o bătălie feroce, care s-a încheiat la 1 mai cu o înfrângere usturătoare a

trupelor ţarului. Într-un comentariu scris în aceeaşi zi în care s-a aflat ştirea, militanta marxistă Rosa Luxemburg a anunţat ca pe un fapt dovedit „prăbuşirea absolutismului rus”.

Era, desigur, puţin prematur, dar devenise cu putinţă. Largi sectoare ale populaţiei îi reproşau de-acum regimului ţarist că poartă un război costisitor şi prost pregătit; îi cereau, cu acelaşi prilej, abolirea cenzurii şi organizarea de alegeri libere. În ianuarie 1905, zeci de mii de manifestanţi s-au adunat la Sankt-Petersburg, în jurul Palatului de Iarnă, cu un şir lung de revendicări. Armata imperială a deschis focul, făcând mai multe sute de victime – o „duminică roşie” care a atras o pierdere de prestigiu ireparabilă pentru Nicolae al II-lea.

De altminteri, tocmai pentru a preveni asemenea dezordini, cât şi pentru a frâna avansul japonezilor, ţarul îşi trimisese grabnic cele mai bune vase din Marea Baltică înspre Extremul Orient; îşi spunea că o victorie categorică îi va rezolva toate problemele deodată. Drept urmare, în ziua în care supuşii săi au aflat că acea maiestuoasă escadră fusese ea însăşi nimicită înainte de a ajunge la destinaţie, furia lor a ajuns la apogeu.

În portul Odesa, marinarii de pe cuirasatul *Potiomkin* s-au răsculat pe loc – un alt moment emblematic în istoria Rusiei. Numărătoarea inversă începuse incontestabil pentru tronul Romanovilor.

*

E un eufemism a spune că necazurile ţarului nu suscitau pretutindeni tristeţe. Sun Yat-sen povesteşte că în 1905, la întoarcerea-i dintr-o călătorie în Europa, se oprise la Suez, unde „arabii, luându-mă drept japonez, m-au primit cu ovaţii: «Compatrioţii tăi – strigau ei – au scufundat de curând o flotă rusă pe care o văzusem trecând prin acest canal… Şi noi suntem nişte orientali oprimaţi de occidentali! Victoria japonezilor este şi a noastră!». Entuziasmul acelor oameni, care trăiesc la celălalt capăt al continentului asiatic, era indescriptibil. Oprimarea comună făcuse din aceşti arabi fraţii japonezilor…”.

Astfel de sentimente, exprimate spontan pe stradă, se regăseau deopotrivă şi la elite. Scriitorul egiptean Mustafa Kamil, unul dintre cei mai străluciţi şi mai influenţi gânditori politici din generaţia sa, a publicat încă din 1904 o lucrare entuziastă, intitulată *Răsăritul soarelui* şi consacrată metamorfozei japoneze. Prefaţa, scrisă a doua zi după bătălia de pe fluviul Yalu, defineşte de la bun început intenţia autorului: „Cel mai bun mod de a instrui naţiunile şi a le arăta calea către progres şi civilizaţie este de a le explica felul cum au procedat cei care au izbutit. Noi, orientalii, suntem învăţaţi din copilărie că civilizaţia noastră aparţine unui trecut revolut, că nu mai avem niciun rol în lumea de astăzi şi că trebuie să acceptăm supremaţia Europei. Naţiunea japoneză tocmai a dezminţit aceste alegaţii.”

Dacă adoptă un ton categoric militant, cartea nu are nimic dintr-un pamflet grăbit. Temeinic documentată şi argumentată, ea le prezintă cititorilor arhipelagul nipon, trecutul, geografia şi civilizaţia lui. Zăboveşte asupra personalităţii împăratului Meiji şi consacră capitole separate fiecăruia dintre cei cinci principali colaboratori ai lui, pe care-i înfăţişează ca pe veritabilii artizani ai reformelor şi-i desemnează, precum fac toate textele din epocă, prin titlurile lor de nobleţe occidentalizate: marchizul Ito, contele Inoue etc. Admiră modernizarea accelerată a armatelor, dar şi numărul de ziare şi reviste fondate în ultimii ani – nu mai puţin de patru sute, dintre care vreo douăzeci numai în oraşul Tokyo! Şi deploră faptul că există, alături de publicaţiile serioase, o presă clevetitoare, care nu se interesează decât de scandaluri.

Autorul se străduieşte să fie riguros şi fiabil în tot ce relatează, fără a pretinde însă la imparţialitate: „E normal ca egiptenii să le ia partea japonezilor. Sunt orientali ca şi noi şi au dobândit în termeni de putere şi avans tot ce trebuie ca să împiedice uzurpările occidentalilor. În plus, e vorba de o ţară civilizată, liberă şi înzestrată cu un regim constituţional. Cum să nu susţinem o ţară în care oratorul poate spune ce vrea, scriitorul poate scrie ce vrea, iar cei

umili se simt egali cu cei puternici în faţa legii?”

Pe parcursul paginilor, Mustafa Kamil spune uneori „noi, egiptenii”, „noi, orientalii”, „noi, popoarele oprimate”, iar alteori dă impresia că se exprimă, în chip mai specific, în numele musulmanilor. În orice caz, aşa l-au înţeles unii din coreligionarii săi din Asia de sud-est. *Răsăritul soarelui* a fost tradus şi publicat în malaeză de un editor din Singapore, stârnind în rândul cititorilor o dezbatere eminamente revelatorie. Într-adevăr, pentru ei nu era nicio îndoială că singurul conducător din lume care ar fi fost susceptibil să-i ajute să-şi ridice capul, să-şi regăsească demnitatea ultragiată şi să-şi ia revanşa faţă de colonizatorii britanici sau olandezi era împăratul Meiji. Dar oare puteau ei spera, raţional vorbind, ca izbăvirea Islamului să vină de la un şef care nu era el însuşi musulman?

Atunci editorul singaporez avu ideea să lanseze o subscripţie având drept obiectiv convertirea populaţiei şi chiar – de ce nu? — a Mikadoului în persoană. Într-adevăr, de câtva timp nişte zvonuri persistente, alimentate de anumite ziare, afirmau că o conferinţă mondială urma să se ţină la Tokyo în 1906, în cursul căreia reprezentanţii marilor religii îşi vor expune avantajele propriei lor credinţe comparativ cu ale celorlalte religii, astfel ca împăratul să poată opta pentru aceea ce-i va părea mai bună.

După cum ştie oricine, e vorba de o veche parabolă deseori povestită, apropo de diverşi suverani, de-a lungul Istoriei. Dar faptul că a putut să apară din nou la începutul secolului XX reflectă desigur ardoarea aproape mistică pe care o stârniseră, în unele cercuri, succesele erei Meiji.

Independent de această viziune himerică, născută din dificultatea de a concilia concepţiile ancestrale din lume cu realităţile timpului prezent, aşteptarea popoarelor musulmane era reală, iar Japonia n-o descuraja. Unii dintre conducătorii ei îşi imaginau ţara în fruntea unei largi mişcări panasiatice şi nu erau indiferenţi la faptul că existau, în India precum şi în insulele din Mările Sudului,

importante populaţii musulmane care suportau greu dominaţia europenilor.

Într-un ziar japonez pretins a fi apropiat de Statul-Major, se putea citi în 1911: „Felul în care sunt trataţi musulmanii din Java şi din Sumatra de către autorităţile olandeze este unul dintre cele mai atroce din analele umanităţii. Ei sunt supravegheaţi ca nişte criminali, sunt bătuţi ca nişte animale şi li se interzice să comunice cu exteriorul. Îi sfătuim pe musulmani, fraţii noştri, să-şi consacre străduniile întru cunoaştere, cea din Coran ca şi cea din ştiinţele moderne, şi să nu-şi piardă nădejdea în ajutorul divin.”

Astfel de consideraţiuni circulau prin colonii şi îmbărbătau populaţiile respective, dându-le sentimentul că tânăra putere asiatică ce se învrednicise să învingă China şi Rusia va veni într-zi să le elibereze de cei care le oprimau. Şi chiar dacă unele dintre ele ar fi preferat ca izbăvitorul aşteptat să fie de aceeaşi religie ca ele, majoritatea zdrobitoare a orientalilor, musulmani sau nu, s-ar fi acomodat perfect cu „eroul” aşa cum era el, şintoist şi budist, câtă vreme continua să le ţină piept colonizatorilor.

Rămânea de văzut dacă exact asta-i era intenţia... Ţara Soarelui răsare îşi fixase oare cu adevărat ca obiectiv să călăuzească popoarele din Orient pe drumul ascendent pe care-l apucase ea însăşi, sau aşa visau alţii? Asupra acestui punct esenţial exista o gravă neînţelegere ce avea în final să compromită durabil relaţiile Japoniei cu toţi cei care o admiraseră şi voiseră să-i urmeze exemplul. Unii dintre ei îi poartă pică de aceea până în ziua de azi.

7

Dar nu suntem încă la momentul bilanţului; eram la cel al speranţelor sau al iluziilor, în funcţie de punctul de vedere adoptat de fiecare. Victoria Japoniei făcuse să iasă scântei şi aprinsese nişte flăcări – uneori efemere, alteori nestinse.

Ceea ce întreaga lume tocmai descoperise era că o naţiune putea, într-un interval de timp relativ scurt, cel al unei vieţi de om, să recupereze o întârziere acumulată de veacuri şi să se îndrepte către glorie; să-şi scoată cultura tradiţională din marginalitate şi insignifianţă, ca să-i dea lustru; să-şi smulgă copiii din ignoranţă şi sărăcie, ca să le redea demnitatea; şi să se impună pe scena internaţională ca un actor respectat şi temut.

De când europenii îşi stabiliseră preeminenţa în lume, în secolul al XV-lea, nicio naţiune din Orient nu reuşise o astfel de metamorfoză. De-acum înainte, toate visau să reproducă performanţa.

Pornind de la războiul ruso-japonez, vom asista prin urmare la o succesiune de revoluţii inspirate de exemplul învingătorului şi uneori provocate de umilirea adversarilor acestuia.

Bineînţeles, o schimbare profundă a societăţilor nu se produce niciodată printr-o simplă reacţie la un eveniment exterior, oricare ar fi el. Întotdeauna e un drum mental lung de străbătut, o acumulare de tensiuni sociale sau identitare şi de probleme prost rezolvate. Dar uneori transformarea rămâne ipotetică în absenţa unui catalizator, iar triumful Japoniei a jucat, pentru numeroase ţări din Orient, exact acest rol.

Primul zguduit a fost Iranul, care pe vremea aceea era numit „Persia”. E drept că ţara în cauză avea ea însăşi de reglat nişte socoteli cu Rusia. O bănuia că voia să continue, în prelungirea cuceririlor ei din Asia centrală, unele proiecte de expansiune către propriul său teritoriu, pentru a avea acces la vasta „mare caldă” care este Oceanul Indian, şi de a voi să-şi anexeze Ispahanul,

Shirazul şi Tabrizul, cum o făcuse cu Buhara, Khiva şi Samarkandul. De aceea, fiecare înfrângere a ruşilor de către japonezi îi entuziasma pe iranieni şi le stimula combativitatea.

O anumită împrejurare aprinsese spiritele câţiva ani mai înainte. Şahul din epocă, dorind să se ducă în Europa cu suita şi neputând să-şi asume cheltuielile uriaşe prilejuite de o astfel de deplasare, hotărâse să împrumute bani de la Sankt-Petersburg. Îşi dădea prea bine seama că îndatorarea sa avea să-i dea ţarului un formidabil mijloc de presiune, însă îi era imposibil să renunţe la călătorie.

Când veni momentul să-şi achite datoria şi se descoperi, după cum şi era de aşteptat, că fondurile Statului erau nule, i se impuseră populaţiei noi taxe, ceea ce stârni o vie indignare în ţară, îndeosebi la neguţătorii din bazar. Autorităţile au voit să-i reprime pe protestatari, dar mişcarea n-a făcut decât să ia amploare, iar câteva elemente de avangardă au început să rostească în şoaptă cuvântul „revoluţie”.

În luna mai 1904, vreo şaizeci de intelectuali hotărât modernişti s-au reunit clandestin într-o suburbie din Teheran, s-au constituit în „Comitet revoluţionar” şi au elaborat un proiect întru „răsturnarea despotismului” şi stabilirea „domniei legii şi a dreptăţii”. Câteva luni mai încolo, alt grup numit „Societatea secretă”, mai puţin radical, dar având o bază mai largă, publică o serie de propuneri afirmând că, dacă ele ar fi adoptate, ar permite ţării „să depăşească, în decursul unei singure generaţii, ceea ce se împlinise prin alte locuri, *chiar şi în Japonia”.*

În iulie 1905, protestele s-au amplificat, revendicările s-au precizat, iar monarhul a renunţat să le mai stăvilească. Se pornise o adevărată revoluţie. Ea a dus la proclamarea unei Constituţii şi la punerea la punct a unui parlament în care vor fi reprezentate „toate straturile societăţii”, prinţi, proprietari de pământuri sau negustori. Unul din martorii acestor evenimente, un britanic anonim, probabil un diplomat, a observat în notaţiile-i personale, vădit uluit: „Victoria Japoniei a avut în aparenţă un remarcabil impact

în tot Orientul. Chiar şi aici, în Persia…" Precum în Rusia vecină, explica el, o nouă stare de spirit se propaga în rândul populaţiei: „Oamenii au început să creadă că era posibil să aibă un sistem de guvernare diferit şi mai bun."

Un alt observator, şi el britanic, Edward G. Browne, orientalist eminent şi integru, a consacrat curând o remarcabilă lucrare aceloraşi evenimente – *Revoluţia persană din 1905-1909.* El scria încă din primele pagini: „Deşteptarea lumii musulmane, căreia i se observaseră diverse manifestări politice şi religioase în cursul ultimilor treizeci sau patruzeci de ani în Turcia, în Persia, în Egipt, în Maroc, în Caucaz, în Crimeea şi în India, a fost considerabil accelerată şi accentuată de victoria japoneză asupra Rusiei, care a demonstrat că asiaticii, când au armamentul şi echipamentul adecvate, sunt perfect capabili să ţină piept celor mai formidabile armate din Europa.

*

Într-adevăr, „deşteptarea" popoarelor musulmane, care se tradusese printr-o revoluţie în ţara şahilor, avea să ajungă deopotrivă la o revoluţie şi în ţara sultanilor, inspirată în chip firesc de Japonia, de reformele modernizatoare ca şi de faptele-i glorioase de pe câmpul de luptă.

Otomanii aveau şi ei nişte socoteli de reglat cu Rusia ţaristă, care profitase de proverbiala slăbiciune a „bolnavului" ca să-l facă să-şi abandoneze posesiunile din Balcani şi din vecinătatea Mării Negre. Sultanul Abdiilhamid al II-lea, ultimul om forte al dinastiei otomane, vedea în evenimentele din Extremul Orient ocazia visată de a modifica raportul de forţe în favoarea sa. Cele mai progresiste elemente ale societăţii împărtăşeau această analiză, dându-i însă o cu totul altă semnificaţie: din punctul lor de vedere, ceea ce-i permisese Japoniei să se ridice nu era numai faptul că-şi ameliorase capacităţile militare, ci şi acela că le asigurase cetăţenilor săi libertatea de exprimare şi de asociere, îi încurajase să exercite toate activităţile industriale şi comerciale pe care

le doreau. N-ar fi trebuit oare aplicate aceste reţete de succes şi în universul otoman?

Când a izbucnit, în 1908, revoluţia Junilor Turci", iar sultanul Abdiilhamid a fost dat la o parte, apoi destituit în mod formal, conducătorii mişcării s-au reclamat explicit de la modelul japonez, făgăduindu-şi să-l reproducă. În decursul următorilor ani au fost publicate numeroase lucrări care lăudau sagacitatea Mikadoului, patriotismul supuşilor săi, asiduitatea cu care se puseseră pe învăţat, devotamentul faţă de sarcinile pe care le îndeplineau, abilitatea militară, precum şi rigoarea lor etică. Una dintre aceste lucrări purta un titlu sintetizând el însuşi un întreg program: *învăţăminte materiale şi morale trase de pe urma războiului ruso-japonez şi a motivelor victoriei japoneze: când norocul unei naţiuni se află în propriile ei mâini!* Autorul, Pertev Bey, era un ofiţer superior otoman pe care sultanul însuşi îl trimisese în Extremul Orient ca să urmărească îndeaproape peripeţiile conflictului şi să tragă învăţăminte; el se întorsese de acolo profund admirativ faţă de Restauraţia Meiji şi dornic de a vedea o metamorfoză similară şi în propria-i ţară.

Partizanii modernizării în sânul lumii musulmane nu avuseseră până atunci nici un alt model de urmat decât cel al Occidentului, iar asta a pus întotdeauna, ieri ca şi astăzi, probleme greu de rezolvat. A-i lua drept exemplu pe cei contra cărora cauţi să te protejezi şi cu care va trebui probabil să te baţi într-o zi necesită o acrobaţie mentală extenuantă şi o anumită duplicitate. Invers, a lua exemplu de la o ţară îndepărtată cu care nu ai niciun contencios istoric şi care trebuie să facă faţă, în plus, aceloraşi adversari îi procură imitatorului o serenitate stimulatorie, ceea ce explică, cel puţin în parte, facilitatea cu care popoarele dominate de puterile europene îmbrăţişaseră spontan cauza Japoniei.

În anii aceia, fiecare mişcare reformistă sau revoluţionară ce se trezea în sânul popoarelor din Orient s-a referit la exemplul erei Meiji şi multe revoluţii importante s-au produs sub acest impuls. Exemplele sunt

nenumărate: în Afganistan, în Siam, în Tonkin, în Java ori în Birmania – unde călugărul budist U Ottama, figură emblematică a luptei anticoloniale, s-a decis pur şi simplu să se stabilească în Japonia, ca să se impregneze din plin cu experienţa ei, înainte de a se întoarce acasă şi a se bate contra englezilor.

Ar fi fastidios să înmulţim exemplele, dar există unul care trebuie obligatoriu menţionat aici: la 1 ianuarie 1912, Dr. Sun Yat-sen, deja citat în paginile de mai sus, un mare admirator al Japoniei, unde trăise mult timp şi a cărei limbă o vorbea curent, a proclamat la Nanjing instaurarea Republicii Chineze, punând capăt unui regim imperial a cărui istorie cobora cu peste două milenii în urmă. Ultimul „Fiu al Cerului”, Pou-Yi, destituit la vârsta de cinci ani, avea să se pună curând în serviciul japonezilor, înainte de a-şi termina viaţa ca funcţionar subaltern în administraţia comunistă.

Nu e nicio îndoială că sistemul arhaic al împăraţilor din China fusese şubrezit de numeroase eşecuri, dar cutremurul provocat de înfrângerea Chinei de către tânăra-i vecină niponă şi de metamorfoza acesteia a fost un factor hotărâtor al prăbuşirii lui.

Japonia se afla pe atunci la apogeul strălucirii sale, dar, fără să-şi dea seama, era şi pe marginea celei mai vertiginoase prăpăstii.

8

Împăratul Mutsuhito a murit în iulie 1912, la cincizeci şi nouă de ani, iar ţara sa a încetat curând să mai fie, pentru popoarele din Orient, depozitara tuturor speranţelor.

Totuşi, dacă am da crezare bilanţului ei efectiv, Japonia izbutise incontestabil să se metamorfozeze: îşi recăpătase demnitatea, cetăţenii săi erau mai liberi şi mai prosperi, iar ea era de-acum recunoscută drept una dintre marile puteri de pe planetă. Nimeni nu-i mai nega apartenenţa la acest „club” atât de închis, în care nu se vedeau mai înainte decât europeni de spiţă înaltă. De aceea, mulţi orientali visau mereu să-şi vadă naţiunea săvârşind fapte glorioase similare, dar începeau să fie din ce în ce mai puţini cei care să vadă în ţara Soarelui răsare un aliat de încredere în propria lor luptă.

Conducătorii japonezi puteau mult şi bine să repete cu perseverenţă: „Asia este a asiaticilor!”, sloganul lor suna în fiecare zi tot mai dogit, îndeosebi pentru cei mai apropiaţi vecini ai lor. Nu fuseseră oare coreenii cei dintâi care să se minuneze de progresele realizate în Arhipelag şi să vrea să le reproducă şi la ei? Dar ei se aşteptau să fie trataţi ca prieteni, ca aliaţi, ca fraţi, nicidecum să fie puşi sub tutelă, apoi anexaţi, cum a fost cazul în 1910. De aici li s-a tras o neîncredere faţă de Japonia ce nu s-a mai şters niciodată.

Chinezii aveau să cunoască o decepţie comparabilă. La început, îşi spuseseră că modernizarea radicală practicată în era Meiji era calea de urmat şi pentru ei, dacă voiau să repare afronturile succesive pe care occidentalii îi făcuseră să le sufere începând de la Războiul Opiului. Nici chiar înfrângerea de către impetuoşii lor vecini în conflictul din 1894-1895 nu repusese în cauză această convingere; mulţi dintre ei preferaseră să vadă în ea un avertisment salutar care ar fi putut trezi marea lor naţiune din letargie şi ar fi ajutat-o să se pună pe picioare. Dar această atitudine binevoitoare va deveni treptat insuportabilă, mai ales când japonezii şi-au pus în minte să cucerească Imperiul de Mijloc şi să-şi însuşească imensele lui resurse – un demers

temerar în care şi-au împotmolit până la urmă armatele şi duhul.

Privind de la distanţă, se vădeşte limpede că existau contradicţii greu de depăşit în legătură cu rolul Arhipelagului în Asia ca şi în lumea largă. Putea el să lupte împotriva colonialismului încercând totodată să-şi clădească propriul imperiu colonial? Putea să denunţe aroganţa marilor puteri aspirând în acelaşi timp el însuşi să ajungă la acelaşi rang cu ele?

Aceste ambiguităţi aveau să fie ilustrate imediat după Primul Război Mondial de un episod revelatoriu.

Atunci când izbucnise conflictul, în august 1914, Japonia decisese să ia parte la el, rânduindu-se în tabăra britanicilor, francezilor şi ruşilor, împotriva Imperiilor Centrale. Principala-i contribuţie a fost să atace posesiunile germane din China şi Pacific, pe care a reuşit să le cucerească încă din primele săptămâni de luptă – o operaţiune excelentă care i-a permis lesne să-şi câştige un loc alături de învingători când Conferinţa păcii s-a reunit la Paris în 1919. În cinstea acestui nou aliat, o importantă arteră a oraşului, de-a lungul Senei, a fost botezată „avenue de Tokyo” – sau, mai precis, „Tokio”, căci aşa se scria în epocă, însă numele-i va fi schimbat în 1945, devenind „avenue de New York”; totuşi muzeul construit în apropiere îşi va păstra denumirea iniţială, „le palais de Tokyo”.

Încurajaţi de prestigiul ce li se recunoscuse, reprezentanţii japonezi au formulat două cereri foarte diferite una de alta şi chiar de-a dreptul opuse. Prima era să se introducă în carta viitoarei SDN, Societatea Naţiunilor, o „clauză de egalitate între rase” stipulând că resortisanţii Statelor membre n-ar mai trebui să sufere de atunci înainte nicio discriminare cauzată de culoarea sau de naţionalitatea lor. Şeful delegaţiei le-a explicat interlocutorilor săi că o atare luare de poziţie va fi conformă idealurilor noii organizări internaţionale, ceea ce era dificil de contestat. Cu toate astea, propunerea s-a lovit de opoziţii aprige. Pesemne că egalitatea era absolut

acceptabilă în principiu, însă cancelariile vechiului continent se temeau din răsputeri de implicaţiile ei: dacă se admitea că popoarele din Asia şi din Africa erau egalele europenilor, oare în numele a ce britanicii, francezii, belgienii sau olandezii puteau continua să le colonizeze?

Japonezii s-au îndreptat atunci către preşedintele Statelor Unite, Woodrow Wilson, care proclamase cu forţă când intrase în război dreptul popoarelor la autodeterminare. Dar nici el nu mai avea chef să înscrie într-o cartă egalitatea raselor umane. În Virginia, de unde era originar, lumea nu credea defel în egalitatea dintre albi şi negri, şi se pare într-adevăr că opiniile personale ale preşedintelui erau şi mai retrograde în materie decât cele ale contemporanilor săi.

În plus, Statele de pe coasta Pacificului, în special California, nutreau pe vremea aceea o ostilitate crescândă faţă de venirea imigranţilor asiatici, descrişi mereu de presă şi de politicieni ca un „pericol galben”, iar tot ce tindea să le recunoască drepturi similare celor ale europenilor era perceput cu mefienţă. Această atitudine se alătura celei a unor membri din Commonwealthul britanic precum Australia, terorizată la ideea de a vedea debarcând pe coastele ei mulţimi de migranţi veniţi din Asia.

Când principalii participanţi la Conferinţa de pace au opus un refuz ruşinos, dar irevocabil „clauzei de egalitate”, reprezentanţii Japoniei şi-au formulat a doua cerinţă: să li se recunoască suveranitatea asupra fostelor posesiuni germane din China, aflate în jurul oraşului Tsingtao, în Shandong. Japonia, care le ocupa încă de la începutul conflictului, dorea acum să le păstreze. Avea oare să i se spună „nu” încă o dată? Delegaţia a dat de ştire că dacă i s-ar face un asemenea afront, se va retrage de la conferinţă şi va refuza să semneze carta Societăţii Naţiunilor.

Şantajul avu efectul scontat. O parte importantă din Shandong, provincia natală a lui Confucius, a fost livrată Japoniei, în ciuda protestelor furioase ale delegaţilor chinezi.

Să fi fost vorba de la bun început de o manevră? îşi prezentaseră oare japonezii amendamentul privitor la egalitatea raselor ştiind dinainte că avea să fie respins şi că puterile vor fi silite, în compensaţie, să le conceadă altceva? Istoricii sunt divizaţi în opiniile lor. Ce e sigur este că la conferinţa de la Paris, care avea să ducă la dezastruosul tratat de la Versailles şi care dăduse greş de mai multe ori în diverse regiuni ale lumii, urma să se comită încă o eroare, şi nu dintre cele mai nevinovate, în Asia orientală. Acordându-le japonezilor un pământ incontestabil chinez, principalii conducători de pe planetă s-au comportat ca nişte ucenici vrăjitori şi chiar piromani.

De îndată ce ştirea acestei „trădări" s-a aflat la Pekin, studenţii s-au adunat cu miile în Piaţa Tiananmen, pentru a-şi urla mânia contra Japoniei, contra marilor puteri, contra „complicilor" acestora şi contra propriilor lor guverne, vinovate de corupţie şi de incompetenţă.

Era 4 mai 1919, o dată care va marca în Istorie debutul unei puternice mişcări deopotrivă naţionaliste, moderniste, comuniste şi antioccidentale, ce rămâne până în ziua de azi una din sursele de inspiraţie fundamentale ale societăţii chineze şi ale conducătorilor ei.

*

Destul de repede, a devenit clar în ochii unui mare număr de japonezi că abilitatea delegaţiei lor la Conferinţa de pace nu adusese ţării o victorie, niciun semisucces, ci premisele unui oribil dezastru. Desigur, li se concedase Tsingtao şi împrejurimile sale, dar această „pradă de război" le atrăsese ostilitatea tenace a celei mai mari naţiuni din Asia.

Sun Yat-sen a fost ultimul mare patriot chinez care şi-a păstrat prietenia faţă de arhipelagul vecin, continuând să-l viziteze şi să stea de vorbă cu conducătorii lui, în pofida resentimentului încercat de-acum de propriii săi concetăţeni. La 28 noiembrie 1924, s-a dus acolo ultima oară, ca să asiste la o întâlnire consacrată „panasianismului", ce se ţinea la Kobe. În discursul rostit cu acel prilej, el şi-a afirmat din nou credinţa în necesara

unire a popoarelor din Asia şi le-a adresat amfitrionilor săi un avertisment ferm, dar amical: „Japonia de astăzi s-a familiarizat cu civilizaţia occidentală a domniei prin forţă, păstrând totodată caracteristicile civilizaţiei orientale a dreptăţii. Rămâne de văzut dacă ea va fi un şoim, în stilul Occidentului, sau dacă va fi citadela Orientului. Astfel arată opţiunea care îi stă astăzi în faţă poporului din Japonia”.

La fel de catastrofal pentru Arhipelag a fost şi efectul produs de comportarea sa la Paris asupra puterilor occidentale. Fireşte, acestea n-aveau nicio lecţie să-i dea în termeni de rapacitate, de cinism, de aroganţă ori de duplicitate, însă nu e niciodată foarte abil să-ţi dai la iveală un apetit insaţiabil, nici să le suceşti mâinile interlocutorilor tăi ca să-ţi atingi scopurile.

Chiar şi cei care avuseseră admiraţie faţă de realizările erei Meiji se arătau a fi de-acum suspicioşi. Pe culoare, unii delegaţi le găsiseră japonezilor un pseudonim ce se şoptea uneori în absenţa lor: „prusacii Asiei”.

Să fii întâmpinat cu o astfel de poreclă la o conferinţă internaţională având drept scop tocmai sancţionarea militarismului prusac din Europa cu siguranţă că nu era un succes diplomatic cu care să te poţi lăuda, iar pe acest plan lucrurile n-aveau deloc să se amelioreze în următorii ani.

9

În seara zilei de 18 septembrie 1931, o încărcătură explozivă a deteriorat o porţiune a liniei ferate din apropiere de oraşul Mukden, în Manciuria. Deflagraţia producându-se la câteva sute de metri de o cazarmă a soldaţilor chinezi, armata japoneză i-a acuzat pe cei din urmă de a fi fost la originea sabotajului şi a lansat pe loc o ofensivă care s-a soldat cu ocuparea întregii provincii. Aceasta a fost de îndată desprinsă de China şi erijată într-un Stat marionetă satelit al Japoniei, botezat Manciukuo.

N-a trecut mult până să se afle că explozibilul fusese pus în acel loc de un locotenent din armata japoneză, pentru a provoca invazia. Incidentul nu e departe de a-l aminti pe cel care avea să se producă în zorii zilei de 1 septembrie 1939, când un atac pe nedrept atribuit unor polonezi slujise ca pretext Germaniei ca să-şi invadeze vecinul şi să declanşeze astfel al Doilea Război Mondial – o paralelă care-şi capătă sensul deplin când ştim că Japonia urma să fie, în acest conflict, principala aliată a Germaniei naziste şi a Italiei fasciste.

Dar între cele două mistificări era o diferenţă: în timp ce punerea în scenă de la frontiera poloneză fusese ordonată de cei mai sus-puşi conducători germani, ei având fixate deja ziua şi ora începerii ostilităţilor, sabotajul din Manciuria fusese decis de către doi colonei care nu obţinuseră aprobare de la ierarhia lor şi care căutau tocmai să-i forţeze mâna. Planul lor a izbutit perfect, căci autorităţile politice, neîndrăznind să-i sancţioneze pe militarii belicişti, au preferat să reacţioneze exact aşa cum doreau cei din urmă.

Şi nu a fost un caz izolat. În cursul anilor cruciali ce aveau să le facă ţara să se împotmolească în China, apoi să atace Statele Unite, conducătorii japonezi s-au lăsat antrenaţi din dezastru în dezastru, din nebunie în nebunie, de către facţiuni de ofiţeri fanatici incontrolabile care demolau cu sloganuri extremiste orice evaluare raţională a situaţiei şi terorizau personalităţile cele mai ponderate ale

regimului, amenințându-le și uneori chiar eliminându-le. Astfel, când prim-ministrul Inukai Tsuyoshi voi să împiedice trimiterea de noi trupe în China, unsprezece ofițeri tineri din marina imperială s-au dus la domiciliul său, pe 15 mai 1932, și l-au ciuruit cu gloanțe.

Reacția stârnită de crimă a fost și mai groaznică decât fapta propriu-zisă. Ucigașii au fost socotiți eroi de o bună parte a opiniei publice, îndeosebi în rândul forțelor armate, până acolo încât tribunalul însărcinat să-i judece n-a îndrăznit să-i condamne la moarte – au primit pedepse cu închisoarea ușoare, ceea ce a slăbit considerabil prestigiul autorităților, demonstrând că ele puteau fi sfidate pe nepedepsite, chiar cu arma în mână. Yukio Mishima se va inspira copios din acest episod în marea sa tetralogie romanescă, *Marea Fertilității.*

Nu e nicio îndoială că țara a trecut, în anii 1930, printr-o perioadă de rătăcire politică și morală la fel de surprinzătoare pe cât de devastatoare. Încă și astăzi cu greu se înțelege cum, după ce făcuse dovada unei capacități atât de remarcabile de a-și fixa obiective judicios ambițioase și de a le realiza cu celeritate, rigoare și competență, Japonia putuse să-și piardă în așa hal toate reperele.

Unii istorici explică această derivă prin dispariția generației întemeietorilor și înlocuirea ei de o alta, care n-avea o viziune clară referitoare la calea de urmat, într-adevăr, la începutul erei Meiji, în 1868, exista un soi de alchimie care lucra admirabil: un tânăr împărat dinamic, iubit și respectat de poporul său ca și de toți cei care-l întâlneau, având în jurul lui o mână de oameni inteligenți, abili, decișI, deschișI către lume și nutrind mai multe ambiții pentru țara lor decât pentru ei înșiși, în câțiva ani, ei reușiseră o metamorfoză pe care nimeni n-o credea cu putință și scoseseră națiunea, o dată pentru totdeauna, din ignoranță și sărăcie.

Patruzeci de ani mai încolo, majoritatea acestor bărbați murise sau părăsise viața activă, iar când marele împărat decedă la rândul său, deodată se făcu un imens gol. Fiul

său, Yoshihito, îi urmă la putere, însă el era handicapat din copilărie de diverse boli care-i afectau grav sănătatea fizică şi mintală. Nu-şi putea asuma cum se cuvine funcţiile de şef de Stat şi nici vorbă să joace şi rolul de inspirator, cum făcuse tatăl său.

Curând s-a făcut apel la fiul lui Yoshihito, prinţul moştenitor Hirohito, care a devenit regent la douăzeci de ani spre a suplini deficienţele tatălui său, înainte de a urca el însuşi pe tron cinci ani mai târziu. Era în mod de netăgăduit un om echilibrat, calm şi atent la evenimentele de pe planetă, dar era deopotrivă timid, rezervat şi veleitar. În jurul lui se agitau diverse personaje animate de felurite opinii şi ambiţii şi care căutau toate să-i obţină asentimentul pentru propriile lor proiecte. Fiecare dintre ele avea probabil ideea să privitoare la orientarea pe care ţara lor trebuia s-o urmeze, dar nu exista nicio viziune comună.

Alchimia care lucrase atât de minunat pe vremea lui Mutsuhito şi a anturajului său n-a mai fost regăsită. Mai rău încă: amintirea acelei vremi de aur, când decizii excelente erau luate fără să se fi ştiut exact de fa cine emanau, le dădea japonezilor ca şi străinilor iluzia că exista o instanţă invizibilă capabilă să piloteze nava cu o mână sigură în toate împrejurările. Or, nu exista niciuna. Nimeni nu mai ţinea cârma, nici împăratul, nici miniştrii, nici consilierii, nici generalii săi, fapt cel puţin paradoxal într-o ţară care demonstrase de curând lumii întregi virtuţile prodigioase ale voluntarismului.

Ivan Maiski, fostul ambasador sovietic la Londra în ajunul Primului Război Mondial, povesteşte în *Memoriile* sale cum colegul său japonez Shigeru Yoshida a venit să-l vadă pe neaşteptate în ianuarie 1937, pentru a tuna şi fulgera împotriva comportamentului militarilor din propria-i ţară, prezicând că poporul japonez va plăti foarte scump până la urmă „pentru stupidităţile lor”, ceea ce spune multe despre starea de spirit ce domnea în rândul administraţiei imperiale faţă cu manevrele belicoase ale unora.

*

De-ar trebui găsite circumstanţe atenuante pentru conducătorii din epocă, ele ar fi de căutat în logica politică ce domnea pe vremea lor.

Iniţial, obiectivul Japoniei era de a se sustrage dominaţiei puterilor europene şi de a deveni mai degrabă egala lor decât vasala lor. În această privinţă, Restauraţia Meiji reuşise admirabil, făcând ţara să treacă, într-o generaţie, de la înapoiere la modernitate şi de la dependenţă la suveranitate. Totuşi, după ce s-a săltat la rangul de mare putere, Arhipelagul s-a simţit obligat să facă ceea ce făceau toate puterile de pe timpul lui, şi anume să dobândească un imperiu colonial. Şi nu era doar o chestiune de prestigiu, ci nevoia de a avea, pentru industrie ca şi pentru forţele-i armate, nişte resurse abundente pe care propriul său teritoriu nu le poseda.

Mai târziu, după înfrângerea amară şi traumatizantă suferită, Japonia avea să demonstreze în chip admirabil că o ţară se putea dezvolta economic fără să cucerească teritoriul altora, şi că putea înceta să mai fie o pradă fără să se preschimbe în prădătoare. Nimic însă nu ne îngăduie să afirmăm că o atare cale era de luat în considerare la 1900 sau în anii 1930. Pe vremea aceea, logica militariştilor părea imparabilă, iar cei care căutau s-o contracareze păreau inconsecvenţi.

Să însemne oare aceasta că deriva era inevitabilă? Probabil că nu, dar tentaţia de a te arunca cu capul înainte era puternică şi ar fi trebuit pentru a-i rezista un *leadership* înţelept, stabil, vizionar şi cu o autoritate morală de necontestat. Din nenorocire nemaiavându-l, Japonia s-a îndreptat către prăpastie ca un om beat, fără nimic şi nimeni care s-o reţină – lansându-se mai întâi în cucerirea imensei Chine, ceea ce era o nebunie; apoi atacând Statele Unite, ceea ce era curat suicidar.

Astăzi, când istoricii se apleacă asupra proceselor-verbale ale adunărilor ţinute la Palatul imperial în ajunul celui de-al Doilea Război Mondial, ei sunt frapaţi de o constatare simplă, dar stupefiantă: conducătorii japonezi

au decis să-i arunce mănuşa în faţă Americii *fără să creadă vreodată că ar putea ieşi învingători* din această înfruntare.

Tema ce revenea fără încetare în deliberările lor era cea a poziţiei americane în chestiunea teritoriilor cucerite de trupele japoneze în China, în Coreea şi în Pacific. Nu o dată împăratul s-a arătat îngrijorat pe acest subiect faţă de colaboratorii săi, iar răspunsul lor a fost mereu, în substanţă, că niciodată Washingtonul nu le va recunoaşte cuceririle – o evaluare perfect realistă care ar fi trebuit, în mod logic, să ridice altă întrebare: oare intrând în război cu americanii ar putea ei să-i facă să-şi schimbe părerea? încă o dată, răspunsul nu putea fi decât negativ. Niciodată Japonia nu i-ar putea învinge pe americani, nici constrânge, prin forţa armelor, să-i recunoască cuceririle. Dar în acest caz nu era absurd să se războiască cu ei?

La drept vorbind, în anii 1940 nu exista decât un singur scenariu potrivit căruia Japonia ar fi putut să păstreze teritoriile ocupate: *dacă* Statele Unite ar fi optat în cele din urmă să nu ia parte la războiul mondial, Germania şi-ar fi desăvârşit cucerirea Europei şi conflagraţia s-ar fi terminat printr-un aranjament între Berlin şi Washington, datorită căruia naziştii şi aliaţii lor japonezi şi-ar fi păstrat cuceririle. Dar ca un asemenea scenariu să fi fost plauzibil, trebuia obligatoriu ca Statele Unite să rămână în afara conflictului. De aceea, atacul lansat împotriva flotei americane de la Pearl Harbor la 7 decembrie 1941 nu a fost doar o provocare nesăbuită şi costisitoare; odată cu trecerea timpului, el se vădeşte ca singurul act susceptibil de a fi dus la înfrângerea Japoniei şi a aliaţilor ei.

Toată lumea ştie care a fost urmarea: oraşele Hiroshima şi Nagasaki au suferit, în august 1945, primele bombardamente atomice din Istorie – din fericire, ele rămân până în ziua de azi singurele. Apoi Japonia a capitulat, iar trupele americane comandate de generalul Douglas Macarthur au debarcat pe teritoriul ei, care nu cunoscuse până atunci nicio ocupaţie străină.

Împăratul, socotit un simbol al continuităţii naţionale, n-

a fost constrâns să abdice, dar n-a mai jucat niciun rol politic activ. O nouă Constituţie a fost stabilită, care stipula explicit, în extraordinarul ei „articol 9”, că „poporul japonez renunţă pentru totdeauna la război ca drept suveran al naţiunii, şi la ameninţare, precum şi la folosirea forţei ca mijloc de reglare a diferendelor internaţionale”; că nu va menţine niciodată forţe terestre, navale sau aeriene ori vreun alt potenţial de război; şi că „dreptul de beligeranţă al Statului nu va fi recunoscut”. Noul prim-ministru, baronul Kijuro Shidehara, le-a declarat compatrioţilor săi că era vorba de o exigenţă a ocupantului american; se va afla mai târziu că el însuşi o voise, dar îi atribuise paternitatea lui Macarthur spre a evita orice contestare.

Luând această măsură atât de rară, atât de radicală, Shidehara voia să pună capăt o dată pentru totdeauna tentaţiilor militariste ale ţării sale, astfel încât aceasta să poată prospera din nou pe cu totul altfel de baze. Pariul era riscant, dar a reuşit dincolo de orice aşteptări. În câţiva ani, Arhipelagul a redevenit un model pentru celelalte naţiuni, într-un fel mai puţin zgomotos decât înainte, însă incomparabil mai constructiv, mai profund şi mai durabil.

10

De două ori aşadar, în decursul unui secol, Japonia a fost în stare să uimească lumea: prima dată, cu succesele ei militare; a doua, cu succesele economice. În fiecare caz, s-a vorbit cu îndreptăţire de un adevărat „miracol”, iar marea disparitate dintre aceste episoade îi face realizarea şi mai remarcabilă.

În ambele cazuri, totul a început cu irupţia intempestivă a unui ofiţer american temerar şi arogant, comodorul Perry în 1853, generalul Macarthur în 1945. Faţă cu aceste două „incursiuni”, japonezii, după ce fuseseră din răsputeri zguduiţi şi descumpăniţi, au reacţionat cu mare sagacitate. Mai degrabă decât să se închidă în refuz, amărăciune şi resentiment, ei au profitat de păţaniile lor umilitoare ca să-şi revină şi să se descotorosească de propriile lor infirmităţi – în primul caz, de izolaţionism; în celălalt, de militarism. Şi de fiecare dată au mers până la capătul logicii lor, cu brio şi hotărâre.

Abolirea radicală a tentaţiei imperialiste imediat după al Doilea Război Mondial a fost cu certitudine un element indispensabil al reuşitei economice, nu numai fiindcă ţara s-a focalizat de atunci înainte pe producţia „civilă”, „eliberându-se” de preocupările politice şi militare ce-i alteraseră judecata în anii precedenţi, ci şi fiindcă le-a dat pe deplin încredere învingătorilor din război că fostul lor duşman de moarte, care-i combătuse cu înverşunare şi căruia i se pomeneau a-i fi dintr-odată „părinţi adoptivi”, nu va profita de generozitatea lor ca să li se întoarcă împotrivă.

În fapt, americanii l-au tratat cu un paternalism generos şi lucid, fără multe echivalente în Istorie; iar el însuşi s-a dovedit a fi cu totul loial.

Bineînţeles, atitudinea Statelor Unite nu era călăuzită numai de bunătate. Dincolo de Japonia se aflau, pe ţărmurile continentului asiatic, Uniunea Sovietică, Coreea şi China, trei ţări pe de-a-ntregul sau parţial comuniste, al căror discurs anticapitalist exercita, la finele anilor 1940, o

anumită atracţie asupra societăţii japoneze înseşi. Pentru Washington, Arhipelagul trebuia să facă faţă acestei provocări şi chiar să-i opună un contraexemplu, cel al unei democraţii prospere.

Demonstraţia a fost indenegabil concludentă. Sub efectul combinat al transformărilor masive impuse de ocupant şi al măsurilor subtile luate de conducătorii niponi înşişi, „redecolarea" s-a produs cu o iuţeală nemaipomenită. Numai o naţiune capabilă de a fi produs miracolul Meiji putea, imediat după o înfrângere zdrobitoare şi demoralizantă, să se ridice astfel, s-o pornească iarăşi către culmi şi să regăsească în atât de scurt răstimp respectul şi admiraţia întregii omeniri. Un eminent economist japonez, Shigeto Tsuru, a vorbit de o „înfrângere creativă", şi este întocmai ceea ce s-a întâmplat.

În 1946, Arhipelagul era în pragul foametei. Americanii fuseseră chiar constrânşi să-i trimită alimentele de bază în transporturi succesive, spre a evita o catastrofă umanitară. Infrastructurile erau dărâmate, uzinele oprite şi o întreagă categorie de vârstă fusese decimată. Cu toate astea, după câţiva ani, viaţa economică fusese reluată cu şi mai mare avânt.

Paradoxal, conflictele regionale au favorizat redemarajul. Între 1950 şi 1953, un război a opus, pe toată întinderea peninsulei coreene, forţele conducătorului comunist Kim II Sung, susţinute de milioane de „voluntari" chinezi, trupelor americane comandate de inconturnabilul Macarthur. În cursul conflictului, s-a dovedit complicat pentru acesta din urmă să aducă din Statele Unite tot ce le era necesar soldaţilor săi – hrană, îmbrăcăminte, muniţii etc. Nu era oare mai simplu să le pună să fie fabricate chiar în apropiere, în arhipelagul vecin? A fost, după cum ne dăm lesne seama, o mană cerească pentru agricultura şi industria japoneze – fără a uita turismul, pentru militarii aflaţi în permisie. Motorul economic era relansat. Ţara, încă rănită de înfrângerea-i zdrobitoare, şi-a regăsit încrederea şi moralul.

În 1960, prim-ministrul Hayato Ikeda a promis că veniturile concetăţenilor săi aveau să se dubleze în zece ani. Obiectivul părea îndrăzneţ, dar fu atins… în şapte ani. În elanul ei, Japonia izbutise să depăşească Franţa, Anglia şi Germania, pentru a deveni a treia economie mondială, după Statele Unite şi Uniunea Sovietică.

Reîntoarcerea-i la prosperitate a fost însoţită de o adevărată renaştere culturală. Artele au început din nou să înflorească. Cinematografia, literatura, teatrul tradiţional şi multe alte elemente ale modului de viaţă japonez au cunoscut o strălucire internaţională care nu s-a mai dezminţit niciodată.

Însă cel mai semnificativ fapt nu e numai capacitatea de a se redresa şi a-şi lua din nou avânt, ci şi acela că Japonia s-a priceput cum să redevină, fără zarvă, un model de imitat pentru popoarele din Orient, şi într-un cu totul alt mod decât în trecut.

În vremea victoriei sale răsunătoare asupra Rusiei ţariste, în 1904 şi 1905, făcuse să se abată o furtună revoluţionară asupra unor numeroase regiuni – naţiuni se răsculaseră, tronuri se prăbuşiseră, scriitori indieni, turci sau arabi compuseseră ode în cinstea „Mikadoului”, în care unii au crezut a vedea, pentru un timp, un modern „comandor al credincioşilor”. Frenezia n-a durat mult. Zece ani mai încolo, flacăra pâlpâia deja şi nu s-a mai înteţit niciodată.

Al doilea miracol japonez, inaugurat totuşi îndată după Hiroshima, avea să aibă altă soartă. N-a suscitat nici lungi poeme, nici visuri mesianice, nici mişcări revoluţionare. Ce s-a produs era abia detectabil de seismografele actualităţii. Şi totuşi s-a produs, cum ar fi spus marele Galilei.

Era Meiji, care-şi pierduse suflul din pricina rătăcirilor militariste, şi-a reluat cu calm locul în Istorie trecând printr-o metamorfoză paşnică ce va schimba Asia şi restul lumii mai tare decât ar fi fost în stare s-o facă pretenţiile hegemonice sau revoluţiile violente.

*

într-adevăr, succesele rapide ale Japoniei aveau să le

dea idei câtorva „vecini” atenţi – în special unui militar sud-coreean pe nume Park Chung-hee.

Atunci când a ajuns la putere, în 1961, totul lăsa să se creadă că va fi încă un autocrat în Lumea a Treia.

Erau mulţi în acei ani acolo, unii susţinuţi de Moscova, alţii de Washington. Generalul Park aparţinea ultimei categorii. Ţara sa, lovită de războaiele succesive care-i devastaseră teritoriul, sconta încă pe ajutorul occidental pentru a evita sărăcia extremă, de care nu era de altfel departe: venitul ei pe locuitor era inferior celui din Madagascar, din Sri Lanka sau din Somalia, jumătate din cel din Liban şi o treime din cel din Peru.

Mai grav încă: până la începutul anilor 1970, statisticile instituţiilor internaţionale situau uneori Coreea de Sud *sub nivelul* „fratelui inamic” al ei din nord, ceea ce crea temeri privind posibilele consecinţe politice dezastruoase.

Generalul Park avea patruzeci şi trei de ani în momentul loviturii lui de Stat, iar în urma să un parcurs foarte controversat. Pe vremea tinereţii sale, ţara în care trăia era o provincie japoneză şi el însuşi îşi începuse cariera militară ca ofiţer nipon. În această calitate, slujise cu devotament şi fusese de mai multe ori decorat. Adoptase chiar un nume şi un prenume japoneze, şi se vădea atât de zelos încât a fost admis la prestigioasa Academie a Armatei Imperiale, situată într-o suburbie din Tokyo, spre a-şi perfecţiona pregătirea.

Nu i-a fost uşor să-şi vină în fire după înfrângere. Mai întâi s-a raliat mişcării comuniste; a fost chiar arestat, judecat pentru tentativă de complot şi condamnat la moarte, înainte de a fi graţiat. Dar la declanşarea războiului din Coreea, în 1950, s-a dat de partea americanilor fără nicio şovăială.

Încrederea dobândită printre noii săi mentori i-a asigurat o ascensiune rapidă în cadrul armatei. Park făcea parte dintre acele personaje, destul de numeroase, care colaboraseră cu ocupantul japonez – sau, în Europa, cu naziştii – şi care, imediat după cel de-al Doilea Război Mondial, fuseseră „recuperate” de aliaţii occidentali

fiindcă le puteau fi de folos în lupta împotriva comunismului.

Omul avea, pe lângă incontestabilele-i defecte, şi calităţi la fel de incontestabile: brutal, lipsit de scrupule şi arivist, însă cutezător, ingenios şi dedicat trup şi suflet luptelor pe care le ducea – cele ale războiului propriu-zis, ca şi cele ale războiului contra ignoranţei, incompetenţei şi subdezvoltării. Încă şi astăzi compatrioţii săi sunt divizaţi în părerile lor despre el. Mulţi rămân critici faţă de metodele-i dictatoriale şi de faptul că era apropiat de „duşmanul ereditar" japonez; totuşi, atunci când se fac sondaje pentru a desemna personalitatea istorică preferată de ei, coreenii din sud îl numesc adesea pe el, fiindcă a reuşit, în prelungirea miracolului japonez, un miracol coreean şi mai spectaculos, care a făcut o ţară săracă din Lumea a Treia să ajungă la rangul de a douăsprezecea putere industrială de pe glob, având – la ora la care scriu rândurile de faţă – un venit pe locuitor identic cu media din Uniunea Europeană şi uşor superior celui din Japonia!

Apropierea faţă de ţara din urmă, care-i atrăsese generalului Park eticheta de „colaboraţionist", îi va fi atras totodată şi reuşita acolo unde atâţia alţii ar fi eşuat. Observând îndeaproape ce se petrecea în fosta putere colonială şi uimit de „miracolul" economic izbutit de ea, Park ajunsese să se întrebe dacă propriii săi compatrioţi n-ar putea să înfăptuiască o realizare similară.

Constatase, de pildă, că succesele Japoniei erau datorate, în bună parte, rolului jucate de grupurile mari, puternic susţinute de Stat, şi care reprezentau pentru industrie, pentru bănci şi pentru comerţul exterior, „locomotive" de neînlocuit. Coreea ar trebui să urmeze aceeaşi cale, a decretat generalul-preşedinte. N-avea oare Arhipelagul Misui, Mitsubishi, Toyota sau Honda? Peninsula avea să aibă Samsung, Hyundai, LG sau Kia.

Şi mai important, omul acesta crescut într-o familie de tradiţie confucianistă înţelegea mai bine decât alţii importanţa capitală a educaţiei ca fundament al dezvoltării – era primul articol al crezului său. Dacă Coreea va investi

în învăţământ, dacă populaţia ei va deveni în totalitate instruită şi la un nivel înalt, prosperitatea nu va întârzia şi ea va fi virtual ireversibilă.

Evident, ideea nu era nouă, dar a fost ridicată la un nivel neegalat. Când comparăm astăzi nivelul de instruire din diferitele ţări ale lumii, Coreea se situează sus de tot, deseori chiar pe primul loc, net deasupra marilor ţări din Europa, ca şi peste Statele Unite…

Importanţa acordată studiilor în societatea coreeană devine uneori obsesivă. Nenumărate familii se concentrează asupra performanţelor şcolare ale copiilor lor, cu certitudinea că statutul social, nivelul de viaţă, respectabilitatea şi chiar demnitatea lor depind de acestea. Preocuparea aceasta este uneori excesivă, până într-acolo încât provoacă depresii, duşmănii maladive şi sinucideri. Literatura, cântecele, filmele şi serialele televizate produse în Coreea de Sud, şi care cunosc de-acum o audienţă globală, se învârt deseori în jurul acestei teme, într-un mod când tragic, când comic.

Este aici o critică sănătoasă şi perfect justificată, dat fiind că presiunea exercitată asupra tinerilor şi părinţilor lor ajunge nu o dată la hărţuire; trebuie totuşi să avem în minte că e vorba de reversul unei medalii eminamente râvnite. Majoritatea ţărilor lumii suferă de o maladie inversă, s-ar putea spune: în loc de o insistenţă exagerată asupra învăţării, cunoştinţelor, studiilor, iese la iveală prea mult o complezenţă iresponsabilă şi de-a dreptul criminală faţă de ignoranţă şi analfabetism, deşi oricine ştie astăzi că tocmai nivelul de instruire a femeilor şi a bărbaţilor, a tinerilor şi a vârstnicilor, determină într-o societate modernă capacitatea-i de a trăi în prosperitate, progresul, democraţia, libertatea, egalitatea, respectul din partea altor societăţi umane şi chiar supravieţuirea într-o lume dificilă precum a noastră.

În orice caz, fiind vorba de Coreea de Sud, e limpede că ridicarea generală a nivelului de instruire n-a facilitat doar emergenţa unei industrii prospere şi puternic inovatoare, ci a ajutat deopotrivă ţara să iasă foarte repede din

dictatură şi să-şi clădească o adevărată democraţie, cu alegeri libere şi o viaţă culturală animată.

*

„Molipsirea” de cel de-al doilea miracol japonez nu s-a limitat la Coreea de Sud, nici numai la ceilalţi „mici dragoni” asiatici, precum Singapore, Hong Kong sau Taiwan, care au trecut, cam în aceeaşi epocă, prin propria lor decolare economică, în parte datorită impulsului dat de Arhipelag. Apoteoza n-a fost atinsă decât în ziua în care „Imperiul de Mijloc” a venit el însuşi să se şcolească la „tânărul” său vecin – un moment crucial în istoria Asiei şi chiar, putem spune fără nicio exagerare, o cotitură decisivă în parcursul întregii omeniri.

Evenimentul emblematic a fost în această privinţă turneul efectuat în Japonia, în octombrie 1978, de noul stăpân al Chinei, Deng Xiaoping. El nu fusese încă formal „întronat”, dar era deja la comenzi şi reflecta intens la tot ce ar trebui să facă spre a-şi scoate ţara din marasmul în care se afla.

Scopul călătoriei sale fusese clar anunţat, fără falsă pudoare, celor ce-l primiseră: venise ca să înveţe. Astfel, în timp ce vizita incomparabilul Kyoto, când amfitrionii săi i-au explicat curtenitor că vechea capitală japoneză fusese construită pe modelul vechii capitale chineze Chang’an, actuala Xi’an, Deng le-a răspuns imperturbabil: „Astăzi rolurile s-au inversat, voi sunteţi învăţătorii, noi suntem elevii”.

Este laitmotivul ce revenea neîncetat în cursul turneului său. China are nevoie să se modernizeze, are nevoie să se dezvolte cât mai repede posibil, iar pentru a izbuti, trebuie să se sprijine pe exemplul Japoniei. Da, desigur, între cele două ţări a fost o istorie cam complicată – războaie, masacre, umiliri. Dar în timp ce discursul oficial al comuniştilor chinezi, tovarăşii săi, nu contenea să descrie Japonia ca pe un agresor detestabil, Deng voia să le transmită amfitrionilor săi un cu totul alt mesaj: am avut, le-a spus el în substanţă, două mii două sute de ani de istorie comună, între care un mic secol de neînţelegeri;

trebuie să închidem această oribilă paranteză şi să reînnodăm, pe baze noi, afinitatea noastră milenară.

În atmosfera de entuziasm produsă de vizita lui Deng, un fost prim-ministru japonez, Kakuei Tanaka, a descris apropierea dintre cele două mari ţări drept „evenimentul cel mai fericit de la Restauraţia Meiji încoace". Expresia poate părea hiperbolică, dar nu era nejustificată. Dacă zisa „Restauraţie" făgăduia să trezească popoarele din Asia şi să le îndrepte hotărât pe calea modernizării, un asemenea obiectiv nu putea fi atins câtă vreme uriaşul continentului rămânea la o parte de mişcare. Venise oare în sfârşit acel moment crucial mult timp întârziat de rătăcirile Chinei, ca şi ale Japoniei? Aveau cele două ţări să-şi regăsească împreună drumul seninătăţii, al prosperităţii şi al progresului?

În orice caz, „reîntâlnirea" din 1978 lăsa să se creadă că Arhipelagul era pe punctul de a reuşi, datorită performanţelor sale economice, ceea ce nu putuse înfăptui prin aventurile sale militare, iar China, cât o priveşte, se pregătea să-şi reconsidere felul de a vedea Istoria, concepţia economică, precum şi relaţiile cu restul lumii.

Trebuie spus că, în intervalul dintre cele două „miracole" japoneze, o altă mare ţară ridicase făclia emancipării popoarelor din Orient şi bătuse din nou cărţile cu vigoare şi cu promisiuni extrem de atrăgătoare, dar cu rezultate cel puţin derutante.

II
„Paradisul” celor ce muncesc

„Du passe faisons table rase,
Foule esclave, debout, debout!
Le monde va changer de base,
Nous ne sommes rien, soyons tout!”[1]

Eugene Pottier (1816-1887),
versuri din *L Internaţionale*

[1] În versiunea românească din 1907 a lui C.Z. Buzdugan, versurile *Internaționalei:* „Sfârșiți odată cu trecutul negru,/ Sculați, popor de osândiți!/ Azi nu sunteți nimic în lume,/ Luptați ca totul voi să fiți!” (n. trad.).

1

Dintre toate scânteile ţâşnite din arhipelagul nipon după irupţia lui tumultuoasă pe scena mondială, au înrâurit viitorul omenirii cele care au atins două mari naţiuni pe care el le bătuse: Rusia şi China. Dinastiile lor domnitoare, Romanovii şi manciurienii Qing, amândouă aflate la putere din secolul al XVII-lea, aveau să se năruie foarte repede, cedând locul unor regimuri politice de un soi inedit, care promiteau să răstoarne rânduiala statornicită până atunci în lume. Reclamându-se de la una şi aceeaşi ideologie socialistă şi internaţionalistă, cele două ţări vor duce mai departe, fiecare în felul ei, „torţa" aprinsă de era Meiji, cea a unei sfidări radicale şi globale a supremaţiei seculare a Occidentului.

În privinţa Rusiei, asumarea unui asemenea rol avea ceva straniu. Prestigiul dobândit de Japonia printre popoarele din Orient nu era datorat tocmai faptului că provocase o înfrângere unei mari puteri europene? Cum de însăşi acea putere se putea erija, vreo doisprezece ani mai târziu, în citadelă a luptei împotriva Occidentului şi în purtătoare de drapel a celor oprimaţi?

Această ciudăţenie aparentă este reflexul poziţiei paradoxale pe care o ocupa Rusia în lume la începutul secolului XX – şi pe care, în esenţă, încă o mai ocupă: o mare putere europeană, incontestabil, căci ea era şi rămâne ţara cea mai populată şi mai mare a continentului, iar călăreţii ei, redutabilii cazaci, poposiseră în plin centru al Parisului la căderea lui Napoleon I; dar şi o mare putere orientală, căci se întindea de la Urali până la Marea Japoniei, ocupa tot nordul Asiei şi avea graniţe comune cu Imperiul Otoman, Persia, Afganistanul, China şi Coreea.

Masiv „euroasiatică", Rusia creştină nu s-a perceput nicicând ca fiind *occidentală.* Fireşte, a înţeles, ca atâţia alţii, că trebuia să se şcolească în Occident; nimic nu ilustrează mai bine atitudinea ei ca turneul efectuat incognito de ţarul Petru cel Mare în diverse ţări din Europa, între care Anglia, Ţările de Jos, Prusia şi Austria,

la sfârşitul secolului al XVII-lea, pentru a pricepe şi învăţa câte ceva de acolo; s-ar putea chiar spune că în această privinţă a fost precursorul şi inspiratorul unui mare număr de conducători de prin lume, printre care şi reformatorii din era Meiji. Cu toate astea, au existat întotdeauna între Occident şi Rusia adâncuri greu de trecut, îndeosebi cel reprezentat de schisma aproape milenară dintre Bisericile din Orient şi cele din Occident. Dacă nu a împiedicat alianţele şi nici schimburile, ea a menţinut mereu, între lumea ortodoxă şi restul creştinătăţii, o piedică puternică pe care nimic nu a putut-o aplana.

Neîncrederea mutuală avea să se amplifice odată cu căderea ţarilor şi răsturnarea ideologică a ţării, ca şi cum o a doua schismă s-ar fi ivit, agravând-o pe prima.

Devenind liderul luptei globale împotriva hegemoniei Occidentului, Rusia a dat înfruntării o cu totul altă tonalitate intelectuală. De pe vremea când arhipelagul nipon juca acelaşi rol, chestiunea rasială era omniprezentă. Puterile europene erau mai întâi percepute drept „albe”, ceea ce ele îşi asumau pe deplin, iar orientalii se identificau cu japonezii, fiindcă ei erau de altă culoare. Revoluţia rusă avea să modifice acest mod de a vedea. De-acum aspectul determinant în definirea Occidentului va fi sistemul său socio-economic, capitalismul, cu corolarul său imperialismul, descris de Lenin ca fiind „stadiul suprem” al capitalismului, fără a uita exploatarea muncitorilor din ţările colonizatoare înseşi.

Schimbarea de perspectivă care a atenuat dimensiunea rasială a conflictului era inevitabilă din clipa în care sfidarea supremaţiei Occidentului fusese lansată de o naţiune majoritar albă şi europeană. Conducătorii ei trebuiau obligatoriu să scape de criteriile prin care se asemănau cu opresorii, pentru a le scoate la iveală pe cele care-i făceau să semene cu oprimaţii. Duşmanul nu mai era nici Albul, nici Europeanul, ci capitalistul, care-i exploata şi oprima pe Negri şi pe Galbeni, plus pe o mulţime de Albi. Câtă vreme marxismul va rămâne ideologia dominantă a revoluţionarilor din lumea întreagă,

apartenenţa rasială a indivizilor şi a grupurilor va fi rareori dată la iveală.

Aşa se face că sfidarea rusă a Occidentului a fost în măsură să capete, într-un mare număr de ţări, bogate sau sărace, colonizatoare sau colonizate, un răsunet uriaş. Pentru prima oară în Istorie, o doctrină laică şi internaţionalistă se propaga pretutindeni pe glob. În unele momente, a părut chiar pe cale de a triumfa.

Paginile ce urmează vor evoca aventura sovietică amorsată în 1917 şi care avea să se continue, cu sorţi de izbândă diverşi, de-a lungul a trei sferturi de veac, nu pentru a aminti numeroasele evenimente dramatice care au jalonat-o, ci potrivit cu optica precisă ce interesează cartea de faţă, cea a formidabilei sfidări lansate de Rusia supremaţiei seculare a Occidentului, o sfidare ce a stat multă vreme în centrul vieţii politice şi intelectuale a planetei şi ale cărei consecinţe rămân încă foarte prezente.

*

De-a lungul secolului al XIX-lea, imboldul către schimbare nu încetase să ia amploare în imperiul Romanovilor. Pe când ţara lor începea să se industrializeze, mai târziu şi mai încet decât rivalele ei occidentale, mulţi ruşi îşi pierduseră răbdarea. Seduşi de ideile venite din Franţa, din Anglia sau din Germania şi frustraţi că nu le puteau experimenta în propria lor societate, pe care o considerau despotică şi înapoiată, ei cultivau cu îndrăzneală, cu pompă, cu devotament, dar de multe ori şi orbeşte, diverse utopii revoluţionare. Mult înainte de apariţia comuniştilor, imaginea Rusiei în Occident era deja asociată cu insurecţia „decabristă” a prinţului Trubeţkoi, cu scrierile anarhiste ale lui Bakunin şi ale lui Kropotkin, ca şi cu terorismul practicat de *Narodniki…*

Această fierbere politică şi socială fusese însoţită de o luxurianţă culturală de o remarcabilă fecunditate, în câteva decenii, Rusia dăduse naştere unuia dintre marile momente ale literaturii universale, cu scriitori precum Puşkin, Gogol, Tolstoi, Dostoievski, Cehov sau Turgheniev,

ca şi unei mari tradiţii muzicale, ilustrate de Ceaikovski, Musorgski sau Rimski-Korsakov. Au existat şi oameni de ştiinţă de renume, precum chimistul Mendeleev sau fiziologul Pavlov. În numeroase domenii ţara se dezvolta rapid, fără ca cei care o conduceau să ţină socoteală de metamorfoza ei. Ultimul ţar, Nicolae al II-lea, influenţabil şi neîndemânatic, s-a discreditat până la urmă după o serie de hotărâri necugetate şi incoerente. Pe deasupra, hemofilia de care suferea tânărul său moştenitor, ţareviciul Alexei, şi prezenţa apăsătoare la Palatul imperial a neliniştitorului vindecător Rasputin întăreau sentimentul unui sfârşit de domnie iminent.

Dacă războiul împotriva Japoniei fusese catalizatorul revoluţiei din 1905, Primul Război Mondial, purtat cu aceeaşi incompetenţă, va servi de cadru revoluţiei din 1917, care s-a produs în doi timpi: o răscoală populară la sfârşitul lui februarie – începutul lui martie, după calendarul gregorian –, care a dus la abdicarea monarhului şi la formarea unui guvern de coaliţie; apoi, la sfârşitul lui octombrie – începutul lui noiembrie pe stil nou –, un atac îndrăzneţ împotriva Palatului de Iarnă din Petrograd, actualul Sankt-Petersburg, ce-i aduse la putere pe bolşevici. Ei au anunţat de îndată că Rusia avea să se retragă din conflictul mondial, ceea ce i-a înfuriat pe principalii ei aliaţi, Franţa, Anglia şi Statele Unite. Lenin şi tovarăşii săi au trebuit să facă faţă unui război civil, unor răscoale militare, unor intervenţii armate străine şi unei prăbuşiri a economiei şi chiar foametei. Le-au trebuit cinci ani ca să se instaleze solid la comenzi.

Fostul imperiu al ţarilor, curând rebotezat „Uniunea Republicilor Socialiste Sovietice”, avea să se reclame de-acum de la marxism-leninism, o doctrină compozită al cărei prin element reprezenta temeiul teoretic, iar cel de-al doilea „instrucţiunile de instalare”, s-ar putea spune. Într-adevăr, Karl Marx era convins că socialismul se va impune ineluctabil când proletariatul, mai cu seamă cel al marilor naţiuni industriale ca Germania sau Anglia, va fi suficient de puternic ca să-l instaureze, pe când militantul rus

considera a fi aberant să aştepte ca proletariatul rus să sporească şi să se structureze sau ca muncitorii din Europa occidentală să se revolte primii.

Voluntarismul leninist urma să aibă asupra soartei comunismului un efect stimulant şi amplificator, dar şi pervers. Ideea conform căreia un mic grup de activişti hotărâţi, îndoctrinaţi, bine organizaţi, putea pune mâna pe putere în orice ţară, oricare ar fi fost gradul de avans al societăţii, i-a permis mişcării să se propage rapid prin lume. Totuşi felul acesta de a vedea lucrurile a favorizat peste tot emergenţa unor regimuri autoritare, guvernând în numele muncitorilor, dar fără să le ceară părerea, şi derivând mereu înspre arbitrariul birocratic şi represiune. Această infirmitate originară a puterii sovietice n-a putut fi niciodată depăşită şi în cele din urmă ea i-a cauzat ruina.

Cu toate astea, începuturile fuseseră entuziaste şi eminamente promiţătoare.

2

în martie 1919, în vreme ce regimul lor, în vârstă de un an şi jumătate, încă lupta pentru supravieţuire, Lenin şi tovarăşii' săi s-au lansat într-o acţiune ambiţioasă vizând construirea „unui partid mondial al proletarilor". În acest scop, ei au întemeiat o „A Treia Internaţională", zisă „Internaţionala comunistă" sau „Komintern", având misiunea de a uni în cadrul ei toate mişcările politice care aveau să se formeze pe acelaşi model şi cu aceeaşi doctrină, în lumea întreagă. Fiecare urmă să aibă propriile-i instanţe naţionale, însă pentru deciziile importante toate trebuiau să consulte Moscova, unde-şi avea sediul Comitetul Executiv, prezidat de unul dintre principalii conducători bolşevici, Grigori Zinoviev.

Crearea Kominternului nu era numai punerea în practică a concepţiilor internaţionaliste ale noilor stăpâni din Rusia; ea purcedea dintr-o stare de spirit ce pare cu siguranţă, odată cu trecerea timpului, extrem de naivă, dar care era atunci foarte răspândită printre militanţii de bază, ca şi printre şefi. Mulţi dintre ei erau convinşi, într-adevăr, că revoluţia mondială era iminentă. Cam cum unii discipoli ai lui Isus erau convinşi că împărăţia lui pe pământ avea să se statornicească în timpul vieţii lor, mulţi revoluţionarii ruşi credeau că revolta lor aprinsese un fitilul unei bombe ale cărei efecte aveau să se facă simţite imediat.

Într-un articol publicat în mai 1919, Zinoviev prezicea că „peste un an, vom fi început să uităm că a existat în Europa o luptă spre a face să triumfe comunismul, dat fiind că întreaga Europă va fi devenit comunistă". E posibil ca, adăuga el, capitalismul să mai supravieţuiască vreun an în plus în Anglia, dar cu siguranţă nu şi în restul continentului. Lenin însuşi, într-un articol publicat în iulie 1919, le făgăduia militanţilor că peste un an se va fi pus la punct deja o Federaţie sovietică planetară, iar această victorie urma să fie „completă şi finală".

În anul următor, victoria întârziind să vină, cei doi conducători au trebuit să recunoască faptul că se

arătaseră puţin prea optimişti şi că ar trebui să fie pregătiţi pentru o luptă mai lungă decât se prevăzuse şi mai aprigă.

În acest climat de mare însufleţire revoluţionară, Kominternul a decis să organizeze la Baku, pe ţărmul Mării Caspice, în septembrie 1920, un „Congres al popoarelor din Orient". Celor două mii de delegaţi, ţinând de zeci de etnii din interior şi din afara Imperiul Rus, Zinoviev le-a lansat, în discursul său de deschidere: „Proletari din toate ţările *şi popoare oprimate din lumea întreagă,* uniţi-vă!". Şi nu s-a mulţumit să amplifice astfel formula originară a lui Marx, ci a mers mult mai departe: „Tovarăşi şi fraţi, datoria ce vi se oferă este de a aprinde focul războiului sfânt împotriva capitaliştilor englezi şi francezi" – o idee pe care a reluat-o în peroraţia sa, focalizându-şi mai mult atacul: „Să jurăm că vom dezlănţui războiul sfânt înainte de orice împotriva imperialismului britanic!" – ceea ce iscă, din partea delegaţilor, un tunet de aplauze şi strigăte entuziaste: Jurăm!".

Pe urmă, altă mare figură a Kominternului, Karl Radek, s-a urcat la tribună pentru a prezenta un raport asupra situaţiei internaţionale şi „sarcinile ce le incumbă maselor muncitoreşti din Orient". A insistat pe lângă delegaţi asupra „comunităţii de destin" care lega popoarele lor de revoluţia rusă: „Fie ne unim forţele pentru a accelera victoria proletariatului din Europa occidentală, fie *noi* vom muri, iar *voi* veţi fi aserviţi".

Comunicatul final al congresului a reluat aceleaşi recomandări: „Porniţi ca un singur om în războiul sfânt împotriva ocupanţilor britanici! Pentru a elibera popoarele din Orient, pentru a pune capăt împărţirii omenirii în popoare oprimante şi popoare oprimate şi pentru a ajunge la egalitatea completă între toate popoarele şi rasele, oricare le-ar fi limba sau culoarea pielii şi oricare ar fi religia în care cred."

În darea de seamă publicată după congresul de la Baku, *Times* de la Londra n-a scăpat ocazia de a ironiza „spectacolul celor doi evrei care cheamă lumea Islamului

la. Jihad împotriva colonialismului britanic”. Dar paradoxul de care râdea ziarul nu era decât aparent. Ceea ce tânăra revoluţie rusă le cerea popoarelor din Orient era să facă un „troc”, dându-şi înflăcărarea religioasă pe o altă înflăcărare, anticolonialistă şi eliberatoare.

Această dorinţă era clar formulată într-un apel solemn adresat congresiştilor de la Baku de către principalii conducători comunişti din epocă, începând cu Lenin şi Troţki: „Odinioară”, le spuneau ei, „străbăteaţi deşerturile ca să vă duceţi să vedeţi locurile sfinte. Astăzi aşijderea ar trebui să vă croiţi drum peste munţi şi fluvii, prin codri şi deşerturi, dar pentru a vă întâlni între voi ca să discutaţi împreună în ce fel v-aţi putea elibera din lanţurile servituţii şi pentru a vă uni într-o alianţă cordială ce vă va permite să trăiţi în egalitate, libertate şi fraternitate. Fie ca acest congres al vostru să le aducă forţă şi încredere milioanelor de fiinţe umane care rămân oprimate, pretutindeni în lume 1 Să le insufle credinţă în propria lor putere! Să grăbească ziua triumfului definitiv şi a eliberării lor!”.

La doi ani după întemeiere, Kominternul îşi revendica deja patruzeci şi opt de partide membre, repartizate pe tot ansamblul planetei, din Mexic în Indii şi din Suedia în Africa de Sud. Noi mişcări se creau zi de zi, în împrejurări foarte diferite de la o ţară la alta. Multe dintre ele, precum partidele chinez, vietnamez, cubanez, francez, italian, portughez sau ungar, erau sortite să aibă un rol major în istoria ţării lor; altele aveau să rămână, decenii la rând, nişte cercuri restrânse.

Numeroase personalităţi aveau să se ivească în cadrul acestei largi mişcări planetare, având cele mai diverse şi mai aparte parcursuri. Detractorilor comunismului le place să înşire nume ca Stalin, Beria, Vâşinski, Lăsenko, Pol Pot sau Mengistu, când partizanii săi preferă să-şi amintească de Antonio Gramsci, Oscar Niemeyer, Pablo Neruda, Pablo Picasso, Paul Eluard, Louis Aragon sau Nazim Hikmet. Ce-i sigur este că o formidabilă speranţă fusese stârnită de Revoluţia din Octombrie şi că ea avea să sfârşească într-o imensă deziluzie.

La începutul anilor 1920, nu exista încă decât speranţa – în Occident, speranţa că Primul Război Mondial va fi şi ultimul, că oribilul măcel nu se va mai repeta, că muncitorii din Franţa, din Germania şi din Anglia îşi vor redescoperi solidaritatea, fraternitatea şi vor redeveni camarazi; iar în Orient, speranţa de a se pune capăt colonialismului, rasismului, mizeriei şi obscurantismului.

*

Mulţi dintre aceia care văzuseră în emergenţa Japoniei o mare oportunitate istorică, dar fuseseră descurajaţi de şovinismul crescând al conducătorilor ei, şi-au întors de-acum privirile către Moscova, unul din cele mai bune exemple fiind, încă o dată, Sun Yat-sen.

În discursul pe care-l rostise la Kobe cu câteva luni înainte de moarte, chiar acela în care se întreba dacă Japonia se va preschimba în „şoim” – întrebare pur retorică, dat fiind că mutaţia deja avusese loc –, părintele Republicii Chineze aducea un vibrant elogiu Rusiei: „Există astăzi în Europa o naţiune nouă pe care albii o privesc chiorâş şi încearcă s-o expulzeze din familia lor. O socot un şarpe veninos sau un animal feroce şi nu mai îndrăznesc să se apropie de ea. Naţiunea aceasta e Rusia. Ea tocmai s-a despărţit de Occident ca să se alăture Orientului. Principiile care o călăuzesc sunt în acord cu propriile noastre principii de benevolenţă şi dreptate, dar sunt inacceptabile pentru europeni, fiindcă ar pune capăt domniei forţei lor.”

Continuând să se exprime cum se făcea în tinereţea sa, cu fast de referinţe geografice şi rasiale, Dr. Sun legitima totodată din plin noul portdrapel al Orientului. El schiţa chiar o sinteză între comunism şi confucianism – două doctrine sortite să se înfrunte dur în sânul naţiunii chineze, înainte de a se reconcilia.

Cuvintele omului de Stat fuseseră precedate de o iniţiativă extrem de surprinzătoare. În ianuarie 1923, el le ceruse formal conducătorilor bolşevici să delege un plenipotenţiar pe lângă el, ceea ce Lenin acceptase în toată regula. Cel desemnat pentru această misiune, Mihail

Borodin, era unul dintre cei mai străluciţi şi mai abili operatori din Komintern. El avea să devină, în câteva luni, mâna dreaptă a conducătorului chinez şi consilierul său cel mai ascultat.

Pe adevăratu-i nume Mihail Gruzenberg, Borodin se născuse în apropiere de Vitebsk înainte de a emigra în Statele Unite, unde studiase la Universitatea din Indiana, apoi fondase o şcoală la Chicago ca să-i înveţe engleza pe imigranţii ruşi. Era mai degrabă rezervat faţă de Lenin, pe care-l cunoştea întrucâtva şi-l socotea dogmatic şi aventurist. De aceea urmărise cu sentimente amestecate ştirile provenite din ţara sa natală. Dar, văzând că bolşevicii, de-acum la putere, se aflau în mare dificultate faţă de toţi cei care le erau ostili, avu mustrări de conştiinţă şi plecă în iulie 1918 la Moscova, din care noii conducători îşi făcuseră capitala, înlocuind Sankt-Petersburgul.

Abia sosit, a fost primit, spre marea lui surpriză, de însuşi Lenin, care i-a vorbit din inimă, ca unui vechi prieten, şi care a scris cu mâna lui special pentru el o lungă scrisoare adresată „muncitorilor americani”, în care spunea: „Noi ne aflăm astăzi oarecum ca într-o fortăreaţă asediată, aşteptând ca alte contingente ale revoluţiei socialiste mondiale să ne vină în ajutor. Aceste contingente există, încep să se formeze şi sunt mult mai puternice decât ale noastre... într-un cuvânt, suntem invincibili, pentru că revoluţia proletară mondială e invincibilă.”

Electrizat de întâlnire, Borodin s-a pornit să cutreiere lumea pentru a propaga ideile Revoluţiei şi a favoriza naşterea unor mişcări politice de obedienţă comunistă. A contribuit în special la crearea unui „Partid Socialist Muncitoresc” în Mexic şi de asemenea, indirect, a „Partidului Comunist din India”.

În China a reuşit să devină, în foarte scurt timp, un actor major al scenei politice. Sun Yat-sen avea deplină încredere în el, îl lua la toate reuniunile importante şi-i cerea să-l reprezinte când el însuşi nu se putea duce la ele. Şi cum Borodin nu vorbea chineza, iar cunoştinţele lui

despre ţară, cultura şi obiceiurile ei erau insuficiente, Kominternul i-a plasat în preajmă un tovarăş vietnamez pe cât de inteligent tot pe-atât de discret, care vorbea corect cantoneza, engleza, franceza şi rusa, îşi spunea Ly Thuy, dar lumea întreagă avea să-l cunoască, peste câţiva ani, sub un alt pseudonim: Ho Şi Min.

Cei care l-au frecventat pe Borodin au observat întotdeauna la el un amestec neobişnuit de urbanitate burgheză şi eficacitate militantă, ca şi o cultură întinsă, atât clasică cât şi revoluţionară, care-i permitea să recite pasaje întregi din Shakespeare, Puşkin ori Marx. Sun Yat-sen a fost fascinat mai ales de capacitatea consilierului său foarte special de a pricepe cât ai clipi o situaţie extrem de complexă, a o rezuma în două-trei idei clare şi a propune de îndată soluţii plauzibile, înconjurat de moştenitori potenţiali care se suspectau unii pe alţii şi care-şi puneau ambiţiile personale deasupra intereselor ţării, conducătorul chinez se simţea în siguranţă cu acest străin a cărui întreagă autoritate îi venea de la el. Fără îndoială că trimisul Kominternului îşi avea propriile obiective strategice, însă acestea, estima Dr. Sun, nu erau incompatibile cu interesele naţiunii chineze în acea fază critică a istoriei sale.

Când unele persoane, invidioase pe influenţa crescândă a lui Borodin, l-au întrebat într-o zi pe Sun Yat-sen dacă ştia adevăratul nume al omului său de încredere, probabil pentru a-i semnala că Gruzenberg era evreu, părintele Republicii Chineze a replicat: „Bineînţeles că-i ştiu numele; îl cheamă Lafayette!” Un răspuns tot atât de şfichiuitor precât de grăitor, şi care spunea în substanţă: la fel cum aristocratul francez se repezise în ajutorul coloniilor nord-americane răsculate împotriva Coroanei britanice, tot aşa activistul sovietic a venit să ajute China în propria ei luptă pentru independenţă naţională; iar dacă Borodin juca în această „alegorie” rolul lui Lafayette, atunci el însuşi, primul preşedinte al Chinei, juca rolul lui George Washington, primul preşedinte al Statelor Unite.

La 11 martie 1925, când se afla pe patul de moarte

înconjurat de familie şi de cei mai apropiaţi prieteni şi tocmai îşi semnase testamentul politic şi testamentul privat, Sun Yat-sen îşi manifestă dorinţa de a adăuga un al treilea document: o scrisoare solemnă adresată, lucru foarte ciudat, conducătorilor Uniunii Sovietice: „Spunându-vă bun rămas, dragi tovarăşi, doresc să-mi exprim speranţa fierbinte că în curând vor răsări zorii zilei în care URSS va saluta, ca aliată şi prietenă, o Chină puternică şi independentă, ziua în care cei doi aliaţi se vor îndrepta împreună către victorie în marea luptă pentru eliberarea popoarelor oprimate din lumea întreagă.”

Redactată în engleză de un tânăr militant din anturajul său, scrisoarea îi fusese citită muribundului de cumnatul său, înainte de a fi semnată cu o mână tremurândă. Conţinutul ei era conform cu opiniile pe care întemeietorul Chinei moderne le profesa la crepusculul vieţii sale, dar el n-ar fi voit probabil să sfârşească pe această notă cel puţin neobişnuită de n-ar fi fost prietenia ce-l legase de consilierul său sovietic şi marea încredere pe care o avusese în el.

„Sun Yat-sen a spus, înainte de a muri: «Cuvintele lui Borodin sunt cuvintele mele»”, observă Andre Malraux admirativ în primul său roman, *Cuceritorii*[2], în care umbra emisarului Kominternului este omniprezentă.

[2] Amin Maalouf - Labirintul ratacitilor. Occidentul si adversarii sai

3

Ceea ce Borodin a putut realiza în China era, incontestabil, un tur de forţă, dar nu e decât un exemplu dintre atâtea alte acţiuni militante angajate, în aceeaşi epocă, în lumea întreagă, inclusiv în propria mea ţară natală.

Evident, ce s-a întâmplat acolo n-a avut un răsunet planetar, iar personajele care au participat la acţiune n-au căpătat o mare notorietate, dar am impresia că observând rând pe rând o ţară uriaşă şi una mică ne dăm mai bine seama ce elan extraordinar a stârnit la vremea ei Revoluţia din Octombrie.

Dacă zăbovesc aici cale de câteva pagini este şi pentru că hazardul existenţei a făcut să-l întâlnesc la Beirut, pe când aveam douăzeci de ani, iar el avea şaptezeci, pe omul care fusese la originea creării unui partid comunist în Liban. Pe vremea aceea, nu-i cunoşteam prea bine trecutul militant – nu l-am descoperit decât mult mai târziu, când el nu mai era pe lumea asta.

Avea un suflet de poet romantic mai curând decât de combatant al revoluţiei mondiale. În vremea tinereţii sale, publica în presă nişte articole semnate „Stafia plângătoare”, în care se arăta dezolat de nenorocirile compatrioţilor săi, trecuţi fără tranziţie de la dominaţia otomană la dominaţia franceză, deşi ei năzuiau la independenţă.

Descria suferinţele ţăranilor şi critica fără menajamente autorităţile politice şi religioase, amuzându-se uneori să adauge, la sfârşitul articolului: „Scris în bordeiul meu roşu din inima cartierului bogătaşilor, în Anul Şase de la A Treia Internaţională”.

De obicei, îşi semna textele cu pseudonimul său, dar la 19 octombrie 1924 a preferat să-şi treacă pe hârtie adevăratul nume: Youssef Ibrahim Yazbek. Prilejul era solemn, fiindcă scrisese elogiul funebru al unuia dintre autorii lui preferaţi, Anatole France. Romancier şi intelectual de renume, laureat al Premiului Nobel pentru

literatură, acesta s-a vădit a fi, în ultimii ani ai vieţii, un înfocat admirator al revoluţiei ruse. În noiembrie 1922, publicase în *L'Humanite,* organ al Partidului Comunist Francez, o vibrantă „Salutare Sovietelor!", care începea aşa: „Acum cinci ani, Republica Sovietelor se năştea săracă şi invincibilă. Aducea un spirit nou, ameninţător pentru toate guvernămintele de oprimare şi de nedreptate care-şi împart pământul. Lumea cea veche nu s-a înşelat. Şefii ei au recunoscut inamicul. Au înarmat împotriva lui calomnia, bogăţia, violenţa. Au vrut s-o înăbuşe; au trimis împotrivă-i hoarde de bandiţi. Republica Sovietelor şi-a ridicat armatele roşii şi i-a strivit pe bandiţi".

Aceste cuvinte combative i-au atras scriitorului admiraţia unora şi ostilitatea multor altora, îndeosebi în Academia franceză, căreia-i era unul dintre cei mai eminenţi membri. Şi ei l-au făcut să apară în ochii contemporanilor săi ca un mare prieten al bolşevicilor. De aceea tânărul Yazbek, care împărtăşea aceleaşi înclinaţii, vedea în el un model.

Elegia pe care i-a consacrat-o debuta cu aceste cuvinte: „Chitara libertăţii a amuţit, iar cei oprimaţi sunt înlăcrimaţi." Şi se termina printr-o „Salutare lui Anatole France!", care făcea ecou celei adresate de scriitorul dispărut Sovietelor.

Patru zile mai târziu, un emisar al Kominternului debarca la Beirut. După ce-şi luă o cameră la l'Hotel d'Europe, situat foarte aproape de port, se porni să-l caute pe autorul vibrantului elogiu funebru.

N-avu nicio dificultate să-l găsească, fiindcă Yazbek, ale cărui articole rareori erau remunerate de ziarele ce le publicau, lucra tocmai ca traducător pe lângă căpitănia portului, unde era tot timpul nevoie de serviciile unui poliglot spre a se comunica cu călătorii străini. Celor doi bărbaţi nu le luă mult ca să se recunoască şi ei îşi dădură întâlnire la hotel.

— În preambulul articolului dumitale eşti prezentat ca scriitor socialist. Aşa te defineşti? îl întrebă vizitatorul.

— M-aş descrie mai degrabă drept comunist, rectifică

cel în chestiune.

Interlocutorul său zâmbi.

— Mai sunt şi alte persoane în ţara asta care gândesc ca dumneata?

— Suntem vreo câţiva…

— Ar fi şi proletari printre voi?

— Fouad ar fi. E muncitor la manufactura de tutun.

Călătorul îi explică atunci direct că primise sarcina de a contacta persoanele care împărtăşeau aceleaşi opinii politice şi care ar fi gata să se angajeze în acţiunea militantă.

— În cazul ăsta, trebuie neapărat să stai de vorbă cu tovarăşul Fouad, conchise Yazbek. O să-i trimit un mesaj să vină pe la noi.

Emisarul era una dintre tinerele speranţe ale Kominternului. Când cu misiunea lui de la Beirut, n-avea decât nouăsprezece ani. Se prezentase cu numele de Joseph Berger. Nu era adevăratul lui nume, dar avea să-l folosească toată viaţa, până şi în Memoriile sale, publicate în anii 1970. La naştere, în Cracovia, se numea Isaac Jeliaznik. La cincisprezece ani emigrase în Palestina, dar se detaşase iute de mişcarea sionistă din care făcea parte, pentru a întemeia, dimpreună cu câţiva tovarăşi, Partidul Comunist Palestinian, căruia-i devenise secretar general la vârsta de şaptesprezece ani. Fascinat de maturitatea-i precoce, Zinoviev îl însărcinase să scruteze în numele Kominternului Orientul Apropiat, în căutarea unor persoane susceptibile de a fonda partide frăţeşti.

Cei trei „conjuraţi” din Beirut s-au adunat în aceeaşi seară la l’Hotel d’Europe, într-o cameră de la ultimul etaj. „Berger avea ochelari negri, o barbă foarte stufoasă şi haine care-i trădau apartenenţa la clasa de mijloc”, va scrie „tovarăşul Fouad” câţiva ani mai târziu, cu un accent de dezaprobare muncitorească.

Era, la treizeci de ani, cel mai puţin tânăr dintre cei trei şi singurul care nu provenea din sus-numita „clasă de mijloc”. Născut într-o modestă familie de maroniţi din munţii libanezi, emigrase în copilărie în Egipt cu mama sa,

care era văduvă. Muncise încă din adolescenţă în manufacturile de ţigări din Cairo, apoi din Alexandria, unde contribuise la întemeierea unui sindicat foarte activ, precum şi la înjghebarea unui partid muncitoresc.

În august 1923, ziarele egiptene anunţau că numitul Fouad Chemali fusese arestat pentru „activităţi subversive" şi că avea să fie expulzat în ţara-i de origine. Yazbek s-a pus să urmărească vapoarele provenind din Alexandria şi într-o zi l-a văzut sosind pe surghiunit. S-a dus să-l întâmpine şi i-a şoptit discret la ureche că-i împărtăşea ideile şi că i-ar plăcea să-l revadă.

În lunile următoare reîntoarcerii sale în ţara natală, fostul emigrat a izbutit să-şi găsească din nou de lucru la o manufactură de tutun, la Bikfaya, în Guvernoratul Muntele Liban, unde n-a întârziat să înfiinţeze, aşa cum învăţase să facă în Egipt, un sindicat activ, dublat de o mişcare politică.

A doua zi după sosirea lui Berger, a fost organizată o adunare lărgită la domiciliul bunicului lui Yazbek, în foburgul Hadath, aproape de Beirut. Tovarăşul Fouad a venit cu doi muncitori din sindicatul său. Emisarul a trecut în revistă unele din cele douăzeci şi una de reguli pe care Kominternul le edictase pentru organizaţiile ce voiau să i se afilieze. Persoanele prezente şi-au dat acordul formal. Era 24 octombrie 1924, iar această dată este astăzi considerată drept cea a întemeierii Partidului Comunist Libanez, chiar dacă, spre a evita ca autorităţile franceze împuternicite să-l interzică, se preferase, în acea zi, să nu fie numit „comunist". Aşadar, el şi-a început existenţa sub numele de „Partidul Poporului Libanez".

*

La acea primă adunare, vreo zece participanţi erau întâmplător toţi de confesiune creştină, exceptându-l

pe Berger. Puţin mai târziu, aveau să li se alăture alţi militanţi aparţinând tuturor comunităţilor din ţară, dar această caracteristică va rămâne, în Levant ca şi în alte părţi, şi ea merită să fie subliniată: deseori minoritarii, în special creştinii din Orient şi evreii, au găsit în mişcările

de obedienţă marxistă un cadru propice angajării lor politice. Accentul pus pe internaţionalism şi pe apartenenţa de clasă mai degrabă decât pe religie, etnie sau rasă le permitea să-şi transcendă statutul de minoritari şi să se considere, pentru prima oară în viaţa lor, drept cetăţeni cu drepturi depline.

Una din hotărârile adunării de la Hadath a fost de a se înzestra noul partid cu un imn în limba arabă inspirat din *Internaţionala.* Misiunea i-a fost firește încredinţată lui Yazbek, poetul grupului. Unele din cupletele compuse de el reflectau temele proletare şi reprezentările lor tradiţionale:

Mult timp trăit-am sub un jug ce ne sleieşte de puteri
Să-l dărâmăm dară tovarăşi, cu-ale noastre ciocane şi securi!

Alte cuplete traduceau preocupări specific libaneze:

Nici creştini şi nici evrei printre noi, nici musulmani,
Nici druzi, doar o făgăduială de fraternitate între toţi.

„Textierul" imnului a fost desemnat secretar general. Dar el a înţeles, după câteva luni, că era făcut ca să scrie, nu să construiască o organizaţie militantă, nici s-o conducă. Şi-a cedat locul „tovarăşului Fouad" şi s-a îndepărtat de partid.

Renunţând de-acum la orice activitate politică, îşi alese misiunea de a aduna documente necunoscute despre istoria Libanului şi exact de aceea dorisem eu să-l văd la sfârşitul anilor 1960. Îi cerusem sfatul în legătură cu o cercetare pe care o făceam, în cadrul studiilor mele universitare, cu privire la răscoalele ţăranilor din Munte în secolul al XIX-lea. Mi-a sugerat câteva titluri de citit, care s-au dovedit foarte utile. N-am vorbit despre nimic altceva şi nu l-am mai văzut de atunci.

Privind acum înapoi, regret că n-am putut să-i pun întrebări despre acea perioadă din viaţa lui. Din fericire, cei trei „eroi" ai acelei zile şi-au scris toţi Memoriile, ceea

ce ne permite să ne facem o idee precisă despre eveniment şi atmosfera care-l înconjura, ca şi de parcursul anevoios al fiecăruia.

Lectura cărţilor lor este instructivă, dar prea puţin plăcută, căci dacă Yazbek vorbeşte cu seninătate şi fără nostalgie excesivă de rolul pe care l-a putut juca, la cei doi camarazi ai săi nu e deloc cazul.

„Tovarăşul Fouad”, după ce şi-a exercitat funcţia de secretar general vreme de câţiva ani şi a participat la al VI-lea Congres al Kominternului de la Moscova în 1928, a fost dintr-o dată destituit, într-un mod brutal şi insultător, căci l-au acuzat că a fost dintotdeauna informator în solda autorităţilor franceze împuternicite. Numele i-a fost interzis vreme de peste patruzeci de ani în cadrul partidului pe care-l întemeiase şi, chiar dacă până la urmă a fost reabilitat, rămâne în mare măsură uitat.

Cui oare nu-i fusese pe plac şi pentru ce abatere a fost pedepsit? Cei care au cercetat chestiunea încă n-au aflat adevăratul motiv ascuns al poveştii sale. El însuşi a murit în 1939 în sărăcie, profund îndurerat, părăsit de toţi. N-avea decât patruzeci şi cinci de ani.

Cât despre Joseph Berger, nici soarta lui n-a fost de invidiat, căci a trebuit să sufere, din partea propriilor săi camarazi sovietici, persecuţiile şi umilinţele împărtăşite de majoritatea militanţilor atât de cutezători şi entuziaşti ai generaţiei sale.

4

S-a spus adesea că Stalin resimţea neîncredere faţă de Komintern, de ideologia, de reţeaua sa, de emisarii şi conducătorii săi istorici. Ar fi mai just să spunem că detesta toată această lume cu tenacitate.

Avea el oare o ură aparte faţă de intelectualii evrei care conduceau organizaţia la naşterea ei, precum Zinoviev, Buharin sau Radek, pe motivul originii lor? Este foarte posibil. Astfel de sentimente nu-i erau străine şi s-au manifestat amplu la sfârşitul vieţii sale. Dar se poate de asemenea vedea în atitudinea lui ostilitatea unui om rudimentar, stângaci, provenit dintr-un mediu rural modest şi care a crezut întotdeauna că percepe aroganţă şi dispreţ în ochii camarazilor săi orăşeni, sofisticaţi şi poligloţi. Înverşunarea lui a fost sistematică şi neobosită, chiar şi împotriva celor care nu mai reprezentau pentru el nicio ameninţare politică.

Din acest punct de vedere, exemplul lui Borodin este elocvent: fusese expulzat din China în 1927 la ordinul lui Cian kai-şi, care se impusese ca moştenitor politic al lui Sun Yat-sen, dar fără să împărtăşească absolut deloc simpatia acestuia pentru sovietici. Sosit la Moscova după o lungă şi anevoioasă călătorie cu trenul, sclipitorul emisar al Kominternului spera să plece de îndată în India, unde fondatorul partidului comunist, Manabendra Nath Roy, se număra printre bunii săi prieteni. I s-a dat însă de înţeles că pagina „eroică” a existenţei sale trebuia să fie întoarsă şi de atunci înainte a fost silit să accepte roluri lipsite de strălucire – de pildă, cel de director adjunct al unei întreprinderi de stat care producea pastă de hârtie; în chip vădit, nu era ceva la care să se fi priceput, aşa că s-a dovedit oribil de incompetent, drept care a fost muştruluit în public într-un fel umilitor. A fost apoi numit redactor-şef al unei publicaţii de limbă engleză, *Moscow News;* acolo s-a achitat corect de sarcini, dar fără brio şi având grijă să nu se îndepărteze niciodată de linia oficială.

Cei care l-au întâlnit în epocă descriu un om stins, al

cărui unic obiectiv era să supravieţuiască şi să-şi protejeze soţia şi copiii. Părea convins că dacă nu va face valuri, Stalin îl va lăsa în pace. A fost efectiv cruţat, în esenţă, până în februarie 1949, când a fost arestat, interogat câteva zile în şir la Lubianka, unde se afla cartierul general al poliţiei politice, apoi trimis, din motive obscure, într-un lagăr de prizonieri, unul din cele mai severe, undeva pe lângă lakutsk. N-a mai ieşit de acolo niciodată.

Mult mai târziu, avea să se afle că murise în mai 1951, în împrejurări neelucidate, probabil împuşcat.

Supliciul său a fost tardiv – mulţi camarazi ai lui îl precedaseră pe aceeaşi cale. Grigori Zinoviev, care prezida destinul Kominternului de la întemeierea sa, fusese destituit din post încă din 1926, alungat din partid, arestat, torturat, apoi deportat în Siberia şi împuşcat pentru „terorism”. Succesorul lui, Nikolai Buharin, a fost şi el executat, pentru „conspiraţie menită să răstoarne puterea”; adevărata-i crimă consta în faptul că era un excelent orator şi idolul intelectualilor marxişti, ceea ce Stalin nu suporta.

Karl Radek, care a jucat un rol capital la Conferinţa popoarelor din Orient, a murit şi el în Gulag, după o lungă şi înjositoare mizerie povestită într-o manieră zguduitoare de un om care l-a cunoscut bine şi l-a admirat mult timp: Joseph Bergen

Radek răspundea de „Biroul oriental” al Kominternului, căruia naşul „Partidului Poporului Libanez” îi era unul dintre cei mai activi agenţi. „L-am cunoscut încă de la prima mea vizită la Moscova, în 1925”, povesteşte Berger în Memorii sale, intitulate *Nimic altceva decât adevărul.* În epocă, Radek se deosebea de ceilalţi conducători prin vorbirea-i directă, simţul umorului şi „modul neortodox în care prezenta opiniile ortodoxe”. Când au început epurările, l-a cuprins teama, îndeosebi pe motivul vechii prietenii care-l lega de Troţki, însă Stalin i-a promis să-l cruţe dacă se alătura taberei sale, ceea ce el a şi făcut, cu din ce în ce mai mult zel, dezlănţuindu-se contra tuturor celor de care tiranul se hotărâse să se descotorosească, în

special Zinoviev, pe care Radek l-a calificat cât se poate de public, într-o emisiune la radio, drept „trădător”, „fascist internaţional” şi „câine turbat”.

Ceea ce descrie Berger este dezintegrarea morală a unei fiinţe umane, sub efectul fricii. „Cum oare un om atât de talentat s-a putut pomeni într-o situaţie atât de jalnică?” se întreabă fostul său camarad, care-şi face o datorie din a sublinia că această decădere nici măcar nu i-a slujit lui Radek ca să-şi scape viaţa, de vreme ce şi-a sfârşit-o, ca atâţia alţii, într-un lagăr siberian, bătut până la moarte de un agent provocator.

Berger însuşi a avut şansa de a ieşi viu din Gulag, nu însă fără a-şi fi petrecut douăzeci de ani din viaţă acolo, în cursul cărora a fost de două ori condamnat la moarte, fără a fi executat. N-a fost eliberat şi reabilitat decât în 1956, în momentul destalinizării, şi şi-a petrecut restul existenţei adunându-şi amintirile, reconstituind conversaţiile avute cu nenumăraţi codeţinuţi, care-şi aveau fiecare opiniile, temperamentul, spaimele şi partea lor de Istorie, încercând să înţeleagă cum de visul tinereţii sale putuse într-atât să se transforme în coşmar.

„Piară păcătoşii de pe pământ şi cei fără de lege, ca să nu mai fie”, scrie el în epilog, citând Psalmul 104[3], dar se grăbeşte să adauge că ar trebui să scăpăm de „păcate” mai degrabă decât de „păcătoşi”, cel mai rău dintre păcate fiind, după el, „credinţa în nişte *imperative revoluţionare* cărora noi, comuniştii anilor 1920, trebuia să le subordonăm tot restul activităţii noastre politice”. Conceptul în cauză s-a dovedit a fi foarte periculos, explică el, fiindcă a fost utilizat „spre a-i discredita şi umili pe cei mai buni reprezentanţi ai unei întregi generaţii”.

Aceste cuvinte, meditate şi aprofundate în decursul lungilor nopţi siberiene, sunt purtătoare de remuşcări tot atât cât şi de melancolie.

Una din consecinţele faptelor comise şi suferite de camarazii săi, „comuniştii anilor 1920”, este că „paradisul

[3] Respectiv, în *Biblia* editată de Institutul Biblic şi de Misiune al B.O.R., Bucureşti, 2005, p. 615a, *Ps.* 103, 36, folosit aici (n. trad.).

celor ce muncesc" s-a vădit de-acum şi pentru mult timp a fi un teritoriu infernal unde nicio fiinţă umană cu drag de libertate n-ar fi suportat să trăiască.

Chiar un scriitor binevoitor faţă de Soviete ca Anatole France nu va zăbovi să se distanţeze de ele. El, a cărui capodoperă, *Zeilor le e sete*[4], este o denunţare implacabilă a atrocităţilor comise în numele Revoluţiei Franceze, cum s-ar fi putut obişnui cu cele comise în numele Revoluţiei Ruse? A murit mult înainte de „epurările" staliniste, dar deja sub Lenin se petrecuse un prim proces politic de anvergură vizându-i pe eseri, socialiştii- revoluţionari care se întorseseră împotriva bolşevicilor după ce le fuseseră aliaţi. Scriitorul francez a apucat pana pentru a implora autorităţile de la Moscova: „în numele intereselor superioare ale umanităţii, nu exercitaţi asupra adversarilor politici acte care ar putea fi interpretate ca răzbunare! Aţi aduce astfel un prejudiciu ireparabil cauzei eliberării muncitorilor din lume." Această luare de poziţie, care a fost făcută publică, a contribuit poate la a tempera înfocarea răzbunătoare a conducătorilor sovietici – au acceptat să comute cele douăsprezece condamnări la moarte pronunţate de tribunal, dar cei astfel cruţaţi au fost în final masacraţi toţi, fără excepţie, sub domnia lui Stalin.

Incidental, preşedintele tribunalului, Piatakov, a fost şi el executat în cursul aceloraşi „epurări".

*

Multe lucruri s-ar fi schimbat în Istorie dacă, în octombrie 1929, când economia capitalistă a trecut prin cea mai devastatoare criză, ar fi existat în lume vreo ţară mare ce să propună o cale diferită de urmat. Dar n-a fost cazul. Ceea ce demonstrase regimul sovietic în cursul celor doisprezece ani care despart Revoluţia din Octombrie de crahul de pe Wall Street este că trebuia să se gândească de două ori înainte de-a o fi sfârşit cu „trecutul negru" şi că sistemul capitalist, în pofida tuturor defectelor lui, era finalmente un rău mai mic.

---

[4] Anatole France, *Zeilor le e sete,* Cluj, Ed. Dacia, 1978, p. 214, trad. Virgil Bulat (n. trad.).

Firește, capitalismul trebuia ponegrit în continuare, combătut, blestemat, în timp ce socialismului şi egalitarismului li se înălţau cântece de laudă. Dar să înlocuieşti regimurile instalate în Statele Unite, în Anglia sau în Franţa printr-o tiranie sanguinară ca aceea a lui Stalin? Nu, mulţumesc.

Nu e inutil să amintim câteodată că unul dintre argumentele lui Lenin pentru a justifica împrejurarea ca marea revoluţie să se producă în ţara lui mai degrabă decât altundeva era că trebuiau evitate chinurile capitalismului pe care le descrisese Dickens în oraşul său, Londra, în secolul al XIX-lea. Dacă s-ar putea „sări această etapă" şi construi un „paradis" pentru cei ce muncesc fără a trece prin „purgatoriul" exploatării inumane, câte suferinţe ar fi evitate! Imediat după Revoluţia din Octombrie, lucrul părea plauzibil, ceea ce explică poate exaltarea naivă din acei ani; la marea criză economică din 1929, această perspectivă entuziasmantă nu mai exista.

Prima consecinţă a acestei deziluzii a fost emergenţa în Europa a unei creaturi politice monstruoase care plănuia să termine o dată pentru totdeauna cu internaţionalismul. Născut din frustrările poporului german secvenţe Primului Război Mondial, nazismul n-ar fi cunoscut acelaşi succes dacă speranţele nutrite până atunci de „proletarii din toate ţările" îndrăgiţi de Marx n-ar fi fost anihilate de experienţa dezastruoasă a puterii din Rusia.

Dar dacă bolşevicii le favorizaseră indirect ascensiunea celor mai virulenţi duşmani ai lor, aceştia din urmă aveau să le „întoarcă politeţea" foarte repede, ca să spunem aşa, de vreme ce s-au comportat cu atâta aroganţă, brutalitate şi cruzime încât au redat în cele din urmă elanul mişcării comuniste şi chiar, pentru un timp, i-au mai lustruit imaginea lui Stalin, în ciuda atrocităţilor sale proprii.

Ar fi multe de spus despre responsabilitatea stăpânului de la Kremlin în tragedia pricinuită Europei de către nazism – pentru pervertirea şi denaturarea idealului revoluţionar; pentru împiedicarea comuniştilor germani de a se alia cu social-democraţii, ceea ce i-ar fi blocat poate

calea către putere lui Hitler; şi pentru încheierea cu acesta, în august 1939, a pactului care i-a permis să declanşeze al Doilea Război Mondial. Nu e mai puţin adevărat că Uniunea Sovietică şi şeful ei au ieşit cu măreţie din acest calvar.

După ce a jucat un rol determinant în înfrângerea Germaniei, Stalin a dobândit de la o zi la alta o statură şi o credibilitate pe care nu le avusese niciodată, de parcă motivele născocite de el ca să-şi justifice nenumăratele epurări ar fi fost dintr-odată confirmate de fapte şi ca şi când caracterul incomprehensibil al unora dintre acţiunile sale – ca de pildă pactul cu Hitler – ar fi devenit un exemplu grăitor al perspicacităţii, al abilităţii strategice şi al geniului său.

Răsturnarea situaţiei fusese stupefiantă. În iunie 1941, însăşi supravieţuirea „patriei socialismului" părea compromisă. Incapabile de a face faţă invadatorilor germani, trupele sovietice dădeau înapoi pe toate fronturile, Stalin era descumpănit, iar dezastrul său era dublat de ruşine, fiindcă pactizase cu monstrul înainte de a fi fost atacat şi de asemenea fiindcă, în ajunul conflictului, decapitase Statul-major al Armatei Roşii. Dar în primăvara anului 1943 deja relua iniţiativa, diviziile sale se revărsau în Europa, iar el era curtat de întreaga omenire, începând cu Winston Churchill, Prim-ministrul britanic, şi cu Franklin D. Roosevelt, preşedintele Statelor Unite. Ostilitatea manifestată în Occident, încă din prima zi, faţă de revoluţia bolşevică nu mai era de actualitate. Crimele săvârşite de nazişti avuseseră, prin ricoşeu, acest efect.

Stalin triumfa. Apoteoza lui a fost incontestabil bătălia de la Stalingrad – una din cele mai feroce din toate timpurile, căci a făcut în şase luni aproape două milioane de victime; ea a marcat începutul sfârşitului pentru al Treilea Reich, tocmai când el părea pe cale de cuceri întreaga Europă. Nici un alt conducător din Istorie nu avusese până atunci privilegiul de a vedea soarta omenirii pusă în cumpănă într-un oraş ce-i purta numele.

Este cu atât mai semnificativ că una din primele hotărâri

pe care a luat-o în beţia victoriei a fost să dizolve Kominternul. Motivul oficial fusese că voia să-şi încredinţeze aliaţii arătându-le că nu va căuta să-şi exporte revoluţia la ei. Dar raţional e să ne gândim că voia de asemenea să marcheze astfel trecerea de la o eră la alta – de la era revoluţiei „artizanale" la cea a raportului de forţe dintre marile puteri; de la era lui Lenin la cea a lui Stalin. Şi chiar dacă succesorul s-a ferit întotdeauna să-şi atace pe faţă maestrul, el putea de-acum să spere că în cărţile de istorie va fi pus la acelaşi nivel cu el şi poate chiar deasupra lui.

De ce nu? Bilanţul lui nu devenise oare mai impresionant decât cel al tovarăşului său mai vârstnic? În 1919, când Lenin îşi exprimase încrederea în iminenţa victoriei comunismului, unul din motivele optimismului său nemăsurat era faptul că un camarad de-al lui, ziaristul Bela Kun, tocmai instaurase la Budapesta o „Republică Sovietică Maghiară", care s-a prăbuşit totuşi după câteva luni, iar fondatorul ei, refugiat în Rusia şi reconvertit în activist al Kominternului, şi-a încheiat viaţa împuşcat, ca atâţia alţii, la ordinul lui Stalin, cu ocazia unei epurări. În prezent însă, întreaga Ungarie se regăsea în mâinile Sovietelor.

Lenin mai spera şi că, la sfârşitul Primului Război Mondial, comuniştii germani aveau să pună curând mâna pe putere. N-au izbutit, însă la finele celui de-al Doilea Război, Berlinul şi toată partea orientală a Germaniei au fost ocupate de Armata Roşie, care a cucerit de asemenea Polonia, România, Bulgaria, Cehoslovacia şi alte câteva ţări – aproape o jumătate din Europa.

La fel de semnificativ din punct de vedere concret şi totodată simbolic: Stalin a şters dintr-o trăsătură de condei cel mai teribil afront suferit de Rusia sovietică de la crearea ei, respectiv tratatul de la Brest-Litovsk.

Când Lenin, ajungând la putere, hotărâse să-şi retragă ţara din Primul Război Mondial şi să negocieze o pace separată cu Germania, aceasta, ştiindu-l într-o poziţie de slăbiciune, îi impusese condiţii umilitoare, în special

abandonarea unor vaste teritorii. Socotind că n-avea de ales, conducătorul bolşevic trebuise să accepte, fagăduindu-şi să-şi ia revanşa mai târziu. N-a mai avut niciodată ocazia de a o face, dar în 1945 Stalin a izbutit să reia toate teritoriile pierdute şi multe altele pe deasupra. În plus, le-a luat înapoi japonezilor pământurile pe care ei le smulseseră din imperiul ţarilor când îl bătuseră în 1905.

Artizanul acestor revanşe spectaculoase n-avea oare motive serioase să creadă că locul său în istoria comunismului, ca şi în istoria Rusiei, era definitiv asigurat, şi încă pe cea mai înaltă treaptă?

5

Aureolată de victoria asupra Germaniei naziste. Uniunea Sovietică avea să reprezinte, începând din 1945, odată cu Stalin şi apoi cu succesorii lui, o formidabilă sfidare la adresa supremaţiei seculare a Occidentului.

Pentru cei care ştiu deja cum s-a terminat acest „război rece" dintre cele două tabere este tentant să creadă că rezultatul bătăliei n-a făcut niciodată obiectul vreunei îndoieli. Nu era şi sentimentul celor care au trăit în acei ani. Lumea cunoştea atunci un gigantic braţ de fier politic, economic, intelectual şi mediatic, când fiecare protagonist obţinea succese şi suferea eşecuri, şi care s-ar fi putut încheia cu victoria unuia sau a celuilalt.

Chiar denumirea ce li se dă astăzi acelor decenii nu s-a impus decât treptat. La începutul aşa-numitului „război" nimic nu permitea să se afirme cu certitudine că el va rămâne „rece".

În Europa a dăinuit multă vreme teama de a vedea armatele sovietice reluându-şi înaintarea pentru a subjuga şi jumătatea occidentală a continentului. Pe plan militar, lucrurile aveau să se stabilizeze până la urmă, dar Statele-majore şi institutele de studii strategice nu s-au oprit niciodată din numărarea diviziilor de blindate, din compararea avioanelor de vânătoare şi din a calcula cât timp le-ar trebui trupelor staţionate pe malurile Oderului spre a atinge Rinul.

Această nelinişte începuse chiar înainte ca războiul mondial să se fi terminat. Totul dă de crezut că debarcarea aliată în Normandia la 6 iunie 1944 era motivată nu atât de voinţa de a sfărâma Germania nazistă, care era deja practic învinsă, cât de spaima de a vedea armatele sovietice cucerind întreaga Europă. Documente recent aduse la lumină arată că Stalin, care nu încetase să-i hărţuiască pe Churchill şi pe Roosevelt, cu începere din vara anului 1941, ca să deschidă un al doilea front în vest, îşi schimbase atitudinea după victoria-i de la Stalingrad şi dorea de-atunci să fie lăsat să „termine treaba" singur,

pentru a-i culege roadele tot singur. Ambasadorul său la Londra, Ivan Maiski, deja citat, o exprimă candid în *Memoriile* sale, chiar dacă afirmă că e vorba de analiza sa personală mai curând decât de directivele guvernului său.

Din fericire pentru Europa, debarcarea a venit să restabilească echilibrul. Nici Franţa, nici Belgia, nici Ţările de Jos, nici Germania de Vest n-aveau să vadă năvălind trupele lui Stalin. Invers, jumătatea orientală a continentului avea să plătească un greu tribut pentru eliberarea ei.

„De la Stettin, la Marea Baltică, până la Trieste, la Marea Adriatică, o cortină de fier s-a coborât de-a curmezişul continentului european", va spune Winston Churchill într-un discurs rostit pe 5 martie 1946 la Universitatea [Westminster] din Fulton, în Missouri. Formula nu va fi uitată. În rândul întâi al asistenţei se afla Harry S. Truman, care-i succedase cu zece luni mai devreme lui Franklin D. Roosevelt, mort de o hemoragie cerebrală.

Înainte de a asculta spusele vizitatorului britanic, preşedintele avusese prilejul de a citi o lungă telegramă sosită de la ambasada sa din Moscova, cu câteva zile mai devreme. Redactată de George F. Kennan, numărul doi al delegaţiei, ea îi prevenea pe responsabilii americani împotriva tentaţiei de a avea încredere în sovietici. Nu trebuie să credem că ei vor rămâne aliaţii noştri, spunea el în substanţă, şi mai ales nu trebuie să ne închipuim că ne vor deveni prieteni: „între sistemul lor şi al nostru înfruntarea este inevitabilă, însă noi putem evita ca ea să degenereze într-un conflict armat".

Kennan şi-a perfectat analiza într-un articol pe care l-a publicat în anul următor, în care îndemna la a „stăvili" şi a „conteni" tentativele de expansiune a Uniunii Sovietice. Această politică de *„containment"* a fostului aliat necesita să i se bareze calea de fiecare dată când încerca să înainteze, să se răspundă propagandei sale printr-o propagandă mai eficace şi mai agresivă decât a lui, să nu se încerce nici „îmblânzirea" şi nici „potolirea" lui şi să fie

susţinute cu toate mijloacele guvernele şi mişcările politice care i se opuneau.

Unul din elementele acestui dispozitiv a fost cel de a „centura" teritoriul sovietic printr-o reţea de alianţe militare, începând cu OTAN, Organizaţia Tratatului Atlanticului de Nord. Un alt element, şi mai crucial, a fost planul Marshall, care a adus un ajutor economic masiv naţiunilor europene ruinate de război. Jumătatea occidentală a continentului a putut astfel să-şi revină în mod spectaculos şi de atunci prăpastia n-a încetat să se adâncească faţă de jumătatea-i orientală.

Acestui decalaj de prosperitate i s-a adăugat o diferenţiere sporită în atmosfera politică şi intelectuală. În timp ce în Franţa sau în Italia instituţiile democratice îşi reluau funcţionarea normală după anii de dictatură ori de ocupaţie, ţările din Europa orientală, chiar cele ce avuseseră înainte de război o democraţie înfloritoare, vedeau dispărând puţin câte puţin orice viaţă politică demnă de acest nume.

Tragedia cea mai traumatizantă a fost „lovitura de Stat de la Praga" din februarie 1948, când comuniştii, care erau deja primul partid de guvernământ, dar care se temeau să nu fie bătuţi la alegerile ce se apropiau, l-au forţat pe preşedintele cehoslovac Edvard Benes să le încredinţeze lor totalitatea puterii; principalul lor adversar, Jan Masaryk, ministru de Externe, a căzut, câteva zile mai târziu, de la fereastra apartamentului de serviciu pe care-l ocupa la etajul al treilea al ministerului, fără a se şti cu certitudine dacă fusese moralmente împins la sinucidere de nenorocirea patriei sale, sau fizic împins în gol de o mână criminală.

Ultima ipoteză rămâne totuşi cea mai plauzibilă, cu atât mai mult cu cât omul de Stat era în pijama. Dacă şi-ar fi conceput gestul ca pe o imolare solemnă, oare nu s-ar fi îmbrăcat altfel?

Prin alte părţi, în Polonia, în Ungaria, în România sau în Bulgaria, confiscarea puterii s-a făcut într-un mod mai puţin spectaculos, dar la fel de brutal. Orice opoziţie a

dispărut, presa a fost redusă la tăcere, cultura pusă în pas cu vremile şi curând s-a întreprins organizarea, în majoritatea „democraţiilor populare”, a unor procese-spectacol în cea mai pură coregrafie stalinistă, cu umiliri publice, torturi, mărturisiri şi spânzurări, în plus cu un iz puternic de antisemitism, în general sub pretext de combatere a „cosmopolitismului”.

În această atmosferă dezesperantă a scris Orwell *1984,* zugrăvind o lume aservită în care oamenii nu se vor mai putea întâlni, nici vorbi, nici chiar reflecta fără să fie mereu supravegheaţi de obsedantul „Big Brother”. Pentru scriitorul britanic, precum şi pentru toţi cei ce îndrăgeau libertatea, se temuseră să n-o piardă şi tocmai celebrau înfrângerea nazismului, a vedea Europa derivând deja înspre un nou totalitarism era profund descurajant. Publicat în 1949, romanul se situează într-o Anglie supusă unei tiranii de tip stalinist şi rebotezată cu numele monstruos de banal de „Pistă de aterizare numărul unu”. Pentru a scăpa de o asemenea soartă, pare a spune Orwell, va trebui să ne batem cu acest nou inamic cum ne-am bătut cu celălalt, cu aceeaşi îndârjire – nu întâmplător eroul romanului său poartă prenumele de Winston.

Şi tot neîntâmplător, în momentul evocării evenimentelor care au dus la aservirea ţării sale, naratorul face aluzie la „ravagiile războiului atomic din anii 1950” – exact în 1949 sovieticii au experimentat explozia primei lor „bombe A”, la patru ani după americani. Aceştia ştiau că adversarii lor lucrau la bombă, dar nu credeau că vor reuşi atât de repede s-o facă. Truman a reacţionat cerând savanţilor şi militarilor din ţara sa să accelereze fabricarea unei arme şi mai redutabile, „bomba H”, care va fi efectiv testată în noiembrie 1952, într-un atol al Insulelor Marshall, cu o putere de o mie de ori mai mare decât cea care distrusese Hiroshima.

Cursa înarmării era lansată. Ea avea să continue în următoarele decenii. Mii de ogive vor fi construite, din ce în ce mai sofisticate, susceptibile de a nimici întreaga omenire şi chiar orice fel de viaţă pe pământ dacă, din

nenorocire, vreun conducător impetuos ori dezaxat şi-ar pune în minte într-o bună zi să Ie folosească.

*

Mulţi observatori se temeau ca un astfel de cataclism să nu se declanşeze cu ocazia vreunui nou conflict în Europa – în jurul Berlinului de Vest, de exemplu, rămas mult timp o enclavă în teritoriul comunist. Însă cum partida se juca de-acum pe vastul eşichier al lumii, nu se putea exclude ca fitilul să fi fost aprins altundeva.

Bineînţeles, încă nimeni nu-şi închipuia că un braţ de fier sovieto-american implicând rachete nucleare va putea să aibă loc în Cuba, la câteva mile de Florida. Mai curând în direcţia Asiei orientale priveau contemporanii cu aprehensiune.

În octombrie 1949, Partidul Comunist Chinez, condus de Mao Zedong, proclama la Pekin naşterea unei „republici populare", în timp ce Cian kai-şi se replia în Taiwan, susţinut de Statele Unite, care vor continua să-l considere, vreme de peste douăzeci de ani, drept preşedinte legitim al Chinei.

Între timp, Coreea vecină se împărţise deja în două, cu prilejul capitulării Japoniei, Nordul devenind comunist, iar Sudul pro-occidental; tărâm de înfruntare seculară între puteri, ea avea să treacă, din 1950 în 1953, printr-un prim „adevărat" război între cele două tabere ideologice ce-şi disputau de-acum planeta şi de asemenea prin cea dintâi înfruntare militară directă dintre chinezi şi americani. Conflictul s-a derulat pe toată întinderea Peninsulei, a făcut sute de mii de victime şi s-a încheiat cu stabilirea unei linii de demarcaţie aproape identice cu cea care exista la începutul ostilităţilor. La ora la scriu cuvintele de faţă, această frontieră, reputată ca fiind „provizorie", a rămas tot nemişcată.

În cursul războiului, trupele americane mandatate de Naţiunile Unite erau conduse de generalul Macarthur. Când s-a pomenit în dificultate, el i-a cerut lui Truman autorizaţia de a lansa atacuri contra teritoriului chinez, neexcluzând, dacă trebuia, recursul la armele atomice. S-a

informat chiar cu privire la siturile nucleare sovietice, spre a le putea bombarda dacă Stalin ar fi îndrăznit să-i vină în ajutor lui Mao. Opinia publică americană nu era ostilă unei asemenea escaladări, însă Truman a refuzat să se angajeze pe această cale.

Pentru a ocoli „moliciunea" preşedintelui, Macarthur s-a adresat atunci presei, care-i era larg favorabilă, precum şi Congresului, în care Partidul Republican era majoritar. Şeful executivului a ripostat destituindu-l pe erou. Un vânt de indignare şi furie s-a abătut asupra ţării. Insultat din toate părţile şi acuzat de unii că e marioneta comuniştilor, Truman a atins recorduri de impopularitate. Însă cei mai mulţi istorici sunt astăzi convinşi că fermitatea lui faţă cu aventurismul lui Macarthur a scutit ţara şi lumea de un dezastru fără precedent.

În Vietnam, războiul a fost şi mai lung, şi mai devastator decât în Coreea. Dacă şi aici s-a început printr-o separare între un Nord comunist şi un Sud pro-occidental, lupta pentru unirea lor s-a întins pe treizeci de ani şi a regresat în două războaie: primul, contra Franţei, s-a încheiat la 7 mai 1954 la Dien Bien Phu; al doilea, contra Statelor Unite, s-a încheiat la 30 aprilie 1975 la Saigon. Oraşul a fost de îndată botezat cu numele celui ce inspirase lupta aceasta lungă pentru independenţă şi unire: Ho Şi Min.

Discretul prieten al lui Borodin este astăzi singurul dintre toţi „misionarii" Kominternului care să fi rămas o icoană pentru naţiunea sa. Dar nu prea ne surprinde să citim în Memoriile lui Nikita Hruşciov că Stalin n-avea nicio simpatie pentru conducătorul vietnamez, că nu-i acorda nicio încredere şi că îl califica, în privat, drept „comunist al cavernelor".

6

La moartea lui Stalin, în 1953, caracterul opresiv al regimului n-a fost repus în cauză. Nici în URSS, nici în „democraţiile populare”, nimeni n-a avut îndrăzneala să facă pasul cu hotărâre. Cu toate astea, nu e nicio îndoială că o anumită formă de teamă s-a risipit de la o zi la alta.

Lupta pentru succesiune a fost scurtă şi relativ puţin letală. Dacă exceptăm execuţia câtorva torţionari unanim detestaţi, ca Lavrenti Beria, n-au existat reglări de conturi sângeroase. De-acum înainte, conducătorii Kremlinului aveau să fie invariabil aleşi prin cooptare, conflictele aveau să se regleze printr-un vot al înaltelor instanţe ale partidului, iar pierzătorii aveau să se întoarcă acasă ca să-şi digere în linişte eşecul.

Ultima vânătoare de vrăjitoare poruncită de Stalin n-a fost dusă până la capăt. Îi viza în special pe propriii săi medici, în majoritate evrei, acuzându-i că-l asasinaseră pe Andrei Jdanov, omul său de încredere, şi că voiau să-l otrăvească şi pe el însuşi. Mai mulţi dintre ei erau deja supuşi unor interogatorii strânse, spre a fi se smulge mărturii. Maşina de măcinat suflete s-a gripat în clipa când tiranul a murit. După o lună, viitorii supliciaţi s-au pomenit liberi, iar torţionarii lor după gratii, acuzaţi că născociseră dovezi ca să-i incrimineze.

În mod clar, atmosfera nu mai era aceeaşi. E drept că în momentul funeraliilor „părintelui popoarelor” s-a plâns din belşug pentru o mie de motive complexe pe care psihologii şi sociologii se pricep să le analizeze mai bine decât istoricii; dar lacrimile au fost şterse de îndată cu un suspin de uşurare reţinut în piepturi de lustri.

Demnitarii partidului, precum Hruşciov, Malenkov, Molotov, Bulganin sau Voroşilov, fără a-l uita pe Beria, resimţiseră şi ei o imensă uşurare, poate ceva mai multă decât restul populaţiei. Mai mulţi au afirmat pe urmă că atunci când se duceau la Stalin nu ştiau niciodată dacă se vor mai întoarce acasă. Acest sentiment de insecuritate permanentă îi înjosea şi-i paraliza. Joseph Berger scrie în

Memoriile sale: „Când Hruşciov a spus că nu putea discuta cu Bulganin decât în maşina ce-i ducea la Kremlin sau îi aducea de acolo, nu l-a crezut nimeni, fiindcă se ştia că era prea prudent ca să spună ce gândea, fie şi între patru ochi cu Bulganin. Invers, după moartea lui Stalin chiar şi noi, prizonierii, aveam de-acum interminabile discuţii şi nu numai între prieteni."

Dar dacă „moştenitorii" respirau mai uşor în absenţa omului ce-i terorizase multă vreme, totuşi ei nu ştiau ce trebuia făcut după el. În chip vădit, lucrurile trebuiau să se schimbe, nu se putea continua să se guverneze cu biciul, cum făcea „el". Însă mai întâi trebuia slăbit frâul fără a se provoca prăbuşirea întregului sistem.

Când se evocă astăzi „destalinizarea" operată de noii conducători, nu se subliniază întotdeauna cât timp le-a trebuit ca să îndrăznească s-o pună în aplicare. Dictatorul a murit la 5 martie 1953 şi doar la 25 februarie 1956

Hruşciov şi-a prezentat dinaintea celui de-al XX-lea Congres al partidului raportul intitulat *Despre cultul personalităţii şi consecinţele sale.* Şi chiar după răstimpul de trei ani, denunţarea crimelor staliniste nu s-a făcut decât cu uşile închise, sub interdicţia difuzării discursului, astfel încât acesta a circulat încă vreo câteva luni pe sub mână, într-un vârtej de zvonuri, şi şi-a păstrat în cărţile de istorie denumirea de „raport secret".

Explicaţia evidentă a acestei „timidităţi" a noilor stăpânitori ai ţării este că se temeau ca regimul sovietic să nu fie desconsiderat de dezvăluiri, să nu-şi piardă faţa dinaintea lumii întregi şi să nu-şi mai poată menţine autoritatea, în particular în „democraţiile populare", de unde le veneau deja semne prevestitoare.

Astfel, imediat după moartea lui Stalin, serviciile de securitate primiseră numeroase informaţii despre nişte „chefuri clandestine" organizate în Polonia, în Ungaria sau în România pentru celebrarea evenimentului, ceea ce necesitase, în unele oraşe, o interdicţie provizorie a vânzării de alcool. În cursul lunilor următoare, evenimente mult mai grave se iviseră alarmând autorităţile, îndeosebi

un val de manifestaţii masive la Berlin şi în toată Germania de Est, a cărui reprimare a făcut vreo patruzeci de morţi; răzmeriţe în oraşul industrial Pilsen din Cehoslovacia, unde sediul partidului a fost jefuit de manifestanţii care agitau portretele lui Jan Masaryk, ca spre a-i oferi martirului loviturii de Stat de la Praga o revanşă postumă; apoi, când s-a anunţat arestarea lui Beria, o răzvrătire în lagărul de la Vorkuta, în nordul îndepărtat, dincolo de cercul polar. Soljeniţân relatează întâmplarea în *Arhipelagul Gulag.* Prizonierii hotărând să facă grevă, comandantul îi adunase pentru a-i soma să-şi reia munca: „Ţara are nevoie de cărbune!”, le strigase el. „Iar noi avem nevoie de libertate, du-te-n…!”, îi răspunse un deţinut[5].

Nu era oare de aşteptat ca asemenea gesturi de nesupunere să se generalizeze dacă autorităţile ar fi denunţat public faptele lui Stalin?

*

Exact aşa s-a întâmplat la Budapesta în octombrie 1956. Aflând principalele elemente din „raportul secret” al lui Hruşciov, mii de studenţi au umplut pieţele publice şi curând întreaga Ungarie a intrat în stare de insurecţie. Noul Prim-ministru, Imre Nagy, un comunist reformist care îmbrăţişase cauza compatrioţilor săi revoltaţi, a anunţat că ţara se va transforma într-o democraţie pluralistă şi va ieşi din pactul de la Varşovia ce unea URSS cu ţările din orbita ei, pentru a adopta o atitudine de neutralitate între Est şi Vest. Niciodată hegemonia sovietică din Europa orientală nu fusese confruntată cu o asemenea sfidare.

Conducătorii de la Kremlin n-au şovăit mult înainte de a se pronunţa în favoarea unei intervenţii militare. Ştiau că spectacolul tancurilor Armatei Roşii strivind o revoltă

---

[5] Alexandr Soljeniţîn, *Arhipelagul Gulag,* București, Ed. Univers, 2008, vol. III, pp. 244-245, trad, și note de Nicolae Iliescu. Nota de la p. 245 dă o variantă: „După alte relatări, undeva au atârnat chiar un afiș: «Libertate pentru noi, cărbune pentru patrie!» «Libertate pentru noi...» înseamnă răzvrătire, dar se grăbesc să adauge pentru a fi scuzați: «...cărbune pentru patrie!»’’ (n. trad.).

studenţească va avea un efect dezastruos, dar ştiau şi că de-ar lăsa Ungaria să se desprindă din „lagărul socialist”, toate „democraţiile populare” se vor lua după ea. „Când eu nu voi mai fi aici, imperialiştii vă vor suci gâtul ca la puii de găină”, îi prevenise Stalin, îi vor da dreptate succesorii săi? Aveau ei să „irosească” astfel tot ce cucerise el?

Unul din argumentele care militau contra liniei dure, dar nu îndeajuns spre a face balanţa să se încline, era impactul pe care o reprimare sângeroasă risca să-l aibă asupra opiniei publice din Occident. Era clar că repercusiunile vor fi devastatoare şi efectiv aşa a fost.

Una din principalele caracteristici ale Revoluţiei din Octombrie şi neîndoielnic una din marele-i reuşite este de a fi provocat o uriaşă dezbatere de idei care a dominat viaţa intelectuală a întregii planete o bună parte din secolul XX. Mai cu seamă în Europa, cei mai mulţi intelectuali fuseseră seduşi, într-un moment sau altul, de gândirea marxistă şi majoritatea făcuse o bună bucată de drum împreună cu partidele comuniste din ţările ei. Conducătorii sovietici, inclusiv Stalin, nu erau indiferenţi faţă de soarta acestor mişcări şi ascultau adesea vocile scriitorilor, pictorilor, arhitecţilor şi savanţilor renumiţi, chiar dacă arareori le urmau sfaturile. Or, când scrutăm itinerariul acestor personaje, constatăm că înăbuşirea insurecţiei maghiare din 1956 a constituit, pentru mulţi dintre ei, un mare moment de ruptură.

De ce acest eveniment mai degrabă decât un altul? Pesemne pentru că „paradisul celor ce muncesc” tocmai obţinuse, odată cu dispariţia lui Stalin, o şansă de reabilitare, s-ar putea chiar spune o ultimă ocazie de a-şi regăsi credibilitatea morală, iar el o irosise pe loc.

Comunismul îi pusese dintotdeauna în dilemă pe intelectualii europeni, ca şi pe societăţile cărora le aparţineau ei. Pe de o parte, exista o ideologie seducătoare ce chema la luptă împotriva obscurantismului, împotriva exploatării omului de către om şi împotriva aroganţei claselor avute. Dar pe de altă parte exista şi un bilanţ istoric al experienţei sovietice, represiunea, cenzura şi

epurările sângeroase. Primii paşi către destalinizare, de care presa internaţională începuse să dea seamă în iunie 1956, păreau extrem de promiţători. Din păcate, speranţele au fost iute înşelate. Înainte de sfârşitul anului, „destalinizatorii" înşişi îşi lansaseră deja blindatele contra Budapestei. Coşmarul o lua de la început. Cei care mai visau încă să concilieze exigenţa dreptăţii sociale cu exigenţa libertăţii erau în prezent devastaţi, dezgustaţi şi demoralizaţi.

Verdictul definitiv a fost rostit de Albert Camus, care reprezenta, mai mult decât oricine altcineva, conştiinţa morală a europenilor din vremea să. Într-un text intitulat „Sângele ungurilor", el a scris: „Eu nu fac parte dintre cei care cred că poate exista o acomodare, chiar resemnată, chiar provizorie, cu un regim de teroare ce are dreptul de a se numi socialist tot atât cât aveau dreptul călăii Inchiziţiei de a se numi creştini".

În anii următori, Uniunea Sovietică avea totuşi să repurteze mari succese şi să-şi întărească considerabil prestigiul, precum în 1957, odată cu lansarea primului satelit artificial *(Sputnik)* pus pe orbită în jurul Pământului. Marea putere comunistă părea a fi pe cale de a recupera întârzierea tehnologică faţă de Occident. În termeni de relaţii publice, era un succes indiscutabil, dar pe plan etic, daunele pricinuite de evenimentele de la Budapesta n-au fost niciodată reparate.

Pierderea credibilităţii morale s-a accentuat chiar de-a lungul anilor, din când în când cu episoade spectaculoase ce veneau să le amintească celor care ar fi uitat cât de incurabil devenise regimul sovietic, exemplul cel mai frapant fiind, desigur, construirea zidului de la Berlin în august 1961.

Cu greu se înţelege cum de conducătorii de la Kremlin n-au văzut cât de monstruoasă şi degradantă era această idee. Să clădeşti o împrejmuire în jurul unui oraş ca să-l protejezi de agresorii potenţiali era ceva ce se practica de milenii; dar să înalţi un zid pentru a-i împiedica pe locuitori să iasă este un act de tiranie, un abuz de

autoritate şi de asemenea o constatare a eşecului din partea sistemului, de vreme ce el recunoaşte că fără o astfel de barieră copiii ţării ar opta să plece să trăiască altundeva.

E drept că anul Zidului a fost totodată cel al zborului spaţial al lui Iurii Gagarin, primul cosmonaut din Istorie, şi de asemenea anul în care rămăşiţele lui Stalin au fost în sfârşit scoase din mausoleul construit în Piaţa Roşie şi când oraşele ce-i purtau numele şi l-au schimbat – inclusiv Stalingradul.

După opt ani de bâjbâieli, procesul destalinizării ajungea la sfârşit, însă era deja târziu, mult prea târziu, bătălia pentru „inimi şi suflete” nu mai putea fi câştigată.

7

Chestiunea libertăţilor şi a drepturilor fundamentale ale persoanei umane n-avea să înceteze să bântuie Uniunea Sovietică până în ultima ei zi. Scoasă în evidenţă de occidentali, din ce în ce mai agresiv după intrarea lui Jimmy Carter la Casa Albă în 1977, ea avea să afecteze în chip decisiv rezultatul războiului rece, chiar dacă impactul ei a fost în general mai perceptibil în ţările din Nordul industrializat decât în cele din Sud, care aveau, spre a-şi hotărî alianţele, priorităţi diferite. Angajaţi în lupte dificile împotriva dominaţiei politice şi economice a fostelor puteri coloniale sau a Statelor Unite, numeroşi conducători din Africa, din Orientul Apropiat, din Asia Meridională sau din America Latină erau tentaţi de o apropiere de Moscova, care propovăduia tocmai lupta împotriva colonialismului şi imperialismului.

De regulă, „lagărul socialist" îi susţinea pe toţi cei care se băteau contra influenţei occidentale şi care erau, în esenţă, naţionalişti mai degrabă decât marxişti. Unii dintre ei se arătau a fi, de altminteri, cu înverşunare ostili comunismului; o doctrină care ataca pe faţă religia, clasele avute, ca şi orice ierarhie socială tradiţională li se părea prea puţin consensuală şi chiar de-a dreptul stânjenitoare la ceasul când se năştea sau renăştea naţiunea lor.

În India, de exemplu, Partidul Congresului, principal artizan al independenţei, a predicat mereu un socialism moderat şi a practicat un parlamentarism ferm pluralist, care nu semăna întru nimic cu regimurile în vigoare în ţările comuniste, ceea ce n-a împiedicat „cea mai mare democraţie din lume" să fie, pe vremea Prim-ministrului Nehru şi a moştenitorilor săi, un aliat strategic al Uniunii Sovietice.

Un alt exemplu, foarte diferit, dar la fel de revelatoriu, este cel al preşedintelui egiptean Gamal Abdel Nasser care, în ţara lui, îi persecuta fără milă pe comunişti, dintre care mai mulţi conducători au murit sub tortură chiar atunci când el era, în relaţiile-i internaţionale, un aliat

apropiat al Moscovei.

Ceea ce încerc să spun este că braţul de fier dintre sovietici şi Occident nu era doar o înfruntare între două sisteme ori două ideologii. Aşa era în primul rând, desigur, dar mai era şi altceva. Fiecare ţară, fiecare conducător, fiecare formaţiune politică îşi aveau propria poziţionare în jocul echilibrului din războiul rece. Astfel, mareşalul Tito, preşedintele comunist din Iugoslavia, se apropia de occidentali ca să se sustragă hegemoniei „frăţeşti" a URSS, iar generalul De Gaulle, preşedinte al Franţei şi figură emblematică a lumii occidentale, îşi făcea o plăcere din a aminti că Europa ţinea „de la Atlantic la Urali", sperând ca, prin includerea ruşilor, să reducă înrâurirea americanilor asupra vechiului continent.

Cu toate astea şi în pofida acestor subtilităţi, nu e nicio îndoială că regimul sovietic a exercitat, în mod voluntar, dar adesea şi involuntar, o influenţă semnificativă asupra vieţii politice şi economice a aliaţilor săi, iar această influenţă s-a relevat a fi, pe ansamblu, o calamitate.

Într-adevăr, dacă numeroşi conducători din Lumea a Treia au adoptat după independenţă sistemul partidului unic, este fiindcă acest model, greu de apărat în principiu, era „legitimat" oarecum de exemplul marii ţări care era Uniunea Sovietică. Noţiunea însăşi de „democraţie" fusese pervertită de instaurarea în Europa orientală şi prin alte părţi a dictaturilor botezate „democraţii populare", ca şi de dispreţul manifestat faţă de „democraţia burgheză". Aceasta a fost mereu denigrată de regimurile comuniste, care o acuzau de a fi doar un simulacru şi de a perpetua puterea claselor avute, discurs ce a fost reluat cu înfocare de numeroşii autocraţi care visau să se descotorosească de partidele din opoziţie, de ziarele libere şi de orice voce disonantă.

Pentru a relua exemplul cu Nasser, dacă e neîndoielnic faptul că acest bun prieten al Moscovei era, ideologic vorbind, ostil marxism-leninismului, este la fel de neîndoielnic şi că se aliniase la modelul sovietic ca să interzică toate partidele de stânga şi deopotrivă de

dreapta, să reducă la tăcere o presă egipteană odinioară abundentă şi să adopte, în gestionarea economiei, un mod dirijist greoi şi birocratic.

*

Când scrutăm epoca în care popoarele din Lumea a Treia se luptau pentru emancipare politică, constatăm că Uniunea Sovietică beneficia pe atunci de un imens credit moral şi nu numai Ia autocraţii pe care-i seducea partidul unic; personaje eminamente respectabile, precum Julius Nyerere sau Nelson Mandela, şi-au exprimat în mod constant recunoştinţa pentru susţinerea nedezminţită din partea Moscovei.

Niciun moment istoric nu ilustrează mai bine rolul ambivalent al Uniunii Sovietice, putere imperialistă *şi* totodată anti-imperialistă, decât ceea ce s-a petrecut în toamna anului 1956. Două crize majore au izbucnit în acel an – una în Europa, când cu insurecţia maghiară, cealaltă în Orientul Apropiat, odată cu naţionalizarea de către Nasser a Canalului Suez. Printr-o curioasă concordanţă a datelor, cele două crize şi-au atins paroxismul împreună, în ultimele zile din octombrie şi primele zile din noiembrie, astfel că trupele sovietice au purces la înăbuşirea revoltei de la Budapesta în acelaşi moment când trupele britanice, franceze şi israeliene îşi lansau asaltul împotriva Egiptului.

Mareşalul Bulganin, Prim-ministru sovietic, le-a scris la 5 noiembrie conducătorilor în cauză nişte mesaje care au rămas antologice în analele diplomatice.

Omologului său britanic, Sir Anthony Eden, i-a adresat o ameninţare foarte puţin voalată: „Nimic nu poate justifica faptul că forţele armate ale Marii Britanii şi ale Franţei, două mari puteri, membri permanenţi în Consiliul de Securitate, atacă o ţară care abia şi-a obţinut independenţa şi care nu are mijloacele de a se apăra. În ce poziţie s-ar afla Marea Britanie dacă ar fi atacată de nişte ţări mai puternice ca ea şi care ar dispune de tot felul de arme moderne de distrugere? Există ţări care n-au nevoie să-şi trimită marina sau forţele aeriene înspre coastele britanice, dar care ar putea utiliza alte mijloace, precum

rachetele, de exemplu.

Dacă ar fi fost folosite rachete împotriva Marii Britanii şi Franţei, ele ar vorbi probabil de o faptă barbară. Cu ce diferă atacul inuman al forţelor Dvs. Armate contra Egiptului?”.

Eden i-a răspuns chiar a doua zi: „Lumea ştie că, în ultimele trei zile, forţele sovietice din Ungaria au purces la înăbuşirea necruţătoare a rezistenţei eroice demonstrate de o autentică mişcare pentru independenţă – o mişcare ce, proclamându-şi neutralitatea, a dovedit că nu constituia nicio ameninţare pentru securitatea Uniunii Sovietice. Într-un astfel de moment, guvernul sovietic este prost plasat ca să califice drept «barbare» acţiunile guvernului Majestăţii Sale”.

Preşedintelui Consiliului francez, socialistul Guy Mollet, Bulganin i-a scris: „Cu prilejul întâlnirii noastre de la Moscova, în mai, am vorbit de faptul că acţiunile Dvs. Erau inspirate de idealurile socialiste. Cum se face că un act de banditism precum atacul împotriva Egiptului, care seamănă leit cu un război colonial pe faţă, poate avea ceva de-a face cu socialismul?” După care adaugă, fără ocolişuri: „Guvernul sovietic este absolut hotărât să facă uz de forţă pentru a strivi agresorii şi a restaura pacea în Orient.”

Iar în mesajul său către Prim-ministrul David Ben Gurion, conducătorul sovietic socotea că operaţiunea întreprinsă de armata sa contra Egiptului „iscă atâta ură faţă de Israel printre popoarele din Orient” încât aceasta „nu poate decât să compromită însăşi existenţa Israelului ca Stat”.

Explicaţia probabilă a tonului foarte neobişnuit folosit de Bulganin este că el voia, printr-o ieşire atât de scandaloasă, să atragă toate privirile către Orientul Apropiat şi să le abată de la ceea ce se petrecea în Ungaria.

Americanii au priceput şi le-au cerut prietenilor lor britanici, francezi şi israelieni să pună imediat capăt operaţiunilor lor militare. Preşedintele Eisenhower nu-şi

mai venea în fire: cum adică, tocmai când sovieticii erau pe cale de a-şi pierde orice credibilitate în ochii întregii lumi, de ce naiba să le oferi prilejul unei asemenea diversiuni? Era atât de furios că a hotărât să-i aplice coerciţii guvernului de la Londra, într-un mod ce părea până atunci de neconceput între cei doi aliaţi.

Britanicii ceruseră un împrumut de la Fondul Monetar Internaţional pentru a face faţă unei situaţii financiare delicate, iar americanii, care făceau ce voiau ei în cadrul acestei instituţii, au refuzat să le acorde împrumutul câtă vreme nu vor fi acceptat să pună capăt ostilităţilor şi să-şi retragă trupele din Egipt. Temându-se să nu pună în pericol lira sterlină, Londra a trebuit să se supună.

În ochii istoricilor, acest episod marchează momentul simbolic în care fostele puteri coloniale şi-au ratat definitiv capacitatea de a interveni pe cale militară în crizele regionale fără acordul Washingtonului şi totodată momentul în care celălalt mare învingător din al Doilea Război Mondial s-a instalat temeinic în propriu-i rol de superputere. Spusele lui Bulganin, care-i indignaseră pe conducătorii europeni, îi încântaseră pe arabi, pe indieni, pe africani şi pe mulţi alţii.

Pentru Moscova, criza Suezului a compensat în sudul planetei ceea ce criza de la Budapesta o făcuse să piardă în emisfera nordică.

8

Sovieticii aveau să cunoască în deceniile următoare multe alte succese, dar şi numeroase eşecuri.

Una din marile lor victorii a fost venirea la putere în Havana, la 1 ianuarie 1959, a unui tânăr avocat revoluţionar, Fidel Castro, care le va rămâne până la capăt un aliat dintre cei mai de încredere şi mai militanţi.

Situată la mai puţin de două sute de kilometri de coastele Floridei, Cuba fusese până atunci o semi-colonie a Statelor Unite. Ultimul ei om forte, Fulgencio Batista, era legat de interlopii new-yorkezi, care posedau pe insulă reţele lucrative de cazinouri, de prostituţie şi de droguri. De când o ajutaseră să scape de colonizatorii spanioli, în 1898, nu o dată americanii trimiseseră în Cuba trupe de-ale lor ca să restabilească ordinea sau să se descotorosească de vreun guvern ce nu le era pe plac. Îi impuseseră chiar să-şi înscrie în Constituţie umilitorul „amendament Platt", care-i autoriza să intervină de fiecare dată când apreciau că e util s-o facă, iar în Golful Guantanamo instalaseră o mare bază navală pe care n-au vrut niciodată s-o părăsească.

În ochii lui Castro, singura protecţie a ţării sale faţă cu încălcările recurente ale graniţei de către puternicul ei vecin era să se folosească din plin de rivalitatea dintre cele două superputeri planetare. Într-adevăr, el a putut să ţină piept Washingtonului şi regimul său a supravieţuit. Dar boicotul economic american a sărăcit considerabil Cuba, a cărei populaţie a emigrat masiv în Statele Unite.

În octombrie 1962, susţinerea lui Fidel Castro de către sovietici a fost cât pe ce să provoace o înfruntare atomică. Au fost şi alte momente periculoase în cursul războiului rece, însă ele erau în general rezultatul unor erori sau al unor neînţelegeri şi niciunul n-a pricinuit o spaimă planetară de acest ordin.

Ca toţi contemporanii, am trăit evenimentul în cauză ceas de ceas, cu nelinişte. În epocă se vorbea mult de arsenale nucleare ce se umflau peste măsură, primejdios,

şi a căror capacitate de distrugere era de-a dreptul înspăimântătoare. Cu un an înainte, sovieticii explodaseră o bombă de 50 de megatone, de cinci mii de ori mai puternică decât cea care nimicise Hiroshima. Aveam oare să vedem asemenea arme năpădind planeta cu un potop de foc?

Hruşciov instalase rachete în Cuba, ceea ce americanii au descoperit datorită fotografiilor aeriene ce arătau silozurile prevăzute pentru ele. Kennedy a reacţionat impunând o blocadă maritimă şi cerând la 22 octombrie, într-o alocuţiune dramatică transmisă la televiziune, demontarea arsenalului.

Ziua cea mai agitată a fost sâmbătă 27 octombrie, când un avion american de recunoaştere a fost doborât deasupra Cubei, iar pilotul ucis. Robert Kennedy, procuror general al Statelor Unite şi frate al preşedintelui, l-a chemat pe ambasadorul sovietic ca să-i spună, în substanţă: „Istoria va reţine că Dvs. Aţi tras primii 1” Câteva ore mai târziu, un incident şi mai grav a fost evitat la limită: un submarin sovietic dotat cu rachete nucleare primise salve de somare şi comandantul său era pe punctul de a ordona o ripostă. Din fericire, superiorul lui imediat i-a cerut să aştepte, ca lucrurile să se lămurească.

În ajun, Hruşciov îi adresase lui Kennedy o scrisoare pe un ton alarmist, dar care deschidea calea dialogului: „Domnule Preşedinte, acum ar trebui să ne oprim amândoi de a mai trage de capetele coardei cu care aţi făcut nodul războiului, căci cu cât vom trage de ele mai tare, cu atât mai strâns va fi nodul şi va veni un moment când chiar cel care l-a făcut nu-l va mai putea desface. Atunci nodul va trebui să fie tăiat şi nu e nevoie să vă explic ce anume va însemna asta, fiindcă ştiţi prea bine de ce forţe teribile dispun ţările noastre. Dacă vreţi cu adevărat să nu se ajungă la cataclismul termonuclear, ar trebui să vă opriţi de a mai strânge coarda şi să căutaţi soluţii. Din partea noastră, noi suntem gata pentru asta.”

Conducătorul sovietic şi-a înaintat propunerile: el îşi va retrage rachetele din Cuba, iar americanii, în schimb, îşi

vor retrage rachetele pe care le instalaseră cu un an înainte în Turcia, şi nu vor mai căuta să-l răstoarne de la putere pe Fidel Castro, cum încercaseră să facă de mai multe ori, îndeosebi odată cu invazia ratată din Golful Porcilor, în aprilie 1961. Washingtonul a acceptat propunerile şi a cerut doar ca retragerea propriilor sale rachete să rămână secretă şi să nu fie pusă în aplicare decât şase luni mai târziu, spre a menaja susceptibilitatea conducătorilor turci. Tensiunea s-a risipit instantaneu. Lumea a început din nou să respire.

Una dintre consecinţele acestui aranjament a fost de a asigura supravieţuirea regimului castrist, care a devenit un aliat major pentru sovietici în politica lor internaţională – în America Latină, în cadrul mişcării nealiniate şi mai mult încă în Africa, unde intervenţia trupelor cubaneze în războiul civil angolez a fost un factor determinant al victoriei partidului susţinut de Moscova.

Puţini au fost cei care să fi prezis la apariţia lui Fidel Castro că el va rezista atât de mult timp ostilităţii active a Statelor Unite. Totuşi a rămas în fruntea ţării sale o jumătate de veac, mai mult decât oricare alt conducător din istoria continentului american, şi i-a putut transmite puterea fratelui său Râul, înainte de a muri în patul lui la nouăzeci de ani. Nu e exagerat să credem că modul în care a fost rezolvată criza din 1962 a fost unul din factorii ce i-au favorizat longevitatea.

Cei doi principali protagonişti ai acestui braţ de fier, Kennedy şi Hruşciov, nu au scăpat la fel de bine. S-ar putea chiar spune că au fost, şi unul, şi celălalt, victimele lui colaterale.

Cel dintâi a fost asasinat la Dallas un an mai târziu, iar misterul ce-i înconjoară moartea încă nu s-a disipat, în pofida deschiderii arhivelor. Unii istorici serioşi cred că asasinatul a fost aranjat de fraţii Castro, ca răspuns la numeroasele tentative de ucidere pe care fraţii Kennedy nu încetau să le urzească împotriva lui Fidel. Alţi istorici, la fel de respectabili, acuză lumea interlopă, sau pe anticastrişti, sau pe ambele părţi împreună, şi citează

chiar numele asasinului presupus, un ucigaş profesionist de naţionalitate franceză. Oricare ar fi adevărul, totul ne îndeamnă să credem că a existat în această tragedie o dimensiune cubaneză şi că maniera în care s-a rezolvat criza rachetelor i-a pecetluit soarta tânărului preşedinte.

Cât despre Hruşciov, el a fost îndepărtat de la putere pe 14 octombrie 1964, la mai puţin de doi ani după criza rachetelor, care a fost evocată drept unul dintre motivele căderii sale. Tovarăşii săi de la cârma partidului comunist fuseseră iritaţi, pare-se, de „aventurismul", ca şi de „năzbâtiile" sale. A fost înlocuit de Leonid Brejnev, socotit mai ponderat, mai chibzuit şi având un stil mai puţin flamboaiant.

*

Oricare ar fi felul în care judecăm criza din 1962 şi modul cum Hruşciov a gestionat-o, însuşi faptul că Moscova a avut un braţ de fier cu Washingtonul la câteva mile marine de coastele americane stă mărturie pentru importanţa planetară pe care superputerea comunistă o dobândise în acei ani.

Dar exemplul lui Fidel Castro a rămas unic. Nicăieri în lume sovieticii n-au avut un aliat strategic de calibrul lui – trup şi suflet cu ei şi capabil să joace un rol semnificativ în alte regiuni ale lumii.

În Asia au existat, desigur, comuniştii vietnamezi. Victoria lui Ho Şi Min asupra francezilor, în 1954, reprezentase şi pentru Moscova un mare succes, iar victoria moştenitorilor săi asupra americanilor, în 1975, dăduse lumii întregi sentimentul că „lagărul socialist" era pe cale să prevaleze şi că bastioanele Occidentului vor cădea unul după altul, „ca nişte piese de domino".

Dar expansiunea sovieticilor în această parte a lumii s-a lovit de un obstacol major şi cumva paradoxal: China populară. Nicio clipă comuniştii chinezi n-au simţit că puteau avea deplină încredere în tovarăşii lor sovietici. Fie înainte, fie după venirea lor la putere în 1949, Mao Zedong şi tovarăşii lui se ţineau mereu în gardă. Stalin nu se jena să negocieze cu adversarii lor fără măcar să-i prevină, să-i

spioneze de propriii săi agenţi sau să utilizeze militantismul lor în serviciul propriilor sale calcule strategice, Astfel, nu se poate exclude ca el să fi provocat deliberat războiul din Coreea în 1950, pentru a-i face pe chinezi să intre în conflict direct cu americanii.

Neîncrederea dintre cele două mari ţări comuniste nu s-a estompat niciodată, nici la succesorii lui Stalin, nici la cei ai lui Mao. Discursul s-a schimbat uneori, însă conţinutul era, în esenţă, acelaşi: China nu voia nici să se transforme în vasală a Rusiei, nici ca Rusia să se comporte ca suzerană în ţările ce aparţineau tradiţional ariei de influenţă a Imperiului de Mijloc.

Au existat chiar, în două rânduri, înfruntări militare cât se poate de simbolice. Prima în 1969, într-o zonă frontalieră pe care Imperiul Rus o dobândise în virtutea unuia din tratatele inegale ce-i fuseseră impuse Chinei pe vremea marii sale slăbiciuni. Atunci mesajul era limpede: să-i înfăţişeze pe conducătorii sovietici drept continuatori ai politicii imperialiste a ţarilor. Au avut loc ciocniri în cursul lunilor ce au urmat, făcând câteva zeci de victime. În chip vădit, nimeni nu voia să pară că nu face faţă conflictului, dar nici nu căuta să-l escaladeze. Era plin război în Vietnam, unde cele două ţări se aflau de aceeaşi parte. Prim-miniştrii lor, Aleksei Kosâghin şi Ciu Enlai, s-au întâlnit chiar la Hanoi în septembrie, la funeraliile lui Ho Şi Min; au profitat de ocazie spre a încheia un acord de încetare a luptelor.

Nu l-a fel s-a întâmplat la a doua înfruntare, zece ani mai târziu, care a fost indirectă, însă mult mai violentă, de vreme ce a făcut câteva mii de victime. Era în februarie 1979. Vietnamezii şi aliaţii lor cambodgieni tocmai răsturnaseră cumplitul regim al Khmerilor Roşii, care se reclama de la doctrina lui Mao. În China, noul om forte, Deng Xiaoping, a socotit că era cazul să dea o mare lovitură. Fără a fi el însuşi în vreun fel un adept înverşunat al doctrinei amintite, nu putea tolera ca vietnamezii, cu binecuvântarea sovieticilor, să-i atace pe protejaţii Pekinului. A lansat deci o adevărată „expediţie punitivă”

împotriva vecinului său din sud, spre a-l face să priceapă că nu trebuia să sconteze prea mult pe alianţa-i cu Moscova şi de asemenea spre a-i face pe americani să priceapă că ţara sa ar putea fi pentru ei un aliat activ şi decis dacă sovieticii s-ar vădi prea agresivi ori prea lacomi. Din punct de vedere militar, n-a fost deloc convingător, însă pe plan politic operaţiunea a avut efectul urmărit.

Astfel, China populară, care era percepută în anii 1950 ca una din principalele ţinte ale politicii americane de *„containment”,* lucra în prezent ea însăşi pentru a-i „conteni” pe ruşi. Izbutea la perfecţie: după 1979, niciun „domino” asiatic nu mai avea să cadă în tolba Moscovei.

9

O altă arie, foarte vastă, în care expansiunea sovieticilor demarase în forţă înainte de a derapa şi apoi a se împotmoli, este lumea arabo-musulmană.

Alianţa încheiată cu Nasser când cu criza Suezului fusese avantajoasă pentru cei doi parteneri. Succesul politic al raisului îi adusese un imens prestigiu în ochii arabilor şi ai multor altor popoare din Lumea a Treia, ceea ce s-a răsfrânt asupra aliaţilor săi. Moscova l-a ajutat apoi să construiască un mare baraj pe Nil şi de asemenea să-şi formeze o armată modernă ce părea puternică şi contribuia la a spori statura conducătorului egiptean. Dar distrugerea aviaţiei sale de către israelieni la 5 iunie 1967, urmată de înfrângerea rapidă a forţelor sale terestre la Sinai au repus totul în cauză. Iar când Nasser a murit la cincizeci şi doi de ani de o criză cardiacă, la 28 septembrie 1970, şi a fost înlocuit de vicepreşedintele său, Anwar el-Sadat, a sosit începutul sfârşitului pentru sovietici. Tot ce construiseră de la turul de forţă din Suez va cădea în ruină.

Cât timp a trăit predecesorul său, Sadat n-a făcut niciodată caz de dezacordurile dintre ei, ceea ce ar fi dus cu siguranţă la eliminarea sa. Se străduia chiar să pară docil, şters şi lipsit de anvergură. Dar asta era în mod cert o viclenie de supravieţuire, practicată mereu de-a lungul Istoriei de cei care creşteau la umbra unor conducători harismatici şi autoritari. Hruşciov nu se comportase la fel sub Stalin?

De îndată ce accedase el însuşi la putere, noul preşedinte egiptean a arătat clar că avea propriu-i punct de vedere asupra lucrurilor şi că ştia să-l impună cu abilitate şi stăruinţă.

Vedea prea bine, de pildă, că economia dirijistă predicată de Nasser funcţiona prost şi se grăbea să se îndepărteze de modelul în vigoare în ţările socialiste, pentru a se apropia de occidentali şi de ţările producătoare de petrol pe care predecesorul său le considerase ca

adversare.

La opt luni după preluarea puterii, Sadat a anunţat că, fiind pe mai departe de acord, „în esenţă”, cu linia urmată de Nasser, „Dumnezeu să-l miluiască”, i se părea necesar să-i aducă „unele rectificări”. Era, fireşte, un eufemism, căci se porni să repună sistematic în cauză toate politicile stabilite înaintea lui. Pentru a încerca să-l destabilizeze, fidelii predecesorului său au demisionat în bloc, fără să-şi dea seama că-i fac noului rais un cadou nesperat, căci îl scăpaseră dintr-odată de toţi cei care i-ar fi putut pune beţe în roate.

Cum demisionarii reprezentau aripa stângă a regimului, sovieticii începură să se neliniştească. Ca să-i potolească, Sadat a acceptat să semneze cu ei pe loc un „tratat de prietenie şi de cooperare” pentru o durată de cincisprezece ani. Însă în anul imediat următor, cu un gest care a făcut multă zarvă şi pe care Moscova l-a perceput ca pe o umilire publică, el a anunţat că trimitea acasă câteva mii de consilieri sovietici, atât civili cât şi militari.

Ruşii erau descumpăniţi, dar Egiptul căpătase o asemenea importanţă în strategia lor mondială, încât nu se resemnau încă să renunţe la el. Ca un investitor sau un jucător care pusese deja prea mulţi bani pe masă, voiau într-atât să-şi salveze miza, încât s-au îndatorat şi mai mult.

Astfel, când Sadat i-a întrebat dacă acceptau să-i dea un ajutor militar masiv ce i-ar permite să recupereze cu forţa teritoriile ocupate de israelieni în timpul „Războiului de Şase Zile”, au văzut în asta ocazia de a lua din nou situaţia sub control. Într-adevăr, i-au acordat ajutorul voit, în material şi sfaturi tactice, iar armata egipteană a putut să realizeze, în octombrie 1973, performanţa de a străbate pe neaşteptate Canalul Suez, a demola fortificaţiile liniei Bar-Lev şi a înainta prin Sinai.

A fost un moment de glorie pentru noul preşedinte, care a reuşit astfel, şi în foarte scurt timp, să repare, cel puţin în parte, afrontul suferit de predecesorul său. Şi a fost deopotrivă un moment de mare tensiune între Moscova şi

Washington, cât pe ce să degenereze într-o confruntare directă.

Sovieticii au fost totuşi incapabili să culeagă roadele angajării lor. Întărit de succesul său, Sadat s-a întors mai degrabă spre americani ca să-l ajute să obţină un acord cu Israelul. Pe urmă, cum negocierile de pace se prelungeau, a decis să le accelereze ducându-se el însuşi la Ierusalim, în noiembrie 1977 – eveniment nemaipomenit, spectaculos, şi care a făcut efectul unei bombe în lumea întreagă.

Conducătorii sovietici au avut, pe drept cuvânt, sentimentul de a fi fost traşi pe sfoară de Sadat, care se slujise de ei şi de armele lor ca să se apropie de lagărul occidental. Iar lucrurile nu s-au oprit aici; ce era mai grav – pentru ei, dar şi pentru Sadat – abia urma să vină.

*

Una din constantele politicii lui Nasser fusese de a-i „conteni" şi reprima pe Fraţii Musulmani, interzicându-le organizaţiile, întemniţându-le conducătorii şi mergând chiar până la a-i executa pe unii dintre ei, dar şi, mai ales, ocupând el însuşi întregul spaţiu patriotic al luptei împotriva colonialismului. Succesorul lui a vrut, încă de la începutul mandatului său, să pună capăt acestei politici. Mediile oficiale au primit consemnul de a-l numi de-atunci înainte „preşedintele credincios Muhammad Anwar el-Sadat". Nu era doar pentru a le face cu ochiul islamiştilor, ci era începutul unei orientări cu totul noi, ce avea să aibă repercusiuni în lumea întreagă.

De la apariţia comuniştilor pe scena mondială, adversarii lor au avut întotdeauna grijă să le pună în evidenţă ateismul şi ostilitatea militantă faţă de orice religie. Nimic de mirare deci că Statele Unite au încercat să-şi mobilizeze aliaţii din lumea musulmană contra invadării Afganistanului de către armatele sovietice în 1979. Nouă în această luptă era hotărârea cu care a fost dusă de administraţia preşedintelui Carter şi în particular de principalul său consilier în materie de securitate naţională, Zbigniew Brzezinski.

Americanii, care tocmai suferiseră o înfrângere

răsunătoare în Vietnam ca şi în restul Indochinei, îşi doreau mult să-i facă să sufere „un Vietnam invers” pe adversarii lor sovietici, lansaţi cu imprudenţă în aventura lor militară din Afganistan. Monarhiile petroliere erau gata să participe la operaţiune finanţând trimiterea de „voluntari” recrutaţi din toată lumea musulmană ca să participe la jihadul împotriva comuniştilor. Unul dintre aceşti militanţi avea să-şi facă un nume într-o zi, în împrejurările cunoscute: Osama bin Laden.

Se-nţelege de la sine că pe vremea lui Nasser Egiptul nu s-ar fi asociat niciodată unei asemenea operaţiuni. Odată cu Sadat, atmosfera se schimbase. Şi exact la Cairo Brzezinski s-a dus mai întâi când şi-a întreprins turneul în ţările musulmane ca să le mobilizeze în lupta contra sovieticilor – o luptă care s-a dovedit redutabil de eficace. Afganistanul a devenit efectiv „un Vietnam” pentru Uniunea Sovietică, ce s-a împotmolit acolo vreme de vreo zece ani şi şi-a pierdut aproape cincisprezece mii de oameni, ceea ce a contribuit indiscutabil la o face să piardă războiul rece.

E drept că, pe termen lung, instrumentalizarea politică a religiei va avea consecinţe destul de dezastruoase pentru toţi participanţii, fără excepţie. Sadat însuşi n-a profitat mult timp de deschiderea sa faţă de mişcările islamiste, fiindcă a căzut, în octombrie 1981, sub gloanţele unui militar radicalizat care voia să-l facă să plătească pentru reconcilierea cu israelienii.

Cât despre Statele Unite, şi ele aveau să sufere câteva decenii efectele secundare ale acestei politici. După ce-i ajutaseră pe islamişti să-i alunge pe sovietici, au decis să-şi oprească ajutorul, ceea ce a fost interpretat de unii militanţi radicali ca fiind un abandon şi o trădare, în consecinţă, au fost lansate atentate foarte violente împotriva unor ţinte occidentale, cele mai ucigătoare petrecându-se la 11 septembrie 2001 cu dărâmarea Turnurile Gemene din New York, unde bilanţul s-a ridicat la trei mii de morţi.

Ca ripostă la aceste atacuri, Statele Unite au invadat

Afganistanul, unde s-au împotmolit la rândul lor vreo douăzeci de ani, înainte de a se retrage fără glorie în august 2021.

Dar dacă Occidentul şi aliaţii săi din lumea arabo-musulmană au suferit şi ei în cele din urmă consecinţele creşterii islamismului politic, Uniunea Sovietică nu mai putea extrage din dezastrele lor tardive nicio satisfacţie şi niciun avantaj, de vreme ce se dezintegrase deja.

10

Când privim îndeaproape vicisitudinile suferite de Moscova în politica ei internaţională – în Egipt, în Ungaria, în Polonia, în China şi în alte părţi –, constatăm că factorii regionali specifici, cu caracter cultural, ideologic sau geostrategic, au avut un rol de jucat. Dar pentru toate aceste necazuri exista şi o explicaţie comună: economia.

Uniunea Sovietică degeaba şi-a înmulţit aliaţii, clienţii şi „sateliţii", în van a semnat cu ei promisiuni de veşnică prietenie, le-a făcut complexuri industriale, baraje faraonice ori formidabile armate şi ea însăşi s-a înzestrat zadarnic cu un arsenal apocaliptic capabil de a nimici întreaga omenire, căci a suferit mereu de-a lungul existenţei sale de o slăbiciune constitutivă pe care n-a putut niciodată s-o depăşească: disfuncţia sistemului ei economic dirijist, centralizat şi peste măsură de birocratizat.

Peste tot unde a fost pus în aplicare, s-a dovedit inoperant, din motive care au fost de o mie de ori studiate şi decorticate: când nu se doreşte ca cererea să determine preţul unui produs şi cantitatea produsă, se intră foarte repede în absurd. Se produce prea mult sau prea puţin. Se încetează să se mai inoveze şi nimeni nu se mai sinchiseşte de îmbunătăţirea calităţii. Pe piaţa internă se vinde în continuare, de vreme ce cumpărătorii n-au de ales, însă la export produsele nu mai sunt competitive. Se regresează, se intră în declin, se sărăceşte.

Totuşi, în teorie, nimic din toate acestea n-ar trebui să se întâmple. Dacă decidenţii sunt competenţi şi dispun de date adecvate, ei pot lua şi pune în aplicare măsurile bune mai bine decât în sistemele descentralizate, unde actorii sunt nenumăraţi, numai că asta nu se petrece niciodată aşa. La toate eşaloanele, responsabilii locali se străduiesc să dovedească faptul că au atins obiectivele fixate de partid sau că le-au depăşit. De aceea datele primite de autorităţile centrale sunt sistematic falsificate, directivele ce rezultă de aici nu corespund nevoilor reale şi sunt

aplicate haotic. Foarte repede se instalează un cerc vicios al ineficacităţii care afectează iremediabil toate angrenajele societăţii, ca o artroză.

Nicăieri dirijismul birocratic n-a permis o dezvoltare armonioasă. El a produs peste tot în lume incompetenţă, demotivare, penurii şi chiar inegalităţi strigătoare la cer între cei care puteau ocoli sistemul şi cei care erau izbiţi în plin de el.

Am fi tentaţi să tragem de aici concluzia că o putere autoritară este *prin forţa împrejurărilor* incapabilă de a înregistra succese în domeniul economic. Ar fi o aserţiune cinstită, dar inexactă. Demarajul Coreei de Sud s-a petrecut sub dictatura lui Park Chung-hee, cel al Chinei sub egida unui partid comunist, iar bilanţul economic al generalului Pinochet, în Chile, nu era defel dezastruos. Cu toate astea, privind Uniunea Sovietică nu e nicio îndoială că scleroza economică era inseparabilă de scleroza-i politică.

Ultimii ani ai regimului au fost în această privinţă crepusculari. Imaginea forte care ne rămâne în minte este a celor trei conducători supremi care au murit unul după altul în mai puţin de doi ani şi jumătate. S-a ironizat mult în legătură cu „boşorogii” care cădeau ca muştele. Privind mai îndeaproape lucrurile, problema nu era cu adevărat vârsta. Dacă Leonid Brejnev a murit la şaptezeci şi cinci de ani, Iurii Andropov s-a stins la şaizeci şi nouă de ani, iar Konstantin Cernenko avea şaptezeci şi trei când a închis „hecatomba”, în martie 1985; la acea dată, preşedintele Statelor Unite, Roland Reagan, abia îşi sărbătorise a şaptezeci şi patra aniversare, iar China era angajată în cea mai uimitoare din revoluţiile sale, după voia lui Deng Xiaoping, care era deja octogenar. Ideea e că vârsta nu era aici decât o metaforă comodă. Adevărata problemă este că într-o sală din Kremlin se aflau vreo zece conducători imuabili care-şi treceau puterea din mână în mână fără să le pese de ce puteau crede concetăţenii lor.

Brejnev fusese ales în locul lui Hruşciov fiindcă părea chibzuit şi responsabil. În fapt, el nu şi-a permis să-şi

scoată un pantof la ONU ca să bată cu el în pupitru şi nu s-a băgat într-un poker fals atomic, precum predecesorul său în criza din Cuba. Însă chibzuinţă lui era foarte relativă. Putea şi el să fie aventurist, după cum stă mărturie hotărârea-i pripită de a-şi trimite trupele în Afganistan.

Şi avea şi celălalt defect care este probabil inversul aventurismului, dar care se poate dovedi, pe termen lung, la fel de hazardat: imobilismul. De-a lungul întregii sale domnii, care a durat optsprezece ani şi a fost deci cea mai lungă din era sovietică după domnia lui Stalin,

Brejnev s-a străduit să evite marile tulburări. N-au existat nici epurări sângeroase, nici reprimări masive, dar nici deschidere şi nici urmă de democratizare a regimului, ale cărui încălcări în domeniul drepturilor fundamentale au continuat, stricându-i imaginea cu fiecare zi mai mult. Iar dacă reprimarea Primăverii de la Praga în 1968 a fost incomparabil mai puţin sângeroasă decât cea a insurecţiei de la Budapesta, cu doisprezece ani înainte, efectul pe care l-a produs asupra opiniei publice europene a fost la fel de dezastruos.

În domeniul economic şi tehnologic, visul nutrit de Hruşciov de a ajunge din urmă Occidentul şi chiar de a-l „îngropa" n-a mai fost niciodată la ordinea zilei. Rămasă fără suflare în urma ritmului impus de Statele Unite în cursa înarmării, economia sovietică a fost tot timpul în suferinţă. Populaţia nu s-a revoltat totuşi; s-a mulţumit să supravieţuiască dezabuzată, demotivată, stinsă, nemaicrezând în nimic.

*

Apoi s-a ivit un chip nou, ce nu semăna cu cele care-l precedaseră. Era mai tânăr, mai expresiv, mai zâmbitor şi inspira încredere la braţul elegantei sale Raisa. Nu peste mult, a izbutit să amestece toate cărţile şi să întoarcă pagina războiului rece. Ar fi putut să schimbe lumea şi mai durabil şi să pună fundamentele unui cu totul alt viitor. Nu s-a priceput s-o facă şi nici n-a fost îndestul ajutat.

Mihail Gorbaciov era conştient de declinul marii sale ţări bolnave şi îşi făgăduise s-o vindece. Voia s-o termine cu

opacitatea, stângăcia, practicile autoritare, orbirea, risipa şi alcoolismul. De la o zi la alta, întreaga lume a memorat cuvintele magice „glasnost” şi „perestroika”. Iar dacă unii mai aveau încă îndoieli în privinţa necesităţii de a se merge către mai multă transparenţă şi către o serioasă repunere în cauză a sistemului instalat, accidentul nuclear de la Cernobâl venise să le reamintească, în aprilie 1986, de urgenţa unei schimbări.

Bineînţeles, la fiecare pas reformele suscitau rezistenţe şi erau însoţite de riscuri. În particular, cei care cunoşteau istoria de după război ştiau că, mai curând sau mai târziu, noul stăpân de la Kremlin avea să se confrunte cu dificila dilemă deja întâlnită de predecesorii săi: ce era de făcut dacă s-ar fi pomenit în faţa unei răscoale în ţările din Est?

În 1956, Hruşciov îşi trimisese tancurile la Budapesta, compromiţând astfel destalinizarea pe care o iniţiase; apoi, în 1968, Brejnev pusese capăt Primăverii de la Praga, pretinzând că primise chemări într-ajutor. Gorbaciov avea să cuteze oare să se abată de la această linie? Nu va fi ispitit să intervină în ultimul moment spre a-şi păstra hegemonia asupra jumătăţii orientale a Europei?

Era testul, iar el ţinea să-l treacă. Conducătorii partidelor „frăţeşti” nu mai conteneau să se lamenteze şi să denunţe un „abandon”, însă Gorbaciov nu voia să devieze de la calea pe care şi-o trasase şi a mers până la capăt – până la căderea Zidului, în noiembrie 1989; până la prăbuşirea tuturor regimurilor instalate în ţările din Est; şi până la reunificarea Germaniei.

Pariul său era că Uniunea Sovietică, descotorosită de povara ţărilor cucerite de Stalin şi apoi „convertite” cu forţa la comunism, va putea să pornească din nou cu dreptul – să-şi restructureze economia, să-şi liberalizeze viaţa politică, să se deschidă, să se democratizeze şi să prospere. Pentru a se angaja pe această cale promiţătoare, trebuia lichidat trecutul, în mod ferm, cu orice preţ.

În acest frumos scenariu, exista însă un mic hop de trecut care putea să pară minor, dar care îl va împiedica pe Gorbaciov să întoarcă pagina cu seninătate: naţiunile

baltice. Estonia, Letonia şi Lituania făceau parte dintre cele cincisprezece republici ale Uniunii Sovietice şi multă vreme aparţinuseră imperiului ţarilor. Cu toate astea, fuseseră independente între cele două războaie mondiale şi numai în urma pactului încheiat cu Hitler fuseseră recucerite. În prezent, voiau să-şi recâştige independenţa.

Gorbaciov, care era deja acuzat că dezmembrează „lagărul socialist", avea să accepte oare, pe deasupra, ca trei republici membre ale Uniunii Sovietice să facă secesiune? Nu se putea resemna cu inima uşoară, dar o mai putea împiedica?

În august 1989. Pe când grupuri favorabile democraţiei începeau să se mişte la Praga, în Berlinul de Est, la Varşovia, la Budapesta şi în alte părţi, a fost lansat un apel în ţările baltice de a se forma „un lanţ uman". De la Tallinn la Vilnius, trecând prin Riga, două milioane de persoane, femei şi bărbaţi de toate vârstele, de toate condiţiile sociale şi de diverse convingeri politice, şi-au dat mâna, pe o distanţă de peste 600 de kilometri – o acţiune spectaculoasă, emoţionantă, paşnică, civilizată, care a suscitat simpatia lumii întregi şi a scos în evidenţă voinţa balticilor de a întoarce pagina sovietică a istoriei lor.

Câteva luni mai târziu, când zidul Berlinului tocmai căzuse, Estonia, Letonia şi Lituania şi-au anunţat solemn intenţia de e redeveni independente. Dilema lui Gorbaciov era de astă dată extrem de greu de rezolvat. Dacă le lăsa să se desprindă, ce împiedica Kazahstanul, Georgia, Armenia, Azerbaidjanul şi pe celelalte să se separe la rândul lor? N-ar fi fost sfârşitul Uniunii Sovietice? în disperare de cauză, şi-a trimis trupele în Letonia pentru a relua controlul situaţiei. Populaţia a ridicat baricade, au fost câteva incidente care au făcut şase-şapte morţi şi câteva zeci de răniţi, fără alt rezultat decât de a păta puţin imaginea lui Gorbaciov şi a-i fragiliza puterea.

Uniunea Sovietică începea să se dezintegreze. Dispariţia ei a fost anunţată, cu solemnitate şi tristeţe, la 25 decembrie 1991, într-un discurs televizat al lui Mihail Gorbaciov, care va fi fost ultimul ei conducător. Spusele

sale erau impregnate de demnitate, de solemnitate, dar şi de o imensă tristeţe: „Soarta a făcut ca, în momentul când accedeam la cele mai înalte funcţii din Stat, ţara să meargă deja foarte prost. Totuşi, aveam de toate din abundenţă: pământ, petrol, gaz, cărbune, metale preţioase şi multe alte bogăţii naturale, plus inteligenţa şi talentul pe care Dumnezeu ni le-a dat din belşug, în ciuda tuturor acestor lucruri, trăiam mult mai rău decât în ţările dezvoltate şi rămâneam şi mai mult în urmă faţă de ele.

De ce? Pentru că societatea noastră se sufoca în chingile unui sistem autoritar care o silea să se conformeze unei dogme şi să ducă povara teribilă a unei militarizări frenetice. Toate tentativele de reforme parţiale au eşuat una după alta. Ţara şi-a pierdut orice perspectivă de viitor. Nu mai putea continua astfel. Totul trebuia schimbat radical.

Din toate aceste motive, nici măcar o singură dată n-am fost tentat să mă slujesc de postul meu de secretar general doar pentru «a domni» ca un ţar câţiva ani. Ar fi fost iresponsabil şi imoral.

Ştiam că era greu şi chiar riscant să iniţiez nişte reforme de o asemenea anvergură într-o societate ca a noastră. Dar nu exista altă posibilitate”.

Regimul sovietic adus pe lume de Revoluţia din Octombrie s-a prăbuşit aşadar înainte de a fi putut să-şi sărbătorească a şaptezeci şi cincea aniversare. „Paradisul celor ce muncesc” în care atâtea femei şi atâţia bărbaţi crezuseră pe toate continentele nu-şi ţinuse făgăduinţele.

Probabil că Rusia avea să-şi urmeze istoria cu alte viziuni, alte ambiţii, alte doctrine şi alte aventuri, însă visul ei de a croi o nouă cale pentru întreaga omenire eşuase definitiv.

III
Un marş foarte lung

„Celestul nostru Imperiu posedă totul din belşug înăuntrul hotarelor sale şi nimic nu-i lipseşte. Nu are deci nevoie să aducă din afară ceea ce produc barbarii.”

Scrisoare a împăratului Qianlong către regele Angliei George al III-lea, din 1793

1

Dacă principala slăbiciune a Rusiei sovietice a fost incapacitatea de a construi un sistem economic eficace, iar cea a Japoniei imperiale incapacitatea de a ieşi dintr-o viziune strict naţionalistă a rolului ei, ce se va întâmpla în ziua când o mare ţară din Orient va izbuti să combine o perspectivă globală inspirată din marxism cu o eficacitate modernizatoare ca aceea din era Meiji?

O astfel de întrebare a încetat să fie o simplă ipoteză şcolărească de când China a reînnoit, şi la o scară extrem de vastă, miracolul economic deja realizat de alte ţări din Asia, continuând totodată să se reclame de la „socialismul ştiinţific”, fie el şi „cu caracteristici chineze”. Această a treia sfidare lansată supremaţiei Occidentului ar putea să se dovedească mult mai serioasă decât cele precedente, în măsura în care este susţinută de o naţiune deosebit de numeroasă, o naţiune care a trecut vreme de veacuri printr-o decadenţă umilitoare şi a cărei deşteptare a fost însoţită de o lungă serie de rătăciri, dar care astăzi pare hotărâtă să-şi reia locul printre marile puteri, şi anume chiar în fruntea lor.

Mult timp se considerase ca fiind „Imperiul de Mijloc”. Suveranul ei era „Fiul Cerului”, vecinii apropiaţi îi recunoşteau preeminenţa, iar ţările îndepărtate n-o interesau. China a trebuit să sufere multe chinuri înainte de a înţelege că o asemenea suficienţă nu putea decât s-o ducă la dezastru şi că trebuia să se metamorfozeze cu orice preţ.

E drept că, în cazul ei, ispita retragerii în sine era de înţeles. Teritoriul ei este imens, populaţia e relativ omogenă, iar referinţele-i culturale, pe care le ilustrează figura inconturnabilă a lui Confucius, se caracterizează printr-o rară continuitate. Desigur, a întâmpinat de-a lungul veacurilor incursiuni şi invazii, ceea ce a necesitat construirea Marelui Zid. Dar totdeauna cuceritorii s-au topit până la urmă în realitatea ţării şi au adăugat încă un capitol istoriei sale milenare, fără să-i repună în cauză

fundamentele civilizaţiei. Cei care vegheau destinul Imperiului de Mijloc erau convinşi că lucrurile se vor petrece mereu aşa.

Totuşi, în primele decenii ale secolului al XV-lea, în momentul când Occidentul îşi începea Renaşterea, preludiu la ascensiunea sa către supremaţia globală, China cunoscuse şi ea o tentativă îndrăzneaţă şi spectaculoasă de a ieşi din izolare şi a ţese legături comerciale cu diverse naţiuni apropiate ori îndepărtate.

Într-adevăr, un suveran vizionar reuşise să armeze o flotă imensă, care ar fi trebuit să-i asigure o prezenţă vie pe toate oceanele. Dacă aventura sa ar fi putut să continue, istoria omenirii s-ar fi derulat într-un cu totul alt mod.

Asia tocmai cunoscuse o răsturnare strategică. Spaţiul imens cucerit de mongoli, care acoperea odinioară o mare parte a continentului şi se întindea până în Europa orientală, se dislocase puţin câte puţin. În China chiar, dinastia întemeiată de Kubilai, nepotul lui Genghis- Han, fusese de curând răsturnată de o dinastie autohtonă, Ming.

De îndată ce au venit la putere, noii miniştri ai imperiului au trebuit să facă faţă unei probleme spinoase: lungile căi ale caravanelor care legau domeniul lor de restul lumii şi cărora se obişnuise să li se spună, simbolic, „drumurile mătăsii”, deveniseră mult mai riscante fără protecţia călăreţilor mongoli. Dar cum s-ar fi putut continua să te încrezi în ei, când tocmai ce fuseseră goniţi de la putere şi erau trataţi drept duşmani? N-ar fi fost mai judicios să se caute pentru fluxurile comerciale nişte drumuri pe care China să le poată controla ea însăşi, în loc de a sconta pe bunăvoinţa altora?

Aceasta era preocuparea prinţului Zhu Di, mezinul fondatorului dinastiei, iar convingerea sa era gata făcută: dacă se voia să se păstreze prosperitatea imperiului, singura soluţie era de a se înlocui drumurile comerciale terestre, care străbăteau Asia centrală, cu căi maritime. Pentru a atinge acest obiectiv, trebuia cu orice preţ să se construiască o flotă capabilă să asigure stăpânirea mărilor.

În 1402, prinţul a luat puterea cu forţa şi s-a proclamat împărat, adoptând titlul de Yongle, „Fericire perpetuă”. Aşa era tradiţia la monarhi, să dea domniei lor o deviză menită să le rezume ambiţia. Cea a lui Zhu Di era prin urmare de a asigura o prosperitate durabilă imperiului. Dar n-a izbutit. Formidabila-i tentativă de renaştere s-a soldat cu un eşec. Nu din pricina duşmanilor din afară, ci din cauza incapacităţii clasei conducătoare confucianiste din epocă, conservatoare până la imobilism, de a regândi locul Chinei în lume şi relaţiile ei cu ceilalţi. Cu trecerea timpului, domnia lui Zhu Di se vădeşte a fi fost o scurtă paranteză – câţiva ani de luciditate, urmaţi de un lung somn agitat.

Într-o perspectivă globală, deşteptarea avortată a gigantului din Asia reprezintă o cotitură decisivă în mersul întregii omeniri, de vreme ce exact în acel moment, când se zărea II Quattrocento, Occidentul şi-a început irezistibila ascensiune către supremaţia globală.

Nu e deci întâmplător dacă artizanii noii renaşteri a Chinei, începând cu Deng Xiaoping şi Xi Jinping, au văzut în acea pagină a istoriei lor, veche de şase veacuri, un model, o referinţă şi un izvor de inspiraţie.

Zhu Di era un vizionar şi un constructor fără pereche. El a instalat puterea imperială la Pekin, dându-i oraşului numele actual, Beijing, care înseamnă pur şi simplu „capitala de la miazănoapte”. A început să clădească acolo ceea ce se cheamă astăzi Oraşul interzis şi a restaurat Marele Zid, care începea să cadă în ruină; de altminteri, lui i se datorează fortificaţiile mai solide pe care vizitatorii le mai admiră încă. Poruncise de asemenea să se alcătuiască o uriaşă enciclopedie, care număra douăzeci şi două de mii de intrări şi din care n-au mai rămas, din păcate, decât vreo câteva fragmente risipite pe glob. Dar proiectul său cel mai ambiţios a fost construirea marii flote imperiale, menită să asigure Chinei stăpânirea mărilor.

Misiunea aceasta i-a fost încredinţată amiralului Zheng He, deja menţionat la începutul cărţii de faţă şi a cărui soartă avea să se dovedească şi mai uimitoare decât cea a

însuşi împăratului.. Provenit dintr-o familie de înalţi funcţionari musulmani originari din Buhara şi dedicaţi de şase generaţii slujirii suveranilor mongoli, viitorul amiral s-a născut în 1371, în cel mai rău moment pentru ai săi, căci moştenitorii lui Kubilai tocmai fuseseră răsturnaţi, iar servitorii lor loiali erau de-acum alungaţi.

Numele-i de la naştere era Ma He. „Ma" este un patronim frecvent la musulmanii chinezi, deseori o formă prescurtată de la Mahmud sau Muhammad. Tatăl şi bunicul său se numeau amândoi Ma Hagi, ceea ce dă de crezut că făcuseră împreună un pelerinaj la Mecca.

Un strămoş de-al lor, pe nume Chamseddin, fusese guvernator în Yunnan, iar familia se bucura de mare prestigiu în provincie. Dar când, în 1381, dinaştii Ming au trimis o armată spre a-şi stabili autoritatea şi a-i alunga pe demnitarii vechiului regim, tatăl lui Ma He a fost ucis, iar copilul, în vârstă de zece ani, luat în captivitate, apoi sălbatic castrat, cum se făcea pe-atunci pentru a împiedica din partea clanurilor rivale vreo descendenţă.

Pradă nefericirii, Ma He a avut însă un noroc nesperat: cel de a fi afectat în serviciul lui Zhu Di, cu unsprezece ani mai mare ca el, care a înţeles repede că avea de-a face cu un băiat prea puţin obişnuit şi care l-a îndrăgit. I-a încredinţat responsabilităţi din ce în ce mai grele, punându-l curând în fruntea casei sale princiare, o funcţie ce-i revenea adesea unui eunuc de rang înalt şi care făcea din el mâna dreaptă a stăpânului. În exercitarea acestei sarcini, s-a luat obiceiul de a-l numi „eunucul San Bao" – „eunucul cu Trei Giuvaiere" sau „cu Trei Protecţii".

Pe deasupra acestor funcţii civile, Ma He s-a ales şi cu comanda unor unităţi militare importante, sarcină de care se achita de fiecare dată cu inteligenţă şi curaj, în amintirea unei bătălii în care se ilustrase prin bravură, într-un loc numit Zhenglunba, în împrejurimile capitalei, stăpânul său începu să-i spună afectuos Zheng He, ceea ce-i va deveni numele onorific.

Dar misiunea care i-a adus un renume durabil şi un loc în Istorie a fost evident construirea şi comandamentul

marii flote.

*

La drept vorbind, nici amiralul, nici suveranul nu aveau nici cea mai mică experienţă în treburile mării. Hotărârea de a se înzestra cu o astfel de armadă fusese luată din raţiuni pur strategice, după o evaluare raţională a ameninţărilor ce pândeau comerţul extern al Chinei şi a mijloacelor de a le face faţă. Dacă voia să-şi păstreze controlul schimburilor cu restul lumii, Imperiul de Mijloc trebuia să se metamorfozeze obligatoriu într-o mare putere maritimă, ceea ce necesita cât mai repede posibil construirea unei flote cum nu se mai văzuse alta până atunci.

Era o sarcină titanică şi care cerea nu un navigator priceput, ci un organizator fără pereche, care să pună pe picioare şantiere navale unde să se construiască sute de nave, să recruteze căpitani buni şi mii de marinari, să găsească traducători capabili de a comunica cu popoarele ce vor fi întâlnite, să pună să se fabrice obiectele – de porţelan, mătase, jad sau hârtie – ce vor fi duse spre a fi vândute şi care să ştie ce produse ar trebui cumpărate în porturile străine, să ataşeze flotei o forţă armată în stare s-o apere, fără a-i da prin aceasta ţinuta unui corp expediţionar pornit să cucerească ţări străine, într-un cuvânt, era nevoie de cineva care să posede totodată însuşirile unui şef militar, ale unui administrator civil, ale unui diplomat, ale unui neguţător, ale unui explorator şi ale unui om de Stat. Trebuia de asemenea să ştie să menţină tot timpul un echilibru subtil între chibzuinţă şi cutezanţă.

Această misiune, cea mai delicată a domniei sale, Zhu Di i-a încredinţat-o singurului om din anturajul său care i s-a părut capabil de a se achita de ea.

Flota amiralului Zheng He ar merita să i se consacre lungi expuneri, atât pentru viziunea strategică ce o însufleţea, cât şi pentru realizările sale. Am avut prilejul de a-i evoca dimensiunile impresionante, numărul de nave, dimensiunile lor şi pe cei douăzeci şi opt de mii de oameni

pe care-i transporta. Citind diversele relatări care i-au fost consacrate, nu poţi fi decât impresionat de inventivitatea, competenţa şi, oarecum, modernitatea ce a caracterizat operaţiunea, de faptul că o ambarcaţiune era în întregime folosită la gestionarea apei potabile, cu misiunea de a se aproviziona cu ea de fiecare dată când putea şi a o distribui circulând de la o navă la alta, de faptul că existau, pe navele mai mari, care măsurau peste o sută douăzeci de metri în lungime şi cincizeci în lăţime, ferme plutitoare în care erau crescute anumite animale şi cultivate anumite plante cărora marinarii nu voiau să le ducă lipsa, că toate vasele mari dispuneau de hărţi maritime şi de busole magnetice, sau că anumite ambarcaţiuni posedau nişte compartimente etanşe, inspirate din structura bambusului şi care le protejau de infiltraţii.

Dacă odiseea marii flote ni se pare astăzi demnă de admiraţie, ea nu era percepută la fel de demnitarii curţii imperiale. Mulţi dintre ei judecau că aventura era extrem de costisitoare şi că sărăcea ţara în loc s-o îmbogăţească. Insensibili la mizele strategice ale operaţiunii, nu vedeau în ea decât un capriciu ruinător. Faptul că amiralul adusese de pe coastele africane o girafa amuzase galeria, iar pictorii au lăsat superbe reprezentări ale animalului minunat, dar vechii funcţionari îşi încruntau sprâncenele cu dispreţ.

Când Zhu Di a murit în 1424 şi a fost înlocuit de fiul său Zhu Gaochi, acesta a anunţat de îndată că expediţiile maritime nu vor mai continua. Din punctul lui de vedere, ansamblul proiectului se îndepărta grav de învăţătura lui Confucius, care recomanda modestia şi frugalitatea şi dezaproba orice ostentaţie.

Zheng He abia îşi încheiase al şaselea voiaj, care-l dusese către ţara somalezilor şi până în Zanzibar. I s-a adus la cunoştinţă fără menajamente că aventura era de-acum încheiată. Dar noul împărat muri la rândul său subit de o criză cardiacă, după numai nouă luni de domnie, iar propriul său fiu, care i-a succedat, se vădi mai puţin ostil faţă de ideile bunicului său Zhu Di. După oarece şovăială,

îşi reînnoi încrederea în Zheng He, îngăduindu-i să organizeze un al şaptelea voiaj, care-l duse până la Strâmtoarea Ormuz şi care avea să fie ultimul, căci amiralul muri pe drumul de întoarcere, la Calicut, pe coasta indiană a Malabarului, în 1433.

Când tânărul monarh a decedat la rându-i doi ani mai târziu, lăsându-i tronul unui băieţaş de şapte ani, demnitarii Palatului au fost în măsură să pună capăt, o dată pentru totdeauna, aventurilor marii flote. S-a poruncit distrugerea ei, li s-a interzis chinezilor să construiască nave capabile de a ieşi în largul mării şi s-a împins înverşunarea până la a se arde hărţile maritime şi toate documentele referitoare la expediţii.

Numai faptul de a evoca isprăvile lui Zheng He a fost de-acum socotit ca un act de nesupunere, iar cronicarii care nu voiau să aibă necazuri evitau să vorbească despre ele. Se ştie că doi sau trei însoţitori ai amiralului, printre care principalul său traducător, Ma Huan, au lăsat descrieri a ceea ce văzuseră, dar scrierile lor au fost păstrate doar fragmentar şi prea puţin răspândite. Către sfârşitul secolului al XVI-lea, un om de litere pe nume Luo Maodeng a publicat o lucrare intitulată O *relatare a voiajului către Vest al eunucului San Bao,* care se sprijinea pe amintirile păstrate în familiile marinarilor, ca şi pe documentele scăpate de la distrugere, amestecându-le însă şi cu ficţiune. Romanul, căci asta era, a cunoscut un oarecare succes, dar adevărata istorie a epopeii maritime a rămas în mare parte necunoscută până ce artizanii noii deşteptări a Chinei din secolul XX au repus-o la loc de onoare.

Există totuşi în literatura mondială o operă ce perpetuează, în felul ei, ecoul acelor expediţii – sunt călătoriile lui Sindbad marinarul. La prima vedere, lucrul pare imposibil, de vreme ce, în O *mie şi una de nopţi,* aceste aventuri sunt presupuse a se situa pe timpul marilor califi abbasizi, la şase veacuri înainte de Zheng

He. Dar cercetătorii care au studiat chestiunea n-au găsit nicio menţionare a lui Sindbad în manuscrisele anterioare secolului al XV-lea, ceea ce, la reflecţie, se-

nţelege lesne. Într-adevăr, este puţin probabil ca asemănarea între numele Sindbad şi San Bao să se fi datorat unei simple coincidenţe sau concordanţa dintre cele şapte voiaje ale unuia şi cele şapte voiaje ale celuilalt să fi fost fortuită, mai ales când se ştie că regiunile vizitate de amiralul chinez, precum India, Persia sau Peninsula Arabică, sunt exact cele în care s-au născut *O mie şi una de nopţi.*

Trebuie să le lăsăm specialiştilor sarcina de a desluşi restul poveştii. Dar în termeni de simboluri, voiajele amiralului Zheng He au făcut o întoarcere remarcată în memoria colectivă a Chinei şi rezonabil este să credem că nu vor mai recădea în uitare.

2

După ce şi-a sabordat deliberat armada oceanică, chiar atunci când drumurile terestre ale Asiei deveniseră riscante, China a cunoscut de îndată o reducere masivă a schimburilor sale cu restul lumii.

Detractorii lui Zhu Di înfăţişau această izolare ca pe o reîntoarcere la situaţia „neprihănită” dinainte, ceea ce nu corespundea realităţii, căci dacă ideea unei superiorităţi a Imperiului de Mijloc faţă de „barbari” era solid ancorată în mintea conducătorilor şi a celor administraţi de ei, oamenii se fereau să deducă de aici că nu era nevoie să facă negoţ cu sus-numiţii „barbari”. Spre a ne convinge, ajunge să amintim de epoca descrisă de Marco Polo la sfârşitul secolului al XIII-lea, când puterea se afla în mâinile suveranilor mongoli, iar capitala lor de vară, Shangdu, misterioasa Xanadu, trăia în ritmul caravanelor şi atrăgea de foarte departe vizitatorii fascinaţi. „La Xanadu, Kubilai Han pusese să se construiască un maiestuos dom al plăcerilor. Era un spectacol miraculos şi rar…”, fantasma încă, peste secoli, poetul Samuel Coleridge.

S-ar putea evoca şi alte epoci, mult mai vechi, care stau toate mărturie a unei evidenţe: miticele „drumuri ale mătăsii” au prilejuit tot timpul, încă din Antichitate, schimburi intense între China şi numeroşii ei parteneri, îndepărtaţi ori apropiaţi, precum India, Transoxiania, Persia, Egiptul, Grecia şi aşa mai departe. Circulaţie a mărfurilor, desigur, ca mătăsurile, porţelanul, ceaiul sau mirodeniile; circulaţie a credinţelor de asemenea, ca budismul, maniheismul, iudaismul, creştinismul nestorian sau Islamul; şi transmitere continuă de cunoştinţe şi priceperi în numeroase domenii, de la arboricultură până la fabricarea hârtiei…

„Barbarii străini” au învăţat multe din China, iar ea a învăţat multe de la ei. Abia când s-a rupt de lume, după distrugerea marii flote, ea a început să decadă iremediabil. Îi vor trebui patru secole ca să-şi dea seama de asta şi un secol şi jumătate ca să se ridice sau ca să înceapă să se

ridice.

Această încetineală se explică, în parte cel puţin, prin faptul că ţara a traversat, din secolul al XV-lea până în ultimii ani ai secolului al XVIII-lea, o perioadă de relativă stabilitate, care i-a amorţit minţile şi a disimulat semnele declinului.

Fără îndoială că succesorii împăratului vizionar se înşelaseră amarnic repudiindu-i „aventurismul" şi „extravaganţele" şi distrugând superbele nave a căror construcţie o comandase, dar numai cu timpul reacţia lor retrogradă s-a vădit a fi fost o eroare fatidică.

La început, nu se discreditaseră cu adevărat. Dădeau chiar impresia că guvernează cu chibzuinţă. Digurile erau reparate cu regularitate, inundaţiile erau mai puţin frecvente, recoltele erau bune şi populaţia prinsese să crească rapid: sub domnia lui Zhu Di, China număra optzeci de milioane de suflete, ceea ce reprezenta o cincime din locuitorii planetei; patru secole mai târziu, avea deja trei sute treizeci de milioane, adică o bună treime din omenirea de atunci. E doar un ordin de mărime, istoricii necăzând de acord asupra cifrelor exacte, însă tendinţa este indiscutabilă. Populaţia sporea într-un ritm susţinut, ceea ce dovedea o anumită prosperitate şi un grad de bună guvernare, dar anunţa deopotrivă pentru ţară unele necazuri în viitor. Prin faptul că suprafeţele cultivabile erau prea puţin extensibile şi productivitatea nu se îmbunătăţea mult, majoritatea familiilor de ţărani, silite să hrănească guri suplimentare, cu greu o scoteau la capăt. Colectarea impozitelor aducea tot mai puţine fonduri Trezoreriei imperiale şi stârnea proteste, uneori chiar răscoale armate în satele sărăcite.

Astfel de probleme nu erau noi în China, erau chiar recurente şi n-ar fi avut consecinţe majore dacă ansamblul omenirii ar fi evoluat încă peste tot cu aceeaşi lentoare. Dar nu era cazul. Odată cu Renaşterea, apoi cu Revoluţia Industrială, Europa schimbase ritmul Istoriei – pentru ea însăşi, desigur, însă şi pentru restul lumii, inclusiv în Imperiul de Mijloc.

Deşi profundă şi puternică, transformarea lumii nu era totdeauna uşor de perceput. Atunci când conducătorii chinezi priveau în jurul lor, vedeau o Japonie şi o Coree la fel de izolaţioniste ca ei înşişi, şi care vor rămâne aşa până la mijlocul secolului al XIX-lea. Demnitarii curţii imperiale aveau motive serioase să creadă că ordinea „imuabilă” a lucrurilor putea să se menţină încă.

*

Prin mijlocirea călătorilor şi în principal a neguţătorilor, deşteptarea Europei avea s-o provoace pe cea a Chinei – mai întâi lin, apoi brutal.

Vizitatorii se înmulţiseră de la Marco Polo şi a sa *Descriere a lumii* încolo. Exista fireşte o fascinaţie aparte pentru misteriosul colos din Asia, dar e adevărat şi că europenii parcurgeau de-acum întregul pământ şi că aveau pentru toate ţinuturile, din Amazonia la izvoarele Nilului şi de la imensităţile siberiene la fericita Arabie, o curiozitate insaţiabilă. Botanişti, pictori, misionari sau comersanţi, toţi erau puţin aventurieri, puţin exploratori, şi mai erau, conştient ori nu, instrumentele, agenţii şi iscoadele cuceririi lumii de către „omul alb”.

Erau personaje de tot felul: bandiţi, tâlhari, pramatii, dar şi fiinţe de o înaltă statură intelectuală şi morală. Printre cei din urmă, unul de seamă a fost fără îndoială iezuitul italian Matteo Ricci, o mare figură a umanismului şi universalismului.

Născut în 1552 în Statele Papale, ajuns în China la vârsta de douăzeci şi nouă de ani, s-a cufundat cu fascinaţie în civilizaţia-i milenară, studiidu-i literatura, artele, relieful, istoria şi învăţăturile vechilor înţelepţi. Misiunea sa primă era propagarea creştinismului. În acest scop, s-a străduit să-şi adapteze mesajul aşteptărilor şi obişnuinţelor de exprimare ale interlocutorilor săi, de pildă desemnându-l pe Dumnezeu cu numele de *„Tlănzhii”*, „Seniorul Cerului”, formulare ce avea rezonanţe în cultura chineză.

În paralel, a tradus în latină scrierile lui Confucius, spre a le face cunoscute în Europa. Visa să construiască

pasarele între cele două sisteme de credinţă, ceea ce a stârnit nedumeriri. Mulţi coreligionari ai săi vedeau în demersul lui dacă nu o erezie sau o trădare, cel puţin o capitulare intolerabilă în faţa „idolatriei” şi a „superstiţiilor locale”. A fost sever criticat în sânul Bisericii catolice, unde s-a aşteptat până în secolul XXI înainte de a se decide canonizarea sa. La ora la care scriu rândurile de faţă, procesul este în curs…

Din umilul meu punct de vedere, el merită toate onorurile. Într-adevăr, sunt convins că viaţa şi opera lui Matteo Ricci reprezintă cea mai ambiţioasă tentativă întreprinsă vreodată de un om ca să apropie şi reconcilieze marile civilizaţii ale planetei.

Bineînţeles, atitudinea lui era prea puţin reprezentativă pentru comportamentele şi mentalităţile contemporanilor săi. Nu toată lumea avea, din păcate, aceleaşi vederi înalte, nici printre europeni, nici printre chinezi. La unii, pofta de câştig nu făcea decât să sporească, în pofida tuturor regulilor morale, şi era menită să atingă culmi de aviditate şi cinism, iar la alţii, îngustimea minţii şi dispreţul faţă de tot ce era „barbar”, adică străin, făcea dificilă instaurarea unor relaţii umane sănătoase, întemeiate pe drept şi raţiune.

Această adâncă prăpastie de neînţelegere mutuală avea să fie ilustrată, la finele secolului al XIX-lea, de un episod memorabil, totodată emblematic şi traumatizant, şi care s-a fixat pentru foarte mult timp în memoria colectivă.

Împăratul din acel moment, Qianlong, din dinastia manciu Qing, îşi sărbătorea în septembrie 1793 a optzeci şi doua aniversare, iar Marea Britanie a crezut de cuviinţă să-i trimită un ambasador însărcinat să-i transmită urări de viaţă lungă şi de prosperitate din partea regelui George al III-lea. Emisarul trebuia să profite de ocazie pentru a-i propune monarhului strângerea legăturilor între cele două ţări şi punerea schimburilor lor comerciale pe temeiuri stabile. Misiunea i-a fost încredinţată Lordului George Macartney, un aristocrat irlandez care exercitase deja funcţiuni în Indiile britanice, în special la Madras, unde se

dovedise competent şi abil.

Sconta să conducă ambasada în China cu aceeaşi îndemânare, însă apreciase prost subtilităţile sarcinii. Era convins, de exemplu, că în calitate de reprezentant al suveranului unui imperiu „în care soarele nu apunea niciodată”, conform formulei consacrate, se putea înfăţişa dinaintea „Fiului Cerului” într-un mod deferent, dar demn, şi fără să trebuiască să se prosterneze de nouă ori, cum trebuiau să facă vizitatorii obişnuiţi.

Dar în ochii împăratului Chinei, regele Angliei, care guverna „o insulă îndepărtată ruptă de lume de vaste întinderi de mare”, nu era defel egalul său. Trimisul lui nu trebuia să spere la un tratament de favoare, iar darurile aduse cu sine constituiau pur şi simplu tributul pe care orice vasal trebuia să-l depună la picioarele unui suzeran.

Nesatisfacut de a-l fi umilit pe Macartney, împăratul i-a adresat lui George al III-lea însuşi o lungă misivă menită „a risipi orice ambiguitate” şi a fixa „pentru totdeauna” regulile jocului. Tonul de care s-a folosit va lăsa urme asupra relaţiilor Chinei cu Occidentul.

„Celestul nostru Imperiu”, a scris Qianlong, „posedă totul din belşug înăuntrul hotarelor sale şi nimic nu-i lipseşte. Nu are deci nevoie să aducă din afară ceea ce produc barbarii. Totuşi, dat fiind că ceaiul, mătasea şi porţelanul sunt necesităţi absolute pentru naţiunile europene, am îngăduit, ca un semn de favoare, stabilirea unor grupuri de neguţători străini la Canton, încât nevoile voastre să fie satisfăcute şi ţara voastră să-şi obţină astfel partea din binefacerile pe care noi le oferim cu generozitate. Numai că ambasadorul vostru a înfăţişat acum noi cereri care ignoră complet principiul nostru de a le acorda aceeaşi bunăvoinţă tuturor străinilor.

Anglia voastră nu e singura naţiune care face negoţ la Canton. Dacă alte naţiuni, urmându-vă exemplul prost, s-ar pune să-mi bâzâie la ureche rugăminţi nesăbuite, cum aş putea să continui a le trata cu indulgenţă? Cu toate astea, eu nu uit că veniţi de pe o insulă îndepărtată ruptă de lume prin vaste întinderi de mare, ceea ce vă scuză ignorarea

uzanţelor Celestului nostru Imperiu, în consecinţă, i-am însărcinat pe miniştrii mei să-l lămurească pe ambasadorul vostru în această privinţă…”.

Scrisoarea adăugea că, neavând încredere în emisar ca să-i explice cu fidelitate regelui său poziţia chineză, împăratul se hotărâse s-o facă el însuşi, spre a evita orice neînţelegere – o „clarificare” ce se dubla de un avertisment sever, pentru cazul în care britanicii ar fi tentaţi să sfideze interdicţiile enunţate de Imperiul de Mijloc acostând în alte porturi decât cel din Canton: „Neguţătorii voştri nu vor fi niciodată autorizaţi să debarce şi nici să locuiască altundeva, căci vor face obiectul unei expulzări imediate. Vor fi făcut un lung voiaj degeaba. Să nu spuneţi că n-aţi fost prevenit la timp! Luaţi act de aceasta şi nu daţi dovadă de nicio neglijenţă!”

Poziţia Fiului Cerului era într-adevăr foarte clară, însă efectul ei a fost la antipodul a ceea ce spera el. Mai curând decât să-i descurajeze pe englezi şi să le facă frică, n-a făcut decât să-i întărească în dorinţa lor de a cuceri acea vastă piaţă prin toate mijloacele.

Pe vremea aceea şi în pofida neînţelegerilor puse în lumină de nefericita ambasadă a Lordului Macartney, neguţătorii străini stabiliţi în Imperiul de Mijloc îşi câştigau foarte bine traiul. Cumpărau produsele locale pe care le plăteau cu bani peşin, apoi le revindeau în Europa, unde numeroşi consumatori îmbogăţiţi din comerţ şi industrie, sensibili la mode şi în căutarea exotismului, erau gata să plătească cât li se cerea ca să-şi procure mărfurile venite de departe. Iar chinezii găseau şi ei avantaje în aceste tranzacţii. Meşteşugarii lucrau bine, intermediarii se puneau în mişcare, iar Tezaurul imperial preleva drepturi vamale substanţiale. Una peste alta, toată lumea avea de câştigat.

Faza pernicioasă a relaţiilor nu s-a ivit decât în primele decenii ale secolului al XIX-lea, atunci când unii britanici, descoperind că populaţia locală dăduse de gustul opiului, au hotărât să pună în aplicare un fel de comerţ triangular, infinit mai lucrativ decât cel prevalent până atunci. Astfel,

în loc să plătească mătăsurile, de pildă, cu propriii lor bani, negustorii le vindeau chinezilor opiu, pe care-l aduceau din India, şi cumpărau mătăsurile cu banii câştigaţi astfel; cu alte cuvinte, ei plăteau produsele chineze cu banii sustraşi de la chinezii înşişi şi fără să achite ceva Tezaurului imperial…

Traficul de opiu a luat foarte repede proporţii nemaipomenite. Cu începere din 1820, drogul devenise primul produs de import în China şi partea sa nu înceta să crească, golind ţara de rezervele-i de bani şi pricinuind o mare mizerie în populaţie. Milioane de locuitori se dedau acestui consum, îndeosebi în rândul elitelor şi în cadrul administraţiei imperiale înseşi.

Faţă cu această dublă calamitate, umană şi financiară, autorităţile s-au decis să reacţioneze cu severitate.

3

Un funcţionar de rang înalt, Lin Zexu, a fost trimis degrabă la Canton în 1839, cu misiunea de a regla cu orice preţ spinoasa problemă.

Nu era un personaj obişnuit. Erudit, fin om de litere, autor al mai multor lucrări în diverse discipline, era socotit de contemporanii săi ca fiind un ins integru, devotat şi chibzuit. Înţelegând că timpurile se schimbaseră, ca şi raporturile de forţe, el îşi fixase sarcina de a-şi debarasa ţara de flagelul opiului fără să provoace inutil puternica Anglie. Astfel văzând lucrurile, se hotărâse să-i pedepsească sever pe traficanţii locali ca şi pe toxicomani, dar şi să stabilească în paralel un dialog cu britanicii, pe care încă nădăjduia să-i deturneze de la această activitate nefastă prin persuasiune.

Una din primele-i iniţiative a fost de a-i scrie, imediat după ce fusese numit, o lungă scrisoare reginei Victoria, abia urcată pe tron, ca să le ceară supuşilor ei să renunţe la traficul de opiu.

„Scopul negustorilor Dvs.”, i-a spus el, „este de a realiza profituri şi realizează multe datorită produselor pe care li le furnizează chinezii. Oare aşa îşi recompensează ei binefăcătorii? Trimiţându-le otravă? Poate că n-au intenţia de a le dăuna, dar sunt atât de obsedaţi de câştigul material că nu le mai pasă absolut deloc de răul pe care-l pot pricinui altora. N-au deci niciun fel de conştiinţă? Vreau să spun că la Dvs. Opiul este strict interzis, ceea ce arată fără echivoc că ştiţi cât de nocivă este această substanţă. De vreme ce nu doriţi ca opiul să dăuneze propriei Dvs. Ţări, de ce acceptaţi să introduceţi acest rău în alte ţări, precum China?”

Pe lângă apelul la raţiune şi la simţul moral, Lin agita şi o ameninţare la adresa comersanţilor englezi, îi menajase până atunci, îi spuse el reginei, dar se pregătea să-şi schimbe atitudinea: „Ucigaşul unei singure persoane este pasibil de pedeapsa cu moartea; închipuiţi-vă câte persoane a ucis opiul! Este raţiunea de-a fi a noii noastre

legi, care stipulează că orice străin care aduce opiu în China va fi condamnat la moarte prin spânzurare sau decapitare. Scopul nostru este de a elimina această otravă o dată pentru totdeauna, pentru binele întregii omeniri".

Totul dă de crezut că regina Victoria n-a primit niciodată această scrisoare. Cei care trebuiau să i-o transmită au spus că o rătăciseră. Dar *Times* de la Londra a regăsit-o şi a publicat-o *în extenso,* ferind-o astfel de a cădea în uitare.

Obiectivul lui Lin Zexu era de a-şi pune lupta împotriva opiului într-un context etic, demonstrând că ţara sa se bătea pentru dreptate şi decenţă, pe când Anglia nu acţiona decât cu cinism şi aviditate, şi el a izbutit efectiv să se ridice la un înalt nivel moral, ceea ce însă nu l-a împiedicat să iasă din această înfruntare învins şi umilit.

Puţin după ce-şi luase în primire funcţia, el a făgăduit să le acorde negustorilor o amnistie totală dacă-şi vor remite stocurile de opiu autorităţilor în trei zile şi se vor angaja solemn să nu se mai dedea la acest trafic. Ca încurajare, le-a propus să le înlocuiască simbolic fiecare ladă de drog cu cinci livre şi jumătate din cel mai bun ceai.

Când negustorii au optat pentru a-i ignora oferta, Lin a ridicat tonul, ameninţând să-i execute pe doi dintre ei. Ei au consimţit atunci, fără nicio tragere de inimă, să-i livreze o cantitate mică de opiu, abia doi la sută din ce păstrau în depozitele lor. Înfuriat fiindcă fusese tratat cu atât de puţină consideraţie, el le-a cerut forţelor de ordine să blocheze accesul la zona unde se găseau atelierele companiilor britanice, interzicând oricui să intre sau să iasă de-acolo.

Simţind că responsabilul chinez era gata să meargă până la capăt, negustorii au acceptat atunci să-i livreze douăzeci de mii de lăzi cu opiu, cântărind peste o mie trei sute de tone, ceea ce reprezenta de astă dată aproape totalitatea stocurilor lor.

Pentru a-şi celebra succesul şi a impresiona puternic minţile tuturor, Lin s-a decis să distrugă drogul în cursul unei ceremonii publice solemne la care au fost poftiţi demnitarii Curţii, reprezentanţii rezidenţilor străini,

precum şi populaţia locală.

Pe un promontoriu dominând delta Fluviului Perlelor, în apropiere de oraşul Humen, într-un loc numit „Gura Tigrului” sau „Gupa”, el a poruncit să se sape trei şanţuri uriaşe, în care a pus să se verse un amestec de sare şi var. Ritualul putea începe.

Hamalii aduceau lăzile cu opiu, care erau apoi vărsate una după alta în şanţuri şi cufundate într-o cantitate mare de apă. Lucrătorii agitau totul cu nişte prăjini lungi, până se obţinea un amestec albicios care era după aceea evacuat prin ecluze către plaja vecină, spre a fi dispersat în apa fluviului.

S-a continuat aşa ceasuri la rând, sub privirile uluite ale asistenţei; dar, la apusul soarelui, numai o infimă parte a drogului fusese „scursă” astfel. Pentru cele douăzeci de mii de lăzi, a fost nevoie ca sute de muncitori să trudească fără oprire timp de douăzeci şi două de zile înainte de a le da de capăt.

La 26 iunie 1839 abia a putut Lin să proclame solemn că tot stocul de opiu fusese distrus şi că misiunea lui fusese deci îndeplinită cu succes. Această dată avea să fie desemnată de Naţiunile Unite, un secol şi jumătate mai târziu, drept Ziua mondială a luptei împotriva traficului de droguri. În prelungirea evenimentului, o imensă statuie a lui Lin Zexu va fi ridicată în Manhattan, în centrul cartierului chinez din New York. Pe soclu – o inscripţie succintă în engleză şi în chineză: „Spuneţi nu drogurilor”.

Lin şi-a câştigat indiscutabil locul în Istorie; dar după cutezătoarea demonstraţie de autoritate organizată pe malul Fluviului Perlelor, el nu va mai cunoaşte până la sfârşitul vieţii nici un alt moment de glorie.

Într-adevăr, negustorii britanici au reacţionat la distrugerea stocului lor de opiu adresându-i o petiţie Prim-ministrului, Lord Palmerston, ca să se plângă de autorităţile chineze a căror comportare demonstrase, spuneau ei, dispreţ faţă de libertatea comerţului, ca şi de proprietatea privată.

Doleanţele lor au provocat o dezlănţuire a şovinismului

în Anglia. S-au ţinut adunări turbulente în special la Londra şi la Manchester, la care s-a cerut guvernului să „răzbune insulta adusă Imperiului britanic” şi să reacţioneze cu fermitate şi celeritate spre a-i pedepsi pe chinezi, care credeau că pot batjocuri cu neruşinare Coroana.

Palmerston împărtăşea pe de-a-ntregul aceste sentimente. La sfârşitul anului 1839, o importantă escadră militară a fost trimisă grabnic în China. Număra douăzeci de nave de război şi douăzeci şi şapte de nave de transport al trupelor, cu patru mii de oameni la bord. Prima ei misiune era de a bloca portul din Canton până ce autorităţile locale ar fi acceptat o serie de cereri, şi mai ales ca opiul confiscat şi distrus să fie înlocuit cu o cantitate echivalentă ori compensat „la justa-i valoare”.

Primul Război al Opiului tocmai începuse, inaugurând pentru chinezi unul din cele mai sumbre capitole ale lungii lor istorii. Chiar de vor deveni mâine cel mai puternic popor de pe pământ, niciodată nu vor putea uita cei „o sută de ani de umilire naţională” pe care i-au suferit din partea englezilor şi a tuturor occidentalilor, precum şi din partea japonezilor şi a ruşilor, începând din anii 1840 şi de-a lungul secolelor al XIX-lea şi XX.

*

La sosirea escadrei engleze, responsabilii chinezi au început prin a respinge exigenţele ce le fuseseră prezentate, dar până la urmă aveau să accepte nişte condiţii mult mai jignitoare, fiindcă n-aveau niciun mijloc de a se opune. De la sabordarea formidabilei flote a lui Zheng He, patru secole mai înainte, Imperiul de Mijloc nu mai avea nicio navă de război, abia câteva jonci vetuste, cu greu capabile să prindă bărcile contrabandiştilor, iar porturile sale, care nu trebui seră niciodată să se apere împotriva canonierelor, nu posedau nicio fortificaţie demnă de acest nume.

Într-un cuvânt, ţara era practic dezarmată şi ca în pielea goală. Britanicii puteau face ravagii prin ea după plac, cu deplină impunitate, şi n-aveau nicio intenţie de a se priva

s-o facă. Au spulberat slabele forţe care încercau să-i înfrunte; au ocupat Cantonul şi şi-au înfipt drapelul pe locurile în care Lin Zexu îi „umilise”; apoi au cucerit marele oraş Nanking, pentru a constrânge autorităţile să semneze, în decembrie 1842, cel dintâi dintre „tratatele inegale” ce aveau să lege fedeleş China.

Documentul stipula că Imperiul de Mijloc trebuia să plătească şase milioane de dolari de argint spre a-i îndemniza pe comercianţii „spoliaţi” prin distrugerea stocurilor lor de opiu; trei alte milioane ca rambursare a diverse datorii; şi douăsprezece milioane în plus ca „reparaţii de război” – sume ce grevau din greu o Trezorerie imperială deja aproape goală.

Pe deasupra, tratatul le acorda negustorilor britanici, care până atunci nu-şi puteau exercita activitatea la Canton, dreptul de a se stabili de-acum în patru alte oraşe portuare, între care Shanghai, şi beneficiind de extrateritorialitate, ceea ce însemna că dacă vreunul dintre ei era acuzat de un delict, el nu putea fi judecat de tribunalele chineze.

O clauză complementară a documentului aloca în permanenţă Marii Britanii o insulă de pe coastă, situată la câteva mile marine de Canton. Era alintată cu un nume frumos, însemnând „limanul cu miresme de tămâie”; în dialectul local: „Hong Kong”.

4

După zdrobirea-i răsunătoare de către canonierele engleze. China n-avea să mai cunoască, vreme de câteva generaţii, decât revolte care se terminau rău, reforme care se opreau brusc şi conflicte armate care se încheiau invariabil cu noi umilinţe.

În 1856, un al doilea Război al Opiului a fost declanşat. Incidentul ce l-a provocat sau i-a slujit de pretext a fost sechestrarea de către autorităţile locale a unui vas numit *Arrow,* bănuit de contrabandă şi piraterie. Era o „lorcha", un tip de velier întâlnit adesea de-a lungul coastelor chineze şi care poseda un greement de joncă pe o cocă de tip european. Multe astfel de ambarcaţiuni se puneau sub protecţia Angliei arborându-i pavilionul, pentru a se deda în totală impunitate la tot soiul de traficuri. De pe cea inspectată în octombrie 1856, doisprezece membri ai echipajului au fost arestaţi. Erau toţi chinezi, însă britanicii au cerut eliberarea lor imediată, fiindcă navigau sub culorile lor. Nouă dintre ei fuseseră deja lăsaţi să plece când canonierele au început să bombardeze Cantonul.

Istoricii au convenit asupra adevăratului motiv al acestui război, anume convingerea ivită la Londra că tratatul încheiat după conflictul precedent nu-i era suficient de favorabil şi că i se puteau „ameliora" clauzele, îndeosebi în privinţa opiului. Textele din 1842 nu menţionau narcoticul; cele ce aveau să fie semnate după „războiul cu nava *Arrow"* vor stipula explicit că vânzarea lui va fi de-acum autorizată în toată China.

Pentru a ajunge la acest rezultat, britanicii obţinuseră concursul Franţei lui Napoleon al III-lea şi de asemenea, într-o mai mică măsură, şi pe cel al Statelor Unite, anumiţi cetăţeni ai cărora participau activ la comerţul cu opiu. Mai multe mari averi americane se constituiseră datorită acestui trafic. Era cazul familiei Forbes, pionieri ai căilor ferate, şi al unui oarecare Warren Delano, al cărui nepot avea să devină, câteva decenii mai târziu, unul din cei mai mari preşedinţi americani; când citim, în unele biografii

ale lui Franklin Delano Roosevelt, că bunicul său matern se îmbogăţise din comerţul cu opiu „pe vremea când acesta era licit", înţelegem cât era de important, pentru respectabilitatea naţiunilor şi a familiilor în cauză, ca autorităţile chineze să fi consimţit formal la libera circulaţie a narcoticelor pe teritoriul lor.

Pentru a smulge această concesie, britanicii şi aliaţii lor nu s-au mulţumit să ocupe Cantonul, ci au înaintat până la Pekin, capitala imperială, unde au comis o mârşăvie trist celebră: jefuirea Palatului de Vară.

Ceea ce era desemnat sub acest nume consta într-un vast ansamblu, întins în total peste trei sute cincizeci de hectare şi cuprinzând grădini, iazuri, monumente, temple, pavilioane, totul plin de tapiserii, bronzuri vechi, porţelanuri preţioase şi nenumărate obiecte de artă.

Printre minunăţiile acestui sit era şi un remarcabil palat în stil european, conceput în secolul al XVIII-lea de doi preoţi iezuiţi, italianul Giuseppe Castiglione şi francezul Michel Benoist, la cererea unui împărat pasionat de exotism. Eleganta construcţie, ce cuprindea arcade, pavilioane, fântâni şi spaţii plantate cu flori, a fost, ca toate celelalte, jefuită, demolată, apoi incendiată de corpul expediţionar.

Când suveranul domnitor, Xianfeng, a fost informat, în decembrie 1860, de ceea ce tocmai se întâmplase cu Palatul de Vară, el a căzut instantaneu într-o stare de neurastenie din care nu şi-a mai revenit. Mereu la pat, nevoind să vadă pe nimeni şi nemaiocupându-se de treburile Statului, avea să moară de tristeţe şi deprimare câteva luni mai târziu. Avea de-abia treizeci de ani.

Răspunzându-i unui corespondent britanic, un anume „căpitan Butler", care-i scrisese ca să-l întrebe ce resimţea după victoria comună dobândită în China de cele două naţiuni ale lor, Victor Hugo a scris în grabă aceste câteva rânduri: „într-o zi, doi bandiţi au intrat în Palatul de Vară. Unul a prădat, celălalt a incendiat. Şi s-au întors în Europa, braţ la braţ, râzând. Asta-i povestea celor doi bandiţi. Noi, europenii, suntem civilizaţii, iar pentru noi

chinezii sunt barbarii. Iată ce i-a făcut barbariei civilizaţia. Imperiul francez a încasat jumătate din această victorie şi astăzi etalează splendidul talmeş-balmeş din Palatul de Vară. Sper că va veni o zi în care Franţa, eliberată şi curăţată, ve retrimite această pradă Chinei spoliate.”

Palatul de Vară n-a fost restaurat decât fragmentar şi foarte târziu, începând din ultimii ani ai secolului XX. Unele ruine au fost chiar lăsate ca atare, ca mărturie a nebuniei oamenilor şi a crimelor pe care le comit ei uneori din aviditate sau orbire.

Printre rarele obiecte exterioare adăugate de restauratorii sitului se află şi un bust al lui Victor Hugo şi în apropiere, pe un mic soclu, o carte deschisă pe care este gravat textul scrisorii sale către căpitanul Butler.

*

Succesele facile repurtate de Marea Britanie şi aliaţii săi au aţâţat poftele celorlalte puteri, care au vrut şi ele să obţină concesiuni teritoriale şi avantaje comerciale. Când li se întâmpla chinezilor să crâcnească ceva sau să tragă de timp, erau făcuţi „să asculte vocea raţiunii” printr-o demonstraţie de forţă.

Câteva naţiuni au practicat, mai mult sau mai puţin, această „diplomaţie a canonierelor”; în afară de cele mai sus citate, a fost cazul cu ruşii, cu japonezii şi cu germanii, care au obţinut, pe vremea Kaiserului Wilhelm al II-lea, o concesiune teritorială împrejurul oraşului Tsingtao, astăzi numit Qingdao, unde au implantat o fabrică de bere.

În sânul populaţiei chineze, înfrângerile succesive, care coincideau uneori cu perioade de foamete, de epidemii ori de inundaţii devastatoare, au provocat numeroase dezordini. Printre cele mai remarcabile a fost revolta taipinilor, un termen care înseamnă, paradoxal, „marea pace”, deşi desemnează una din cele mai sângeroase răscoale din toate timpurile, cu un bilanţ ce se ridică, după diverse estimări, la peste douăzeci de milioane de morţi.

Obiectivele revoltei erau atât de cuprinzătoare încât unii istorici preferă să vorbească de ea ca de o veritabilă revoluţie, totodată intelectuală, patriotică şi socială, de

vreme ce respingea valorile tradiţionale ale confucianismului, denunţa aviditatea puterilor străine şi pasivitatea dinastiei domnitoare, proclama egalitatea sexelor şi abolirea poligamiei, precum şi a cutumei crude a bandajării picioarelor, şi propovăduia colectivizarea bunurilor şi justa repartizare a pământurilor, prefigurând în oarecare măsură revoluţia comunistă din secolul următor.

Şi mai uimitor, fondatorul mişcării, Hong Xiuquan, pretindea că e fratele mai mic al lui Isus Hristos şi promitea să stabilească pe pământul chinez un „Regat celest" ce ar fi înlocuit puterea existentă. În fapt, partizanii săi, puternic motivaţi şi uneori fanatizaţi, au cunoscut succese remarcabile, punând stăpânire pe vechea capitală Nanking şi ameninţând chiar Pekinul. Se estimează că la apogeul puterii sale „Mesia chinez" avea un milion de combatanţi, bărbaţi şi femei, sub ordinele sale. Timp de paisprezece ani, a constituit un adversar redutabil pentru puterea imperială, care a trebuit să solicite ajutorul britanicilor spre a-i veni de hac.

Revolta a fost în cele din urmă zdrobită şi şeful ei harismatic şi-a găsit moartea în împrejurări misterioase, poate otrăvit. Majoritatea chinezilor, care se temea de consecinţele dezordinii şi anarhiei, a răsuflat uşurată după eşecul răscoalei. Dar în sânul elitei mulţi au văzut în această mare perturbare un simptom al răului pernicios ce le afecta societatea: jalnica-i inadaptare la realităţile vremilor moderne.

Tot ce se petrecuse în cursul deceniilor precedente arăta că în China era nevoie de o schimbare rapidă şi profundă a viziunii privind Istoria şi pe ea însăşi, dacă voia să se protejeze de intruziunile puterilor, ca şi de zdruncinările-i interne.

În aceeaşi epocă, Japonia vecină începea să se metamorfozeze. Zguduită de „vizita" comodorului Perry, silită să se deschidă către lumea externă şi să-şi dezvolte comerţul, ea tocmai se lansase în extraordinara aventură a „Restauraţiei Meiji". Realizările ei cele mai spectaculoase

încă nu se vedeau, dar, pentru cei care căutau cu febrilitate remedii chinurilor endemice din China, exista acolo o cale promiţătoare.

Printre cărturari şi până în sălile capitonate ale Palatului imperial, se dezbătea mereu despre cel mai bun mod de a reforma Statul şi instituţiile, de a scoate naţiunea din letargie, de a o debarasa de arhaisme şi de asemenea, înainte de toate, de a-i moderniza forţele armate.

Tema ce revenea neîncetat în conversaţii era cea a „Autoconsolidării”; unii evocau, ca în arhipelagul nipon, „restauraţia” unei puteri imperiale reînnoite şi revigorate; alţii vorbeau fără ocoliş de necesara „occidentalizare” a Chinei.

Oricare i-ar fi fost denumirea, obiectivul era clar: scoaterea ţării din impasul ei istoric, pentru a o angaja pe o cu totul altă cale şi a-i evita noi umilinţe.

5

Dacă necesitatea de a se moderniza era la fel de imperativă în China ca în Japonia, eforturile depuse pentru a ajunge la ea n-au dus la rezultate similare.

Între cei doi vecini existau diferenţe majore, nu numai ca dimensiune a teritoriilor şi a populaţiilor, nici numai pentru că unul este insular, iar celălalt continental. Determinantă pentru arhipelagul nipon a fost acea „conjuncţie ideală” de care beneficiase în ultima treime a secolului al XIX-lea, dintre un suveran tânăr, cutezător, energic, venerat de poporul său, şi o echipă de bărbaţi luminaţi, pasionaţi, devotaţi, hotărâţi să-şi scoată ţara din izolarea-i seculară spre a o ridica pe cele mai înalte culmi.

Nimic din asta nu exista în China acelei epoci. Dinastia Qing era la capătul puterilor, iar credibilitatea ei – serios ştirbită. I se reproşau compromisurile, tergiversările, înfrângerile. I se mai reproşa şi că era manciuriană, şi deci „străină”.

Ultimii ei suverani aveau să aibă cu toţii un sfârşit jalnic, ca şi cum ar fi fost victime ale unui blestem. După cel care murise în urma jefuirii Palatului de Vară, tronul i-a revenit fiului său, care n-avea decât cinci ani, şi puterea reală a fost exercitată de mama lui, împărăteasa văduvă Cixi – al cărei nume se scria odinioară

Tseu-Hi în cărţile de istorie. Copilul a devenit împărat pe deplin puţin înainte de a şaptesprezecea sa aniversare, dar a murit câteva luni mai târziu de variolă.

Cum nu avea descendenţi, a fost pus pe tron unul dintre verii săi, în vârstă de trei ani, Guangxu, ceea ce i-a permis redutabilei regente să reia ferm în mâinile ei frâiele guvernării.

În ciuda intrigilor care agitau necontenit Palatul imperial, China a cunoscut atunci un anumit grad de modernizare. Cixi era conştientă de necesitatea reformării ţării spre a o scoate din marasm. Ea s-a vădit chiar o vreme ca fiind marea inspiratoare a schimbării. Avea suficient simţ politic pentru a pricepe că într-o perioadă de

neorânduială precum cea străbătută de imperiu, trebuia să-şi făurească o imagine de reformatoare ca să-şi păstreze o legitimitate.

Curând avea să devină evident, în ochii întregii lumi, că modernizarea întreprinsă în China la crepusculul dinastiei manciuriene nu era comparabilă cu cea din era Meiji, însă, în anii ce au urmat celui de-al Doilea Război al Opiului şi sfârşitului revoltei taipinilor, lucrurile nu erau atât de clare. Mulţi contemporani, în Occident ca şi în Asia, erau convinşi că gigantul chinez, trezit brusc din somn, îl va pune repede la punct pe vecinul său arogant.

Momentul adevărului a fost conflictul sino-japonez din 1894-1895, deja evocat. Cauzată de rivalitatea celor două ţări având ca obiect Coreea, pe care şi una, şi cealaltă căutau s-o domine şi s-o vasalizeze, înfruntarea lor militară era, în oarecare măsură, şi o competiţie între două modernizări.

China şi Japonia făcuseră în deceniile precedente eforturi considerabile de a se dota cu armate şi flote moderne. Amândouă îşi creaseră arsenale ca să construiască la faţa locului nave de război, în plus faţă de cele pe care le cumpărau din Europa, şi amândouă apelaseră la experţi occidentali, ofiţeri, ingineri sau meşteşugari. Cum să-ţi dai seama care dintre protagonişti se afla într-o postură mai bună decât celălalt? Observatorii aveau opinii diferite…

Derularea războiului a măturat rapid incertitudinile, încă de la primele lupte, din iulie 1894, Japonia s-a dovedit de o superioritate decisivă, pe pământ ca şi pe mare, iar după şase luni China a fost silită să arunce prosopul şi să semneze cu „tânăra”-i vecină un tratat cu condiţii umilitoare.

*

împăratul Guangxu, în vârstă de douăzeci şi trei de ani în momentul acestui dezastru, a fost profund traumatizat şi descumpănit. Aplaudase eforturile de modernizare începute sub regenţa lui Cixi şi le continuase cu sârguinţă după propria-i venire la putere. În chip vădit, reformele

fuseseră insuficiente, tardive şi prea puţin eficace.

Ce era de făcut în prezent pentru a ieşi din impas? La această întrebare îngrijorătoare, suveranul a primit un răspuns foarte convingător când i-a acordat o audienţă, la sfatul unor demnitari, unui strălucit cărturar de patruzeci de ani, pe nume Kang Youwei.

Era în 1898, iar vizitatorul i-a spus adevărul pe faţă. Dacă Japonia ne-a bătut, i-a zis el în substanţă, e fiindcă a îndrăznit să meargă până la capătul metamorfozei sale, pe când noi ne-am vădit a fi timoraţi. Nimic nu e încă pierdut, dar a venit timpul să ne venim în fire şi să angajăm hotărât ţara pe calea unei modernizări radicale şi complete.

Înainte de sfârşitul întrevederii, împăratul s-a lăsat convins de către vizitatorul său de necesitatea lansării, cât mai repede, a unei revoluţii cutezătoare şi ample, perfect comparabilă cu cea din era Meiji.

În zilele şi săptămânile următoare, Kang a elaborat în folosul suveranului un program amănunţit şi foarte ambiţios, care prevedea în special înlocuirea monarhiei absolute printr-o monarhie constituţională, modernizarea sistemului educativ, cu o insistenţă aparte asupra învăţării ştiinţelor, încurajarea tinerilor, inclusiv a membrilor familiei domnitoare, de a călători în Occident şi a studia în universităţile străine, raţionalizarea şi epurarea administraţiei imperiale, punându-se capăt sinecurilor, construirea unei vaste reţele de drumuri şi căi ferate, lansarea unui program de industrializare a ţării etc.

În istoria Chinei, această perioadă este numită „cele O Sută de Zile” şi cam atât a durat, căci a început la 11 iunie 1898 şi s-a încheiat la 21 septembrie – cincisprezece săptămâni ameţitoare în cursul cărora tânărul împărat, înconjurat de o ceată de reformatori entuziaşti, a încercat să recupereze în scurt timp marea întârziere în care se afla ţara. Da, ca în Japonia… însă paralela se opreşte aici, căci opoziţiile au fost feroce. Toţi cei care se temeau de schimbare, care nu voiau să-şi piardă statutul sau sinecura, priveau această agitaţie cu o mare neîncredere.

Împărăteasa văduvă, care deja se vedea dată la o parte,

declasată, izolată sau chiar surghiunită, s-a pus să coalizeze nemulţumirile şi a izbutit din plin. Recurgând uneori la scandaluri, alteori la rezistenţă pasivă, ea a împiedicat implantarea reformelor. În zadar tânărul monarh dădea directive, el nu era ascultat, iar consilierii săi şi mai puţin.

Excedat şi voind să pună capăt obstrucţiei, a decis să facă apel la armată şi îndeosebi la un ofiţer foarte respectat, generalul Yuan Shikai. Acesta comanda una dintre cele mai moderne unităţi ale armatei imperiale şi părea câştigat de partea ideilor reformiste. În plus, spre norocul lui, fusese pus pe tuşă de autorităţi în ajunul atacului japonez, ceea ce-l ferise de criticile ce-i vizau pe ceilalţi şefi ai armatei învinse. Mulţi chinezi spuneau chiar că, dacă Yuan ar fi fost lăsat în fruntea trupelor sale, el ar fi respins inamicul şi ar fi schimbat cursul războiului.

Convocat la Palat, generalul s-a prezentat de îndată împreună cu oamenii săi, dar în loc s-o aresteze pe Cixi, cum i se ordonase să facă, a încheiat un acord cu ea şi s-a dus să-l aresteze pe însuşi împăratul, punând capăt brutal experienţei celor O Sută de Zile.

În orele ce au urmat acestei lovituri de forţă, toţi artizanii reformei au fost hăituiţi ca nişte complotişti, iar dacă şeful lor, Kang Youwei, a izbutit să fugă – incidental, în Japonia –, propriul său frate a fost arestat, judecat sumar şi imediat decapitat, odată cu cinci camarazi ai săi. În istoriografia chineză, sunt uneori numiţi „Cei Şase gentilomi integri” – un epitaf emoţionant, dar mişcarea celor O Sută de Zile era deja moartă şi îngropată.

Întorcând situaţia în avantajul ei, Cixi a reluat aşadar puterea, pe care o va exercita, aproape singură, până în ultima-i zi, în timp ce împăratul, nepotul ei, avea să-şi petreacă restul vieţii în arest la domiciliu. Dar despre natura relaţiilor dintre cele două personaje părerile diferă, la fel ca şi despre împrejurările stranii ale dispariţiei lor, zece ani mai târziu.

Numeroşi vizitatori povestesc, de pildă, că atunci când se ţinea vreo adunare la Palat, împăratul era acolo şi

asculta cu atenţie ce se spunea, chiar dacă nu intervenea. Regenta se aşeza totdeauna la locul de onoare, dar Guangxu stătea adesea lângă ea, ca un băiat cuminte.

Impresia pe care o lăsa era cea a unui om care-şi ducea povara cu răbdare. Spre deosebire de ce ar fi putut să se teamă, nu fusese omorât şi nici chiar destituit, iar câtă vreme nu ieşea din Palat, nu era maltratat. Desigur, mătuşa sa maternă ţinea frâiele puterii, dar avea treizeci şi cinci de ani mai mult decât el şi n-avea să trăiască veşnic, aşadar îşi putea aştepta rândul.

*

între timp, în ţară situaţia nu înceta să se deterioreze. Ca reacţie la pierderea războiului cu Japonia şi de asemenea din pricina disperării provocate de eşecul mişcării reformiste, începând din 1899 s-a declanşat o rebeliune sângeroasă, condusă de o societate secretă violent ostilă străinilor. Membrii ei, care se numărau cu sutele de mii, practicau artele marţiale şi îşi spuneau „Pumnii în slujba dreptăţii şi concordiei”. Noţiunea sugestivă de „pumni” explică denumirea ce le-a fost dată curând de occidentali: Boxerii.

La început, cei din urmă vituperau împotriva dinastiei domnitoare, pe motivul originii ei manciuriene. Când însă popularitatea a prins să le crească în rândul populaţiei şi unii demnitari din Palat s-au apropiat de ei, discursul li s-a modificat. De-acum s-au concentrat asupra resortisanţilor străini şi îndeosebi asupra misionarilor creştini care înregistrau succese în sânul populaţiei locale.

Numeroase incidente s-au produs prin ţară şi mai ales la Pekin, în cartierul legaţiilor străine. Unul din cele mai grave a fost uciderea ministrului Germaniei de către nişte soldaţi musulmani cunoscuţi pentru loialitatea lor faţă de împărătească. Kaiserul i-a scris sultanului otoman ca să-i ceară să se folosească de influenţa sa, în calitate de Comandor al credincioşilor, pentru a calma înflăcărarea coreligionarilor săi din China.

La apogeul crizei, a intervenit un corp expediţionar ce aduna reprezentanţii a şase puteri europene, precum şi ai

Statelor Unite şi Japoniei – un episod care va deveni celebru câteva decenii mai încolo datorită filmului hollywoodian *55 de zile la Peking.*

E limpede că, în jurul anului 1900, China se afla într-o stare de degradare avansată. Prin ce alte cuvinte s-ar putea califica o ţară în care bande armate invadează cartierul ambasadelor, în care puterile, mari ori mici, îşi trimit propriile trupe când au chef şi în care fiecare unitate militară decide cu de la sine putere dacă preferă să tragă în rebeli sau în invadatori?

Devenise ceva obişnuit prin cancelarii s-o descrie drept „bolnavul" Asiei, un termen făurit apropo de Imperiul Otoman, dar care se aplica şi mai mult la ceea ce se numea odinioară, cu respect, Imperiul de Mijloc. Nimic nu ilustrează mai bine această decădere precum nota scrisă de secretarul de Stat american John Hay în septembrie 1899, în care îndemna principalele puteri să practice faţă de China o politică a „uşilor deschise". Intenţia afirmată era de a proteja ţara „pentru a nu fi divizată în sfere de influenţă" şi pentru ca oricine să poată face comerţ acolo fără piedici.

Acest amestec de compasiune şi dispreţ era semnificativ pentru starea în care se găsea de-acum China şi pentru imaginea pe care o dădea la iveală – o imagine cu atât mai dezolantă pentru ea cu cât tânăra şi viguroasa-i rivală, Japonia, era în acelaşi moment în plină expansiune; nu numai că fusese de curând admisă, datorită participării ei la forţa expediţionară, în cadrul prestigiosului „concert al naţiunilor", ci era în plus pe punctul de a îndeplini o faptă la care toate naţiunile din Orient visau de mult: să iasă învingătoare dintr-o înfruntare militară cu o mare putere europeană.

Desigur, e vorba de războiul său victorios împotriva Rusiei ţariste din 1904-1905, un eveniment evocat pe îndelete mai sus, care avea să-şi împrăştie „scânteile" prin tot Orientul şi dincolo de el, stârnind numeroase mişcări revoluţionare şi care, în particular, va grăbi căderea ultimilor împăraţi din China.

Spre sfârşitul anului 1908, sănătatea lui Cixi, în vârstă de şaptezeci şi doi de ani, se înrăutăţise sensibil. O legendă tenace afirmă că la apropierea morţii ar fi decis să aranjeze moartea nepotului ei, de teamă ca el să n-o ia de la capăt cu proiectele lui de reformă de îndată ce ea n-ar mai fi fost acolo să-l împiedice. Datele par să confirme această versiune a faptelor, căci împăratul a murit sâmbătă 14 noiembrie, iar împărăteasa a doua zi, duminică.

Nu putea fi o coincidenţă, iar zvonurile despre asasinat au fost imediat puse în circulaţie. Astăzi se ştie că Guangxu a fost victima unei otrăviri masive cu arsenic; analizele efectuate asupra resturilor sale incinerate, cu metode ştiinţifice moderne, au demonstrat-o cu certitudine. _însă culpabilitatea împărătesei văduve e mai puţin evidentă. Motivele ei de a-l elimina nu sunt probante şi există un alt suspect, cu un mobil mai temeinic.

Este în orice caz teza susţinută în Memoriile sale de ultimul împărat al Chinei, Pu-Yi. El nu putea, desigur, să-şi amintească aceste evenimente, de vreme ce urcase pe tron în ziua asasinatului, la vârsta de doi ani şi zece luni, dar spune că, mulţi ani mai târziu, un bătrân eunuc al Palatului i-a făcut confidenţe care i s-au părut foarte credibile.

După el, persoana care se temea ca nu cumva împăratul detronat să reia puterea, până într-acolo încât voise să-l elimine, era Yuan Shikai. El ştia că Guangxu nu-l iertase niciodată fiindcă se întorsese împotriva lui, îl sechestrase şi le pricinuise moartea consilierilor săi, şi era convins că, odată reîntors la treabă, avea să-l facă să plătească pentru trădarea sa. Aflând că împărăteasa Cixi era pe moarte, generalul ar fi plătit un funcţionar al Palatului ca să-i pună neîntârziat în mâncare suveranului o doză consistentă de arsenic.

Greu de spus, după atâţia ani, dacă lucrurile se vor fi petrecut aşa. Dar versiunea aceasta pare plauzibilă, iar evenimentele ulterioare i-au dat o credibilitate sporită.

6

La 1 ianuarie 1912, China a devenit oficial o republică, avându-l în frunte pe Dr. Sun Yat-sen – o dată care a marcat pentru ţară începutul erei moderne, dar a inaugurat deopotrivă o perioadă de calamităţi şi traumatisme, căci noul regim avea să cunoască în deceniile următoare războiul civil, ocupaţia străină şi o instabilitate cronică.

Lunile care precedaseră căderea monarhiei fuseseră tumultuoase. Morţile simultane ale împăratului reformist şi temnicerei sale slăbiseră considerabil puterea dinastiei Qing, chiar dacă nimeni nu părea grăbit să-i dea lovitura de graţie. Generalii, care nu mai erau dirijaţi de nicio ierarhie, începeau să se comporte ca nişte satrapi provinciali, iar partizanii schimbării, care nu se mai temeau de represiune, se lansau în aventuri riscante, fără a şti prea bine unde ar putea ele să-i ducă.

Se formaseră numeroase „societăţi secrete”, ele fiind uneori embrioni ai unor partide politice, iar alteori simple cercuri de reflecţie. Aderenţii lor aparţineau tuturor curentelor de gândire, de la confucianiştii nostalgici ai celor „O Sută de Zile” până la marxiştii de „sorginte europeană” sau chiar la anarhişti. Mulţi se recunoşteau în cele trei principii ale lui Sun Yat-sen, şi anume democraţia, patriotismul şi dreptatea socială, şi nu şovăiau să-şi afirme deschis voinţa de a aboli monarhia şi a o înlocui cu o republică modernă.

Unii se pregăteau activ de revoluţie şi strângeau arme în depozite clandestine, dar toţi au fost luaţi prin surprindere când marea răsturnare s-a produs, în octombrie 1911.

Mai multe provincii treceau atunci printr-un val de proteste turbulente împotriva unui proiect al autorităţilor ce viza naţionalizarea liniilor de cale ferată spre a le încredinţa unor bănci străine. Trezoreria fiind foarte îndatorată acestora şi fără niciun mijloc de a le rambursa, soluţia avută în vedere de autorităţi era de a lăsa exploatarea liniilor unui consorţiu de creditori, care

includea în special Hongkong Shanghai Banking Corporation (HSBC), Banca Indochinei, First Naţional City Bank sau J.P. Morgan. Populaţia chineză era ultragiată atât de noua încălcare a suveranităţii ţării de către străini, cât şi de perspectiva unei creşteri masive a tarifelor. Cam peste tot şi mai ales în marile oraşe, se făcea apel la adunări în pieţele publice.

Agitaţia a fost deosebit de energică la Wuhan, unde un accident a venit literalmente să dea foc butoiului cu pulbere. Un tânăr activist, destul de exaltat, era pe cale de a meşteri o bombă artizanală, când maşinăria i-a explodat în mână, rănindu-l grav. A fost dus la spital, unde cineva l-a recunoscut, a găsit că rănile-i erau suspecte şi a decis să informeze autorităţile. Nişte soldaţi au fost trimişi în grabă ca să-l prindă.

Un zvon a început atunci să se răspândească, potrivit căruia guvernatorul militar ar fi ordonat o razie împotriva opozanţilor. A fost mare vâlvă printre ofiţerii din armată, dintre care mulţi erau în contact cu mişcările revoluţionare. Cum trebuiau să reacţioneze? Aveau să aştepte liniştiţi să fie „săltaţi” şi apoi pedepsiţi? Preferând s-o ia înainte, au lansat ei înşişi un asalt împotriva rezidenţei guvernatorului. Cuprins de panică, acesta a fugit. Prinzând curaj, militarii au invadat clădirea. Erau toţi năuciţi de succesul lor atât de uşor, de neaşteptat, dar niciunul nu putea ghici că acel 10 octombrie 1911 era menit să devină pentru monarhia chineză ceea ce a fost 14 iulie 1789 pentru monarhia franceză.

Pornind de aici, evenimentele aveau să se accelereze. La iniţiativa unei „societăţi literare” foarte active în vechile cartiere din Wuhan, a fost constituit un comitet revoluţionar care şi-a proclamat deschis voinţa de a doborî dinastia domnitoare. În câteva zile, mişcarea s-a propagat în restul ţării, unde provinciile au anunţat, una după alta, că cereau instaurarea unei republici.

Ceea ce începuse ca un protest local contra concesionării căilor ferate era de-acum o revoluţie.

Cei care guvernau ţara în numele lui Pou-Yi, împăratul-

copil, erau vădit descumpăniţi. S-au îndreptat către singurul om ce părea în stare să stopeze mişcarea: generalul Yuan Shikai. S-a şovăit mult să se apeleze la el, dată fiind ambiţia-i fără de margini, însă devenise indiscutabil ultimul recurs posibil. Doar el avea puterea şi prestigiul trebuitoare pentru a acţiona.

Militarul s-a lăsat rugat, apoi şi-a enumerat condiţiile: să fie numit Prim-ministru; toate forţele armate să asculte de ordinele sale; adversarii săi politici să fie alungaţi de la Palat; şi să aibă mână liberă pentru a face ce i se va părea lui necesar întru salvarea dinastiei, în absenţa oricărei alte opţiuni, exigenţele lui vor fi satisfăcute.

Abia atunci a acceptat să vină, în fruntea trupelor sale, spre a face faţă insurgenţilor. Dispunând de o netă superioritate militară, a câştigat o primă victorie, dar în loc să profite de avantajul său şi să reprime insurecţia, el a intrat în contact cu rebelii ca să negocieze un aranjament. Ca şi în 1898, a preferat să treacă în tabăra opusă, de astă dată respectând sensul Istoriei, s-ar putea spune. Sau după cum bătea vântul…

În orice caz, Yuan înţelesese că dinastia domnitoare nu mai avea viitor şi că schimbarea regimului era inevitabilă. Poziţia preponderentă pe care izbutise s-o atingă în China dinainte nu mai avea nicio valoare în ochii săi, decât ca mijloc de a-şi croi un loc în China de mai târziu.

În timp ce ofiţerul viclean se deda la uneltirile sale, Sun Yat-sen se afla la celălalt capăt al lumii. În mod evident fără să fi prevăzut că evenimentele se vor accelera astfel, era plecat să ţină o serie de conferinţe în Statele Unite; publicul său era în principal alcătuit din membri ai diasporei chineze pe care voia să-i convingă să finanţeze activităţile revoluţionare din ţara lor de origine. La Denver, în Colorado, a aflat din ziarul local că o insurecţie tocmai izbucnise în China.

Nu s-a grăbit totuşi. Şi-a continuat turneul, apoi a luat un vapor până la Londra, unde a căutat să sondeze băncile engleze în legătură cu atitudinea pe care se gândeau s-o adopte faţă de răsturnările în curs. Într-un fel, se comporta

deja oarecum ca purtător de cuvânt al unui nou regim şi aşa l-au şi perceput interlocutorii săi.

Nu s-a întors în ţară decât la 25 decembrie, iar patru zile mai târziu principalii reprezentanţi ai insurecţiei, adunaţi de urgenţă, au decis să proclame solemn naşterea Republicii, fixată simbolic la 1 ianuarie 1912, şi să-l numească în fruntea ei, în calitate de „Preşedinte provizoriu”.

Se făcuse un pas, dar care avea mai ales o valoare simbolică. Noul regim nu exista decât pe hârtie, datorită voinţei câtorva cărturari entuziaşti, şi nimeni nu ştia încă dacă va fi consolidat sau măturat. Firavele trupe ale insurgenţilor, prost echipate, prost organizate, nu făceau nici doi bani faţă de cele ale lui Yuan Shikai. Dacă ar fi vrut, acesta ar fi putut să le facă bucăţi şi să sugrume republica în faşă.

Însă generalul avea alte planuri. S-a apropiat de revoluţionari cu o propunere uimitoare: era gata să le pună armata sa la dispoziţie şi să le aducă actul de abdicare a împăratului, care abia împlinise şase ani, semnat cum se cuvenea de regentă, care era văduva suveranului precedent. Dar cu o condiţie: ca el însuşi, Yuan Shikai, să fie ales de îndată preşedinte al Republicii! Nevoind să-şi ia riscul unei înfruntări militare ce se putea întoarce în dezavantajul lor, insurgenţii şi-au dat acordul. Dr. Sun i-a spus chiar, foarte explicit, că se va retrage în favoarea lui dacă reuşea să obţină preţiosul document.

Generalul s-a dus atunci la Palat. În Memoriile sale, Pou-Yi povesteşte scena din care pe moment nu înţelesese mare lucru. Venise un bărbat în vârstă şi corpolent. Se pusese în genunchi pe o pernă roşie şi, de cum începuse să vorbească, îl podidiseră hohotele de plâns.

În sala mare erau doar trei persoane: generalul, copilul şi regenta, care începuse şi ea să plângă. Pou-Yi se uita la cei doi adulţi fără să ştie ce anume se punea la cale. Mai târziu, mult mai târziu, avea să poată interpreta scena care se derulase sub ochii săi de copil. Yuan venise să-i explice văduvei că, în pofida tuturor eforturilor sale, nu izbutise să

salveze regimul imperial, iar ea nu mai avea altă alternativă decât să semneze abdicarea în numele nepotului ei, ceea ce dânsa a şi făcut, cu moartea în suflet. Generalul s-a retras de îndată, grăbit să le arate documentul revoluţionarilor, iar Sun Yat-sen i-a cedat preşedinţia, cum se convenise.

Părintele Republicii n-a rămas decât vreo câteva săptămâni în fruntea ţării, ceea ce nu l-a împiedicat să devină pentru totdeauna un simbol şi o legendă.

*

Se vede că revoluţionarii n-aveau posibilitatea de-a spune „nu”, dar aranjamentul pe care-l încheiaseră cu Yuan se va dovedi riscant şi chiar dezastruos. Omul începu foarte repede să se comporte ca un tiran, încât Sun Yat-sen intră în disidenţă; chemă, fără succes, la o „a doua revoluţie”, apoi, de teamă să nu fie arestat ori asasinat, fu silit să părăsească ţara. A plecat aşadar în Japonia, cum mai făcuse deja în trecut.

Viitorul tinerei republici părea cu atât mai compromis cu cât „Bonapartele” chinez nutrea aceleaşi ambiţii ca modelul său: să se proclame împărat, ceea ce a şi făcut, foarte solemn, în noiembrie 1915. A obligat parlamentul, nou ales, să-i adreseze o „cerere”, implorându-l să accepte restabilirea imperiului. Revoluţionarilor ce-i încredinţaseră preşedinţia le-a explicat că poporul avea obiceiul să asculte de împăraţi şi că judicios ar fi să nu contrarieze această tradiţie milenară.

1 ianuarie 1916 a fost desemnat drept începutul noii ere. Republica a fost deci abolită, la exact patru ani după întemeierea ei, iar Yuan s-a proclamat împărat, dând ca deviză domniei sale *Hongxian,* „Abundenţă constituţională”…

Restaurarea imperiului a fost primită cu satisfacţie de Anglia, ca şi de băncile debitoare, care au văzut în asta o promisiune de stabilitate, dar în rândul populaţiei chineze reacţia a fost imediat foarte ostilă, îndeosebi când noul împărat a anunţat că la încoronarea sa vor fi organizate ceremonii somptuoase.

Guvernatorul militar din Yunnan declanşă pe loc o rebeliune „pentru a bara drumul revenirii la sistemul monarhic”. Mai multe alte provincii i-au urmat exemplul. Yuan a fost descumpănit, cu atât mai mult cu cât vuietul venea de la armata însăşi, care fusese până atunci principala-i susţinătoare. Decise să amâne încoronarea, dar protestele au continuat şi s-au amplificat, iar la 22 martie, după optzeci şi trei de zile de domnie, anunţă că abdica şi că abolea imperiul pentru a restaura republica şi a-i deveni iarăşi preşedinte.

Această lamentabilă răzgândite nu-i aduse nicio destindere. Protestele n-au făcut decât să se amplifice, reclamându-i plecarea imediată. Închis în palat, copleşit de remuşcări, muri câteva luni mai târziu după un acces de uremie. În stadiul în care se afla, era ieşirea cea mai onorabilă de până acum…

Ţara nu scăpase totuşi de necazuri. Problemele nu încetau să se acumuleze şi să se învenineze. Propensiunea generalilor de a considera provinciile ca pe nişte fiefuri sau ca trambuline se accentuase simţitor odată cu criza provocată de efemerul împărat. Mai degrabă decât reprezentanţi ai autorităţii centrale, ei deveniseră nişte „seniori ai războiului”.

Era oare încă posibil să se facă din China o ţară stabilă şi paşnică, cu o singură autoritate exercitându-şi puterea asupra tuturor provinciilor? După toate probabilităţile, nu; cel puţin nu imediat. Chiar Dr. Sun, al cărui prestigiu rămânea totuşi considerabil, nu mai era în măsură să reunească ţara. A fost şi el silit să ia act de diviziuni şi să se descurce cu divergenţele. În 1921, s-a resemnat să se stabilească la Canton, în provincia-i natală, unde a alcătuit un guvern disident, aşteptând să-şi reia într-o zi preşedinţia pe care fusese forţat s-o abandoneze. Dar n-a mai izbutit niciodată. Atunci când a murit de un cancer, pe 12 martie 1925, la cincizeci şi opt de ani, regimul întemeiat de el era într-o stare foarte proastă.

Pe deasupra certurilor intestine care o epuizau şi o desconsiderau, tânăra republică trebuia să facă faţă unei

alte primejdii, şi mai grave: dominaţia japoneză, care începuse cu o lungă serie de exigenţe şi care avea să ducă la o invazie masivă, cu o mulţime de masacre, distrugeri, umilinţe şi tragedii de toate felurile.

În ianuarie 1915, guvernul de la Tokyo adresase Chinei douăzeci şi una de cereri care vor deveni mult timp o ilustrare aproape caricaturală a aroganţei celor puternici când se simt într-o poziţie dominantă. După ce-i solicitase diverse concesiuni teritoriale şi comerciale, memorandumul reclama ca finanţele publice, căile ferate şi chiar poliţia să le fie de atunci încolo încredinţate unor administratori japonezi, ceea ce ar fi pus practic ţara sub tutela arhipelagului vecin.

Această obrăznicie greu de crezut se explica în parte prin contextul internaţional. Primul Război Mondial izbucnise în vara dinainte, iar armatele europene începeau să se împotmolească în tranşeele din Mama şi în alte locuri. Japonia se alăturase iute aliaţilor, declarându-le război imperiilor centrale. Obiectivul ei prim era să pună mâna pe posesiunile germane din China, dimprejurul oraşului Tsingtao, în Shandong, ceea ce a izbutit să facă încă din noiembrie 1914, cu participarea simbolică a unui contingent englez.

Cea dintâi dintre cele „Douăzeci şi una de cereri" privea tocmai acest teritoriu. Japonia voia să şi-l aproprieze, cu consimţământul oficial al autorităţilor chineze, şi voia chiar să i se cesioneze drepturi în ansamblul provinciei. Nici britanicii, nici francezii, nici americanii n-aveau chef să se certe cu Tokyo în plin război mondial pentru o revendicare teritorială în Extremul Orient. Au evitat prin urmare să se pronunţe public, însă comunicările confidenţiale dintre cancelariile lor le arată prea bine iritarea şi supărarea faţă de un aliat ce cu greu reuşea să-şi disimuleze poftele expansioniste.

Problema Shandong-ului avea să se ivească din nou peste patru ani la Paris, la Conferinţa de pace, întinând considerabil imaginea Japoniei. Percepută de-acum înainte ca „Prusia Asiei", ea nu-şi va păstra mulţi prieteni prin

lume, chiar dacă pe moment, sub constrângere, i s-au acceptat anumite exigenţe.

Iar în ochii chinezilor, avea să apară de atunci încolo drept „duşmanul istoric”, ceea ce este cam paradoxal, de vreme ce cele două naţiuni avuseseră de-a lungul veacurilor relativ puţină ostilitate una faţă de alta.

Ultimul patriot chinez care şi-a păstrat afecţiunea pentru arhipelagul vecin a fost, evident, Sun Yat-sen. Întrebat de un ziar, imediat după începutul Marelui Război, ce sentimente îi inspirau revendicările teritoriale japoneze, el răspunsese: „E ca şi când o bandă de răufăcători ar fi venit să-mi prade casa, iar fratele meu mai mic s-ar fi alăturat jefuitorilor.”

El rămânea curtenitor şi fratern, chiar dacă dezamăgirea-! era mare. Japonia era a doua sa patrie, o îndrăgea nespus, alerga să se refugieze acolo de fiecare dată când trebuia să-şi părăsească ţara natală şi există rânduri scrise de mâna lui în care îşi formulează nădejdea că Restauraţia Meiji va juca pentru China rolul jucat de Revoluţia Franceză faţă de Europa, răsturnând ordinea stabilită spre a instaura o eră nouă – un vis himeric la care „Părintele naţiunii” n-a renunţat decât foarte târziu.

În ultimele sale zile, doar Uniunea Sovietică se mai bucura de favoarea sa, dar e drept că a murit fără să fi cunoscut stalinismul. Ar fi formulat cu siguranţă o judecată mai severă dacă ar fi ştiut că scumpul său prieten Borodin avea să-şi sfârşească viaţa dinaintea unui pluton de execuţie.

7

La 4 mai 1919, la Pekin, în Piaţa Tiananmen, s-a desfăşurat o manifestaţie care va face dată. Între trei şi patru mii de studenţi se adunaseră pentru a-şi exprima furia iscată de hotărârea luată la Conferinţa de la Paris în urmă cu două zile de a-i concesiona portul din Tsingtao Japoniei în loc de a i-l restitui Chinei.

Precum mulţi compatrioţi ai lor, acei tineri erau furioşi din disperare. Reformele se opriseră, răsturnarea monarhiei nu reglase nimic, China se afla în pragul haosului, în pragul falimentului, şi continua să sufere umiliri. Se alăturase taberei aliaţilor în august 1917 şi prin urmare ar fi trebuit să se regăsească printre învingători; dar la Conferinţa de pace nu avusese dreptul decât la o strapontină şi iată că i se smulgeau bucăţi din teritoriu cum li se făcea învinşilor.

Cei care manifestau în acea zi erau mânioşi pe toate puterile şi pe propriii lor guvernanţi deopotrivă, fiindcă se arătaseră incapabili să apere interesele şi onoarea poporului lor. Casele unor conducători au fost luate cu asalt, vandalizate şi incendiate, în special cea a ministrului Comunicaţiilor, cunoscut ca pro-japonez.

Dar dincolo de furia legată de vexaţiunile momentului, era la acei tineri şi certitudinea că ţara lor mergea pe o cale greşită de foarte multă vreme, în toate domeniile, şi că-i revenea generaţiei lor s-o scoată cu orice preţ din angrenajul în care era prinsă.

Se impunea o repunere în discuţie ce trebuia să fie completă, cutezătoare, nemiloasă şi ireverenţioasă. Nimic şi nimeni nu trebuia să fie cruţat. Mulţimea a fost chiar auzită scandând lozinci împotriva lui Confucius, decedat cu douăzeci şi patru de veacuri în urmă, în care manifestanţii vedeau în prezent simbolul imobilismului şi imaginea unei ordini stabilite pe care ei nu le mai voiau.

„Mişcarea de la 4 Mai” avea să marcheze profund parcursul Chinei de-a lungul secolului XX şi dincolo de el. Prin radicalitatea ei, prin ostilitatea faţă de marile puteri,

prin credinţa în necesitatea unei „revoluţii culturale”, ea a reprezentat un preludiu intelectual la maoism.

Tânărul Mao Zedong nu era în piaţă în acea zi. Îşi petrecuse ultimul an în capitală, dar o părăsise cu câteva săptămâni înaintea evenimentelor, ca să se ducă să ocupe un post de învăţător la Changsha, capitala provinciei sale natale, Hunan.

Totuşi, cei care l-au cunoscut în tinereţe ne încredinţează că, şi dacă s-ar fi aflat încă la Pekin, nu s-ar fi alăturat manifestanţilor. Fireşte, le împărtăşea resentimentele şi chiar indignarea, dar nu-i plăcea să reacţioneze în grabă, sub impulsul momentului, nici sub presiunea camarazilor. În momentele de mare tumult, reacţia sa spontană nu era să se amestece cu mulţimea, ci mai degrabă să se dea la o parte întrebându-se cum ar trebui să acţioneze ca să întoarcă situaţia în avantajul său ori să-şi promoveze ideile.

În zilele şi săptămânile care au urmat după evenimentele de la 4 Mai, Mao a adunat vreo douăzeci de tineri, în special colegi care predau la aceeaşi şcoală, ca şi câţiva studenţi. Le-a propus să-şi exprime solidaritatea cu manifestanţii prin două iniţiative, foarte diferite una de alta, dar care i se păreau importante. Prima era o boicotare imediată a tuturor produselor japoneze, în acest scop, a fost organizată o procesiune la Changsha, care amintea cumva de acţiunea emblematică a lui Lin Zexu, când distrusese stocurile de opiu, cu optzeci de ani înainte. Sute de tineri au defilat pe străzile oraşului, fiecare agitând deasupra capului, la vedere, diverse articole importate din Japonia; ajunşi în faţa birourilor regionale ale Educaţiei Naţionale, au aruncat mărfurile pe şosea şi le-au stropit cu kerosen înainte de a le da foc, în mijlocul aplauzelor.

Cealaltă acţiune sugerată de Mao a fost editarea unui buletin de informare şi reflecţie, botezat *Revista fluviului Xiang,* al cărui prim număr a ieşit în iulie 1919. Publicaţia a cunoscut un succes imediat, răspândirea ei depăşind-o curând pe cea a tuturor celorlalte ziare locale, ceea ce a

făcut autorităţile s-o interzică după patru numere.

Multe articole erau scrise de condeiul viitorului „Mare Cârmaci”. Un exemplu, extras din primele-i editoriale, dezvăluie starea sa de spirit din epocă: „Primejdia pentru ţara noastră nu vine din slăbiciunea ei militară sau financiară, nici din riscurile de fărâmiţare la care o expun dezordinile politice. Adevărata primejdie constă în faptul că universul mental al întregului popor chinez e vid şi deteriorat. Dintr-o populaţie de 400 de milioane de locuitori, 390 de milioane practică superstiţiile. Ei cred în spirite, în năluci, în ghicit, în soartă şi în despotism. Nu există nicio recunoaştere pentru individ, persoană, adevăr, fiindcă gândirea ştiinţifică nu s-a dezvoltat. China nu e o republică decât cu numele; în realitate, este o autocraţie, iar lucrurile nu fac decât să se înrăutăţească de la un regim la altul. Marea majoritate a poporului nostru n-are nici cea mai mică idee despre ce e democraţia.”

Mao încă nu-şi spunea marxist. Îşi proclama credinţa în cei doi piloni fundamentali ai unei societăţi moderne, care sunt „cunoaşterea şi democraţia”, voia să împartă poporului „pâine, libertate şi egalitate”, dar „nu prin revoluţia ineficace a bombelor şi a sângelui”. În epocă, citea abundent, era pasionat de diverşi autori şi diverse doctrine, dar nu-i cunoştea încă, sau foarte puţin, pe părinţii fondatori ai comunismului.

La sfaturile unui prieten bibliotecar, s-a pus să-i citească la Pekin. Mai ales pe Lenin, care avea să fie pentru el o adevărată revelaţie – explicaţia dată de el imperialismului, ca „stadiu suprem al capitalismului”; respingerea de către el a religiilor şi a ideologiilor din trecut; directivele-i de alcătuire a unei organizaţii revoluţionare şi de a face din ea un instrument de luare a puterii. Mao avea sentimentul că aceste texte, recent traduse, îi erau personal menite lui.

Ceea ce-l fascina mai mult decât orice şi-i înteţea înflăcărarea consta în faptul că aceste scrieri nu erau nişte simple scheme. Bolşevicii luaseră *realmente* puterea cu doi ani mai devreme. Uriaşa Rusie se afla în prezent în mâinile lor. Reţeta leninistă îşi demonstrase concret eficacitatea.

Rămânea, desigur, să fie adaptată realităţilor specifice din propria lui ţară. Pentru Lenin şi tovarăşii săi, fusese de-ajuns un atac îndrăzneţ împotriva Palatului imperial din Sankt-Petersburg ca să cucerească puterea. Un asemenea scenariu nu se putea nicicum reproduce în China, unde puterea era împrăştiată, unde provinciile ameninţau mereu să se revolte contra guvernului central, unde fiecare oraş mare visa să se proclame capitală. Într-un astfel de context, nu trebuia să te aştepţi ca revoluţia să se declanşeze datorită unui impuls îndrăzneţ. Ea nu s-ar putea impune decât ca rezultat al unei lungi şi răbdătoare cuceriri.

*

Treizeci de ani învolburaţi se vor scurge între manifestaţiile din 1919 şi venirea la putere a lui Mao. N-a fost doar un război civil, nici doar un război de eliberare, nici chiar o revoluţie cum se întâmplase prin alte locuri – mai curând un soi de gâlceavă generalizată în care se înfruntau, după vrerea împrejurărilor, naţionaliştii, comuniştii şi armatele japoneze, şi în care interveneau uneori şi alte forţe.

Figura centrală a acestei perioade de confuzie a fost indiscutabil Cian kai-şi. Fusese unul dintre locotenenţii lui Sun Yat-sen şi oarecum „braţul înarmat” al partidului său, Kuomintang. După moartea părintelui fondator, Cian a izbutit să obţină cu abilitate moştenirea lui politică şi de asemenea, oarecum, legitimitatea „dinastică”, deoarece se însurase cu cumnata lui, după ce se convertise şi el la protestantism. În schimb, s-a abţinut să-şi urmeze ilustrul mentor în pasiunea-i pentru revoluţia bolşevică şi, de îndată ce şi-a putut consolida poziţia, i-a gonit din Kuomintang pe militanţii marxişti şi i-a expulzat din China pe „tovarăşii” din Komintern, începând cu Borodin.

În paralel cu acest viraj către dreapta, a purces la reducerea influenţei „seniorilor războiului” – o sarcină herculeană de care s-a achitat cu un succes limitat. Dacă nu i-a putut supune complet autorităţii sale, a reuşit să dobândească faţă de ei o anumită supremaţie. Presa

internaţională a început să-l numească „generalisim”.

Din 1928, devenise omul forte al Chinei şi era tratat ca atare de toate puterile, inclusiv de Uniunea Sovietică. Stalin, care îşi aranjase rivalii în aceeaşi perioadă, n-avea o ostilitate aparte faţă de el. Neînchipuindu-şi cu siguranţă o Chină comunistă într-un viitor apropiat, era gata să se acomodeze cu un conducător naţionalist, câtă vreme el nu era în solda japonezilor, a britanicilor sau a americanilor.

Poziţia lui Cian nu era totuşi confortabilă. Chiar dacă izbutise să-şi afirme legitimitatea şi să-şi întărească autoritatea, el continua să suscite din partea unora o mare neîncredere. De-a lungul întregii sale cariere, s-au formulat îndoieli asupra personalităţii lui de către cei pe care i-a combătut, desigur, dar şi de către cei care se presupunea că-l sprijină, precum acel general american, Joseph Stilwell, ce fusese trimis pe lângă el ca să-l sfătuiască şi să-l asiste şi care luase obiceiul să-l pricopsească în corespondenţă cu o poreclă foarte nepoliticoasă, „The Peanut”, „Arahida”; i se întâmpla chiar să-i spună „The Rattlesnake”, „Şarpele cu clopoţei”. Printre reproşurile formulate la adresa lui de Stilwell şi de alţi câţiva se prenumărau „nehotărârea”, „perfidia”, „inconsistenţa”, „corupţia”; s-a vorbit chiar de legături cu interlopii din Shanghai, zişi „Banda verde”…

În ciuda oricărei ostilităţi, justificate ori nu, pe care omul o suscita, el părea pe calea cea bună pentru a se impune ca stăpânul de necontestat al Chinei şi poate ar fi ajuns astfel dacă un obstacol greu de trecut nu i s-ar fi ridicat în cale, frânându-i ascensiunea şi zdrobindu-i elanul. Mă refer la ambiţiile japoneze. Latente de câteva decenii, ele deveniseră mai presante, mai agresive, mai ultragiante. Cian kai-şi s-a vădit incapabil de a le face faţă şi până la urmă a plătit foarte scump pentru asta.

Arhipelagul nipon era, mai mult ca niciodată, în prada demonilor săi expansionişti. La începutul anilor 1930, conducătorii legitimi ai ţării nu mai stăpâneau nimic. Grupuri de militari extremişti terorizau guvernele succesive cu ameninţări sau de-a dreptul cu omoruri, spre

a le dicta politica de urmat.

După cum am avut prilejul de a relata, în seara de 18 septembrie 1931 doi ofiţeri, hotărâţi să-şi arunce ţara într-un nou război de cucerire, au provocat incidentul frontalier care a slujit de pretext unei invadări a teritoriului chinez. Dispunând de o superioritate militară zdrobitoare, armata japoneză a putut să ocupe Manciuria în cinci luni. A stabilit acolo un Stat marionetă, botezat Manciukuo, în fruntea căruia a fost întronat fostul împărat-copil al Chinei, Pou-Yi, care părea potrivit pentru acest rol, de vreme ce era de stirpe imperială şi cu o ascendenţă manciuriană.

Precedată de o punere în scenă cinică, invazia avea să sporească notabil izolarea internaţională a Japoniei şi să pregătească drumul către viitoarea-i alianţă cu Germania nazistă. În China a avut ca rezultat ştirbirea credibilităţii şi a staturii lui Cian kai-şi. Constatând că raportul de forţe nu era în favoarea sa şi nevoind să-şi ia riscul unei înfrângeri, el optase pur şi simplu să nu-i înfrunte pe japonezi; semnase chiar cu ei un tratat ce le recunoştea în fapt autoritatea în Manciuria, ceea ce era poate de înţeles pe plan militar, dar nesustenabil din punct de vedere politic. Compatrioţii săi, care fuseseră nu o dată iritaţi de complezenţa guvernanţilor lor faţă de încălcările hotarelor de către puterile străine, nu erau dispuşi să admită ca generalisimul să dea dovadă de o complezenţă similară şi nu apreciau defel cum îşi justifica el dezerţiunea, şi anume că trebuia „pusă ordine în casă” înainte de a înfrunta duşmanul extern.

Încrezător în strategia sa şi subestimând ostilitatea pe care o suscita în populaţie, Cian s-a lansat de îndată într-o campanie de anvergură spre a o termina o dată pentru totdeauna cu comuniştii, şi a reuşit să-i pună în dificultate. Alungaţi din principalele oraşe, în special din Shanghai, unde suferiseră o reprimare sângeroasă, ei au trebuit să se replieze în zonele rurale, însă şi acolo au fost supuşi la patru „campanii de încercuire” succesive care i-au slăbit serios.

Ultimul lor bastion de oarece anvergură se afla în

împrejurimile micului oraş Ruijin, „capitala” aşa-numitei „Republici Sovietice Chineze”, o entitate nebuloasă proclamată de comunişti pentru a da un statut legal zonelor dispersate în care se repliaseră, dar armata generalisimului a declanşat împotriva lor o „a cincea campanie de încercuire” ce promitea să fie ultima.

*

În acest context se situează unul dintre cele mai emblematice evenimente din istoria modernă a Chinei: Marşul cel Lung. Comuniştii erau încolţiţi. Trebuiau oare să-şi apere „capitala” până la capăt şi apoi să cadă, cu armele în mână, după o rezistenţă eroică? Au optat pentru o soluţie diferită ce putea să pară, la prima vedere, mai puţin glorioasă, dar care se va dovedi câştigătoare: să pornească, ocolind oraşele, într-un lung marş de 9 000 de kilometri şi care va dura un an, din octombrie 1934 în octombrie 1935. Dintr-o situaţie ce părea fără ieşire şi care ar fi putut duce la anihilarea lor, Mao Zedong şi tovarăşii săi s-au priceput să iasă magistral, încât şi-au transformat dezastrul în victorie.

Marele Cârmaci era înainte de toate un geniu al comunicării. Îşi dădea seama de asta şi uneori se lăuda, în particular, cu talentele sale de „propagandist”. Spre a ne convinge, ajunge să amintim expresiile lapidare făurite sau popularizate de el şi care i-au supravieţuit, precum „Marele Salt înainte”, „cele O Sută de Flori”, „Revoluţia culturală”, „Puterea politică porneşte din ţeava puştii”, „Imperialismul e un tigru de hârtie” sau „Vântul dinspre est va birui vântul dinspre vest”. Chiar când ideea însăşi era îndoielnică, de nu catastrofală, invenţia verbală era strălucită. „Marşul cel Lung” a fost, cronologic vorbind, una dintre primele şi s-a impus imediat prin simplitatea dezarmantă a formulării şi deopotrivă prin eficacitatea stratagemei pe care o descria.

La drept vorbind, ceea ce comuniştii, confruntaţi cu Cian kai-şi, optaseră să facă nu se deosebea mult de ceea ce acesta din urmă optase să facă odată atacat de japonezi: să evite lupta, ca să nu se lase distrus de o forţă superioară.

Dar pe când decizia „generalisimului” se soldase cu un dezastru politic, calea apucată de rivalul său s-a dovedit a fi o gestă epică.

Când povestea acest episod, Mao sublinia faptul că armata sa străbătuse numeroase provincii, că se aflase, direct sau indirect, în contact cu două sute de milioane de ţărani care învăţaseră să-i respecte pe comunişti, să-i asculte, să-i ajute şi să se recunoască în ei. „Eram în sânul populaţiei ca peştele-n apă”, spunea el – o formulă care s-a fixat şi ea durabil în memorii. Adevărul statistic este că din cei optzeci şi şase de mii de oameni care au început Marşul cel Lung, abia zece mii au ajuns la destinaţie vii şi nevătămaţi. Dar faptele brute nu atârnă greu în perspectiva Istoriei. Ceea ce contează cel mai mult este perceperea faptelor, combinarea şi relatarea lor.

Trebuie însă adăugat că dacă Marşul cel Lung a fost o remarcabilă „lovitură” mediatică, el a fost mai întâi pe moment o manevră strategică redutabil de abilă. Refuzându-i lui Cian lupta decisivă pe care o spera şi victoria pe care probabil ar fi repurtat-o, comuniştii au izbutit să-l destabilizeze permanent. Nu făgăduise el să-şi încheie socotelile cu „duşmanul din interior” ca să-şi poată pregăti în linişte lupta împotriva invadatorului? Din momentul în care adversarul „se topise” literalmente în natură, generalisimul nu mai ştia ce să facă. Era cam cum s-ar fi pregătit să-i dea „şah mat”, iar tabla de şah ar fi fost deodată escamotată. Cum trebuia să reacţioneze? Urmărindu-i pe „mărşăluitori” prin imensitatea câmpiilor? Dar ei erau risipiţi, insesizabili, i-ar fi trebuit ani de zile ca să-i anihileze! Trebuia mai degrabă să-i lase să fugă şi să se întoarcă pe dată contra japonezilor? Dar ar fi fost prea riscant să-şi lase adversarii să se înmulţească şi să se întărească liniştiţi în inima provinciilor!

După multe şovăieli, Cian a preferat să se ţină de strategia sa originară: eradicarea comuniştilor.

În decembrie 1936, victoria părea încă o dată la îndemâna lui. Supravieţuitorii Marşului cel Lung încercau oarecum să-şi mai tragă sufletul şi să se reorganizeze.

Principalii lor conducători se aflau în împrejurimile orăşelului Yan’an, pe care se pregăteau să-l ocupe şi din care aveau să-şi facă, vreme de treisprezece ani, capitala provizorie. Acolo mulţi vizitatori străini ce auziseră de curând numele lui Mao vor veni să-l întâlnească pentru prima oară.

Yan’an e situat în Shaanxi, o provincie încărcată de istorie despre care s-a spus adesea că reprezenta China profundă. Acolo se află formidabila „armată de teracotă” veche de două milenii, dar săpăturile n-o scoseseră încă la iveală.

În chiar acel loc, aproape de cetatea antică Xi’an, staţiona una din cele mai bune armate chineze, comandată de un tânăr „senior al războiului” pe nume Zhang Xueliang, supranumit „micul mareşal”. Dacă el ar fi putut să lanseze un atac împotriva comuniştilor, să le nimicească batalioanele înainte ca ele să se fi putut reconstitui, soarta le-ar fi fost pecetluită. În orice caz, aşa spera Cian kai-şi.

Singura problemă pentru el era că „micul mareşal” nici nu voia să audă de o asemenea expediţie. Originar din Manciuria, nu pricepea de ce chinezii continuă să se bată unii cu alţii în loc să-şi unească forţele contra ocupantului. Generalisimul se simţea în stare să-l facă să asculte de vocea raţiunii dacă l-ar fi întâlnit ca să-i spună prin viu grai: „Ajută-mă să termin odată cu comuniştii, şi apoi vom merge împreună să-i batem pe japonezi!” Ciang se duse aşadar la Xi’an. Dar şederea lui acolo nu s-a desfăşurat deloc cum o prevăzuse el.

Se încartiruise într-un vechi pavilion situat lângă un izvor termal când, la primele ceasuri ale zilei, o trupă înarmată veni să ia locul cu asalt, trăgând în tot ce mişca. Gărzile sale au fost omorâte şi el însuşi a trebuit să fugă, în cămaşă de noapte, pe fereastra camerei sale, să escaladeze un zid şi apoi să alerge prin întuneric. Căzu, se răni şi fu prins de următorii săi, care-l duseră la o cazarmă. Fu închis într-o încăpere întunecată, unde „amfitrionul” său veni să-l vadă. Generalisimul era orbit de furie, tuna şi fulgera, ameninţa şi insulta, cu mult aplomb şi cu

îndrăzneală. „Dacă eşti bărbat, omoară-mă! Dacă nu, cere-mi iertare şi lasă-mă să plec!”

Dar răpitorul său avea alte planuri cu el. N-avea intenţia de a-l ucide şi voia să-l lase într-adevăr să plece, însă cu o condiţie: să semneze un armistiţiu cu comuniştii, ca să-şi unească toţi forţele împotriva japonezilor. „Micul mareşal” îi trimisese de altfel un mesaj lui Mao, ca să-i aducă la cunoştinţă că-l deţinea pe adversarul lui şi să-i ceară să vină să-l întâlnească. Spre a câştiga timp, îi trimisese chiar un mic avion.

Mao n-a vrut să se ducă, preferând să-l trimită în locul lui pe Ciu Enlai, omul misiunilor delicate. Acesta fusese cu zece ani înainte comisar politic la şcoala militară al cărei comandant nu era altul decât Cian kai-şi. Când s-au pomenit faţă în faţă, Ciu i-a spus politicos celui mai vârstnic: „N-aţi îmbătrânit mult de când ne-am văzut ultima oară.” Celălalt i-a răspuns: „Enlai, ai fost subordonatul meu şi deci ar trebui să asculţi de mine.” Ciu i-a replicat că dacă s-ar decide să pună capăt războiului civil şi să cheme la rezistenţă împotriva japonezilor, toţi comuniştii ar fi gata să se pună sub comanda sa.

După câteva obiecţii de pură formă, generalisimul a acceptat până la urmă tot ce i se cerea. A făgăduit să-şi înceteze campania împotriva comuniştilor şi să îndemne toate forţele dornice ale ţării să se unească împotriva duşmanului extern. Rocambolescul „incident de la Xi’an” îşi produsese rezultatele scontate. Cele două mari facţiuni chineze, cea naţionalistă şi cea comunistă, erau în prezent coalizate.

Războiul civil lua o pauză şi un alt război avea să înceapă, şi mai sângeros.

8

Odată cu trecerea timpului şi dezvăluirea a ce avea să vină, coaliţia obţinută cu forcepsul de către „micul mareşal” în decembrie 1936 apare ca o prefigurare a ceea ce urma să se producă la scara întregii lumi începând din 1941: o alianţă paradoxală între democraţiile occidentale şi comunişti contra puterilor Axei. Pentru unii istorici de altminteri, al Doilea Război Mondial a început de fapt încă de la 7 iulie 1937, când armata japoneză, care ocupa deja Manciuria, s-a lansat în cucerirea imensei Chine.

Aşa cum vor face naziştii doi ani mai târziu, în momentul invadării Poloniei, „prusacii din Asia” şi-au precedat invazia printr-un incident falacios. În Europa, se va simula un atac polonez împotriva unui emiţător radiofonic situat pe teritoriul german; în China, pretextul a fost şi mai rizibil: un soldat japonez neîntorcându-se la cazarmă, o întreagă armată a fost trimisă în grabă de cealaltă parte a graniţei ca să-l caute, ceea ce a provocat schimburi de focuri. Când soldatul a revenit, peste câteva ceasuri, afirmând că se rătăcise, războiul deja începuse. Va dura opt ani şi va face, după cele mai credibile estimări, aproape douăzeci de milioane de morţi.

Incidentul fatidic se produsese în vecinătatea unui pod foarte vechi, pe care Marco Polo îl traversase la sfârşitul secolului al XIII-lea şi pe care-l menţionează în Memoriile sale. Construcţia poartă diverse denumiri locale, dar mulţi îi spun, ca omagiu adus ilustrului călător, „podul lui Marco Polo”. E situat la periferia Pekinului, iar forţele japoneze au ocupat foarte repede oraşul. E drept că era prea puţin apărat de când Cian kai-şi alesese pentru guvernul său o altă capitală istorică, Nankin, situată mai la sud, în săptămânile care au urmat declanşării ostilităţilor, japonezii au atacat Shanghaiul, principalul port al Chinei şi capitala sa economică. După trei luni de lupte înverşunate, armata invadatoare, care angajase în bătălie aproape trei sute de mii de oameni, 500 de avioane, 300 de tancuri de asalt şi 130 de nave de război, avu câştig de cauză,

îndeosebi datorită dominaţiei aeriene, ca şi unei debarcări masive pe plajele situate la sud de oraş.

Pierderile au fost foarte grele de ambele părţi, categoric mai multe în rândul apărătorilor decât al atacatorilor, însă cei din urmă nu se aşteptau la asta. Încrezători în excelenţa armamentului şi a comandamentului lor şi întemeindu-se pe rezultatele războaielor dinainte, japonezii erau convinşi că lucrurile se vor petrece mai uşor şi tenacitatea rezistenţei chineze i-a traumatizat.

Dacă menţionez faptul, este fiindcă starea de spirit ce domnea la sfârşitul acestei înfruntări sângeroase a fost invocată de unii istorici pentru a lămuri comportarea demenţială a invadatorilor în săptămânile care au urmat.

Obiectivul lor, după Shanghai, era Nankinul. Consilierii lui Cian kai-şi i-au explicat că ar trebui să-şi abandoneze capitala. După ce-şi aruncase esenţialul forţelor în bătălia precedentă, nu mai avea resursele trebuitoare ca s-o păstreze. Îşi dădea şi el seama de asta, însă decizia era greu de luat. Îşi făgăduise să ridice vechea cetate imperială la rangul de simbol al noii Chine, croise bulevarde largi şi construise clădiri moderne acolo, precum şi un mausoleu în memoria lui Sun Yat-sen.

Încă şovăia în privinţa a ce trebuia să facă, când trupele inamice au sosit. Apărătorii s-au retras în debandadă foarte repede, iar generalisimul a trebuit să fugă în mare grabă. S-a dus să se stabilească într-o nouă capitală provizorie, ce-i părea mai puţin ameninţată, fiind mai îndepărtată de litoral: Chongqing.

În cetatea pe care o părăsise, tragedia abia începea. Pentru a o deosebi de celelalte crime de război şi masacre, s-a vorbit despre „violul Nankinului”, iar acest cuvânt aplicat unui întreg oraş dă evenimentului un aspect apocaliptic.

Relatările diferă în privinţa împrejurărilor în care au avut loc primele incidente, însă martorii cad de acord asupra esenţialului: începând de la 13 decembrie 1937, ocupanţii s-au dezlănţuit contra locuitorilor, civili sau militari, femei sau bărbaţi, cu o sălbăticie nemaipomenită.

Zi şi noapte, au decapitat, spintecat, violat, demolat, jefuit, incendiat. S-a vorbit chiar de o competiţie macabră între doi ofiţeri japonezi referitoare la numărul de persoane pe care le-ar ucide fiecare cu sabia: câştigător va fi cel care va atinge primul cifra de 100.

Orgia criminală a continuat timp de şase săptămâni şi a făcut, după unele estimări, peste două sute de mii de victime. Oare ce a putut motiva acest episod demenţial? Dorinţa de răzbunare, spre a-i face pe chinezi să plătească pentru rezistenţa lor de la Shanghai? Este impresia avută de unii contemporani, dar ea nu dă seamă de amploarea evenimentului. O altă explicaţie auzită uneori e că militarii ar fi vrut, în mod foarte deliberat, să terorizeze populaţia, pentru a o descuraja de a se bate şi a o sili să fugă în masă către interiorul ţării, lăsându-le japonezilor zonele de coastă. Un astfel de amestec de cruzime şi cinism nu e fără precedent în istoria războaielor. Uneori se dovedeşte din nefericire eficace, dar alteori produce efectul contrariu – îi electrizează pe cei agresaţi şi-i împinge să se bată cu energia disperării.

În cazul de faţă, comportarea invadatorilor n-a provocat o explozie imediată, însă tragedia de la Nankin a favorizat emergenţa unui patriotism militant şi înflăcărat, având o componentă de ranchiună tenace la adresa Japoniei, percepută de-acum înainte drept un inamic natural – o atitudine pe care generaţiile tinere aveau s-o adopte ca şi cum ar fi fost vorba de o evidenţă şi chiar de un adevăr etern. Dar, pentru mulţi dintre cei mai în vârstă, era însoţită de deziluzie, incredulitate şi amărăciune. Atâţia chinezi văzuseră în modernizarea întreprinsă în era Meiji un exemplu de urmat!

Am evocat adesea admiraţia şi chiar dragostea „părintelui” Republicii, Sun Yat-sen, pentru arhipelagul vecin, ceea ce era la fel de adevărat şi la „moştenitorul” său, Cian kai-şi. În Japonia, în cetatea istorică de la Kamakura îi ceruse el mâna soţiei sale şi tot în Japonia studiase arta militară. Chiar după accesiunea lui la putere, i s-a întâmplat să se ducă în vizită la instructorul său,

generalul

Nagaoka, unul dintre eroii războiului ruso-japonez. De altminteri, nu e cu neputinţă ca aceste legături strânse să-i fi afectat judecata când a fost constrâns să-şi desemneze inamicul principal: japonezii sau comuniştii.

Capitalul de simpatie deţinut de Arhipelag în China fusese puţin câte puţin delapidat – odată cu arogantele „Douăzeci şi una de cereri", cu ocuparea de la Tsingtao, cu invadarea Manciuriei, ca să nu citǎm decât cele mai semnificative etape ale degradării. Şi pe tot parcursul, unii admiratori, şi nu neînsemnaţi, îi găseau încă scuze acestui „tânăr frate" turbulent, spunându-şi că avea poate să se maturizeze crescând.

Însă nu şi după Nankin. Nu după „viol". Atunci se atinsese inconceptibilul, impardonabilul. În clipa în care scriu rândurile de faţă, la atâţia ani mai târziu, resentimentul e încă foarte prezent şi nu pare pe cale de a se estompa.

În epocă, îngrozitorul masacru stârnise spaimă, incredulitate, dezgust şi oroare. În schimb, avusese prea puţin efect asupra desfăşurării războiului. Deşi crima nu i-a adus niciun profit agresorului, pe plan militar nu i-a deservit mult. Nu pe acest teatru de operaţiuni a fost Japonia învinsă, ci în Pacific, faţă cu Statele Unite. Atunci când a capitulat, în august 1945, după lansarea bombelor atomice la Hiroshima şi Nagasaki, armatele ei din China nu fuseseră bătute şi niciunul din marile oraşe pe care le ocupa nu fusese eliberat nici de trupele lui Cian, nici de cele ale lui Mao.

Înseamnă oare că lupta rezistenţilor fusese inutilă? Cu siguranţă că nu. Ei au „ţintuit" pe loc milioane de soldaţi, împiedicându-i să lupte altundeva şi prin aceasta au contribuit indirect la toate eşecurile cauzate Japoniei şi deci la înfrângerea-i finală. Dar nu ne putem împiedica să credem că facţiunile chineze aveau tot timpul în minte „ziua de după aceea". Mai importante decât luptele pe care le duceau erau cele pe care se pregăteau să le ducă mai târziu, când acest război se va fi terminat şi următorul

avea să înceapă între comunişti şi naţionalişti.

O altă consecinţă, deloc neglijabilă, a luptei împotriva invadatorului a fost că, pentru prima oară de secole, China şi-a dobândit un statut de mare putere. Ca şef de Stat, generalisimul a trăit pentru o clipă un soi de apoteoză.

Cum să uiţi acea fotografie a summitului ţinut la Cairo în noiembrie 1943, în care se văd unul lângă altul Winston Churchill, Franklin D. Roosevelt şi Cian kai-şi? Ultimul era evident copleşit – se pomenea alături de cei „mari", ceea ce era indiscutabil o revanşă pentru ţara lui care fusese atât de maltratată după Primul Război Mondial. De altfel, una din hotărârile summitului tripartit a fost de a recunoaşte suveranitatea Chinei asupra tuturor teritoriilor pe care japonezii i le luaseră, începând cu Taiwanul şi Manciuria.

Ameţit fiindcă se găsea la acea altitudine, generalisimul n-a remarcat să omologii lui erau mai degrabă dubitativi în privinţa lui. După o întâlnire privată cu Roosevelt, a notat în carnetul său că totul se petrecuse perfect. În acelaşi moment, Elliott, fiul preşedintelui american, care se interesase de impresiile tatălui său, l-a auzit răspunzându-i: „Tot n-am priceput de ce oamenii lui Cian nu se bat niciodată contra japonezilor, nici de ce el îşi poziţionează cele mai bune trupe în faţa comuniştilor." Trebuie spus că, în timp ce-şi apleca urechea către vizitatorul său şi fermecătoarea-i soţie, Meiling, Roosevelt avea în minte rapoartele pe care le primea de la propriul său reprezentant militar în China, generalul Stilwell, chiar acela care-l pricopsea pe Cian cu porecla de „Arahidă" şi nu rata niciodată vreun prilej de a-l desconsidera.

În parte din cauza acestui travaliu de subminare, generalisimul nu va fi invitat la summiturile ulterioare, ţinute la Teheran, la Yalta şi apoi la Potsdam. Cu toate astea, acel scurt moment de glorie care i-a dat ţării sale impresia că reînnoadă cu măreţia-i trecută a avut anumite consecinţe. Când au fost create Naţiunile Unite, în 1945, iar cei cinci principali învingători în al Doilea Război au obţinut locuri permanente în Consiliul de Securitate, China

a făcut şi ea parte dintre ei, alături de Statele Unite, Uniunea Sovietică, Marea Britanie şi Franţa.

Uriaşul din Asia probabil că n-avea încă mijloacele economice, politice sau militare pentru a juca un rol de prim plan, dar promovarea sa, fie şi pur simbolică, la rangul de mare putere apare retrospectiv ca un jalon pe calea ascensiunii sale.

*

Ca să revenim la luptele care se desfăşurau în China, e drept, cum spunea Roosevelt, că Cian nu se bătea serios împotriva japonezilor. Ar fi însă just să adăugăm că niciunul dintre protagonişti nu şi-a aruncat toate forţele în acea bătălie.

Totuşi, Mao şi tovarăşii săi s-au priceput să străbată mai abili ca rivalul lor acea perioadă delicată şi ambiguă. Impresia care a prevalat în epocă în sânul populaţiei era că ei se băteau vitejeşte împotriva ocupantului şi se comportau decent în teritoriile pe care le parcurgeau, respectându-i pe locuitori şi plătind cât mai drept tot ce luau. De aceea efectivele lor nu încetau să sporească. „Armata Roşie” a comuniştilor, rebotezată „Armata Populară de Eliberare”, a văzut efectivele sale crescând, în cursul celor opt ani de război contra japonezilor, de la optzeci de mii de oameni la peste nouă sute de mii.

Că această imagine a comuniştilor a fost corectă ori excesivă, nu încape îndoială că era larg împărtăşită şi că a contribuit la a face balanţa să se încline în favoarea lor. În paralel, imaginea generalisimului nu înceta să se deterioreze. Acuzaţiile de complezenţă faţă de ocupant, de nehotărâre sau de afacerism, care s-au ataşat mereu de numele său, îşi dublau intensitatea.

Aşa se face că el se găsea într-o postură destul de proastă când războiul mondial s-a încheiat, trupele japoneze au capitulat, iar China a trecut aproape fără tranziţie de la rezistenţa împotriva ocupantului la un război intestin.

În primă instanţă, fiecare dintre cei doi rivali voia să învedereze că era în favoarea păcii şi că ar fi gata să facă

unele concesii pentru a feri ţara de chinurile unui nou conflict. Când ambasadorul Statelor Unite, Patrick Hurley, i-a propus lui Mao să vină la generalisim în capitala-i provizorie, Chongqing, spre a discuta cu el despre un acord, conducătorul comunist i-a răspuns pozitiv şi a luat avionul pentru prima oară în viaţa lui.

Întâlnirea dintre cei doi conducători promitea să fie glacială. Se cunoscuseră puţin cu douăzeci de ani în urmă şi nu se apreciau foarte mult. În fapt, prima lor strângere de mână, sub privirile ambasadorului, a fost politicoasă şi-atât. Dar atunci când generalisimul a dat o recepţie în onoarea delegaţilor, Mao, pe care toţi se aşteptau să-l vadă taciturn şi morocănos, s-a vădit a fi, dimpotrivă, fermecător şi expansiv. Fu văzut chiar ridicând paharul în sănătatea amfitrionului său şi rostind formula cu care erau salutaţi odinioară împăraţii Chinei: „Preşedintelui Cian kai-şi, zece mii de ani!” Două săptămâni mai târziu, a mers şi mai departe, declarând cu prilejul unei alocuţiuni publice: „Ar trebui să punem capăt conflictelor noastre şi să ne adunăm sub autoritatea preşedintelui Cian, pentru a construi China modernă.”

Hotărât lucru, relaţiile lor dădeau semne de încălzire. Conducătorul comunist părea hotărât să lanseze o ofensivă de şarm. Într-adevăr, după o lună şi jumătate de negocieri, s-a semnat un acord, spre marea satisfacţie a ambasadorului. El stipula că partidul comunist şi Kuomintangul vor forma împreună un guvern de uniune naţională, China va deveni o democraţie pluralistă, iar forţele armate vor fi puse sub autoritatea generalisimului, cu excepţia câtorva unităţi ce vor avea, pentru o perioadă tranzitorie, un statut aparte.

Dacă cei doi adversari acceptaseră să semneze documentul este fiindcă ştiau şi unul, şi celălalt că va rămâne literă moartă. Mao n-avea defel intenţia de a-şi pune Armata Populară sub comanda lui Cian, iar acesta n-avea deloc intenţia de a împărţi puterea cu comuniştii. Fiecare dintre ei voia să arate lumii, şi întâi de toate mediatorilor americani, că era în favoarea păcii şi că va

consimţi să facă diverse concesii ca s-o instaureze. Evident, era o păcăleală. Şi încă o dată, unul dintre cei doi, mereu acelaşi, s-a vădit a fi mai abil decât celălalt.

Negocierile de la Chongqing începuseră în septembrie 1945, în momentul precis în care trupele japoneze capitulau şi începeau să fie evacuate. Cian kai-şi a decis să umple imediat acest gol. A trimis trupe pentru a lua în posesie, în numele său, principalele oraşe eliberate, între care Pekin, Nankin şi Shanghai. Mediatorii se temeau de reacţia lui Mao, dar acesta i-a liniştit – nu vedea niciun inconvenient, le-a spus el, în iniţiativa luată de rivalul său. Le-a dat directive partizanilor săi cerându-le să nu se interpună şi să se replieze neîntârziat la ţară, prin satele din împrejurimi.

La prima vedere, pentru conducătorul comunist era un pas înapoi şi chiar o înfrângere, dar nu peste mult timp avea să se dovedească o lovitură de geniu. „Zonele rurale încercuiesc oraşele”, avea el obiceiul să spună – un precept pe care-l va erija într-o zi în strategie planetară. În braţul de fier militar ce avea loc în China pe atunci, asta însemna înainte de toate că cine deţine zonele rurale din împrejurimi controlează aprovizionarea populaţiilor urbane şi de asemenea comunicaţiile dintre oraşe prin drumuri şi pe căile ferate.

Dar principalul avantaj al acestei strategii n-a fost prevăzut de nimeni. Numai Mao, cu flerul său politic excepţional, l-a presimţit: faptul că deţinea marile metropole, pe care generalisimul îl credea un atu major, avea să se releve dezastruos pentru el şi chiar fatal.

Plecarea precipitată a japonezilor, după ani de ocupaţie, lăsa în urmă un haos de nedescris. De exemplu, ocupanţii instituiseră o monedă specială ce avea curs în zona lor; numită în mod obişnuit „yenul militar”, ea nu era convertibilă în yeni veritabili. Odată plecaţi japonezii, această monedă şi-a pierdut orice valoare, iar oamenii care erau constrânşi s-o folosească de opt ani de zile s-au pomenit în posesia unor dreptunghiuri de hârtie fără valoare. S-ar fi putut imagina soluţii, de pildă un schimb cu

moneda chineză la o rată hotărâtă de autorităţi, dar asta ar fi necesitat pregătiri minuţioase, un mecanism de pus în funcţiune, ceea ce Cian, grăbit să-şi avanseze pionii, nu avusese în vedere.

Alt exemplu: japonezii ocupau mii de clădiri ca locuinţe şi sedii pentru serviciile administrative, care s-au pomenit de la o zi la alta abandonate. Cum să gestionezi un asemenea parc imobiliar? Funcţionarii militari şi civili trimişi de generalisim n-aveau nici cea mai mică idee de ceea ce trebuia făcut. Pe deasupra, multe din aceste personaje n-aveau altă ambiţie decât să se îmbogăţească rapid.

Ţara vuia de o mulţime de zvonuri despre isprăvile, reale sau imaginare, ale acestor prădători. Cutare general îşi însuşise, se spunea, opt sute de case; cutare altul, treizeci de uzine dezafectate; încă unul sosise cu un avion plin de bancnote, ca să cumpere la un preţ de nimic tot ce-i cădea la mână. Când proprietarii erau chinezi, mijlocul cel mai eficace de a-i convinge să vândă era să-i acuzi că au colaborat cu ocupantul. În opt ani de zile, orice persoană având o activitate economică, într-un fel sau altul avusese neapărat de-a face cu japonezii şi putea fi bănuită de colaborare.

Locuitorii metropolelor de pe coastă, care aşteptaseră până atunci cu nerăbdare plecarea ocupanţilor, erau consternaţi. În jurul lor nu mai vedeau decât haos, spolieri şi jafuri, iar curând veni o inflaţie galopantă, care a făcut moneda naţională chineză la fel de derizorie ca yenul militar. Spre sfârşitul anului 1941, un dolar valora 19 yuani; spre sfârşitul anului 1945, valora 1 220, iar în mai 1949 peste 23 de milioane de yuani! încă se mai povesteşte la Shanghai despre un industriaş care, de ciudă, transformase o grămadă de bancnote în hârtie albă; cel puţin se va putea scrie pe ea, ar fi spus el.

Acestei bancrute i se adăuga teama de penurii, poate chiar de foamete, căci unele alimente esenţiale dispăreau de pe pieţele urbane din cauza speculei, a nesiguranţei drumurilor şi a dezorganizării circuitelor comerciale.

După câteva luni, devenise evident că Mao dăduse dovadă de înţelepciune evitând să-şi asume responsabilitatea unui astfel de dosar. Tovarăşii săi şi cu el n-ar fi ştiut să-l gestioneze, cel mult ar fi putut să controleze mai strict poftele prădătorilor. Dar problemele nu s-ar fi rezolvat prin asta, iar comuniştii ar fi fost ţinta tuturor incriminărilor. În situaţia de faţă, generalisimul a fost cel blamat, încât şi-a pierdut tot creditul pe care i l-ar fi putut aduce participarea chineză la victoria aliaţilor.

Drept urmare, atunci când războiul civil a fost reluat, la câteva luni după acordul idilic de la Chongqing, comuniştii se aflau într-o poziţie mult mai bună ca înainte. Chiar dacă trupele lor rămăseseră în inferioritate numerică, determinarea lor era mai puternică, populaţia rurală le era favorabilă, iar populaţia urbană îi detesta pe adversarii lor.

Cotitura emblematică a fost, paradoxal, căderea „capitalei" lor provizorii, Ya'an. Cian nu se consolase niciodată că n-o cucerise în decembrie 1936, când „micul mareşal" s-a interpus, stricându-i jocul. În martie 1947, condiţiile păreau îndeplinite în vederea unei revanşe. Naţionaliştii au invadat oraşul, iar generalisimul a putut în fine anunţa cu solemnitate că oamenii săi puseseră mâna pe capitala comuniştilor şi că victoria lor va marca pentru cei din urmă începutul sfârşitului.

Dar în realitate se alese doar cu o cochilie vidă – comuniştii o evacuaseră deja. Tovarăşilor săi care se plângeau că trebuia să-şi abandoneze cartierul general, Mao le-a spus: „O să-i dăm Ya'anul lui Cian, iar el o să ne dea China." într-adevăr, perioada următoare a fost pentru Armata Populară un lung marş triumfal, în care oraşele cădeau unul după altul, ca fructele coapte, deseori fără luptă. Pentru adversarul lor a fost invers – o scoborâre în infern: nici o singură victorie, nimic decât retrageri, dezastre, fugi şi din ce în ce mai puţine bătălii adevărate. Când existau înfruntări, regimente întregi îşi schimbau tabăra, cu soldaţii, ofiţerii şi armele lor.

Aşa s-a întâmplat mai ales la 31 ianuarie 1949, când garnizoana naţionalistă din Pekin, care număra 250 000 de

oameni, a hotărât în unanimitate, în frunte cu comandantul ei, să se ralieze comuniştilor. Oraşul a căzut fără nici urmă de luptă. La intrarea în Oraşul Interzis a fost agăţat un portret mare al lui Mao Zedong în locul celui al lui Cian kai-şi, ce demisionase cu câteva zile mai înainte în favoarea vicepreşedintelui său, Li Zongren care, neapreciind deloc acest cadou otrăvit, l-a somat să restituie înainte de a pleca aurul din Trezoreria publică pe care şi-l apropriase în mod necuvenit.

De-acum încolo, rezultatul bătăliei nu mai lăsa loc de nicio îndoială, însă mulţi se întrebau dacă armata Kuomintangului, ce rămânea cea mai numeroasă, nu-şi va oferi o ultimă mare luptă, de dragul gloriei.

Aşa a mers vorba când trupele comuniste au traversat fluviul Yangtze înspre malul lui meridional, în vecinătatea Nankinului. Cinci sute de mii de soldaţi naţionalişti fuseseră mobilizaţi ca să apere oraşul, dar multe unităţi au dezertat, încât oraşul a căzut la 23 aprilie fără o adevărată luptă. Unii au prezis atunci că ultima luptă va avea loc la Shanghai; un diplomat american a redactat chiar o notă prevăzând că străzile portului aveau să fie înecate în sânge.

Tot ce s-a întâmplat însă a fost o uriaşă îngrămădeală, cu zeci de mii de persoane care se îmbulzeau pe cheiuri cu tot cu bagaje, pentru a se urca la bordul vreunei ambarcaţiuni ce se îndrepta spre Taiwan.

Generalisimul a apucat-o şi el către insulă, fără să se grăbească. S-a oprit câteva săptămâni în satul său natal, apoi a vizitat diverse locuri şi a asistat chiar la nişte spectacole. Cei care l-au zărit în epocă spun că era destins, surâzător, senin, ca şi când ar fi fost convins că totul se va sfârşi cu bine.

N-a fost cazul, fireşte, dar între marii perdanţi ai Istoriei recente, el face parte dintre cei care au scăpat până la urmă cel mai puţin rău. În fortăreaţa sa taiwaneză, avea să se menţină până la moarte, la 87 de ani, tot „generalisim”, tot „preşedinte al Republicii”, cu sprijinul Statelor Unite, care vor reuşi vreme de aproape un sfert de secol să-i

păstreze locul permanent al Chinei în Consiliul de Securitate.

În refugiul său, şi-a luat cu sine familia, colaboratorii cei mai fideli, o impozantă pradă de război şi de asemenea un trofeu straniu: pe Zhang Xueliang. „Micul mareşal” care-l răpise în 1936 şi-l forţase să pactizeze cu comuniştii nu fusese niciodată iertat de generalisim. Pusese să fie arestat cu prima ocazie şi nu-i mai dăduse drumul, iar când se hotărâse să se ducă în Taiwan, îl trimisese acolo înainte, închizându-l sub pază strictă alături de concubina lui. Convins că incidentul de la Xi’an făcuse soarta Chinei şi pe a lui s-o ia razna, îşi jurase să nu-l elibereze niciodată.

În fapt, Zhang Xueliang a rămas în detenţie cincizeci şi patru de ani. N-a fost eliberat decât mult după dispariţia vindicativului generalisim. A părăsit atunci Taiwanul, spre a-şi petrece ultimii ani în Hawaii, unde a murit de o pneumonie în octombrie 2001, la câteva luni după a o suta sa aniversare.

9

În picioare pe o estradă, în Piaţa Tiananmen, nu departe de propriul său portret, Mao Zedong a proclamat la 1 octombrie 1949 naşterea Republicii Populare Chineze, cu capitala la Pekin. Era sfârşitul unui lung secol de umilinţă naţională, dar nu era cu siguranţă sfârşitul tragediilor; unele vor fi pricinuite de adversarii ţării şi ai regimului ei, altele de excesele fondatorului însuşi.

Multă vreme se va continua să se dezbată bilanţul discordant lăsat de Mao compatrioţilor săi. A pus el capăt haosului ce domnea, sau a instaurat el însuşi haosul? Şi-a ridicat ţara la rangul deţinut de puterile majore, sau i-a întârziat mai degrabă ascensiunea? Nu e uşor de tranşat, iar evaluarea e şi mai complicată prin faptul că unele drame cunoscute de China în acei ani se situau într-un context planetar pe care ea nu-l putea stăpâni, cel al înfruntării generalizate – politică, ideologică, economică şi militară – dintre comunism şi capitalism.

Într-un sens, războiul civil care tocmai se încheiase cu victoria Armatei populare fusese pe de-a-ntregul un episod precoce al războiului rece şi la fel a fost cazul războiului extern cel mai sângeros şi mai periculos la care regimul va fi luat parte în decursul existenţei sale, respectiv conflictul desfăşurat în Coreea din 1950 în 1953.

„Ţara dimineţilor liniştite” se aflase multă vreme în centrul rivalităţilor dintre Japonia, China şi Rusia, apoi, mai târziu, şi Statele Unite. Ne puteam deci aştepta să fie antrenată, într-un fel sau altul, în conflictele care au urmat după cel de-al Doilea Război Mondial. Nu rămâne mai puţin ciudat că Stalin a aprobat ofensiva plănuită de Kim II Sung împotriva jumătăţii de sud a Peninsulei şi mai ales că Mao a acceptat să se asocieze la ea.

Era oare cu adevărat momentul să se lanseze într-o nouă aventură militară în timp ce propria-i ţară abia ieşise dintr-un război civil? La început, conducătorul chinez păruse ezitant. Dacă până la urmă şi-a dat acordul, în mai 1950, este fiindcă a considerat indispensabil să-şi consolideze

alianţa cu Moscova într-un moment când relaţiilor lui cu Washingtonul erau la nivelul cel mai de jos – un calcul de înţeles, dar care retrospectiv pare riscant.

Din punctul de vedere al lui Stalin, marele avantaj al războiului din Coreea era tocmai de a săpa o groapă greu de trecut între Statele Unite şi China, silind-o pe aceasta să agaţe de Uniunea Sovietică. Să fi fost oare deopotrivă şi interesul lui Mao? îi era cu neputinţă să restabilească relaţii normale cu Washingtonul după victoria asupra lui Cian kai-şi? Aparent, aşa a crezut în acel moment şi ar fi fastidios să ne întindem, după atâţia ani de la eveniment, asupra consecinţelor pe care le-ar fi avut o altă opţiune din partea sa. În schimb, ce e sigur este că războiul din Coreea a instalat între Statele Unite şi „China roşie" o neîncredere tenace, care uneori s-a atenuat de-a lungul anilor, dar n-a fost niciodată complet depăşită.

De altfel, în mai multe privinţe acest război a fost o acţiune costisitoare şi totodată superfluă, înainte de toate pentru coreeni, dar şi pentru vecinii lor chinezi, şi în mod aparte pentru noul regim, care tocmai începea să se instaleze. Dintre „voluntarii" pe care i-a trimis de cealaltă parte a graniţei au pierit sute de mii, iar costul economic a fost de asemenea împovărător, mai cu seamă pentru o ţară aflată în plină reconstrucţie, în plus, tensiunile cu Washingtonul au împiedicat o soluţionare rapidă a contenciosului privitor la Taiwan. Nu era oare prea scump de plătit pentru un conflict care, după trei ani de invazii şi contra-invazii, cu ameninţări de a se recurge la arma nucleară, s-a încheiat printr-o reîntoarcere la linia de demarcaţie iniţială, din jurul paralelei 38?

Orice război este absurd şi crud, dar unele sunt mai mult decât altele.

În acelaşi moment în care acest conflict se desfăşura la graniţele ei, China cunoştea pe frontul intern o luptă de cu totul alt gen, şi aici cu suferinţe, cruzime şi o doză de absurditate. Ea se înscria în cadrul eminamente marxist al luptei dintre clase, însă împingându-i logica până la extrem.

Ceea ce Mao şi tovarăşii săi intenţionau să înfăptuiască era o transformare profundă şi ireversibilă a societăţii chineze. Modul de operare a fost o reformă agrară vizând o repartizare mai echitabilă a pământurilor. Pentru a determina de la cine trebuiau luate şi cui date, s-a purces la o scrutare atentă a statutului locuitorilor, ideea directoare fiind că ţăranii săraci erau interesaţi de repartizare, deci de succesul reformei şi, pe cale de consecinţă, de cel al revoluţiei întreprinse de partidul comunist, în timp ce păturile sociale mai prospere erau împinse spre interese contrarii.

Metoda fusese deja experimentată la o scară mai mică în timpul războiului civil în teritoriile „eliberate” şi îşi demonstrase eficacitatea. Ţăranii clasaţi ca „săraci” sau „mijlocaşi” şi care reprezentau peste 80% din populaţie văzuseră situaţia economică şi statutul lor social considerabil crescute şi pentru nimic în lume n-ar fi voit să revină la situaţia dinainte. Invers, „bogătanii”, care erau percepuţi ca duşmanii naturali ai revoluţiei, fuseseră literalmente declasaţi.

După instaurarea Republicii Populare, s-au organizat adunări publice în cursul cărora actele de proprietate erau transferate de la bogaţi la săraci, iar cei avuţi erau luaţi la refec de ţăranii ce suferiseră multă vreme dominaţia lor sau pe aceea a familiilor lor. Milioane de asemenea „duşmani ai poporului” au fost înşfăcaţi, maltrataţi, huiduiţi şi zeci de mii ar fi fost ucişi, mulţi dintre ei fiind bătuţi până la moarte. Se estimează că în trei ani clasa proprietarilor de pământ a fost practic nimicită.

*

Modul brutal şi voluntarist pe care-l avea Mao de a „remodela” societatea chineză va fi „semnătura” sa de-a lungul întregii vieţi. Ea îi va asigura un loc aparte în Istorie şi va marca o ruptură făţişă cu trecutul, dar îi va supune compatrioţii unor încercări traumatizante pentru a căror depăşire vor trebui să treacă vreo câteva generaţii.

Printre numeroasele sale aberaţii, una dintre cele mai emblematice a fost „Marele Salt înainte”. Conceput, după

cum îi indică numele, pentru a face ţara să înainteze „dintr-un salt” mai degrabă decât cu paşi mici, el pornea de la ideea – foarte seducătoare, dar care avea să se dovedească înşelătoare – că ar fi de-ajuns să „facă totul dintr-odată” ca să înfăptuiască miracole. Marile ţări industrializate nu se lăudau că produc milioane de tone de oţel? Se puteau face şi în China! Dacă zeci de milioane de familii ar construi nişte furnale mici şi ar pune la un loc tot metalul pe care l-ar găsi… într-adevăr, s-au putut produce mari cantităţi de oţel, numai că era de calitate mediocră şi chiar de-a dreptul inutilizabil – multă trudă în zadar!

Au existat şi alte extravaganţe de acelaşi ordin. Una dintre campaniile desfăşurate în cursul „Marelui Salt” viza exterminarea celor „patru dăunători” care propagau bolile şi afectau producţia, şi anume şobolanii, muştele, ţânţarii şi vrăbiile. De ce vrăbiile? Fiindcă mâncau cantităţi mari de fructe şi de seminţe, micşorând astfel recolta. Principala „vinovată” era vrabia de câmpie, foarte mică, despre care se spunea că în fiecare an consuma patru kilograme de produse agricole.

Cum aceste zburătoare se numărau cu sutele de milioane, ele singure puteau devora o bună parte din recoltă. Unul din mijloacele cele mai originale şi mai eficace pentru a le combate era zgomotul. Ţăranii se postau în permanenţă pe câmpuri şi când vrăbiile încercau să se apropie, erau zburătăcite bătându-se în tobe, cratiţe sau pur şi simplu în nişte bucăţi de tablă, spre a le împiedica să se aşeze. Epuizate şi înfometate, cădeau la pământ în cele din urmă, murind pe loc. Procedeul era original, toată populaţia, inclusiv copiii, participa, uneori într-o atmosferă festivă, iar succesul a fost impresionant. Vrăbiile şi toate celelalte păsări erau pe cale de a fi eradicate.

Ce nu se prevăzuse era că zburătoarele „dăunătoare” nu mâncau numai seminţe şi fructe, ci şi insecte. Acestea au început să prolifereze odată cu dispariţia prădătorului lor şi să se hrănească lacom cu plante. Curând au fost văzuţi formându-se nori de greieri migratori care se năpusteau

asupra culturilor, devorând totul la trecerea lor; daunele provocate de ei erau atât de devastatoare, încât ţara a trecut între 1958 şi 1962 printr-una din marile perioade de foamete ale vremilor moderne, al cărei bilanţ s-ar situa, după unele estimări, la un total de aproximativ treizeci de milioane de morţi – un exemplu clasic a ceea ce se poate întâmpla când se perturbă echilibrele delicate ale naturii fără a se putea stăpâni consecinţele perturbării.

Uriaşa tragedie umană cauzată de diversele scrânteli voluntariste din timpul „Marelui Salt înainte" a stârnit în final o frondă în cadrul Partidului. Încă din 1959, au început să se ridice glasuri ca să ceară socoteală instanţelor conducătoare. Abil tactician, Mao a înţeles că i-ar fi de folos să se retragă. Nepăstrând pentru el însuşi decât preşedinţia Partidului, i-a lăsat preşedinţia Republicii unui apropiat al său, născut ca şi el în provincia Hunan: Liu Shaoqi.

În următorii trei ani, amploarea dezastrului a devenit şi mai evidentă. Numeroşi tovarăşi au descoperit cu prilejul deplasărilor în provinciile lor natale distrugerile pricinuite de Marele Salt şi au ascultat doleanţele propriilor lor familii. O soră, un prieten din copilărie sau vreo nepoată dragă putea să-i facă să afle despre suferinţele oamenilor obişnuiţi lucruri pe care, în sferele oculte ale puterii, nimeni nu îndrăznea să le evoce. Aşa i s-a întâmplat ministrului Apărării, mareşalul Peng Dehuai, unul din cei mai vechi tovarăşi ai lui Mao, un erou al Marşului cel Lung şi al rezistenţei contra japonezilor. Fusese profund zdruncinat de ceea ce văzuse în provincia-i natală şi-i scrisese Marelui Timonier o scrisoare sfâşietoare pentru a denunţa rătăcirile Partidului; acest valoros soldat era însă un prost tactician politic şi abilului intrigant care era Mao nu i-a fost deloc greu să dezamorseze bomba; acuzat de derivă de dreapta, Peng a fost demis din funcţie şi înlocuit la postul său de un alt mareşal, Lin Biao.

În primăvara anului 1961, i-a venit rândul preşedintelui Liu Shaoqi însuşi să facă, la o deplasare în propria sa regiune natală, aceeaşi „descoperire" privind suferinţele

bieţilor oameni, ceea ce l-a zdruncinat profund. Era prea prudent ca să facă un scandal, dar s-a apucat să spună, în unele adunări, că Marele Salt înainte, pe care-l susţinuse iniţial, a fost o eroare căreia trebuia să i se pună capăt.

Până atunci, Liu era considerat ca fiind moştenitorul prezumtiv al lui Mao. Cei doi bărbaţi păreau complementari: unul impetuos, cutezător, plin de farmec, celălalt calm, reflexiv, cu capul pe umeri şi reputat ca bun manager. Binomul celor doi preşedinţi, revoluţionarul şi administratorul, părea menit să se prelungească mulţi ani, dar criticile formulate de Liu contra Marelui Salt, chiar prudente şi nuanţate, chiar însoţite de elogii la adresa lui Mao, au fost percepute de cel din urmă drept atacuri insidioase, ceea ce a făcut să se nască o vrăjmăşie îndârjită între cei doi.

În acelaşi moment, în Uniunea Sovietică destalinizarea înfăptuită de Nikita Hruşciov atingea paroxismul; Stalingradul însuşi, oraşul eroic, a fost rebotezat Volgograd în noiembrie 1961, iar rămăşiţele pământeşti ale „părintelui popoarelor” au fost retrase din mausoleul lui Lenin din Piaţa Roşie. Aceste evoluţii erau urmărite îndeaproape în sânul Partidului Comunist Chinez, unde dezastrele cauzate de Marele Salt puseseră în lumină efectele nefaste ale versiunii locale a „cultului personalităţii”. Mao a fost silit să-şi mai abandoneze puţin din putere, în profitul unor tovarăşi nu atât de eminenţi ca el, dar mai pragmatici şi mai buni manageri.

El a părut chiar, în acea epocă, pe cale de a fi marginalizat în cadrul regimului pe care-l întemeiase. În orice caz, Partidul nu-l mai asculta orbeşte. Era în continuare omagiat, însă puterea reală nu mai era în mâinile lui. Unii tovarăşi ai săi credeau chiar că ar fi trebuit îndepărtat, numai că numele lui era în asemenea măsură asociat cu cel al regimului încât eliminarea sa ar fi pătat în mod cert imaginea ţării. Liu Shaoqi şi mâna sa dreaptă Deng Xiaoping au judecat că era mai înţelept să-l menţină „pe soclul său”, oarecum, ca figură emblematică, totodată „blocând” organele Partidului pentru a-i opri

excesele. Nu credeau că Mao ar fi putut el însuşi să repună în cauză acest aranjament; dacă ar încerca s-o facă, ar fi pus în minoritate şi ar putea pierde totul. De ce şi-ar lua el acest risc?

Adversarii Cârmaciului nu prevăzuseră însă că el era gata să rişte totul ca să-şi recupereze puterea, oricare ar fi fost consecinţele, iar dacă s-ar fi pomenit minoritar în sânul Partidului, s-ar lipsi de Partid. Mai mult: s-ar lupta *contra* Partidului.

Oricum, era hotărât să nu se dea bătut. Dar, ca pe timpul Marşului cel Lung, voia să aleagă el însuşi momentul propice pentru înfruntare şi terenul care-i convenea lui.

10

Împrejurarea aleasă de Mao ca să purceadă la recucerirea puterii a fost apariţia unei piese de teatru intitulate *Destituirea lui Hai Rui,* care punea în scenă necazurile unui personaj renumit în istoria Chinei. Înalt funcţionar sub dinastia Ming, Hai Rui avusese curajul să-i spună deschis împăratului că felul în care se comporta făcea rău ţării. Fusese demis din funcţie, întemniţat şi surghiunit. Numele său devenise sinonim cu integritatea morală şi curajul.

Soţia lui Mao, Jiang Qing, şi-a convins bărbatul că piesa pe care publicul o aplaudase mult era în realitate o alegorie îndreptată împotriva lui. Sub trăsăturile lui Hai Rui, sala îl vedea pe mareşalul Peng Dehuai, care îndrăznise să protesteze împotriva rătăcirilor Marelui Salt înainte, ceea ce-i pricinuise dizgraţia, iar sub trăsăturile suveranului capricios şi persecutor, însuşi Marele Cârmaci era portretizat.

Autorul, un istoric ce semna cu pseudonimul „Wu Han”, era un protejat al primarului capitalei, Peng Zhen, pilon al „clicii” lui Liu Shaoqi şi a lui Deng Xiaoping. Mao a priceput imediat avantajul pe care-l putea obţine din această situaţie. A părăsit Pekinul, controlat de adversarii săi, ducându-se să se instaleze într-o vilă pe care-o avea la Hangzhou, la vărsarea fluviului Yangtze, nu departe de Shanghai. Acolo a chemat în mare secret un grup foarte mic – şase persoane în total, între care şi soţia sa.

Cei doi soţi nu mai trăiau împreună de mult timp. Mao avea pornirea de a le face curte tuturor femeilor pe care le vedea, chiar atunci când erau foarte tinere, iar Jiang nu suporta ca asta să se petreacă sub acoperişul ei. Nu divorţaseră totuşi, dar fiecare îşi avea rezidenţa, anturajul şi ambiţiile proprii.

În tinereţe, Jiang Qing jucase la teatru rolul Norei din piesa lui Henrik Ibsen, O *casă de păpuşi.* Nora suferea fiindcă era tratată de soţul ei ca o păpuşă, drăguţă şi naivă; visa să fie alături de el o adevărată parteneră. Jiang

n-a ascuns niciodată că, din toate personajele pe care le întrupase în cursul carierei sale de actriţă, se identifica cel mai mult cu Nora. Visul ei era să joace un rol politic de prim plan, dar înaltele instanţe ale Partidului nici nu voiau să audă de aşa ceva. I se ceruse chiar soţului ei să-i domolească înflăcărarea, iar el se angajase s-o facă. Şi asta îi îndepărtase de asemenea pe cei doi soţi unul de altul.

În 1965, atitudinea lui Mao în privinţa acestei chestiuni se schimbase complet. Era hotărât să-şi regleze socotelile cu tovarăşii săi, iar ambiţiile soţiei îl puteau ajuta să-şi atingă obiectivul. A decis s-o asocieze direct planurilor sale, iar ea a fost încântată. Una din primele sarcini încredinţate ei a fost să pună să se scrie de către careva din anturajul ei un articol ce denunţa „viclenia" conţinută în *Destituirea lui Hai Rui.* Într-adevăr, Jiang a găsit printre prietenii ei un tânăr scriitor cu pana acerbă, care a pregătit un proiect de articol. Ea i l-a supus lui Mao care, nevoind să lase nimic la voia întâmplării, i-a adus diverse modificări, până într-acolo încât i-a devenit aproape coautor. Articolul a fost publicat la 10 noiembrie 1965 într-un ziar din Shanghai.

Tactica politică adoptată de Mao în această bătălie a fost la fel de simplă pe cât era de redutabilă. O folosise nu o dată în cariera sa şi-i putuse verifica eficienţa, începea prin a-şi îndrepta atacurile cu ferocitate împotriva unuia dintre protejaţii celui pe care voia să-l doboare. Dacă protectorul lua poziţie în favoarea persoanei atacate, devenea el însuşi o ţintă; dacă îşi abandona protejatul, îşi pierdea orice credibilitate şi aliaţii săi se îndepărtau de el.

În acest caz precis, procedeul ar fi avut oarecum o dublă bătaie. Vizându-l pe autorul piesei, acuzat de „lezmaiestate", îl atingea de fapt pe protectorul său, Peng Zhen, iar atacându-l pe acesta, era atins propriul lui mentor, Liu Shaoqi.

„Crima" comisă de Wu Han, cea de a-l fi insultat şi ridiculizat pe preşedintele Mao, nu era dintre cele ce puteau fi ignorate, nici iertate. După ce a tergiversat şi a căutat să câştige timp, primarul Pekinului a preferat să se

desolidarizeze de protejatul său. L-a sfătuit să-şi facă autocritica, judecată însă ca fiind insuficientă. Capetele au început să cadă. Wu Han a fost aruncat în închisoare şi torturat. Prietenii săi politici, numeroşi printre scriitori şi ziarişti, au fost hăituiţi.

Bineînţeles, primarul nu şi-a salvat totuşi capul. Fiindcă-şi demonstrase incapacitatea de a-i apăra pe ai săi, s-a pomenit total izolat, iar atunci când a fost la rându-i atacat, nimeni n-a îndrăznit să-l apere. Chiar propriii săi prieteni l-au învinovăţit cel mai tare, sperând ca ei să fie cruţaţi. Liu Shaoqi a fost împovărat cu sarcina umilitoare de a citi el însuşi rechizitoriul împotriva prietenului său Peng Zhen şi de a-i anunţa căderea în dizgraţie.

În cursul aceleiaşi adunări ţinute în capitală în absenţa lui Mao, un text redactat de mâna acestuia le-a fost comunicat participanţilor. El spunea: „Aceşti reprezentanţi ai burgheziei care s-au strecurat în Partid, în guvern, în armată şi în diverse sfere ale culturii sunt o tagmă de revizionişti contrarevoluţionari. Odată condiţiile reunite, ei vor pune mâna pe puterea politică şi vor transforma dictatura proletariatului într-o dictatură a burgheziei. Pe unii îi ştim deja; alţii încă se ascund. Unii au obţinut încrederea noastră şi se pregătesc să ne devină succesori; întocmai ca Hruşciov, s-au cuibărit foarte aproape de noi.”

În curând, lumea întreagă avea să afle identitatea acelui „reprezentant al burgheziei” care se pregătea să-i ia locul lui Mao şi care era „cuibărit foarte aproape” de el, aşa cum fusese Hruşciov în anturajul Lui Stalin. Porecla de „Hruşciov chinez” avea să fie lipită multă vreme de numele preşedintelui Republicii Populare, Liu Shaoqi. Totuşi, participanţii la acea adunare ce se ţinuse în mai 1966 au afirmat în mărturiile lor ulterioare că nimeni, nici măcar Liu, nu înţelesese pe moment că „notificarea” care li se adresase viza o anumită persoană în particular.

Din vila sa îndepărtată, „păpuşarul” observa acest mic joc cu delectare. Bătălia pe care o iniţiase împotriva celor ce visau să-i ia locul fusese lesne câştigată. Hotărât lucru, adversarii nu erau de talia lui! Ei credeau că puteau să-i

taie aripile şi să-l limiteze la rolul de „străMoş fondator”, preschimbat de viu într-o statuie pusă pe un soclu, dar el va fi cel care-i va înmormânta!

Pentru a învedera că încă nu era un cadavru, nici doar o statuie, Mao se hotărî să dea o mare lovitură. El care era de o lună retras în vila sa, departe de toate privirile, se duse în oraşul Wuhan, unde în fiecare an se desfăşura o competiţie în cursul căreia mii de înotători, veniţi din diverse provincii chineze şi din străinătate, se aruncau în apă ca să traverseze fluviul Yangtze.

Spre surpriza generală, Mao s-a alăturat celor cinci mii de participanţi şi s-a aruncat împreună cu ei în marele fluviu înspumat; şapte din însoţitorii lui au plonjat în urma lui, ca să-i asigure securitatea. A doua zi, toate ziarele anunţau, dovedind cu fotografii, că Marele Cârmaci înotase o oră şi cinci minute, traversând peste cincisprezece kilometri.

Mulţi observatori au ironizat, pe bună dreptate, credulitatea celor care se lăsaseră convinşi că un om de şaptezeci şi doi de ani putea să înoate de trei ori mai repede decât campionul mondial al disciplinei, australianul Bob Windle, dar performanţa lui Mao se situa în domeniul comunicării politice, nu în cel al sportului. Mesajul pe care voia să-l transmită admiratorilor, ca şi adversarilor lui, le dădea de înţeles că era viguros, nu se dădea înapoi de la nimic şi revenea în forţă.

Într-adevăr, se întoarse de îndată în capitală, după opt luni de absenţă. Oraşul spumega precum fluviul Yangtze, iar el avea să se arunce iarăşi în apă.

*

În zilele următoare destituirii primarului, Universitatea din Pekin trecuse printr-o agitaţie care era menită să ia amploare şi chiar să se propage prin toată ţara.

De schimbările de la vârf nu se auzise încă. Partidul Comunist obişnuia să-şi anunţe deciziile în presă după câteva săptămâni şi chiar luni. Aşa se face că ordinea domnea încă la Universitate, unde autorităţile, care depindeau de primar, încă nu ştiau că el era căzut în

dizgraţie, iar studenţii şi profesorii aparţinând aripii „radicale” şovăiau să se pună în mişcare.

Spre a-i încuraja, o „mesageră” a fost trimisă printre ei ca să le spună, în substanţă: „Nu vă fie teamă de Peng Zhen, e terminat! Nu vorbiţi despre asta, dar acţionaţi în consecinţă. Partizanii săi, începând cu preşedintele Universităţii, vor cădea în curând odată cu el. E rândul vostru să vă puneţi în mişcare! Dacă vă vor ataca revizionişti, noi vă vom apăra.”

În fapt, o primă acţiune a fost întreprinsă de responsabilul Partidului din Departamentul de filosofie, o tânără profesoară pe nume Nie Yuanzi. Încurajată de ceea ce tocmai aflase, ea a adunat un mic număr de tineri cu aceleaşi opinii şi a redactat împreună cu ei un articol cu litere mari de gazetă de perete, care a fost afişat la 25 mai pe zidul cantinei. Criticându-i pe preşedintele Universităţii şi pe colaboratorii săi, acuzaţi de a împiedica lupta contra tendinţelor de dreapta, acest „dazibao” cerea ca studenţii să fie autorizaţi să ţină adunări publice şi să se exprime exact prin astfel de articole-afiş.

În orele şi zilele care au urmat, sute de ziare murale au apărut, într-o mare efervescenţă, şi în timp ce conducătorii ţării, îndeosebi Prim-ministrul Ciu Enlai, încercau încă să stingă incendiul, Mao a cerut ca textul incriminat să fie publicat *în extenso* de agenţia de presă oficială, Xinhua, şi de asemenea de *Cotidianul poporului,* ce-l însoţea de un articol acuzându-i şi el pe preşedintele Universităţii şi pe colaboratorii săi că sunt revizionişti şi „comunişti prefăcuţi”. Curând s-a putut citi în presă un articol al lui Mao însuşi, intitulat „Primul meu dazibao”, în care el chema la „a se deschide focul asupra cartierului general”, nici mai mult, nici mai puţin.

Pentru a frapa şi mai puternic minţile, Marele Cârmaci le-a scris direct unor studenţi care găsiseră cu cale să-şi dea numele de „Gărzi Roşii”. „Aveţi dreptate să vă revoltaţi”, le-a spus el, ceea ce a devenit strigătul lor de raliere. Apoi, într-o zi a venit să li se alăture în Piaţa Tiananmen. O tânără femeie şi-a scos brasarda şi i-a pus-o

pe braţ marelui om, care a devenit astfel el însuşi, onorific, şeful suprem al Gărzilor Roşii.

În acest stadiu, autorităţile erau cu totul copleşite, atât cele de la Universitate, cât şi cele ale Partidului. Ele ar fi putut să facă faţă unei mişcări de protest din partea studenţilor, să cadă la pace cu ei sau să le aresteze conducătorii, dar nu când şeful istoric al Revoluţiei îmbrăţişa cauza protestatarilor şi-i îndemna să-i dea înainte.

Atunci când studenţii, încurajaţi, au luat hotărât sub control Universitatea din Pekin, Mao i-a înştiinţat că nu trebuiau să se cantoneze în capitală, ci să se răspândească în toată ţara, cu obiectivul de a lupta împotriva „celor patru vechituri care otrăvesc minţile de milenii”. Cifra patru este adesea folosită în China în campaniile de denigrare, fiindcă se pronunţă aproximativ precum cuvântul „moarte” şi e deci percepută ca fiind funestă. Noua campanie viza vechile idei, vechea cultură, vechile tradiţii şi vechile obiceiuri. Una din ţintele favorite ale lui Mao şi ale Gărzilor Roşii era Confucius, simbol milenar al civilizaţiei chineze. Cimitirul în care era înmormântat a fost profanat, iar corpul unui descendent al său a fost dezgropat şi spânzurat de studenţii veniţi din capitală. O statuie a împăratului Yongle, protectorul amiralului Zheng He, a fost şi ea dărâmată. Multe manuscrise vechi au fost arse.

Nu exista vreo linie directoare pentru aceste vandalizări, în afara unei uri generale faţă de tot ce era vechi şi deci perceput ca obstacol în calea emergenţei unei lumi noi.

O altă ură tipică însufleţea Gărzile Roşii: faţă de profesori. Cum se întâmplă pretutindeni, unii studenţi îi antipatizau pe magiştrii lor. În China însă, în timpul Revoluţiei Culturale, tinerii nu mai erau defel inhibaţi. Au început prin a-i huidui pe profesorii reputaţi a fi apropiaţi de linia „revizionistă” a lui Liu Shaoqi, care au fost apoi legaţi, exhibaţi public, umiliţi, bătuţi.

Această răscoală împotriva „mandarinilor” avea să facă emuli în alte regiuni ale lumii şi să stârnească, în cursul

anilor următori, „revolte studenţeşti” în numeroase ţări, în special în Franţa, în Mexic şi în Statele Unite.

Nicăieri însă evenimentele n-au atins nivelul de violenţă cunoscut în China sub Revoluţia Culturală, începută în universităţile capitalei, mişcarea se va întinde în toate provinciile, în toate domeniile, şi va lua diverse forme, unele extrem de violente şi distructive, altele pur şi simplu absurde sau chiar rizibile, ca atunci când Gărzile Roşii au decretat că semafoarele puse pe roşu la intersecţii nu puteau continua să marcheze obligaţia opririi, de vreme ce era vorba de culoarea revoluţiei. De-acum oprirea se va face la culoarea verde şi se va redemara la cea roşie! A fost şi aici un haos de nedescris, din fericire atenuat de faptul că automobilele erau încă prea puţin numeroase în oraşele chineze…

Dar nu toate exagerările aveau un efect comic. Într-o zi din aprilie 1967, soţia lui Liu Shaoqi, Wang Guangmei, a primit un telefon îngrijorător: fiica ei, studentă la Universitate, fusese bătută crunt şi se afla la spital într-o stare critică. Cei doi soţi nu mai ieşeau din casă, însă mama nu s-a putut împiedica să se ducă să-şi vadă fiica. Nu bănuia că era o capcană care s-o atragă afară din casă.

Sosită la spital, a fost prinsă de o bandă a Gărzilor Roşii, care au început s-o huiduie, s-o insulte, apoi au târât-o pe străzi după ce o îmbrăcaseră grotesc. O fotografie a ei fusese publicată în presă cu ceva timp mai înainte, înfăţişând-o în ţinută de gală la o vizită oficială efectuată de cuplul prezidenţial în Indonezia. Fu silită să poarte o rochie similară, pălărie, ciorapi de mătase şi tocuri cui, plus un enorm „colier de perle” înfăşurat în jurul gâtului, în realitate nişte mingi de ping-pong înşirate pe o aţă… în această ţinută, a fost plimbată pe străzi şi zeflemisită.

În teorie, Wang era încă soţia şefului de Stat, ceea ce n-a împiedicat-o să fie aruncată în închisoare, unde avea să putrezească doisprezece ani. Soţul ei, care a suferit aceeaşi soartă, n-a supravieţuit chinurilor; diabetic, prost îngrijit, a murit după doi ani şi jumătate.

Mareşalul Peng Dehuai, care devenise simbolul

rezistenţei faţă de rătăcirile Cârmaciului, a fost supus unei persecuţii şi mai groaznice. Întemniţat în ultimii opt ani ai vieţii, a fost tot timpul torturat, umilit, bătut. Torţionarii săi voiau să-l facă să-şi „mărturisească greşelile”, dar el a refuzat până la capăt, cu demnitatea unui adevărat erou.

Dacă intenţia lui Mao era să-i pedepsească pe cei ce îndrăzniseră să-i ţină piept şi să nimicească instituţiile pe care nu le mai controla, el a izbutit în chip strălucit.

Dar cu ce preţ! Ţara era trecută prin foc şi sabie. Bande rivale de Gărzi Roşii se băteau pentru controlul unui oraş, al unui cartier, al unei gări sau al unui aerodrom. „Bande” nu e de altfel termenul potrivit – uneori era vorba de adevărate armate, grupând zeci de mii de oameni. Relatările din acea epocă dementială vorbesc de bătălii în toată regula şi de execuţii sumare. Autorităţile locale de Stat ca şi de Partid încetaseră să funcţioneze. La fel se întâmpla cu uzinele şi cu transporturile publice, fără a mai vorbi de şcoli, dintre care unele vor rămâne închise vreme de peste doi ani.

Rar se văzuse în Istorie o asemenea instrumentalizare a dezordinii! Abilă, deliberată, cinică.

11

Mao îi scrisese soţiei sale, cu puţin înainte de începutul Revoluţiei Culturale: „Va fi o mare harababură pe pământ, după care lucrurile vor reintra în ordine.” în cursul verii anului 1968 i s-a vădit necesar să înceapă calmarea jocului. Voind să „sece”, oarecum, rezervorul uman al Gărzilor Roşii, a trimis milioane de tineri citadini la ţară. În aparenţă, erau însărcinaţi cu o misiune, aceea de a propaga ideile revoluţionare în China profundă; în realitate, erau îndepărtaţi, pentru a fi se reduce nocivitatea. Mulţi n-aveau să se mai întoarcă la oraş, nici să-şi mai continue studiile. Li se va spune „generaţia pierdută”.

Spre a duce la bun sfârşit reluarea controlului, Marele Cârmaci nu se putea sprijini decât pe Armata Populară de Eliberare, care jucase de curând un rol hotărâtor în Revoluţia Culturală. Ea asigurase publicarea şi difuzarea *Cărticelei roşii,* o culegere de citate ale preşedintelui Mao care a slujit de breviar şi de emblemă Gărzilor Roşii; ea le-a permis celor din urmă să se înarmeze şi să se răspândească în provincii. La început, avea de altfel ordinul formal de a nu li se opune niciodată, orice ar fi făcut ele.

Artizanul acestei poziţionări ideologice şi politice a instituţiei militare era ministrul Apărării, Lin Biao. El făcea parte din cercul foarte restrâns al celor care lansaseră şi „pilotaseră” agitaţia revoluţionară. Nimeni nu s-a mirat deci să-l vadă desemnat foarte oficial, în 1969, drept succesorul lui Mao. În fotografiile şi în picturile realiste din epocă, fondatorul Republicii Populare şi „cel mai fidel tovarăş de arme al său” erau mereu înfăţişaţi împreună. În China ca şi în restul lumii, toată lumea era convinsă că venirea lui Lin Biao la putere era inevitabilă şi iminentă.

Numai că Mao era încă bine-mersi în viaţă şi deloc grăbit să-şi cedeze locul vreunui succesor. Îl cuprindea chiar o ură spontană faţă de oricine apărea, într-un moment sau altul, drept moştenitor al său.

În jurul „tovarăşului de arme”, o întreagă clică începea să-şi piardă răbdarea, în special soţia şi fiul lui, care-l băteau la cap neîncetat că era momentul propice să acţioneze, căci dacă aştepta prea mult, Marele Cârmaci va găsi cu siguranţă un pretext ca să-l îndepărteze.

În septembrie 1971, întreaga lume a fost uluită să afle una după alta că Lin Biao murise împreună cu familia sa într-un accident de avion, că în prealabil încercase să-l asasineze pe Mao şi că încerca să fugă în direcţia Uniunii Sovietice când aparatul său s-a prăbuşit.

Poate cu excepţia unei mâini de iniţiaţi, nimeni n-ar fi putut să prevadă aceste stranii peripeţii. După dramă, au fost avansate diverse explicaţii. Potrivit uneia dintre ele, mareşalului nu i-ar fi convenit apropierea de Washington iniţiată de vizita secretă efectuată de Henry Kissinger la Pekin, cu câteva săptămâni mai devreme.

Dispariţia „delfinului” a fost însoţită de o reechilibrare a puterii. Pentru a linişti aripa stângă a regimului, Mao l-a împins la înaintare pe un tânăr protejat al soţiei sale, Wang Hongwen, conducător al Gărzilor Roşii din Shanghai, care s-a pomenit la treizeci şi şapte de ani în vârful ierarhiei, înconjurat de nişte venerabili decani care aveau vârsta părinţilor sau chiar pe a bunicilor săi.

Presa mondială era deja uimită de soarta tânărului-minune, născut după Marşul cel Lung, care cunoscuse o ascensiune „meteorică” şi care promitea să devină noul chip al Chinei. Se acorda mai puţină atenţie faptului că, în acelaşi timp, Mao rechemase la treabă câţiva veterani cunoscuţi ca fiind buni administratori şi care fuseseră acuzaţi, într-un trecut nu foarte îndepărtat, de „deviaţie de dreapta”. Cel mai eminent dintre „reveniţi” era indiscutabil Deng Xiaoping.

În cele mai groaznice momente ale Revoluţiei Culturale, în timp ce Liu Shaoqi era atât de crud brutalizat, mâna sa dreaptă s-a putut pune la adăpost, discret, într-o comunitate rurală, unde a lucrat ca simplu muncitor într-o uzină de tractoare. Şi-a avut totuşi partea sa de necazuri, căci fiul lui a rămas paralizat pe viaţă după ce a sărit pe

fereastra unei clădiri universitare ca să scape de o hoardă de Gărzi Roşii ce-l urmăreau, însă el însuşi va trece îndemn prin această fază sumbră a istoriei ţării sale.

I se atribuie lui Lao Tzu acest sfat foarte judicios: „Nu încerca să te răzbuni! Aşează-te pe malul râului şi curând vei vedea cadavrul celui care ţi-a făcut rău plutind pe lângă tine!” Deng Xiaoping a avut efectiv şansa de a supravieţui şi de a-i vedea dispărând pe cei care-i făcuseră rău.

Adevărul este că „şansa” lui a fost mai ales aceea de a fi avut tot timpul un protector binevoitor şi atent în persoana lui Ciu Enlai, ce a reuşit să-l scape de abuzurile pe care adversarii săi voiau să-l facă să le îndure.

Cei doi bărbaţi se cunoscuseră în Franţa, în anii 1920. Deng se dusese acolo la vârsta de şaisprezece ani, în cadrul unui program conceput în timpul Primului Război Mondial. Ideea era de a aduce muncitori chinezi pentru a-i înlocui pe lucrătorii francezi aflaţi în armată; în schimb, tinerii imigraţi puteau învăţa în şcolile franceze gratuit. Propunerea era ispititoare, dar atunci când Deng a debarcat în Hexagon, în octombrie 1920, mulţi soldaţi fuseseră demobilizaţi, iar nevoile industriei locale de mână de lucru străină deveniseră mai puţin presante. Curând, programul şi-a încetat funcţionarea şi tânărul a trebuit să-şi plătească el însuşi şcolarizarea, cu salariul lui modest de muncitor. A renunţat destul de repede la studii, pentru a se consacra acţiunii militante, sub egida unui compatriot mai în vârstă şi mai politizat: mai exact, a lui Ciu Enlai.

Viitorul Prim-ministru sosise în Franţa în aceeaşi epocă, dar în cu totul alte condiţii. Avea şase ani în plus faţă de Deng, studiile-i erau finanţate de un prieten bogat, iar el îşi completa veniturile scriind articole pentru un cotidian din Tianjin. Îşi dedica cea mai mare parte a timpului activităţii militante, iar pentru informarea compatrioţilor săi din exil cu privire la ceea ce se petrecea în China, publica un buletin intitulat *Lumina roşie,* imprimat prin „mimeografie”, un procedeu numit uneori „duplicare prin şabloane”, care era utilizat în epocă pentru pliante. Deng

se ocupa de aspectul tehnic cu multă pricepere, trebuie să credem, deoarece tovarăşii săi îl declaraseră „Doctor Mimeograf”.

Faţă de acel foarte tânăr băiat mărunt, sărac, isteţ, devotat şi care nu călătorise până atunci dincolo de Sichuanul său natal, Ciu se comporta ca un frate mai mare – o atitudine ce s-a perpetuat de-a lungul întregii lor vieţi. Carierele lor îi vor despărţi câteodată, dar niciodată nu se vor pierde din vedere şi niciodată cel mai mare nu se va dezinteresa de soarta celui mai mic.

Deng Xiaoping a rămas în Franţa peste cinci ani, ca elev la o şcoală din Bayeux, în Normandia, apoi la Châtillon-sur-Seine, ca muncitor la uzinele Schneider din Creusot, la Hutchinson din Châlette, în apropiere de Montargis, apoi la Renault din Billancourt, dar mai ales ca militant şi conducător în devenire. Prima sa responsabilitate în cadrul Partidului Comunist Chinez a fost de a-i organiza biroul de informaţii din Lyon…

Va păstra toată viaţa amintiri duioase de la această şedere. Cunoaşterea limbii franceze îi va rămâne aproximativă, mai cu seamă că şi-a frecventat de predilecţie compatrioţii emigraţi; trebuie spus de asemenea că era prea puţin dotat pentru limbi străine şi că nu se putuse niciodată exprima decât în chineză, cu un puternic accent sichuanez. Dar va păstra toată viaţa un gust pronunţat pentru croasanţii calzi, cafea, vin roşu şi brânzeturi bune.

Oricât de indispensabilă ar fi fost, protecţia asigurată de Ciu n-ar fi avut efect dacă Mao nu şi-ar fi dat acordul. Pe timpul Revoluţiei Culturale, Prim-ministrul se afla el însuşi în mare dificultate, fiind mereu atacat de

Gărzile Roşii. N-a fost niciodată demis din funcţie, dar au existat perioade în care influenţa sa era limitată, până într-acolo încât propria-i fiică adoptivă a fost arestată şi a murit sub tortură, fără ca el s-o fi putut salva. Ca să-şi pună prietenul la adăpost, trebuise să-l solicite pe Mao în câteva rânduri înainte de a-i obţine aprobarea.

În chip vădit, Marele Cârmaci nu-i voia moartea lui

Deng, ceea ce este relevant pentru un aspect important al personalităţii sale. Era un manipulator cinic, calcula totul la rece, insensibil la suferinţele altora, şi se putea dovedi oribil de vindicativ, dar nu era Stalin. Cei care-i ţineau piept nu erau aliniaţi la un zid şi împuşcaţi precum au fost Zinoviev, Buharin şi atâţia alţii. În 1969, în chiar momentul când îl desemna pe Lin Biao drept succesor, Mao l-a autorizat pe Ciu Enlai să-l pună pe Deng Xiaoping la adăpost, spre a-l putea rechema la treabă dacă într-o zi hotăra să se descotorosească de Lin.

Într-adevăr, după moartea violentă a „mareşalului trădător", Deng a fost din nou propulsat în sferele înalte ale puterii. Una din primele misiuni ce i s-a încredinţat a fost de a reprezenta ţara la o Adunare Generală specială a Naţiunilor Unite, convocată în primăvara anului 1974, în urma crizei petroliere. Era straniu ca un om până atunci izgonit să fie însărcinat ca purtător de cuvânt al Chinei în faţa întregii lumi. Mao i-a trimis o notă scrisă soţiei sale ca să-i ceară să nu critice această opţiune, dat fiind că-i aparţinea lui.

După ce şi-a rostit discursul la New York, Deng s-a hotărât să treacă prin Paris pentru prima dată de jumătate de secol încoace. Nu s-a întâlnit cu nimeni şi a ieşit foarte puţin pe străzi, dar înainte de a lua din nou avionul a cumpărat două sute de croasanţi şi mai multe brânzeturi pe care le-a împărţit la întoarcere între „foştii săi tovarăşi din Franţa", începând cu Ciu Enlai.

Dacă Mao se temea de reacţia soţiei sale faţă de numirea lui Deng e fiindcă avea multe alte planuri cu el. Din cauza „marii harababuri" pe care o orchestrase, nimic nu mai funcţiona în ţară şi venise timpul de a se pune iarăşi puţină ordine în lucruri. Or, de fiecare dată când Mao se gândea la vreo problemă şi se întreba cine ar putea s-o rezolve, un singur nume îi venea în minte: Deng Xiaoping.

În forţele armate, de pildă, Lin Biao impusese ideea că profesionalismul era o noţiune burgheză şi retrogradă şi că singură conta doar înflăcărarea revoluţionară. Se înainta în

grad recurgându-se la citate din *Cărticica roşie.* Majoritatea ofiţerilor suferea, dar n-avea nimeni altă alternativă decât să tacă şi să facă ce i se cerea.

Când Deng a fost însărcinat de Mao să se aplece asupra acestei chestiuni spinoase, el s-a dus la Statul Major având ca singur bagaj fraza sa favorită: „Prea puţin contează ca pisica să fie neagră sau albă, cu condiţia să prindă şoareci!" Era doar o butadă, însă ea voia să spună că profesionalismul era din nou onorat, în detrimentul culorii politice. Pentru militari era un antidot la tot ce le bâiguise Lin Biao de ani de zile. Câte umilinţe trebuiseră să suporte! Vedeau nişte bezmetici dând iama prin cazărmi ca să jefuiască armamentul şi aveau interdicţie formală să-i împiedice! Deng n-a avut nicio problemă ca să le câştige încrederea şi atmosfera s-a schimbat în armată de la o zi la alta.

De îndată fostul proscris a fost însărcinat să rezolve şi alte probleme – uzinele oprite sau trenurile care nu mai circulau. Şi de fiecare dată el s-a priceput să deblocheze situaţiile ce păreau a fi inextricabile, privilegiind competenţa, experienţa, decenţa, bunul simţ, aşa de bine că, la câteva luni abia după revenirea-i în graţie, se pomeni în rolul unui supra-ministru al Industriei, al Transporturilor, al Apărării, ca şi al Externelor. Iar când i-a fost diagnosticat lui Ciu Enlai un cancer la vezica urinară care l-a silit să-şi reducă în mare măsură activitatea, Deng se pomeni practic Prim-ministru, fără să fi fost nevoie să fie numit în mod formal în acest post.

Părea chiar bine plasat ca să-i succeadă lui Mao, a cărui sănătate era în declin. Dar acesta din urmă, printr-o ultimă schimbare de macaz, a decis încă o dată să-l destituie.

*

Cei care au fost în preajma Cârmaciului în ultimii săi ani relatează că era foarte preocupat de imaginea ce i se va da după moarte. În particular, se temea că se va înfăptui o „demaoizare", pe motivul rolului jucat de el în Marele Salt înainte, ca şi în Revoluţia Culturală, şi se întreba neîncetat dacă nu cumva Deng avea să fie „Hruşciovul" său. De

aceea se abţinuse să-l desemneze ca moştenitor, deşi îl socotea drept cel mai apt să-i preia succesiunea.

Cum nu voia nici să-şi încredinţeze moştenirea prietenilor soţiei sale, pe care-i considera puerili şi incompetenţi, a desemnat până la urmă un personaj de planul doi, pe Hua Guofeng, care nu aparţinea nici unui clan, îşi datora ascensiunea numai lui şi n-avea astfel niciun interes să-i denigreze bilanţul.

Destul de repede totuşi, şi fără să fi fost nevoit să ducă lupte politice feroce, Deng Xiaoping s-a impus drept conducătorul firesc al ţării. Moştenitorul oficial a fost marginalizat şi apoi îndepărtat.

„Cel revenit" era atât de sigur de propria-i preeminenţă încât nici măcar n-a încercat să ocupe posturile- cheie ale regimului, precum făceau de obicei conducătorii din China şi din alte părţi – nici şef de Stat, nici Prim-ministru, nici secretar general al Partidului, a fost doar vicepreşedinte şi pe urmă preşedinte al Comisiei Militare Centrale… Cu toate astea, în toamna lui 1978, la doi ani după moartea lui Mao, ţinea deja ferm în mâinile sale frâiele ţării.

Coşmarul întemeietorului regimului nu s-a materializat însă. Fosta mână dreaptă a lui Liu Shaoqi n-a încercat să „demaoizeze", iar succesorii săi nici ei. Statuia Marelui Cârmaci tronează încă în Piaţa Tiananmen şi nimic nu lasă să se întrevadă că ar putea fi demontată într-un viitor apropiat.

Deng a fost cel care a optat deliberat pentru continuitatea ale cărei consecinţe au fost determinante în evoluţia politică şi intelectuală a ţării sale.

În săptămânile care au urmat după decesul lui Mao, când văduva sa a fost arestată împreună cu cei trei principali acoliţi ai ei, iar această „Bandă a celor patru" a fost acuzată de toate exacţiunile comise în timpul Revoluţiei Culturale, toată lumea ştia că exista de asemenea, peste capetele lor, şi un păpuşar fără de care ei n-ar fi putut face nimic. Un vechi prieten al lui Deng a povestit că atunci când se dusese să-l vadă, în acea epocă, şi-i vorbise de „Banda celor patru", amfitrionul său îşi

ridicase palma deschisă ca să-i semnaleze că nu erau patru, ci cinci – fără să scoată o vorbă, dar cu un zâmbet în colţul gurii.

Principalul motiv al refuzului său de a-l condamna public pe Mao pare legat de ceea ce se petrecuse în Uniunea Sovietică. Toţi conducătorii chinezi erau convinşi că destalinizarea fusese dezastruoasă – nu fiindcă erau ataşaţi de Stalin; în pofida aparenţelor, erau cu toţii uşuraţi să-l vadă dispărut şi iniţial fericiţi de venirea unui nou conducător cu care ar fi putut trata de la egal la egal. Însă felul în care a fost gestionat acest dosar li s-a părut anapoda, iar Hruşciov i-a dezamăgit. La început, a venit în China tot numai un zâmbet, şi când Mao i-a cerut să-l ajute să obţină bomba atomică, a spus „da!”, în timp ce Stalin nici nu voia să audă de aşa ceva. Dar în 1958, noul conducător a dat înapoi. Ideea de a le transmite chinezilor această tehnologie de vârf a suscitat opoziţia militarilor sovietici şi a diplomaţilor, care se temeau să complice eventualele negocieri strategice cu americanii – negocieri referitoare îndeosebi la un proiect de acord privind neproliferarea armelor nucleare. Mao şi toţi tovarăşii săi erau furioşi. Au decis să facă faţă provocării fabricându-şi ei înşişi propria bombă, fără ajutor din afară. Omul care a fost însărcinat cu programul nuclear era un inginer format în Belgia şi în Franţa, un „tovarăş de exil” al lui Ciu Enlai şi al lui Deng Xiaoping, mareşalul Nie Rongzhen. El şi-a reuşit admirabil misiunea, şi la 16 octombrie 1964 prima bombă atomică a chinezilor a fost testată în Xinjiang. Potrivit unor surse diverse, conducătorii sovietici au hotărât să-l destituie pe Hruşciov după ce au aflat prin serviciile lor de informaţii că testul nuclear era iminent.

Căderea lui a fost salutată de chinezi ca o revanşă, în ochii lor, devenise exemplul tipic al conducătorului rătăcit care trădase încrederea şefului său şi-i delapidase moştenirea. Numele lui a fost de-atunci dispreţuit, în timp ce numele lui Stalin a fost înălţat mai sus din sfidare. Cu alte cuvinte, „destalinizarea” avea în China o conotaţie eminamente negativă, iar legătura pe care o făcea mereu

Mao, în cursul Revoluţiei Culturale, între adversarii săi şi Hruşciov lăsase urme. Nimănui nu-i plăcea să fie tratat drept „Hruşciov”. Nimeni nu voia să fluture stindardul unei „destalinizări de tip chinez”.

Acestei dimensiuni simbolice i se adăuga încă una, mai imediată, mai pragmatică. La moartea lui Mao, o bună parte a celor răspunzători de Revoluţia Culturală era încă pe loc şi se reclama de la moştenirea Marelui Cârmaci, uneori în mod obscen: „Eu eram căţeaua lui Mao. Când îmi spunea să muşc, muşcam”, urla văduva sa în cursul procesului ei. I s-ar fi făcut un ditamai cadoul dacă s-ar fi decis să se iniţieze procesul întemeietorului Republicii Populare în acelaşi timp cu cel al „Bandei celor patru”. Chibzuinţă şi abilitatea impuneau ca statuia comandorului să nu fie pusă pe banca acuzaţilor.

Pentru Deng Xiaoping, prioritatea era să se descotorosească de „turbaţi” şi să repună ţara în stare de funcţionare. Nu venise timpul bilanţurilor istorice, nici pentru a-l condamna pe Mao, nici pentru a-l dezvinovăţi. Cârmaciul fusese, spunea Deng, „şaptezeci la sută pozitiv şi treizeci la sută negativ” – pozitiv, în esenţă, fiindcă asigurase victoria Revoluţiei şi instaurarea Republicii Populare, partea-i negativă rezumându-se la Marele Salt înainte şi la Revoluţia Culturală, ceea ce nu închidea în mod necesar uşa unor evaluări ulterioare mai aprofundate, mai cizelate. Pentru moment însă altele erau priorităţile.

Aşa arăta analiza situaţiei din punctul lui de vedere. Reflectase mult la asta pe când era exilat la ţară sau, pentru a-i relua expresia, „în grădina cu piersici”. În etapa aceea a evoluţiei ei, ţara n-avea nevoie de o mare dezbatere ideologică sau istorică cu privire la meritele şi cusururile lui Mao, ci de a-şi dezvolta economia. Câtă vreme China nu s-ar fi modernizat, ea risca să treacă prin multe alte necazuri traumatizante. Până atunci, în pofida a tot ce se încercase de generaţii, în pofida tuturor discursurilor triumfaliste care fuseseră auzite, ea rămânea săracă şi înapoiată. Prioritatea era să iasă din subdezvoltare cu orice preţ.

În urmărirea acestui obiectiv, Deng Xiaoping avea să izbutească în chip spectaculos, dar problemele pe care le-a lăsat în suspens vor reveni să-l bântuie şi pe el, şi pe succesorii săi.

12

S-ar putea spune că în epoca modernă China a cunoscut trei mari începuturi: în 1912, cu Sun Yat-sen, dar mai ales simbolic; în 1949, cu Mao Zedong, dar tot timpul tumultuos; apoi, din 1978, odată cu Deng Xiaoping.

Întotdeauna este riscant să i se atribuie unei singure persoane transformarea profundă a unei ţări, mai cu seamă când aceasta are asemenea dimensiuni, dar atunci când un conducător dispune de viziunea, de voinţa, de autoritatea şi de abilitatea necesare, rolul său în Istorie devine hotărâtor şi chiar de neînlocuit.

A fost, indiscutabil, cazul lui Deng. În parcursul accidentat al Imperiului de Mijloc, amarnic căzut de pe piedestal şi căruia i-au trebuit secole ca să conştientizeze faptul şi apoi să-şi revină, intervenţia sichuanezului a fost cea care a făcut diferenţa. Deşi a fost relativ scurtă, prezenţa sa în fruntea ţării a schimbat datele problemei în mod ireversibil.

Nu e nevoie ca astfel de episoade să fie lungi. Uneori zece ori douăzeci de ani sunt de-ajuns ca să repare pagubele pricinuite de unul sau două milenii, ceea ce ar trebui să le dea popoarelor chinuite de Istorie un motiv formidabil de a spera. Ele n-au nevoie să sufere vreme de veacuri ca să iasă din marasm. Cu conducători abili, devotaţi, şi care ştiu în ce direcţie s-o apuce, totul se poate schimba într-o generaţie. A fost cazul Japoniei la începutul erei Meiji şi cazul Chinei în era lui Deng Xiaoping.

El însuşi era pe deplin conştient de formidabila speranţă pe care accelerarea Istoriei avea s-o stârnească. Datorită formidabilelor progrese ale ştiinţelor şi tehnicilor, spunea el, „în zilele noastre un an echivalează cu câteva decenii de altădată, poate chiar cu un secol”.

Moştenitorii lui Deng vorbesc uneori de „doctrina”, de „teoria” ori de „gândirea” sa. El însuşi se ferea de aceste denumiri. Ceea ce-l caracteriza şi-l deosebea de Mao era tocmai refuzul de a se lăsa prins în corsetul vreunei ideologii. Din punctul lui de vedere, o acţiune trebuia să fie

judecată în funcţie de rezultatele ei şi nimic mai mult. „Trebuie să ne lăsăm călăuziţi de fapte şi de experienţă”, insista el.

Când a vrut să insufle puţin dinamism economiei rurale – care în China priveşte sute de milioane de persoane –, nu s-a lăsat antrenat într-o dezbatere sterilă despre avantajele şi dezavantajele colectivizării. Pur şi simplu a propus să se facă o experienţă. Până atunci, ţăranii cărora li se încredinţau terenuri agricole aveau obligaţia de a livra autorităţilor o anumită cantitate de produse, la un preţ fixat peste capul lor. Deng a propus ca aceia care produceau o cantitate mai mare decât li se cerea să poată dispune de ea ei înşişi. În acest scop, a încurajat crearea unor pieţe rurale unde să se vândă surplusurile. Când unii tovarăşi au obiectat că astfel se repuneau în cauză nişte practici adoptate de Revoluţie încă de la origini, Deng a răspuns: „Poate aveţi dreptate, să nu ne grăbim, să încercăm în câteva locuri şi să vedem ce iese.” Peste foarte puţin timp, pieţele au prins să prospere, economia rurală s-a însufleţit. Efectul a fost întâmpinat în mod atât de unanim, de entuziast, încât experienţa a fost de îndată extinsă în ansamblul ţării.

Un alt exemplu relevant a fost când Deng s-a dus într-o regiune apropiată de Hong Kong, care era încă o colonie britanică şi atrăgea în fiecare an mii de tineri chinezi. I-a întrebat pe responsabilii locali: „După părerea voastră, ce ar trebui să facem pentru concetăţenii noştri ca să nu mai resimtă nevoia de a se duce să muncească de cealaltă parte a graniţei?”

Răspunsul nu era simplu de formulat. Erau atâtea greutăţi, de toate felurile, că nu ştiai de unde să începi. Deng nu putea depăşi toate complicaţiile deodată. A considerat că un început de soluţionare ar fi fost să creeze nişte „zone economice speciale”, unde regulile ar putea fi relaxate pentru a se adapta realităţilor de pe teren.

S-a început cu instaurarea a patru astfel de „zone”, cea principală fiind chiar în vecinătatea coloniei britanice. I s-a dat numele unui târguşor, puţin mai mare decât un sat de

pescari: Shenzhen. În câţiva ani, acesta s-a preschimbat într-o uriaşă metropolă. La ora la care scriu rândurile de faţă, ea numără peste şaptesprezece milioane de locuitori, douăzeci şi patru incluzând şi suburbiile, producţia ei a depăşit-o pe cea a modelului, Hong Kong, iar portul ei este, datorită volumului de mărfuri pe care-l procesează, al patrulea de pe glob.

Înaintări atât de rapide trebuiau să suscite ceea ce unii sociologi numesc „o revoluţie a aşteptărilor”, şi anume faptul că locuitorii, văzând afluenţa avuţiilor, îşi pierd răbdarea şi uneori se revoltă când constată că ei înşişi nu profită de ele. Răscoala împotriva monarhiei iraniene de la sfârşitul anilor 1970, puţin după apariţia unui important zăcământ petrolier, aşa se poate explica. Deng, care îşi dădea seama de asta, repeta neîncetat că „unii se vor îmbogăţi înaintea celorlalţi”, lăsând să se înţeleagă faptul că toată lumea avea să aibă partea ei în final.

Însă „aşteptările” în chestiune nu priveau numai îmbogăţirea. Existau de asemenea, la o parte importantă a populaţiei, speranţe de alt ordin. Cine trăieşte mai bine, fără grija unor nevoi imediate, este mai instruit şi are de-acum acces la instrumente moderne de cunoaştere şi de comunicare, devine mai puţin credul, mai puţin docil, mai puţin resemnat.

Deseori conducătorii evaluează greşit amploarea şi virulenţa unor asemenea aspiraţii. A fost cu siguranţă şi cazul lui Deng. În cursul anului 1989, în vreme ce lumea comunistă europeană trecea printr-o criză majoră ce avea să se dovedească terminală, China cunoştea şi ea o creştere a tensiunilor. Mii de tineri, încurajaţi de schimbările introduse de Gorbaciov în Uniunea Sovietică, cereau mai multă transparenţă, mai multă libertate a cuvântului, mai multă democraţie; în paralel, vechea gardă, deja tulburată de transformările economice puse în practică după dispariţia lui Mao şi înfricoşată de ceea ce se petrecea în alte ţări comuniste, cerea mai multă fermitate. Deng n-a putut gestiona această criză. Mişcarea tinerilor a prins putere, revendicările ei au devenit mai

radicale, iar când autorităţile au încercat s-o reprime, la 4 iunie, în emblematica Piaţă Tiananmen, a avut loc un masacru oribil.

Deng a pierdut pe ambele eşichiere. În ochii reformatorilor, devenise „călăul din Piaţa Tiananmen”, ceea ce i-a pătat statornic imaginea, iar în ochii vechii gărzi a fost considerat răspunzător de „delăsarea” care a dus la derapare.

A priceput foarte repede cum stăteau lucrurile şi chiar dacă nu putea admite public că se înşelase, a demisionat cinci luni mai târziu din singura funcţie pe care o ocupa, cea de preşedinte al Comisiei Militare Centrale. E drept că împlinise deja optzeci şi cinci de ani, dar vârsta nu explică totul. Plecarea sa era indiscutabil recunoaşterea unui eşec şi de asemenea o ultimă abilitate din partea acestui virtuoz al supravieţuirii. Mai degrabă decât să devină o ţintă pentru toţi cei care aveau motive să se răfuiască cu el, îi lăsa pe moştenitorii săi să se descurce între ei, să se certe sau să se împace, să dea curs anumitor dosare, apoi să abandoneze altele.

Celor care, cu sinceritate sau pur şi simplu din politeţe, îl rugau să participe în continuare în cadrul cutărei sau cutărei alte instanţe, el le răspundea: „Păi ce să facă la şedinţele voastre un moşneag surd?”

*

în fapt, Deng Xiaoping n-a mai ocupat niciun post, dar cei care credeau că au scăpat de el se înşelau amarnic. În al optzeci şi optulea an al vieţii sale, pe când aliaţii şi adversarii săi îl credeau în pragul morţii, el a înfăptuit ceea ce va rămâne probabil cea mai semnificativă faptă politică a sa. Acest moment mitic din istoria Chinei moderne este numit „turneul din sud”.

În ianuarie 1992, a luat trenul împreună cu soţia şi fiica lui, plecând în ceea ce putea să pară o liniştită călătorie familială. Prima oprire: Shenzhen. Fireşte, responsabilii locali care-l vedeau venind pe părintele fondator al prosperităţii lor, au dat fuga să-l salute cu nerăbdare. Atunci el s-a pornit să vorbească. Se adresa în principal

amfitrionilor săi, desigur, dar nu ignora că şi alte urechi stăteau ciulite. „Ar trebui să vă arătaţi mai cutezători cu reformele şi deschiderea, în loc să păşiţi ca nişte femei cu picioarele bandajate” – o metaforă clasică în China pentru a descrie o comportare exagerat de precaută şi chiar de-a dreptul timorată. „Cel mai important în experienţa de la Shenzhen este să te arăţi curajos, să îndrăzneşti să explorezi căi noi. Numai aşa ajungi să găseşti drumul cel bun.”

Puţin câte puţin, de-a lungul vizitelor, a început să ridice tonul: „Conducătorii care se arată incapabili să introducă reforme ar trebui să fie demişi din funcţiile lor.” Mesajul era atât de dur şi direct încât autorităţilor ţării li s-a făcut frică şi au început să interzică presei naţionale să reproducă asemenea discursuri. Dar ele circulau totuşi, datorită câtorva ziarişti ce relatau „turneul din sud” şi dintre care unii erau veniţi din Hong Kong.

Conducătorii erau perplecşi. Omul forte al momentului, Jiang Zemin, pe care însuşi Deng îl întronase, dar care încerca să menajeze elementele conservatoare ale regimului, s-a pus să-i trimită mesaje mentorului său ca să afle dacă se supărase pe el şi-l socotea printre cei pe care i-ar fi plăcut să-i vadă „demişi din funcţiile lor” pentru incapacitatea lor de a reforma. Magistrul l-a făcut pe discipolul său să înţeleagă faptul că, spre a-i recâştiga pe deplin încrederea, trebuia să înceteze să menajeze toate facţiunile şi să se angajeze în mod hotărât pe calea reformelor.

În opinia publică, spusele fostului conducător au fost primite atât de aprobator, încât au modificat în câteva zile atmosfera din ţară. Partizanii reformelor au prins din nou încredere, în timp ce conservatorii se trăgeau tot mai mult la o parte. Marşul către modernizare şi dezvoltare, încetinit după tragedia din Piaţa Tiananmen, avea să poată redemara.

În fapt, în anii următorii s-a produs o formidabilă decolare economică. În timp ce creşterea scăzuse la aproximativ 4% în 1989 şi 1990, ea a urcat spectaculos,

rămânând vreo treizeci de ani peste 10% pe an şi uneori atingând chiar 14%. Se petrecea un miracol pe care întreaga lume îl contempla cu fascinaţie şi uneori cu nelinişte. În 1990, economia chineză nu făcea parte nici măcar din primele zece din lume, care aparţineau Statelor Unite, Japoniei, Uniunii Sovietice, Germaniei, Franţei, Italiei, Marii Britanii, Mexicului, Braziliei şi Canadei; un deceniu mai târziu, China urcase pe poziţia a şasea, imediat după Franţa; în 2010, era deja a doua din lume, fiind depăşită doar de Statele Unite.

La capătul unui lung, unui atât de lung marş, Imperiul de Mijloc întorsese pagina izolării, a erorilor şi a subdezvoltării. Pentru prima oară de veacuri, imaginea lui cu privire la sine nu mai era deconectată de la realitate. Devenise dacă nu centrul lumii, cel puţin unul dintre centrele ei cele mai dinamice şi mai admirate. Avea deci serioase motive de a fi satisfăcut şi chiar de a jubila.

Dar nu prea mult, spunea Deng în ultimu-i mesaj către tovarăşii săi, care era, într-un anumit fel, testamentul său: Judecaţi la rece, păstraţi-vă cumpătul, nu vă avântaţi şi nu pierdeţi niciodată din vedere marile proiecte ce rămân de înfăptuit!” Ar fi vrut ca aceste ultime recomandări să rămână discrete, dar ele n-au pregetat să se răspândească.

Cuvintele sale pot părea nişte sfaturi de bun-simţ din partea unui tată de familie aflat pe patul de moarte, însă Deng Xiaoping nu vorbeau niciodată cu uşurătate, iar „ultimele-i dorinţe” aveau o semnificaţie strategică precisă: China era un colos, e de-ajuns să strănute sau să tuşească pentru ca întreaga lume să se înfricoşeze; de aceea trebuie să vegheze mai mult decât ceilalţi să nu se împăuneze niciodată, să nu-i sperie niciodată pe alţii.

Deng nu pierdea niciodată din vedere acest precept al modestiei, nici în ce-l privea pe el, nici în ce privea ţara sa. În perioada de întemeiere a domniei sale, îşi făcuse o datorie din a se duce să vadă ce făcuseră celelalte ţări din Asia, mari sau mici, încercând să înţeleagă secretele reuşitei lor, începând, desigur, cu Japonia, şi fără a zăbovi asupra reproşurilor sau pălăvrăgelilor. Din punctul lui de

vedere, un adevărat patriot chinez nu era cel care voia să-i facă pe japonezi să plătească pentru „violul Nankinului”, ci acela care voia să reuşească în China ceea ce japonezii reuşiseră în ţara lor, şi anume o modernizare integrală şi ireversibilă. Revanşa asupra Istoriei, singura la care trebuie să aspire o mare naţiune, este de a pune capăt o dată pentru totdeauna sărăciei, ignoranţei şi umilinţelor. Iar când vreunul dintre amfitrionii săi îl complimenta uneori pentru progresele realizate în China, el îi recita de îndată refrenul: „Noi suntem o ţară săracă şi înapoiată şi avem nevoie să învăţăm de la cei care au izbutit mai mult ca noi.”

Cum ar fi reacţionat oare Deng Xiaoping dacă i-ar fi auzit pe succesorii săi anunţând că în 2049 China va deveni prima putere de pe glob? Probabil cu nelinişte şi cu iritare. Ce nevoie avem să facem astfel de proclamaţii? le-ar fi spus. Şi de ce să înmulţim gesticulaţiile belicoase? Ele îi sperie pe vecinii noştri, le dau adversarilor noştri argumente ca să ne combată şi ne îndepărtează de obiectivele noastre în loc să ne aproprie de ele.

Ţara lui ar fi stârnit mai puţină ostilitate din partea americanilor, a europenilor sau a japonezilor dacă şi-ar fi păstrat cumpătul, cum recomanda bătrânul Deng? Eu unul aş ezita s-o afirm, fiindcă există nişte realităţi obiective pe care nimeni nu le poate ignora şi care nu depind mult de poziţionări sau de comportări. Dacă occidentalii n-au încredere în China este mai ales pentru că ea poate de-acum să le repună în cauză primatul secular. Comportările ei – în chestiuni atât de diverse ca drepturile omului, Taiwanul, uigurii, pandemia sau spionajul industrial – sunt scoase în faţă fiindcă oferă o ţintă comodă; dar adevăratul motiv al neîncrederii şi ostilităţii adversarilor ei este că uriaşul din Asia a devenit, datorită creşterii sale înseşi, modernizării accelerate, o ameninţare obiectivă pentru supremaţia lor.

Ceea ce am spus mai sus nu le lămureşte mare lucru celor care urmăresc aceste chestiuni strategice în cancelariile sau institutele de studii din Washington, Pekin,

Londra, Tokyo, Stockholm sau din alte părţi, dar acest adevăr contribuie la a le întări conducătorilor politici impresia că înfruntarea este inevitabilă şi că devine imperativ să se pregătească în vederea ei, iar asta stârneşte de ambele părţi ale barierei reflexe de rigidizare.

În China de sub domnia lui Xi Jinping inaugurată în 2012, discursul despre Occidentul imperialist seamănă tot mai mult cu cel din perioada maoistă; în paralel, discursul despre China, aşa cum este auzit în Europa şi în Statele Unite, se caracterizează printr-o denigrare sistematică. Pentru observatorul atent şi ponderat care mă străduiesc să fiu, deriva se accelerează de ambele părţi şi pare dificil să nu ajungă la o înfruntare colosală.

Dar nu voi da niciun pronostic în chestiune. Când scrutăm, cum fac eu în cartea de faţă, secolele de istorie tumultuoasă dintre Occident şi Asia, nu slujeşte la nimic să speculăm asupra a ce se va întâmpla peste un an, peste doi sau peste treizeci de ani. Mai bine ne mărginim să învăţăm, să observăm, să reflectăm cu modestie, sperând că înţelepciunea va precumpăni în cele din urmă şi-i va disuada şi pe unii, şi pe ceilalţi să se îndrepte către abis.

IV
Citadela Occidentului

„E admirabilă poziţia Lumii Noi, care face ca omul să nu aibă acolo alţi duşmani decât pe sine însuşi! Pentru a fi fericit şi liber nu trebuie decât s-o dorească.”

Alexis de Tocqueville (1805-1859), *Despre democraţie în America*[6]

[6] CE, sub acest titlu, Bucureşti, Ed. Humanitas, 1995, vol. 1, p. 233, trad. Magdalena Boiangiu şi Beatrice Staicu (n. trad.).

1

Ceea ce e comun celor trei principale sfidări lansate supremaţiei Occidentului de la începutul secolului XX încoace este identitatea ţării care le-a răspuns: Statele Unite ale Americii. Ele au învins pe cale militară Japonia, au ieşit învingătoare din războiul rece cu Uniunea Sovietică şi tot ele se află în prima linie pentru a face faţă ascensiunii Chinei. În prelungirea elanului lor, au izbutit să marginalizeze vechile puteri europene şi să le devină lider, protector şi practic suzeran. Influenţa lor se întinde de-acum asupra ansamblului planetei şi în toate domeniile – o preeminenţă nicicând atinsă până acum de vreo altă naţiune.

Cele treisprezece colonii nord-americane care au respins în 1776 autoritatea Coroanei britanice aveau să cunoască o evoluţie fulgurantă. Când relatăm uimitoarea escapadă a comodorului Perry, care a silit Japonia să se deschidă şi a declanşat astfel răsturnările ştiute, nu e inutil să subliniem că vizitatorul a simţit nevoia să le explice autorităţilor Arhipelagului ce era cu ţara lui.

Scrisoarea preşedintelui Millard Fillmore este relevantă în această privinţă. Ea presupune că destinatarii n-au auzit poate niciodată de Statele Unite, nici măcar de continentul pe care se află ele. Citim în ea următoarele: „America, uneori numită Lumea Nouă, a fost descoperită prima dată şi colonizată de europeni. Multă vreme n-a avut decât puţini locuitori, care erau săraci. Acum au devenit destul de numeroşi; comerţul lor s-a dezvoltat mult şi ei estimează că dacă Majestatea Voastră Imperială ar schimba vechile legi pentru a permite liberul schimb între cele două ţări, ar fi extrem de avantajos pentru toţi.”

Viitoarea superputere era doar la primii ei paşi pe scena mondială, dar unele caracteristici ale sale erau deja perceptibile în comportările lui Perry: cutezanţa, neruşinarea, pragmatismul şi peste toate spiritul de iniţiativă. Fundamentele Statelor Unite au fost puse, în esenţă, într-o generaţie, de către o mână de cetăţeni care

se adunau între ei, dezbăteau, se certau uneori şi chiar se băteau în duel, dar care până la urmă luau hotărârile considerate de ei ca fiind judicioase.

La celelalte ţări care au jucat un rol major în istoria lumii, naşterea a fost arareori legată de un singur moment fondator. Când vine vorba de Franţa, care a fost mult timp un exemplu pentru cei ce aspirau să plămădească o naţiune, nu i se poate povesti emergenţa fără să te întorci la Revoluţie, la Ludovic al XIV-lea, la Richelieu, la Ludovic al XI-lea, la Ioana d'Arc, la Carol cel Mare, la Clovis şi chiar la Vercingetorix, dat fiind că sentimentul naţional s-a construit, secol după secol, în jurul unei lungi succesiuni de personaje emblematice. În Italia a fost marele moment al unificării din secolul al XIX-lea, dar exista deja un întreg trecut milenar ce se trăgea din Roma antică. Pentru alte ţări, precum China, Japonia sau India, mitul originilor se pierde în noaptea vremilor.

A fost un atu pentru Statele Unite că s-au născut la o dată precisă, sub egida unui mic număr de părinţi fondatori având cu toţii în epocă origini europene, dar fiind toţi extrem de mefienţi faţă de certurile europenilor pe care familiile lor le lăsaseră în urmă ca să-şi reînceapă vieţile fără oprelişti într-o ţară nouă.

Alt avantaj decisiv pentru aceşti pionieri: cei care-i precedaseră pe continent erau nişte popoare firave, sărace, fragmentate, prost pregătite ca să facă faţă unui invadator atât de hotărât şi de bine înarmat. Cucerirea de către colonizatori a teritoriului întins de la Atlantic până la Pacific n-a fost întotdeauna uşoară, dar rezultatul bătăliei n-a lăsat niciodată loc de vreo îndoială, ceea ce i-a permis tinerei naţiuni să se întărească fără ca supravieţuirea ori triumful ei ultim să fie serios compromise.

Statele Unite începuseră totuşi prin a fi un foarte mic actor pe scena globală. În vremile dintâi, navigau cu greu printre puterile europene.

Unul din primele dezacorduri ale părinţilor fondatori a avut loc între cei care voiau să se bată, din principiu, cu toate monarhiile europene şi cei care preconizau o alianţă

tactică încheiată cu regele Franţei pentru a-l combate pe regele Angliei. A prevalat atitudinea pragmatică. Şeful insurgenţilor, George Washington, l-a primit în Statul său major pe marchizul de Lafayette şi s-a echipat din abundenţă cu armament francez cu ajutorul câtorva intermediari agreaţi de Ludovic al XVI-lea, între care cel mai celebru era Beaumarchais.

Curând a survenit căderea Bastiliei, în care unii americani au văzut la început o prelungire înspre Europa a propriei lor răscoale. Dar când s-a instalat Teroarea şi a intrat virulent în funcţie ghilotina, entuziasmul admiratorilor Revoluţiei, ca Thomas Jefferson, s-a potolit. Se putea oare încropi o alianţă cu nişte călăi sângeroşi pentru singurul motiv că înlocuiseră o monarhie cu o republică? Cei care preferaseră totdeauna o înţelegere cu Anglia, dar care trebuiseră până atunci să stea în umbră, au putut de-acum să-şi ridice capul. Un acord de pace a fost încheiat la Londra în 1794. De îndată, francezii au protestat contra trădării şi s-au pus să captureze navele aflate sub pavilion american.

Nu era uşor pentru o naţiune emergentă să-şi păstreze neutralitatea faţă de puternicele imperii europene care se obişnuiseră să obţină, de bunăvoie sau cu forţa, tot ce doreau ele.

*

Când a căzut Robespierre şi pagina Terorii a fost întoarsă, iar puterea i-a revenit unui regim mai moderat, cel al Directoratului, Statele Unite au trimis o delegaţie la Paris pentru a amorsa o reconciliere. Dar când presa a dezvăluit că Talleyrand, ministrul francez de Externe, le pretinsese emisarilor americani să-i plătească un substanţial şperţ ca să accepte să-i primească, tânăra naţiune s-a simţit insultată şi unii au cerut ca afrontul să fie spălat în sânge. Sute de nave au fost capturate de unii sau de ceilalţi şi câteva încăierări s-au produs, făcând vreo douăzeci de morţi de partea francezilor şi de patru ori mai mulţi de partea americanilor. Episodul a fost numit „război nedeclarat”…

Abia odată cu venirea la putere a lui Napoleon Bonaparte concordia a revenit între cei doi foşti aliaţi.

Încă din 1800 s-a semnat un tratat care a pus capăt „neînţelegerii" pricinuite de Talleyrand, iar trei ani mai târziu, Franţa le-a cedat Statelor Unite pentru cincisprezece milioane de dolari un imens teritoriu care, deşi se numea Louisiana, se întindea mult dincolo de Statul ce poartă astăzi acest nume, căci ţinea de la New Orleans până în Montana şi practic dubla suprafaţa Uniunii.

În rândul numeroşilor americani care socoteau că principala ameninţare la adresa independenţei lor venea de la Londra, victoriile împăratului în Europa au fost întâmpinate cu entuziasm şi uneori chiar cu exaltare, într-adevăr, unii au văzut în ele o nesperată ocazie de a o termina o dată pentru totdeauna cu veleităţile revanşarde ale fostei puteri coloniale. De vreme ce Napoleon era decis să ruineze Anglia supunând-o unei severe „Blocade continentale", de ce să nu se profite de această oportunitate ca să se pună mâna pe unele întinse teritorii nord-americane rămase fidele Coroanei? în iunie 1812, în timp ce împăratul, deja stăpân pe vechiul continent, tocmai îşi lansase Marea Armată la asaltul Rusiei pentru a o obliga să înceteze orice comerţ cu insulele britanice, unii „şoimi" din Statele Unite au socotit că momentul era propice pentru a-şi încrucişa şi ei spadele cu Londra. Senatul şi Camera Reprezentanţilor au votat o seamă de rezoluţii în acest sens; s-a răspândit un climat de înflăcărare naţionalistă, care a incitat mulţimea să dărâme sediile ziarelor defavorabile războiului.

Cedând presiunii beliciste, al patrulea preşedinte al Uniunii, James Madison, a declarat formal război

Regatului Unit. Tânăra armată americană a trecut de îndată graniţa, hotărâtă să-i izgonească pe englezi din Lumea Nouă.

Dar vechiul imperiu s-a dovedit a fi rezistent. Ceea ce unora li se părea cam ca un al doilea război de independenţă n-a fost o promenadă de plăcere. Trupele americane au trebuit să bată în retragere şi să asiste

neputincioase la invadarea propriului lor teritoriu.

Umilirea a atins apogeul când, în 1814, ca urmare a înfrângerii lui Napoleon şi a primei sale abdicări, britanicii au putut trimite în America trupe proaspete care au ocupat capitala, Washington, au incendiat Casa Albă, Capitoliul şi mai multe alte clădiri.

Preşedintele Madison n-a mai revenit niciodată la vechea lui rezidenţă.

Această întâmplare neplăcută a fost treptat uitată, dar Statele Unite au renunţat definitiv să anexeze vastul domeniu britanic situat la graniţa lor de nord şi care avea să constituie într-o zi Canada independentă. Sporirea lor teritorială va continua de-acum în alte direcţii: către sud şi către vest, până în Texas şi până la Oceanul Pacific, smulgându-i mari teritorii ghinionistului lor vecin meridional, Mexicul, şi jefuind în trecere feluritele popoare ce locuiau ţara înainte de venirea europenilor.

Despre această cucerire, totodată epică şi necruţătoare, stau încă mărturie nenumăratele nume de origine spaniolă care acoperă teritoriul Statelor Unite de la El Paso la Las Vegas şi la Los Angeles, ca şi numeroasele toponime împrumutate de la amerindienii comanşi, cheyenne, iowa, sioux sau navajo.

Unul din momentele forte ale acestei expansiuni a fost goana după aur. Declanşată de descoperirea unui pumn de pepite la o fermă din California în ianuarie 1848, ea a luat efectiv aspectul unei spectaculoase deplasări de populaţie.

Atrase de perspectiva unei îmbogăţiri lesnicioase, sute de mii de oameni au dat năvală dinspre partea estică a Statelor Unite, dar şi din restul lumii. Niciodată înainte visul american nu se concretizase astfel, nici măcar pe vremea când poveştile fabuloase despre „Eldorado” se răspândiseră în secolul al XVI-lea.

E drept că mult înainte de acest episod California făcea deja obiectul unui mit. Chiar numele ei, format prin referire la califii opulenţi din Orient, fusese împrumutat de la un roman popular publicat pe timpul conchistadorilor şi care-l fascinase pe Hernân Cortes, învingătorul Imperiului

Aztec. În acea ficţiune, „insula California” era populată de nişte redutabile femei războinice negre, comandate de o regină fabulos de bogată şi care interzisese prezenţa bărbaţilor în regatul ei, de teamă că veneau să-l jefuiască.

Când comodorul Perry s-a dus în Japonia având asupra lui scrisoarea semnată de Fillmore, California era încă în plină agitaţie: „Marele nostru Stat California produce în jur de şaizeci de milioane de dolari anual, plus argint, argint viu, pietre preţioase şi numeroase alte obiecte de valoare”, se lăuda preşedintele. Bineînţeles, numai un foarte mic număr dintre cei care „goniseră” după aur aveau să facă avere adunând pepite. Metalul preţios nu va fi fost decât produsul promotional, s-ar putea spune, dar el a adus indiscutabil prosperitate ţării.

Nou-veniţii se năpustiseră în California ca ea să-i îmbogăţească, dar venirea lor a fost cea care va îmbogăţi California.

Una din primele localităţi care a profitat a fost San Francisco. În ianuarie 1848, era doar un sat de pe coastă de câteva sute de suflete, şi care aparţinea încă nominal Mexicului; în anul următor era deja un port prosper cu douăzeci şi cinci de mii de locuitori.

Acolo, de pildă, un tânăr imigrant recent sosit din Bavaria, Levi Strauss, şi-a deschis un magazin de ţesături, apoi, câţiva ani mai târziu, a început să fabrice pentru nevoile căutătorilor de aur celebrii săi blugi – un produs mitic al cărui succes n-avea să se întrerupă nici măcar prin sfârşitul goanei după aur.

2

Expansiunea teritorială va continua până la mijlocul secolului al XIX-lea, înmulţind cu şapte suprafaţa iniţială a celor treisprezece colonii şi făcând din Statele Unite una din cele mai întinse ţări ale planetei, dar ea va exacerba totodată tensiunile din cadrul tinerei naţiuni, până la a provoca o secesiune şi un război civil sângeros – singura dată, în două secole şi jumătate de existenţă, când însăşi supravieţuirea Uniunii a părut ameninţată.

E drept că existau în ţară două modele de societate greu de împăcat şi care trebuiau inevitabil să se înfrunte într-o zi ori alta: în Statele din sud, economia era bazată pe plantaţiile de bumbac, de tutun şi de trestie de zahăr, care foloseau sclavi ca mână de lucru, multă vreme furnizată de comerţul cu negri, în timp ce în nord industria manufacturieră se dezvolta recurgând la o mână de lucru salarizată, asigurată de imigraţie – o divergenţă fundamentală care era totuşi larg ocultată în vremile dintâi ale independenţei. Chiar cei conştienţi de implicaţiile-! morale şi instituţionale preferau să se ocupe de alte priorităţi. Nu e nicio îndoială că practicarea sclaviei contravenea Declaraţiei de independenţă, care afirmă că „toţi oamenii sunt creaţi egali” şi „înzestraţi de Creator cu anumite drepturi inalienabile, printre care se află Viaţa, Libertatea şi căutarea Fericirii”, dar niciunul dintre părinţii fondatori nu se grăbea să pună capăt acestei incoerenţe, nici măcar Thomas Jefferson, principalul autor al textului; partizan al Luminilor şi mare admirator al Revoluţiei Franceze, el îşi declara repulsia faţă de comerţul cu sclavi, deşi deţinea şase sute pe domeniul său de la Monticello.

Şi nu era singurul printre conducători care să ducă o politică şi o existenţă aflate în contradicţie flagrantă cu credinţele profesate de el. Nicio luptă nu li se părea acestor oameni la fel de prioritară ca aceea pe care o duceau împotriva Coroanei britanice. Chiar şi cei dintre ei care doreau abolirea sclaviei se împăcau cu menţinerea ei

în Statele din sud, găsind că momentul încă nu era propice pentru a ataca subiectul.

Tocmai expansiunea teritorială a venit să zdruncine aceste acomodări cu conştiinţa, repunând neîncetat chestiunea sclaviei sub nasul tuturor celor care se străduiau să n-o vadă. De-acum nu mai era vorba de cât timp va mai fi tolerat *statu quo-ul* în Virginia sau în Alabama; trebuia decis dacă se va permite acestei odioase incongruenţe să se propage şi în restul ţării – înspre Nebraska, Kansas sau New Mexico.

Dezbaterea făcea ravagii de fiecare dată când Uniunea se mărea şi se punea problema integrării unui nou Stat – acesta trebuia să fie un *„free state"* sau un *„slave state"?* Altă întrebare crucială: ce trebuia făcut cu un sclav care fugea de la locuinţa stăpânului său? în ochii sudiştilor, era un delincvent. Dar însemna asta oare că dacă se refugia într-un stat din nord exista obligaţia de a-l da înapoi cum se făcea cu un ucigaş sau un hoţ?

Părea ceva monstruos. Totuşi era ceea ce stipula *The Fugitive Slave Low,* votată de Congres în 1850 şi în virtutea căreia oricine proteja un sclav fugit sau îi dădea vreun ajutor, *oriunde pe teritoriul Statelor Unite,* comitea un delict federal pasibil de şase luni de închisoare şi o mie de dolari amendă.

Unul din artizanii acestei legislaţii infame nu era altul decât preşedintele Millard Fillmore; e drept că sudiştii, care-i cunoşteau fascinaţia faţă de aurul Californiei, ameninţaseră că blochează intrarea acesteia în Uniune dacă *The Fugitive Slave Law* nu era votată.

Din criză în criză, din şantaj în braţ de fier, devenea limpede pentru mulţi americani că abcesul va trebui să fie spart într-un fel sau altul.

Un bărbat se făcuse purtătorul de cuvânt al acestui sentiment: Abraham Lincoln – un politician scandalagiu căruia puţină lume îi prezicea un destin naţional; el s-a priceput să găsească termenii potriviţi pe care concetăţenii săi aveau nevoie să-i audă: „O casă divizată contra ei înseşi nu poate sta în picioare. Ţara aceasta nu

mai poate fi guvernată fiind pe jumătate pentru sclavie şi pe jumătate pentru libertate. Nu mă aştept să se surpe casa, dar ea trebuie să înceteze de a mai fi divizată". El repeta neobosit că venise momentul de a se tranşa o dată pentru totdeauna între cele două modele de societate.

Spusele sale au avut efectul dorit, chiar dacă nu întruneau unanimitatea. La alegerile prezidenţiale din noiembrie 1860, la care s-a prezentat în numele foarte tânărului Partid Republican, el a obţinut mai puţin de 40% din voturi, dar acestea erau repartizate în mod ideal: aproape nimic în sud şi o majoritate netă în toate Statele din nord, mai cu seamă în cele care atârnau cel mai greu în colegiul electoral, precum New York, Ohio sau Pennsylvania, ceea ce i-a asigurat victoria.

Ca reacţie la acest rezultat, şapte State sclavagiste, între care Carolina de Sud, Virginia şi Texas, şi-au proclamat de îndată ruptura de Uniune şi intenţia de a întemeia o Confederaţie separată. Războiul civil a început formal în aprilie 1861. Armata americană s-a divizat şi ea, astfel că lumea a asistat la mari mişcări de trupe, întinse pe mii de kilometri, şi la bătălii memorabile, ca la Gettysburg, în iulie 1863.

Marea temere a lui Lincoln era de a vedea puterile europene susţinându-i pe sudişti. Anglia era tentată s-o facă, nu din simpatie pentru tezele lor, căci ea însăşi abolise sclavia şi interzisese comerţul cu sclavi în imperiul ei din 1833, ci spre a le da o lecţie foştilor ei supuşi americani, deveniţi pentru ea rivali iritanţi şi uneori chiar adversari. Dacă ar fi putut profita de secesiunea sudiştilor pentru a face Uniunea să se fărâmiţeze, de ce n-ar fi făcut-o?

Conştient de primejdie, Lincoln îl trimisese cu abilitate la Londra, în grabă, ca „Ministru al Statelor Unite", cum era pe-atunci desemnat ambasadorul, pe Charles Adams, fiu şi nepot de preşedinţi, moştenitor al unei dinastii politice cunoscute pentru a fi propovăduit întotdeauna o reconciliere cu Coroana.

Nu o dată emisarul i-a expediat lui Lincoln rapoarte

alarmiste, anunţându-l de intenţia Cabinetului britanic de a recunoaşte Confederaţia sudistă drept Stat suveran. Doar când raportul de forţe de pe teren s-a schimbat în mod clar în avantajul nordiştilor au renunţat englezii să se implice.

Franţa lui Napoleon al III-lea voise şi ea să profite de criza gravă prin care treceau Statele Unite ca să pună – sau mai degrabă să repună – un picior peste Atlantic, cu un proiect temerar: de a instaura un imperiu în Mexic, avându-l pe tron pe arhiducele Maximilian de Habsburg-Lorena. Frate al împăratului Austriei, ginere al regelui Belgiei, protejat de împăratul francezilor, recunoscut de ţar şi binecuvântat de papă, el era pe deasupra şi descendent al dinastiei în numele căreia Mexicul fusese cucerit. De aceea, părea să aibă profilul ideal spre a întrupa o reîntoarcere simbolică a puterilor europene în Lumea Nouă.

În aprilie 1864, Maximilian s-a proclamat împărat, apoi a traversat oceanul pe o fregată până la Veracruz, înainte de a se instala în luna iunie în capitala „sa", Mexico. I se promisese o primire triumfală, dar n-a fost cazul. Puţini mexicani s-au recunoscut în el, iar el n-a izbutit să controleze decât o infimă parte a teritoriului peste care se presupunea că domneşte.

Pe urmă aliaţii l-au părăsit unul după altul, sfatuindu-l să renunţe, dar el s-a încăpăţânat, sperând încă vreun miracol sau vreo ieşire onorabilă. Nimic asemănător nu s-a produs şi jalnicul împărat şi-a încheiat viaţa în faţa unui pluton de execuţie, la Santiago de Queretaro, pe 19 iunie 1867. Nu împlinise încă treizeci şi cinci de ani.

Nu e nicio îndoială că peisajul politic al Americilor şi deopotrivă cel din restul planetei ar fi fost complet date peste cap dacă acel imperiu cam anacronic s-ar fi putut implanta, în timp ce Statele Unite s-ar fi scindat în două puteri rivale…

Lucrurile nu s-au întâmplat aşa nici în Mexic, nici la vecinii săi din nord, la care războiul intestin s-a vădit a fi feroce, dar efemer. Armatele Uniunii au reuşit să pună

capăt secesiunii, chiar dacă luptele au fost adesea indecise şi extrem de sângeroase. După cele mai fiabile estimări, în total ar fi fost aproape opt sute de mii de morţi, civili şi militari.

Printre ultimii căzuţi s-a numărat şi preşedintele Lincoln însuşi, asasinat în aprilie 1865 într-un teatru din Washington de către John Wilkes Booth, un actor shakespearian favorabil sudiştilor şi care nu se resemna cu înfrângerea lor.

*

Când cuprindem cu privirea traiectoria Statelor Unite din America, cu reculul dat de trecerea anilor, nu ne putem împiedica să constatăm că Războiul de Secesiune a marcat pentru ele un formidabil avans, dar şi un lamentabil eşec.

Vorbind despre avans, el a fost spectaculos şi rămâne neegalat. De la sfârşitul conflictului încolo, ţara şi-a început ascensiunea înflăcărată către cele mai înalte culmi. Avea nevoie, sigur, să se dezbare de piedicile impuse de diviziunea ce o slăbea între*, free states"* şi *„slave states",* ca să iasă la lumină şi să-şi ia avânt. La douăzeci şi cinci de ani după sfârşitul războiului, economia americană se înălţase deja pe primul loc din lume, unde continuă să troneze şi astăzi.

O a doua revoluţie industrială era în curs, declanşată de dezvoltarea electricităţii, a petrolului şi a gazului, şi ea a fost în principal centrată pe Statele Unite aşa cum prima fusese pe Marea Britanie. Era epoca unor Rockefeller, Carnegie, Pullman, Edison, Graham Bell, epoca fonografului, a cinematografului, a telegrafiei fără fir, ca şi a mii de alte inovaţii ce vor schimba faţa lumii. Multe dintre ele începuseră în Europa – în Germania, în Franţa, în Anglia, în Italia şi în alte părţi –, dar adesea abia peste Atlantic au putut să se dezvolte încât să atingă majoritatea oamenilor mai degrabă decât o mână de privilegiaţi.

A fost cazul cu automobilul, produs în masă în uzinele lui Henry Ford, ca şi cu fotografia, popularizată de George Eastman. Inventatorii care voiau să-şi realizeze visurile se

întorceau tot mai mult către America. Acolo ideile lor aveau să fie cel mai bine primite şi vor putea să-i îmbogăţească. O formidabilă mişcare de migrare a drenat către Statele Unite milioane de persoane care căutau mai întâi să fugă de oprimare, persecuţie, mizerie, şi care au adus cu ele cunoştinţele, ingeniozitatea şi cutezanţa lor… Numărul locuitorilor, care era de treizeci şi cinci de milioane la finele Războiului de Secesiune, trecuse, o jumătate de secol mai târziu, pragul de o sută de milioane.

Potrivit tuturor indicatorilor prin care se evaluează de obicei importanţa unei ţări – suprafaţa sa, populaţia, avuţia, forţa sau influenţa ei –, Statele Unite aparţineau de-acum plutonului fruntaş şi continuau să crească, să prospere şi să-şi manifeste puterea.

Din 1867 au cumpărat Alaska de la Rusia cu şapte milioane de dolari, desăvârşindu-şi astfel expansiunea teritorială în America de Nord. Apoi, sprijinindu-se pe revolta cubanezilor ce-şi reclamau independenţa, au intrat în război împotriva Spaniei în aprilie 1898, i-au învins lesne armatele şi flotele şi au pus mâna pe resturile imperiului ei – nu numai pe ultimele-i posesiuni din Lumea Nouă, adică Porto Rico şi Cuba, ci şi pe coloniile din Pacific, în special Filipinele.

Spectacolul acestui vechi imperiu european, odinioară cel mai întins şi mai bogat de pe planetă, umilit de tânăra naţiune americană, era un semn al vremilor – răsturnare istorică nu fără legătură cu ceea ce se petrecea cam în aceeaşi epocă în Extremul Orient, unde două venerabile imperii fuseseră în mod similar umilite de juvenila Japonie din era Meiji: China în 1894-1895 şi Rusia în 1904-1905.

Cel mai bătăios conducător american din epocă, preşedintele Theodore Roosevelt, era de altfel un mare admirator al Japoniei, al culturii ei şi mai mult ca orice al artelor marţiale, cărora le rezervase o sală mare din Casa Albă, unde se antrena trei după-amieze pe săptămână împreună cu fiul său, cu secretarul particular, cu miniştrii de la Apărare şi Interne, precum şi cu ataşatul militar japonez, şi spunea cui voia să-l asculte că jiu- jitsu era

„superior în toate privinţele atletismului de la noi”.

3

Statele Unite au cunoscut aşadar o ascensiune fulgurantă în deceniile care au urmat după Războiul de Secesiune. În foarte puţin timp, au putut să se ridice la rangul de mare putere economică, diplomatică şi militară. De-atunci înainte nu mai riscau să fie invadate, nici boicotate, nici umilite de imperiile europene ce le înfricoşau odinioară. Pe continentul „lor” nu mai aveau niciun rival, iar pe scena mondială influenţa lor nu înceta să se afirme în toate domeniile.

Dar această reuşită uimitoare a fost însoţită de un eşec la fel de uimitor şi care rămâne pentru Statele Unite până în ziua de azi o pată şi chiar o tară: incapacitatea lor dezolantă de a rezolva problema rasială.

Proclamând solemn abolirea sclaviei, Lincoln era conştient de necesitatea de a face persoanele astfel emancipate să acceadă la rangul de cetăţeni de sine stătători. Aproape patru milioane de negri erau în cauză, care n-aveau până atunci niciun drept, nicio pondere electorală, nicio avere, nicio respectabilitate socială, nicio experienţă a vieţii publice şi prea puţină încredere în sine.

Procesul de integrare avea să fie prin forţa lucrurilor complicat şi presărat cu capcane, cu atât mai mult cu cât pierzătorii războiului civil n-aveau niciun chef să renunţe la privilegiile lor, nici să le uşureze sarcina învingătorilor. O anumită încetineală era deci previzibilă, dar ceea ce s-a întâmplat nu s-a mărginit la încetineală. După câteva eforturi făcute în urma conflictului, proiectul de integrare a celor eliberaţi a fost în esenţă abandonat – autorităţile au renunţat pur şi simplu.

S-ar putea povesti într-o sumedenie de feluri cum s-a ajuns acolo, dar rezultatul este indiscutabil: problema rasială n-a fost nicicând rezolvată în mod adecvat. La o sută şaizeci de ani după Războiul de Secesiune, ea continuă să bântuie societatea americană şi s-ar putea chiar spune că nu încetează să se agraveze şi să se învenineze.

Această uriaşă ratare merită să i se consacre volume întregi, ceea ce numeroşi istorici au făcut în trecut şi vor continua s-o facă. Chiar într-o lucrare precum cea de faţă, care e doar o survolare rapidă a unei omeniri aflate în derivă, trebuie să ne oprim un moment asupra ei. Până la urmă, e vorba de cea mai puternică ţară din Istorie, care a izbutit în atâtea domenii diferite. Suntem deci inevitabil siliţi să ne întrebăm cum de a putut ea eşua atât de lamentabil în gestionarea acestui dosar crucial, până la a-şi pune în pericol democraţia, modelul ei de societate, statura morală şi locul în lume.

La finele războiului civil, două noţiuni totodată rivale şi complementare reveneau neîncetat în dezbateri: reconcilierea şi reconstrucţia. De vreme ce lupta fratricidă se terminase cu indiscutabila victorie a unora şi capitularea celorlalţi, venise timpul de a se calma spiritele, de a se suda la loc Uniunea şi de a se pune pe picioare ceea ce fusese demolat.

Cei fideli lui Lincoln insistau mai degrabă pe reconstrucţie, care avea în ochii lor un obiectiv precis: ca negrii să poată deveni, pe termen scurt, cetăţeni în toată regula şi înainte de toate să-şi poată exercita fără obstacole dreptul lor de vot. Un cerc virtuos avea să fie creat astfel; în calitate de electori, foştii sclavi urmau să fie în mod firesc trataţi curtenitor de candidaţii care le solicitau voturile, la nivel naţional ca şi la nivel local, ceea ce avea să aibă ca efect o ameliorare treptată a situaţiei lor economice, a statutului social şi a imaginii lor.

La început de tot, reconstrucţia a funcţionat destul de corect şi a produs efecte. În 1870, pentru prima dată în istoria Statelor Unite, un negru şi-a făcut intrarea în Senat şi un altul în Camera Reprezentanţilor, primul desemnat de Mississippi, al doilea de Carolina de Sud. Nu e absurd să presupunem că dacă această cale ar fi fost urmată vreme de câteva decenii, s-ar fi creat noi realităţi în Statele sudice, iar problema rasială s-ar fi resorbit puţin câte puţin.

Dar spiritul lui Lincoln n-a prevalat mult. Propriul său

vicepreşedinte, Andrew Johnson, care i-a succedat după moarte, nu vedea lucrurile în acelaşi fel. E drept că n-avea profilul potrivit pentru o asemenea sarcină. Preşedintele nu-l acceptase de altminteri pe aceeaşi listă cu el în 1864 ca să-l facă moştenitorul lui. Aureolat de prestigiul unei victorii deja practic dobândite şi fiind sigur că va fi uşor reales pentru un al doilea mandat, Lincoln voise doar să panseze simbolic rănile cumva, alegându-l ca vicepreşedinte pe acest fost guvernator din Tennessee. Era vorba de un personaj lipsit de anvergură şi care nu făcea parte dintre apropiaţii săi, însă fusese unul din rarii politicieni sudişti care au refuzat secesiunea.

Devenit subit Preşedinte în urma „loviturii de teatru" ştiute, obscurul tovarăş de listă s-a pomenit într-o poziţie pe care nimeni n-o prevăzuse: succesor al unui gigant din istoria americană şi însărcinat să rezolve în locul lui pe nepusă masă problema cea mai spinoasă cu care naţiunea se confruntase vreodată. Reacţia lui instinctivă a fost să dea prioritate absolută reconcilierii – o noţiune cu totul respectabilă, îndeosebi imediat după un conflict fratricid, dar o noţiune cam ambiguă, „lunecoasă", şi care se va dovedi perversă.

Da, desigur, era nevoie de o reconciliere. Cine ar fi putut spune contrariul? Mai trebuia ştiut însă şi pe ce baze să se opereze această reconciliere.

Trebuia spus pur şi simplu pierzătorilor: întoarcem pagina şi gata, suntem iarăşi fraţi? Nu existau oare nişte schimbări de adus modului în care sudiştii îşi guvernau „aripa" lor din „casa comună"? Nu trebuia să te asiguri cel puţin că foştii sclavi vor putea de-acum să trăiască în sud ca nişte cetăţeni cu adevărat liberi?

Pentru a lua în considerare aceste preocupări, cei care se reclamau de la moştenirea lui Lincoln dădeau prioritate reconstrucţiei, nu ca un substitut al reconcilierii, ci ca o condiţie prealabilă fără de care reconcilierea ar fi fost un abandon şi chiar o laşitate.

Le-a fost însă greu să precumpănească pe termen lung, fiindcă exista, dincolo de opinii, convingeri sau calcule

politice ale cutărui sau cutărui alt conducător, o realitate obiectivă ce avea să se dovedească determinantă, şi anume că diferitele componente ale naţiunii n-aveau, imediat după războiul civil, acelaşi grad de motivare.

Din punctul de vedere al locuitorilor din sud, al tuturor, fără excepţie, miza era existenţială. Pentru albi, era vorba să ştie dacă-şi vor păstra privilegiile şi vor rămâne fără dispută stăpânii ţării, menţinându-şi foştii sclavi într-o stare de supunere. Pentru negri, era vorba să ştie dacă vor accede realmente la rangul de cetăţeni cu drepturi depline sau vor rămâne, într-un fel sau altul, sub cizma opresorilor lor.

Comparată cu asemenea mize, cele mai cruciale ce se pot concepe, motivaţia locuitorilor din nord nu era de acelaşi ordin. Existau acolo probabil şi nişte fiinţe de excepţie, înzestrate cu o viziune lucidă şi ataşate de unele valori universale, dar populaţia în ansamblu nu putea rămâne mobilizată în permanenţă, an de an, deceniu după deceniu. Preocupările se schimbă inevitabil de-a lungul timpului, priorităţile se modifică, atenţia se dispersează şi în cele din urmă lumea se satură de interminabilele certuri rasiale din „sudul profund” şi îşi spune că e mai bine să-i lase pe albi şi pe negri să-şi regleze diferendele singuri. Bineînţeles, această „neutralitate” nu avea pentru cele două comunităţi rasiale consecinţe similare. Albii erau deja la putere în toate domeniile şi de mai multe generaţii. Ţineau solid în mâini administraţia, economia, şcolile, tribunalele, ziarele, forţele de securitate şi tot restul. Negrii erau pesemne la fel de motivaţi să se bată, dar n-aveau absolut deloc mijloacele trebuincioase.

Era ca şi cum, pe un ring, arbitrul ar fi anunţat că toate loviturile erau de-acum permise, fără să se preocupe de faptul că unul din cei doi pugilişti avea mâinile şi picioarele încătuşate.

*

Implicarea nordiştilor în reconstrucţie a ţinut, de bine, de rău, vreo doisprezece ani. Pe urmă s-au dezinteresat de ea. Abandonul s-a tradus printr-un aranjament informai

rămas în Istorie sub denumirea de „compromisul din 1877”.

Statele Unite se aflau în acel an într-un impas politic inextricabil – trecuseră de curând prin cele mai dificile alegeri prezidenţiale din istoria lor. Nici republicanii, nici democraţii nu obţinuseră majoritatea absolută în colegiul electoral. Noul preşedinte trebuia să intre în funcţie la 4 martie, dar cu patruzeci şi opt de ore înainte de ceremonie niciunul din cei doi candidaţi aflaţi în luptă nu fusese încă declarat câştigător. Niciodată procesul electoral nu se gripase în asemenea măsură.

Motivul impasului era că Louisiana, Florida şi Carolina de Sud îşi „reţinuseră” voturile până la acceptarea condiţiilor lor, care erau de a se pune punct reconstrucţiei, a se retrage trupele nordiste care încă staţionau în Statele sudiste şi a fi se recunoaşte celor din urmă dreptul de a-şi gestiona de-acum treburile „lor” fără ca puterea federală să se amestece.

Şi şantajul a izbutit. Ca să înceteze obstrucţia şi să poată fi ales un Preşedinte, s-a încheiat un „compromis”, care era la drept vorbind o capitulare. Autorităţile s-au supus tuturor exigenţelor foştilor „confederaţi”.

De la o zi la alta, pierzătorii Războiului de Secesiune s-au metamorfozat în câştigători. Sudul le-a fost predat, oameni şi bunuri; puteau să facă orice ar fi vrut cu el, iar ei n-au pregetat să acţioneze – s-au străduit mai cu seamă să găsească diverse trucuri spre a-i împiedica pe negri să voteze. Iată un exemplu dintr-o sumedenie de altele: mai multe State le-au cerut celor care voiau să se înscrie pe listele electorale să plătească o sumă de bani sau să treacă o probă de citit şi de înţelegere a celor citite; şi, ca să aibă certitudinea că aceste exigenţe vor împiedica numai votul negrilor, şi nu pe al albilor săraci şi analfabeţi, au introdus o „clauză a bunicului”, stipulând că noile reguli nu se vor aplica la cei ai căror bunici votau deja.

Atunci când aceste procedee nu erau de-ajuns ca să-i descurajeze pe foştii sclavi şi unii dintre ei se încăpăţânau să vrea să voteze, ei erau pedepsiţi şi mai brutal. Birourile

de vot erau supravegheate pentru a-i repera pe cei mai obstinaţi, pe care şlehte de derbedei aveau misiunea de a-i cotonogi la ieşire. Unii nefericiţi terminau la capătul unei frânghii, sub un pretext oarecare. Aşa se face că votul negrilor a fost redus în Statele din sud practic la zero.

Teritoriul fostei Confederaţii a devenit o zonă de non-drept unde o parte semnificativă a populaţiei era privată de atributele cetăţeniei, ca şi de toate drepturile civice, şi unde a fost impusă o segregare rasială sistematică în şcoli, administraţii, locuri de rezidenţă, transporturi publice etc. Hoarde de albi practicau linşarea în totală impunitate, pe când un furtişag comis de un puştan „de culoare" îl putea trimite direct pe scaunul electric.

Dacă se presupusese că votul negrilor avea să instaureze un cerc virtuos, suprimarea lui efectivă a iniţiat, invers, un cerc vicios al marginalizării, umilirii, mizeriei, violenţei şi urii din care ţara n-a mai izbutit să iasă. Exista probabil în momentul reconstrucţiei o „fereastră de lansare" ce permitea să se pună în practică, în mod hotărât şi ireversibil, o integrare veritabilă. Lăsând fereastra să se închidă, americanii s-au condamnat de atunci încolo la măsuri de recuperare mereu parţiale, mereu incomplete, într-o atmosferă nesănătoasă în care dominau neîncrederea, suspiciunea şi resentimentul.

De aceea, problema rasială n-a mai fost niciodată rezolvată. Chiar alegerea din 2008 a unui Preşedinte cu ascendenţă africană, Barack Obama, n-a fost de-ajuns ca s-o depăşească.

Dacă ne întrebăm uneori de ce negrii manifestă atâta furie, de ce vorbesc de „rasism sistemic" şi denunţă drept ipocrizie „pretinsa neutralitate" a puterilor publice, trebuie să ne închipuim c-am fi în locul pugilistului evocat mai sus, cu picioarele şi mâinile legate, în timp ce încasează lovituri de dimineaţă până seara toată viaţa, fără a putea vreodată să le pareze şi nici să riposteze.

E drept că cele mai odioase comportamente discriminatorii aparţin de-acum trecutului. Totuşi au durat atât de mult încât au lăsat, în ansamblul societăţii

americane, urme de neşters – la persecutaţi, desigur, dar şi la persecutorii lor.

Astfel, sudul Statelor Unite a devenit de-a lungul timpului bastionul unui conservatorism radical, câteodată violent, deseori retrograd şi chiar obscurantist, care continuă să atârne greu în viaţa politică americană.

Printr-o stranie răsucire a Istoriei, acest conservatorism este astăzi susţinut de Partidul Republican, care fusese în secolul al XIX-lea cel al lui Abraham Lincoln, cu mult înainte de a deveni al lui Nixon, al lui Reagan, al celor doi Bush, apoi al lui Trump, pe când Partidul Democrat, care adună astăzi sufragiile minorităţilor etnice şi în particular pe ale negrilor, a fost multă vreme bastionul supremacismului alb.

Metamorfoza nu s-a făcut într-o zi. În unele momente, se găseau la democraţi, puse laolaltă, elementele cele mai progresiste ale societăţii americane, totodată cu cele mai retrograde. Uneori aceste atitudini contradictorii se întâlneau la una şi aceeaşi persoană, suscitând neînţelegeri permanente.

Merită să ne oprim asupra unui caz, al preşedintelui Wilson, ale cărui convingeri asupra problemei rasiale au avut consecinţe dezastruoase mult dincolo de frontierele propriei sale ţări.

4

Secolul XX va rămâne în Istorie ca secolul în care Statele Unite s-au impus, de-a lungul conflictelor şi răsturnărilor, drept puterea preeminentă a planetei, iar primul dintre conducătorii care au întrupat această supremaţie a fost indiscutabil Woodrow Wilson. Ideile pe care le-a adus cu sine la Paris în 1919 păreau atunci a fi temeiurile adecvate pentru a construi o nouă ordine mondială.

În particular, două dintre principiile formulate de preşedintele american treziseră speranţă în diverse regiuni ale globului: autodeterminarea popoarelor şi transparenţa în relaţiile internaţionale.

Ultimul punct avea o conotaţie precisă pentru cei care trecuseră recent prin chinurile Primului Război Mondial, căci, dacă asasinarea arhiducelui Franz Ferdinand şi a soţiei sale la Sarajevo în iunie 1914 va avea prin forţa împrejurărilor grave repercusiuni, niciodată însă n-ar fi trebuit să arunce Europa şi restul lumii în acea orgie sângeroasă care a secerat milioane de vieţi omeneşti. Dar angrenajul, o dată amorsat, nu se mai oprise. Germania era legată de Austria printr-un tratat de apărare mutuală; Rusia se angajase să-i protejeze pe sârbi; francezii aveau un pact cu Rusia; otomanii aveau unul cu Germania… Şi în câteva săptămâni, puterile europene se pomeniseră în infernul războiului nu fiindcă ar fi vrut-o, ci fiindcă se simţeau silite „contractual” să se bată.

Majoritatea acestor acorduri era cunoscută tuturor şi deci nu ţinea propriu-zis de vreo „diplomaţie secretă”, dar acesta era termenul ce revenea atunci, mai ales în gura lui Wilson, pentru a caracteriza absurdul sistem de alianţe şi contra-alianţe care a dus popoarele la măcelul groaznic din tranşee.

Preşedintele Statelor Unite avea credibilitatea necesară ca să se exprime în această chestiune şi să se facă auzit. Ţara să nu se repezise în încăierare precum celelalte ţări beligerante. În noiembrie 1916, în timp ce conflictul era în

toi de doi ani, Wilson se prezentase în faţa alegătorilor ca să obţină un al doilea mandat, agitând un slogan care spunea: „El ne-a ferit de război”. Doar atunci când submarinele germane s-au dezlănţuit împotriva marinei sale comerciale a renunţat finalmente America la neutralitate şi, pentru prima oară în istoria ei, şi-a trimis propriii soldaţi să se bată pe solul Europei, unde de altfel n-au debarcat decât în iunie 1917, când conflictul se apropia de deznodământ. Cu acel prilej, Wilson a avut grijă să sublinieze că ţara sa, spre deosebire de altele, n-avea nicio revendicare teritorială.

Ultima afirmaţie făcea credibil şi celălalt mare principiu formulat de Preşedinte, cel al autodeterminării.

Atâtea popoare fuseseră anexate sau colonizate de puterile mai bogate, mai ambiţioase şi mai bine înarmate; altele au văzut impunându-li-se diverse statute de dependenţă – tutele, protectorate, concesiuni, capitulări şi alte tratate inegale. Toate visau la ziua în care vor putea să-şi ia sau să-şi reia soarta în mână, iar Marele Război părea să le ofere ocazia ideală de a porni din nou la drum pe noi baze. Imperiile europene, care dădeau până atunci lecţii de civilizaţie restului lumii, îşi demonstraseră propria sălbăticie, ceea ce le afectase considerabil credibilitatea morală. În plus, erau exsangue şi ruinate. Nu era oare momentul oportun de a regândi lumea spre a o construi altfel?

Din India în Africa de Nord şi din Balcani până în Extremul Orient, patrioţi până atunci inaudibili au început să se manifeste. Adesea educaţi în şcoli întemeiate de occidentali, ei spuneau că venise momentul, pentru naţiunile lor prea multă vreme batjocorite, să iasă din letargie, să-şi recapete demnitatea şi să stabilească relaţii mai puţin inegalitate cu cei ce le supuseseră. Starea lor de spirit nu se caracteriza pe vremea aceea prin agresivitate sau arţag, ci pe o profundă dorinţă de dreptate, de libertate şi de modernitate.

Omenirea părea pe punctul de a intra într-o eră de reconciliere şi armonie şi totul lăsa să se creadă că această

evoluţie avea să se producă sub autoritatea morală a Statelor Unite ale Americii. Ele au simbolizat mai bine decât oricine noua viziune asupra lumii care era pe punctul de a emerge. Datorită istoriei lor, erau o extensie a Europei, dar trebuiseră şi ele să se bată împotriva imperiilor europene ca să-şi obţină independenţa, şi reuşiseră să construiască, în scurt timp, o naţiune modernă, industrializată, puternică, dinamică şi prosperă.

De aceea reprezentau un exemplu, o sursă de inspiraţie, un model de urmat şi un aliat potenţial pentru toate popoarele care începeau să se deştepte.

De la o zi la alta, preşedintele Wilson devenise cel mai respectat om de pe planetă. Era ascultat ca şi cum ar fi fost nu conducătorul politic al unei ţări printre altele, ci un profet care vestea lumii întregi naşterea unei ordini mondiale mai echitabile, mai morale, mai umane. „Nicio pace nu poate dura şi nici nu merită să dureze”, spunea el, „dacă nu recunoaşte şi nu acceptă principiul după care guvernanţii îşi derivă toată puterea legitimă de la consimţământul celor ce sunt guvernaţi, iar nimeni nicăieri n-are dreptul de a transfera popoarele de la o suveranitate la alta ca şi când ar fi nişte proprietăţi”; şi sublinia că popoarele trebuiau să-şi poată lua hotărârile „fără a fi constrânse, sau ameninţate, sau terorizate, cele mai mici la fel ca şi cele mai mari şi mai puternice”.

Adio aşadar cu epoca blestemată în care, în secretul cancelariilor, se repartizau teritorii fără a se băga în seamă dorinţele celor care le locuiau! De-acum va fi nevoie de consimţământul popoarelor vizate, repeta neîncetat Woodrow Wilson, iar cuvintele sale sunau în urechile oprimaţilor precum cea mai frumoasă muzică.

Pentru chinezi, indieni, coreeni, egipteni şi atâţia alţii, preşedintele Statelor Unite apărea la sfârşitul Marelui Război ca naş şi garant al viitorului la care sperau. Numai el părea capabil să pună temeiurile unei noi ordini mondiale şi s-o impună celor recalcitranţi.

Existau totuşi în discursurile sale câteva lucruri „nerostite” pe care mulţi compatrioţi ai săi le ghiceau

lesne, dar pe care străinii nu le percepeau: când Wilson vorbea de dreptul la autodeterminare, el avea în minte naţiunile din Europa centrală şi orientală care nu mai suportau autoritatea ruşilor, austriecilor sau turcilor; niciodată nu se gândea la „popoarele de culoare”, care nu-i păreau în stare să se guverneze singure, decât poate peste trei-patru generaţii şi cu condiţia ca paşii să le fie călăuziţi până atunci de un tutore de rasă albă.

Pe vremea aceea, asemenea convingeri erau larg răspândite. Se perora fără ruşine despre „civilizaţi” şi „necivilizaţi”, „superiori” şi „inferiori”, indigeni „evoluaţi” sau „înapoiaţi”. La marea majoritate a oamenilor, alfabetizaţi sau analfabeţi, progresişti sau conservatori, exista o viziune ierarhizată a raselor, iar Wilson nu era o excepţie de la regulă, era chiar o ilustrare elocventă a ei.

Când a fost ales, în noiembrie 1912, era în mod sigur cel mai instruit om care ajunsese vreodată la Casa Albă. Nu el scrisese o monumentală *Istorie a poporului american* în cinci volume? Şi nu el fusese vreme de opt ani în fruntea Universităţii de la Princeton, una dintre cele mai prestigioase din ţară? Totuşi, în privinţa raselor, a presupuselor lor caracteristici şi a „ierarhiei naturale” a lor, convingerile sale nu erau mai bune decât cele ale contemporanilor săi; la drept vorbind, erau şi mai rele, fiindcă exista în personalitatea Preşedintelui o componentă suplimentară – un factor agravant, indiscutabil, care va avea la acea răspântie a Istoriei consecinţe devastatoare.

*

Născut în decembrie 1856, Woodrow Wilson avea opt ani la sfârşitul Războiului de Secesiune şi crescuse în Georgia, în sânul unei familii care trăia înfrângerea sudiştilor ca pe o tragedie. Ascultându-l vorbind despre dreptul popoarelor şi despre faptul că ele nu trebuiau trecute din mână în mână de parcă ar fi fost o simplă proprietate, auditorii săi puteau crede că făcea o paralelă cu sclavia, de care se arăta îngrozit, însă asta însemna să i se atribuie nişte indignări ce nu-i aparţineau nicicum.

Wilson putea fi progresist vorbind de condiţia

muncitorilor sau de votul femeilor, şi putea să aibă elanuri lirice evocând soarta naţiunilor oprimate. Cu toate astea, când îi scrutăm discursurile ceva mai îndeaproape, observăm că exemplele de care se slujea erau întotdeauna polonezii, cehii sau vreo altă naţiune europeană. Niciodată nu-i menţiona pe indieni, pe chinezi, pe coreeni, pe etiopieni sau pe egipteni, care totuşi îi ascultau spusele cu beatitudine şi recitau cele „paisprezece puncte" ale sale ca şi cum ele li se adresau direct lor.

Aveam de-a face aici în chip cât se poate de evident cu o gravă neînţelegere, dar nimeni nu voia s-o vadă. La sfârşitul Marelui Război, întreaga omenire clocotea de visuri, de idealuri, de speranţe şi nimeni n-avea chef să deschidă bine ochii şi nici să-şi piardă iluziile.

În Egipt, şeful incontestabil al patrioţilor, Saad Zaghloul, nu mai contenea să-l elogieze pe „Dr. Wilson". Prevăzuse chiar să se ducă neîntârziat să-l vadă, ca să-i prezinte doleanţele poporului său. Numai preşedintele marii Americi le putea explica ferm englezilor că naţiunea care înălţase piramidele n-avea nevoie de un tutore spre a se guverna singură.

De cum s-a anunţat Armistiţiul, în noiembrie 1918, Zaghloul i-a cerut o audienţă înaltului comisar, Sir Reginald Wingate, ca să-l felicite pentru victoria ţării sale, să-i amintească faptul că protectoratul britanic nu fusese impus în 1914 decât „până la sfârşitul ostilităţilor" şi să-i confirme că Egiptul dorea de-acum să acceadă la o independenţă deplină. L-a informat de asemenea în legătură cu dorinţa să de a se duce la Paris însoţit de o delegaţie, pentru a-i întâlni pe conducătorii puterilor care plănuiau să se adune acolo. Funcţionarul i-a răspuns că a luat notă de ceea ce tocmai i se spusese, dar că guvernul Majestăţii Sale avea pe moment chestiuni mai presante de reglat, iar el avea nevoie de timp înainte de a-i da vreun răspuns. Peste câteva zile, Zaghloul a fost informat că nu era autorizat să plece în Franţa.

Când ştirea s-a răspândit, egiptenii au ieşit spontan cu miile pe străzile din Cairo, din Alexandria, ca şi din alte

oraşe ale ţării, ca să protesteze împotriva acestei măsuri jignitoare şi să ceară sfârşitul imediat al protectoratului. Toate componentele naţiunii erau unite în protest, cum nu mai fuseseră niciodată până atunci: şeicii cu turbane de la Al-Azhar alături de conducătorii comunităţilor copte şi iudaice, de burghezi şi profesori, ca şi de ţărani sau muncitori, şi deopotrivă (lucru inedit) de numeroase femei, în fruntea cărora se afla soţia lui Saad Zaghloul, Safiya – instruită şi elocventă, apropiată de poporul umil fiind în acelaşi timp şi cea mai bună prietenă a reginei, ea va rămâne în istorie sub denumirea de *„Umm al-Masriyin”*, „mama egiptenilor”.

Mişcarea protestatară a luat o asemenea amploare încât autorităţile britanice, hotărâte să nu abandoneze Egiptul şi nici mai ales Canalul de Suez ce li se părea indispensabil pentru a controla drumul către India, au decis s-o reprime. Zaghloul a fost arestat la începutul lui martie şi exilat împreună cu cei mai apropiaţi camarazi ai săi în Malta.

Convins că sancţiunea ce-i fusese aplicată era un incident efemer, ultimul gest de autoritate a unei puteri coloniale descumpănite, conducătorul independentist a decis să profite de şederea-i forţată pe insula mediteraneană ca să-şi îmbunătăţească limba engleză, pentru a putea, când va sosi momentul, să vorbească fără traducător cu preşedintele Wilson. În acest scop a angajat un profesor cu care făcea cursuri accelerate. Zaghloul îşi făcuse studiile de Drept în franceză, limbă în care se exprima cu precizie şi eleganţă, ca o bună parte din elita egipteană; cu engleza însă avusese întotdeauna de furcă. De astă dată era foarte motivat, dar n-a avut destul timp să facă progrese, căci exilul i-a fost mai scurt decât socotise el: abia de o lună şi jumătate.

În Egipt situaţia se deteriorase rapid. Intransigenţa înaltului comisar stârnise o adevărată răscoală, cunoscută în istorie drept „Revoluţia din 1919”. Avuseseră loc manifestaţii masive la care militarii britanici au reacţionat cu severitate, făcând câteva sute de morţi.

Dacă represiunea n-a potolit spiritele, ea a permis totuşi

ocupantului să spună că avea de-a face nu cu o agitaţie patriotică, ci cu o revoluţie violentă organizată de bolşevici, spre a provoca un război sfânt împotriva Occidentului – atât şi nimic mai puţin! în Egipt teza aceasta părea aberantă; toată lumea îl cunoştea pe Saad Zaghloul, un liberal notabil şi modernist, fervent admirator al Franţei şi de asemenea, de curând, al Statelor Unite. Dar la Washington şi în rândul delegaţiei americane la Conferinţa de la Paris, acuzaţiile au fost luate în serios. Consilierii lui Wilson i-au recomandat să se alinieze neîntârziat la poziţia Londrei. Era, de altfel, înclinaţia lui naturală şi n-a trebuit un mare efort ca să se lase convins.

Atunci când autorităţile britanice au fost informate de iminenţa unei luări de poziţie americane în favoarea lor, l-au eliberat de îndată pe Zaghloul şi i-au dat voie să se ducă în Franţa. Gestul de aparentă conciliere nu mai prezenta pentru ele niciun risc.

În fapt, când exilatul şi suita sa au debarcat, încă însufleţiţi de speranţă, în portul Marsilia, la 19 aprilie 1919, au fost îngroziţi să afle că Statele Unite tocmai recunoscuseră oficial într-un comunicat necesitatea de a se menţine protectoratul englezilor în Egipt.

Unii patrioţi au fost uluiţi şi şocaţi, dar Zaghloul însuşi se aştepta la un astfel de deznodământ. În jurnalul său intim îşi notase, zece zile mai devreme: „Glasul preşedintelui Wilson slăbeşte tot mai tare. Noi contam pe spusele sale şi-l vedeam ca pe un profet al epocii noastre, însă propriii săi compatrioţi îl acuză acum că se supune dorinţelor englezilor. Numai Dumnezeu ştie ce se va întâmpla!”

Nevoind să se lase descurajaţi, patrioţii egipteni şi-au continuat drumul către Paris, unde au cerut să se întâlnească cu Wilson, dar n-au fost primiţi nici de Preşedinte, nici de vreun alt membru din anturajul său.

*

Mulţi alţi activişti, în toate colţurile globului, vor cunoaşte în aceeaşi epocă aceleaşi speranţe, urmate de aceleaşi deziluzii.

Tânărul Ho Şi Min, aflat atunci la Paris, a redactat un mic text intitulat *Revendicările poporului anamit,* a închiriat un costum de ocazie şi s-a dus să depună o copie la sediile principalelor delegaţii, în primul rând la aceea a Statelor Unite. Nimeni n-a catadicsit să-i răspundă. Puţin după aceea, s-a alăturat Partidului Comunist Francez şi apoi a plecat la Moscova. Avea să devină, în anii şi deceniile următoare, un element activ în Komintern şi un adversar tenace al Franţei şi pe urmă al Statelor Unite.

Între numeroasele persoane care au fost scurt timp seduse de principiile wilsoniene se afla şi tânărul Mao Zedong. Într-un text scris în iulie 1919, el părea convins că preşedintele american era bine intenţionat, însă glasul său fusese astupat de ceilalţi participant la Conferinţa de la Paris. „Bietul Wilson!”, exclama viitorul conducător chinez. „înconjurat de hoţi, precum Clemenceau ori Lloyd George”, şi luând parte tot timpul la adunări unde nu se vorbea decât de teritorii de anexat şi de reparaţii financiare, „el nu izbutea să se facă auzit”.

La fel ca Saad Zaghloul, Mao părea convins că dacă Wilson ar fi putut să facă „după cum îi spunea inima”, fără să se lase dat la o parte de englezi şi de ceilalţi „hoţi”, el n-ar fi lăsat niciodată să se producă atâtea nedreptăţi.

Făgăduielile lui Woodrow Wilson făcuseră să viseze o vreme întreg pământul. În Statele Unite izbutise chiar să-i seducă şi pe cei mai eminenţi apărători ai cauzei negrilor. La prima sa campanie electorală, în 1912, candidatul promisese să acorde un loc important comunităţii lor, ceea ce-i împinsese pe mulţi dintre ei, ca W.E.B. Du Bois, să ducă o campanie în favoarea lui. Dar de cum a fost ales, Wilson a schimbat foaia cu neruşinare – nu numai că a renunţat să numească negri în funcţii semnificative, ci a pus sub semnul întrebării şi rarele numiri hotărâte de predecesorii săi. A mers chiar până la a instala segregarea rasială în inima administraţiei federale, ceea ce niciun Preşedinte nu făcuse până atunci.

Unul dintre momentele cele mai aiuritoare ale mandatului său a fost acela în care s-a proiectat la Casa

Albă, pe un ecran nou achiziţionat şi dinaintea unei mulţimi de invitaţi, filmul *Naşterea unei naţiuni,* o apologie înfocată a Ku Klux Klan-ului. Era în februarie 1915, iar protestele nu s-au limitat la comunitatea neagră.

Teza promovată de cineastul D.W. Griffith era că Războiul de Secesiune fusese rezultatul unei agresiuni nordiste împotriva sudiştilor, împotriva „civilizaţiei" şi modului lor de viaţă. Nici Wilson nu spunea altceva în lucrarea sa deja evocată, *A History of the American People.* El scria, de exemplu, că reconstrucţia „îi pusese pe oamenii albi din sud sub autoritatea apăsătoare a unor guvernări susţinute de nişte negrotei ignoranţi", iar KKK luase fiinţă „pentru a proteja sudul" de asemenea primejdii. Filmul se sprijinea explicit pe opiniile lui Wilson, care erau proiectate în cadre pe ecran, cum se practica pe vremea filmelor mute.

Episodul ilustra până la grotesc în ce măsură preşedintele Wilson era întruparea însăşi a ceea ce fusese făcut de mântuială imediat după Războiul de Secesiune când, în dorinţa de a se opera cât mai repede o reconciliere, se renunţase la reconstruirea în profunzime a societăţilor sudiste clădite pe supremaţia unei rase şi hotărâte s-o perpetueze.

La 26 iunie 2020, Universitatea de la Princeton a anunţat într-un comunicat că va schimba denumirea de *Woodrow Wilson School for Public and Internaţional Affairs,* pentru a suprima referinţa la fostul preşedinte, socotind că „gândirea şi politicile sale rasiste" fac numele său „nepotrivit pentru o şcoală sau un colegiu la care profesorii, studenţii şi foştii elevi trebuie să se opună ferm rasismului, sub toate formele sale".

5

Dacă, imediat după Primul Război Mondial, comportarea învingătorilor s-a relevat a fi dezastruoasă – şi pe drept cuvânt s-a spus despre tratatul de la Versailles că a făcut mai multe victime decât conflictul căruia trebuia să-i pună capăt! —, ar fi excesiv să i se impute doar preşedintelui Wilson responsabilitatea acestui monumental eşec. Ceea ce e neplăcut când vine vorba de el este că a suscitat speranţe uriaşe şi le-a înşelat – în parte din vina conducătorilor celorlalte naţiuni, a aviditătţii şi a temerilor lor, iar în parte din cauza propriei sale personalităţi, a mediului sudist în care crescuse şi a prejudecăţilor tenace ancorate acolo.

De aceea, n-ar fi absurd să afirmăm că abordarea incoerentă a chestiunii rasiale după Războiul de Secesiune a avut până la urmă consecinţe tragice pentru întreaga omenire, nu numai pentru Statele Unite.

În ce priveşte Egiptul, de pildă, trebuie constatat că „fereastra de lansare” întredeschisă pentru ţară după Marele Război şi apoi închisă la loc odată cu „trădarea” lui Wilson n-a mai apărut niciodată.

Revoluţia din 1919 ar fi putut duce ţara, sub egida lui Saad Zaghloul, pe calea unei modernităţi luminate şi socialmente liberale. Această cale s-a închis definitiv în deceniile următoare. Cei care o propovăduiau îşi pierduseră orice credibilitate şi au trebuit să părăsească scena huiduiţi, lăsând locul unor mişcări radicale, sectare, intolerante, uneori ostile Occidentului, iar alteori supuse voinţei sale, însă aproape totdeauna autoritare.

Şi aici, ar fi nedrept să învinovăţim un om, fie el şi chiriaşul Casei Albe, pentru toate dramele care au decurs din faptele sale şi pe care nu le putea omeneşte anticipa. Dar pentru cei care au crescut, ca mine, în ţări sinistrate, unde aspiraţia la progres, dezvoltare, democraţie şi demnitate a fost mereu împiedicată, ocaziile pierdute nu sunt doar nişte incidente nefericite. Istoria nu oferă totdeauna „cure de recuperare”, iar dacă nu reacţionăm la

momentul şi în modul potrivite, ţări întregi pot fi nimicite, civilizaţii se pot prăbuşi în regres, nenumărate populaţii se cufundă până la urmă în disperare, în obidă, în ură faţă de ceilalţi şi în ura de sine.

Spunând acestea, nu fac decât să descriu o realitate pe care o contemplu cu tristeţe de când am deschis ochii în lume, şi anume că în numeroase regiuni de pe planetă, din Europa centrală în Asia orientală, trecând prin Levantul meu natal, stricăciunile cauzate de tratatele semnate după Primul Război au fost masive, durabile şi deseori imposibil de reparat.

Invers, trebuie să constatăm că nici pacea făcută de mântuială, nici inconsistenţele preşedintelui Wilson n-au afectat parcursul Statelor Unite, care au continuat să avanseze fără oprire. Nici chiar Marea Depresiune economică, începută la New York în octombrie 1929 înainte de a se propaga în restul lumii, nu le-a încetinit până la urmă ascensiunea. La mai puţin de cincisprezece ani după „Marţea neagră" şi teribilă de pe Wall Street, care era cât pe ce să le surpe temeiurile prosperităţii, deveniseră cea dintâi superputere din Istorie.

Unul din factorii determinanţi ai accederii lor la preeminenţă a fost că au decis să adopte, după sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial, o atitudine foarte diferită faţă de cea avută de ele la terminarea conflictului precedent. În locul promisiunilor zadarnice care au caracterizat preşedinţia lui Wilson, a avut loc o angajare masivă şi care a mers chiar dincolo de aşteptările beneficiarilor, cu rezultate incontestabil prodigioase: fără planul Marshall, Europa occidentală ar fi avut nevoie de câteva decenii ca să se pună din nou pe picioare după dezastru, iar Japonia, fără „terapia de şoc" pe care i-au aplicat-o americanii, n-ar fi găsit probabil în sine însăşi forţa de a-şi schimba direcţia şi a opera miracolul economic petrecut cu ea.

Se-nţelege de la sine că generozitatea aceasta nu era dezinteresată. De ce ar fi trebuit să fie astfel? Dacă Washington a vrut, punând umărul la redresarea Europei,

să contracareze influenţa comunismului, asta nu-i micşorează câtuşi de puţin meritul. Când, după un conflict, izbutim să găsim convergenţe între propriile noastre interese şi cele ale celorlalţi, fie ei şi duşmanii cu care tocmai ne-am bătut, întreprindem un demers legitim şi perfect respectabil.

În orice caz, din punctul meu de vedere atitudinea Statelor Unite la această răspântie critică a Istoriei va rămâne un model al modului în care un învingător trebuie să se comporte. Dacă ar fi adoptat aceeaşi linie de conduită şi după celelalte două triumfuri ale lor din secolul XX – în 1919, la sfârşitul Primului Război

Mondial, apoi în 1989, la sfârşitul războiului rece –, ar fi scutit de multe tragedii întreaga omenire, ca şi pe ele înseşi.

Greşelile trecutului nu pot fi corectate, însă nu e interzis să visăm la cum ar fi fost lumea noastră dacă popoarele colonizate şi oprimate – egiptenii, chinezii, indienii, iranienii şi multe altele – ar fi găsit în America o aliată şi o inspiratoare, în loc de a fi fost nevoite să se îndrepte către alte modele, precum cel al Uniunii Sovietice, care nu le-a putut oferi nici democraţie, nici prosperitate, ci adesea le-a dus la ruină.

La fel, putem regreta că America, atunci când a ieşit învingătoare din războiul rece, n-a avut curajul moral de a se înhăma la reconstrucţia şi democratizarea Rusiei, după cum dorea Mihail Gorbaciov, în loc să lase marea lui ţară să derive spre demonii naţionalismului, militarismului şi revanşismului.

E uşor, ştiu prea bine, să „rectifici tirul” *a posteriori,* când se cunosc deja consecinţele greşelilor comise în trecut. Cu toate astea, nu e inutil să medităm asupra acestor tragice rătăciri dacă vrem să evităm revenirea constantă a aceloraşi neghiobii. Oare nu la asta, mai presus de toate, ar trebui să ne fie de folos cunoaşterea trecutului?

Închid aici însă paranteza ca să-mi reiau scurta istorie a ascensiunii Statelor Unite, care s-au priceput cum să se

înalţe, în cinci ori şase generaţii, de la rangul de „colonii rebele” la cel de primă putere globală, şi să mă opresc câteva clipe asupra a ceea ce va rămâne, după câte cred, una din cele mai frumoase pagini ale acestei epopei.

*

Americanii au intrat în cel de-al Doilea Război Mondial cu tot atât de puţin entuziasm ca şi în Primul. Fuseseră dezamăgiţi, în marea lor majoritate, de prestaţia preşedintelui Wilson, până acolo încât Congresul respinsese tratatul de la Versailles şi refuzase să adere la Societatea Naţiunilor. De atunci, opinia publică se vădea a fi hotărât izolaţionistă. Pentru a fi ales şi apoi reales, Franklin D. Roosevelt a trebuit să jure pe toţi sfinţii că niciodată nu-şi va împinge ţara într-un nou război.

Totuşi, în mod sigur spectacolul lumii nu-l incita să rămână cu braţele încrucişate. În Asia, Japonia îşi continua expansiunea, iar relaţiile ei cu Statele Unite deveniseră execrabile. Suntem departe de epoca în care primul Roosevelt, „Teddy”, un văr mai îndepărtat al lui „FDR”, practica jiu-jitsu la Casa Albă şi îşi sfătuia compatrioţii să facă la fel.

Măguliţi de admiraţia pe care le-o manifesta acest preşedinte, japonezii îl rugaseră să medieze negocierile care urmaseră după victoria lor asupra Rusiei în 1905. El se achitase cum se cuvenea de sarcină, ceea ce îi adusese în anul următor premiul Nobel pentru pace – prima dată când distincţia cu pricina îi era acordată unui om de Stat mai degrabă decât unor instituţii internaţionale sau unor militanţi pacifişti. În Japonia însă cercurile naţionaliste se înfuriaseră. Ar fi vrut să i se impună ţarului niscaiva reparaţii financiare, ceea ce Preşedintele nu voia. Au fost organizate manifestaţii turbulente, în care Washingtonul a fost acuzat că-i menajase pe ruşi din „solidaritate între albi”.

Astfel, medierea americană, care era menită să construiască relaţii de încredere între cele două naţiuni, le alimentase mai curând o suspiciune reciprocă, japonezii acuzând Statele Unite de a nutri prejudecăţi rasiste faţă de

ei, iar americanii învederându-se din ce în ce mai mefienţi faţă de ambiţiile teritoriale ale Arhipelagului. În particular, voinţa afişată de japonezi de cuceri Manciuria şi chiar totalitatea Chinei a suscitat în cele din urmă din partea tuturor conducătorilor americani o ostilitate crescândă, care s-a tradus prin sancţiuni economice şi diplomatice.

De-a lungul anilor 1930, devenise evident că relaţiile dintre cele două ţări vor continua să se deterioreze şi că riscau puternic să ajungă la o înfruntare militară.

Una dintre consecinţele acestei vrăjmăşii a fost apropierea ce s-a operat între Japonia imperială şi Germania nazistă. Pradă aceleiaşi surescitări naţionaliste, cele două ţări găseau în calea lor aceiaşi adversari şi, cu toate că tratatul de alianţă semnat între ele în noiembrie 1936 fusese botezat „pact anti-Komintern”, el era îndreptat înainte de toate împotriva Statelor Unite, a Imperiului britanic şi a celorlalte puteri occidentale care aveau posesiuni în Asia, ca Franţa sau Ţările de Jos. De altminteri, tocmai ambiţiile nutrite de Tokyo în Pacific îi vor împinge pe americani să iasă din semi-neutralitatea lor ca să se angajeze din plin în cel de-al Doilea Război Mondial, pe toate teatrele de operaţii.

Franklin Roosevelt, care observase cu o nelinişte crescândă ascensiunea nazismului şi apoi cucerirea Europei continentale de către trupele germane, a început prin a ajuta Marea Britanie cu bani şi arme, abţinându-se totodată să intre direct în război, căci opinia publică americană nu voia defel. Chiar atunci când le-a cerut concetăţenilor săi să-l aleagă pentru un al treilea mandat, în noiembrie 1940, în vreme ce germanii puseseră deja stăpânire pe Paris, pe Bruxelles, pe Amsterdam, pe Copenhaga, pe Oslo şi pe Varşovia, iar bombele lor cădeau peste Londra, Preşedintele a trebuit să promită încă o dată că nu-şi va antrena ţara în războiul în curs. Atacul-surpriză lansat de japonezi în zorii zilei de 7 decembrie 1941 împotriva bazei navale americane de la Pearl Harbor, din Hawaii, a avut ca efect înlăturarea imediată a tuturor obstacolelor din calea unei angajări directe, pe frontul

european ca şi pe frontul asiatic.

Intervenţia americană a fost masivă şi redutabil de eficace. În câteva luni, ea a schimbat cursul războiului şi deopotrivă cursul Istoriei, din moment ce a instalat Statele Unite într-o poziţie de preeminenţă la care nici o altă putere nu accedase mai înainte – un statut ce se va prelungi mai multe generaţii la rând şi care, la ora când scriu rândurile de faţă, încă durează, deşi e din ce în ce mai contestat.

*

La Tokyo, în ciuda hotărârii luate de către cele mai înalte instanţe de a provoca un război cu America, prea puţini conducători nutreau iluzii asupra capacităţii ţării lor de a ieşi biruitoare dintr-o asemenea înfruntare, ceea ce face din atacul lor de la Pearl Harbor una dintre cele mai stupefiante gafe din Istorie, după cum am avut deja prilejul să subliniez.

Şi la Berlin de asemenea, cei mai lucizi conducători, ca Albert Speer, ministru al înarmării, au înţeles pe dată că intrarea în război a Statelor Unite însemna că al Treilea Reich nu mai avea nicio şansă de a câştiga războiul pe care-l declanşase. Era de-ajuns să compari capacităţile de producţie ale industriei militare germane cu cele ale Statelor Unite ca să-ţi dai seama că rezultatul bătăliei nu lăsa loc de nicio îndoială. Cu titlu de exemplu şi numai ca să avem un ordin de mărime, Germania şi Marea Britanie au scos din uzinele lor între 1941 şi sfârşitul războiului un număr sensibil egal de avioane militare: aproape 88 500 fiecare. Japonia a produs aproximativ 62 000, iar Uniunea Sovietică 120 000. Statele Unite, în aceeaşi perioadă, au fabricat 280 000 de aparate de zbor…

Am ales acest indicator fiindcă e clar şi elocvent. Există multe altele, privind numărul de trupe şi calitatea sau cantitatea armamentului de care dispuneau ele, precum şi alţi factori care n-au jucat un rol vizibil în conflict, dar au influenţat spiritele, îndeosebi faptul – atât de evident încât rareori se resimte nevoia de a-l menţiona – că teritoriul Statelor Unite, oraşele şi uzinele lor n-au fost niciodată sub

focul inamicului, nici bombardate, nici măcar serios ameninţate. *„Fortress America”* avea pe bună dreptate sentimentul că e de neatins, că dispune de tot timpul şi de toată seninătatea necesare spre a încheia războiul victorioasă, astfel că istoria acestui conflict mondial, odată cu intrarea în război a Statelor Unite, a fost cea a unei ineluctabile recuceriri – uneori lente, alteori rapide, dar mergând totdeauna în aceeaşi direcţie, fără ca vreun moment cursul războiului să fie serios inversat.

Pe frontul european, anul 1942 a fost ultimul în care forţele Axei au mai repurtat câteva succese, dar refluxul deja începuse. După ce au recăpătat Africa de Nord, aliaţii s-au lansat în asaltul Italiei, ceea ce a provocat căderea lui Mussolini în iulie 1943. Apoi a venit, în iunie 1944, debarcarea în Normandia, preludiu la eliberarea Franţei, la atacul împotriva Germaniei înseşi şi la prăbuşirea Reichului, care a capitulat necondiţionat în mai 1945.

Pe frontul asiatic, şase luni le-au fost de-ajuns forţelor americane ca să anuleze efectele atacului de la Pearl Harbor. A urmat atunci pentru trupele japoneze inevitabilul reflux, pe care sacrificiile soldaţilor l-au încetinit uneori, fără a-l putea întrerupe. Apoi a venit, după cum ştim cu toţii, acel deznodământ fără precedent: două bombe atomice lansate la Hiroshima şi Nagasaki în august 1945, care au făcut sute de mii de victime şi au silit ţara să-şi recunoască înfrângerea.

Ţara Soarelui Răsare a văzut atunci venind, la nouăzeci şi doi de ani după comodorul Perry, un alt militar american, generalul Macarthur; nu ca vizitator turbulent, ci ca adevărat stăpân al Arhipelagului.

6

La sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial, Statele Unite deveniseră incontestabil prima putere militară de pe glob, singura care deţinea arma atomică. Erau de asemenea şi de departe puterea economică predominantă, până într-acolo încât dolarul se impusese drept moneda de referinţă a sistemului financiar internaţional. Şi mai erau, din punct de vedere politic şi ideologic, liderul recunoscut al taberei occidentale.

Locul lor era atât de preeminent că, atunci când s-a voit să se întemeieze o organizaţie care să regrupeze ansamblul naţiunilor unite contra forţelor Axei, la New York i s-a stabilit sediul mai degrabă decât la Geneva, unde îşi avusese domiciliul defuncta Societate a Naţiunilor. Într-un sens, centrul lumii se deplasase decis pe cealaltă coastă a Atlanticului.

Nu mai exista pentru Statele Unite decât un singur lucru în neregulă: comunismul – care urca la orizont, se propaga şi părea purtat de vântul Istoriei. Ele s-au străduit să-l combată pe toate fronturile şi în toate domeniile, vreme de jumătate de secol – o perioadă tumultuoasă, încordată, periculoasă, în care americanii vor întâmpina multe eşecuri şi chiar câteva dezastre memorabile, dar din care vor ieşi în final triumfători.

În Europa, Uniunea Sovietică, după ce fusese pe punctul de a se prăbuşi atunci când teritoriul îi fusese invadat în iunie 1941 de diviziile blindate germane, se redresase rapid, în parte datorită ajutorului furnizat de Washington şi de Londra; la Stalingrad repurtase o victorie decisivă, apoi trupele sale porniseră în urmărirea inamicului, până la Berlin. Când războiul a luat sfârşit, Armata Roşie ocupa jumătatea orientală a continentului, în principal Polonia, Ungaria, Bulgaria, România, Cehoslovacia, ca şi o bună parte din Germania; şi chiar în jumătatea occidentală, în ţări atât de importante ca Franţa sau Italia, partidele comuniste reprezentau forţe politice de prim plan.

În Asia orientală deopotrivă, comunismul progresa

repede. O porţiune importantă din teritoriul chinez era deja în mâinile lui Mao Zedong care, în 1949, la patru ani după sfârşitul războiului mondial, îşi va face intrarea în Pekin pentru a proclama naşterea unei Republici Populare întemeiate pe gândirea lui Marx şi a lui Lenin, în nordul Coreei, ca şi în nordul Vietnamului, zonele controlate de combatanţii comunişti fuseseră şi ele declarate Republici Populare.

În toate conflictele şi crizele prin care trecea planeta se relevau de-acum, într-un fel sau altul, reflexele înfruntării centrale dintre „Est" şi „Vest", respectiv comunismul şi capitalismul. Şi, cum principalele puteri din cele două tabere, îndeosebi Uniunea Sovietică şi Statele Unite, se străduiau să evite ca forţele lor armate să se lupte direct între ele, s-a luat obiceiul de a se vorbi despre un război „rece", care era însă un război în toată puterea cuvântului, necruţător, intens, neîncetat, global, nefiind „rece" peste tot. Unele bătăliile purtate au făcut sute de mii de victime, ca în Coreea, în Indochina, în Indonezia, în Afganistan, în Orientul Apropiat, în America Latină sau în Africa Australă.

Niciunul dintre protagonişti nu se poate lăuda că ar fi dus această luptă păstrându-şi mâinile curate. În ţările guvernate de ei, comuniştii s-au dovedit mereu tiranici şi insensibili la suferinţele celor administraţi de ei. Conducătorii occidentali s-au dovedit mult mai respectuoşi cu popoarele lor, dar comportarea lor faţă de restul lumii s-a caracterizat adesea printr-o întrebuinţare excesivă a forţei de îndată ce considerau că interesele lor erau ameninţate.

Fiindcă Istoria a tranşat în favoarea unora şi în defavoarea celorlalţi, e greu astăzi să nu dăm câştig de cauză nici unora. Totuşi, raţional este să amintim că existau în fiecare tabără cinici şi idealişti, torţionari şi victime; că cele două doctrine rivale se sprijineau pe principii universale perfect onorabile, pe care nu le respectau întotdeauna; că fiecare a produs opere intelectuale, literare şi artistice de mare valoare; şi că

numeroasele conflicte care au constituit războiul rece nu se pot rezuma la o înfruntare simplistă între un „imperiu al Răului” şi un „imperiu al Binelui”.

Acestea fiind spuse, trebuie să admitem că victoria unora şi înfrângerea celorlalţi nu erau nemeritate. Eşecul Uniunii Sovietice n-a fost cauzat numai de uneltirile taberei adverse, ci şi de falimentul modelului pe care ea pretindea că-l construieşte. Sistemul ei economic centralizat era presupus a funcţiona mai bine decât celălalt, de vreme ce era, în teorie, mai raţional, mai „ştiinţific”, mai puţin haotic, dar realitatea pe care oricine a putut-o constata este că dirijismul ce se pretindea raţional n-a produs decât ineficacitate, absurditate şi haos.

Falimentul politic a fost la fel de probatoriu. Abţinându-se să pună în practică un sistem în care cetăţenii să se poată identifica şi asocia, puterea comunistă a lăsat să se dezvolte în rândul populaţiei descurajarea, cinismul şi o neîncredere generalizată faţă de conducători, de discursurile, dogmele şi promisiunile lor.

*

Aş adăuga faptul că strategia Statelor Unite din cursul războiului rece s-a dovedit în ansamblu remarcabil de adecvată. Hotărârea lor de a se implica din plin în reconstrucţia Europei şi a Japoniei a fost indiscutabil o reuşită. Până la sfârşitul războiului rece, comparaţia dintre ţările din Europa de Vest şi cele din Europa de Est a fost un factor determinant pentru a orienta opţiunile tuturor popoarelor de pe continent, iar exemplul reuşitei japoneze a inspirat popoarele din Asia, mai ales Coreea de Sud, înainte de „a converti” marea Chină însăşi la economia de piaţă.

La fel de judicioasă a fost hotărârea americanilor de „a conteni” fostul aliat sovietic, opunându-se ferm tentativelor sale de expansiune, în toate domeniile şi pe toate continentele. După trecerea timpului, se vădeşte limpede că era singura atitudine de urmat pentru a birui în această înfruntare; celelalte două căi posibile, cea a unei politici de destindere faţă de Stalin, ca şi cea de reluare

imediată a războiului mondial printr-un atac împotriva Armatei Roşii, ar fi dus, şi una, şi cealaltă la dezastre. Ideea susţinută încă din 1946 de diplomatul american George Kennan prevedea că sistemul sovietic, dacă ar fi în mod eficace „contenit”, s-ar prăbuşi până la urmă singur fără să fie nevoie de un război direct cu el, şi exact aşa s-au petrecut lucrurile.

Dar dacă strategia de *containment* a fost în ansamblu judicioasă, s-ar putea spune chiar vizionară, anumite opţiuni ale Statelor Unite din cursul războiului rece s-au dovedit dezastruoase şi au cauzat serioase „pagube colaterale”, ale căror efecte continuă să se facă simţite.

După cum fusese cazul pe vremea preşedintelui Wilson, numeroase naţiuni din Africa şi din Asia care se pregăteau să facă primii paşi pe scena internaţională sperau că americanii le vor veni în sprijin, ca nişte naşi binevoitori. Din păcate, încă o dată a fost o decepţie. Statele Unite, care se lăsaseră convinse în 1919 că agitaţia patriotică dirijată de notabilii egipteni era în realitate un complot bolşevic, aveau de-acum motive mai serioase să cedeze acestei temeri. Comuniştii erau inevitabil prezenţi în cadrul tuturor mişcărilor independentiste de pe planetă şi cine era obsedat de „mâna Moscovei” o găsea cu siguranţă pe undeva.

Aşa se face că Statele Unite au atacat mereu nişte adversari din care ar fi putut foarte bine să-şi facă aliaţi şi prieteni.

În Iran, de exemplu, Dr. Mossadegh, un eminent jurist ce fusese ales democratic în fruntea guvernului, voia ca ţara sa să-şi exercite suveranitatea asupra resurselor ei petroliere, până atunci controlate de britanici, care nu le lăsau iranienilor decât nişte firimituri. Preşedintele Truman, aflat la sfârşitul mandatului, găsea aceste revendicări absolut legitime. Dar când succesorul său, Dwight Eisenhower, a venit la Casa Albă în 1953, a fost de îndată vizitat de Winston Churchill, venit să-i explice că Mossadegh era în realitate o marionetă în mâinile comuniştilor. Pentru a face faţă acestei „primejdii”, CIA a

primit sarcina de a organiza o lovitură de Stat deghizată în revoltă populară, care a răsturnat guvernul legal şi le-a redat occidentalilor controlul asupra petrolului iranian pentru încă douăzeci de ani.

Agentul căruia i s-a încredinţat această misiune era un nepot de-al lui Theodore Roosevelt, Kermit Junior, zis „Kim”, care avea să istorisească mai târziu amănuntele operaţiunii într-o lucrare intitulată *Countercoup* şi publicată în săptămânile ce au urmat după Revoluţia Islamică din 1979. Lucrarea este uimitor de candidă când povesteşte amănuntele operaţiunii, chiar dacă nu reconsideră niciodată temeinicia ei. Pentru el, exista indiscutabil o ameninţare comunistă ce trebuia contracarată cu orice preţ şi prin toate mijloacele.

E drept că existau printre conducătorii iranieni din epocă nişte elemente din Partidul Tudeh, ramură locală a mişcării comuniste internaţionale, care l-au împins pe şeful guvernului să adopte poziţii radicale, precum naţionalizarea petrolului, însă Mossadegh n-avea nici prin convingerile sale, nici prin temperamentul său. Nici prin origini, nici prin viziunea-i strategică nici cel mai mic motiv de a se alinia Moscovei. Fost student la Sciences Po de la Paris şi la Universitatea elveţiană de la Neuchâtel, fiu al unui fost ministru al Finanţelor legat prin familie de dinastia Qadjar, care domnise de la sfârşitul secolului al XVIII-lea la începutul secolului XX şi care se luptase tot timpul împotriva încălcărilor teritoriale ale ruşilor, el ar fi putut foarte bine să devină un aliat solid al Washingtonului. Dacă s-ar fi dorit stabilirea unor legături cu el şi s-ar fi arătat înţelegere faţă de revendicările lui cele mai legitime, s-ar fi evitat multe suferinţe Iranului, ca şi Statelor Unite. Bunul simţ ar fi recomandat să fie urmată această cale, însă logica înfruntării totale dintre cele două tabere mondiale i-a îndreptat pe protagonişti într-o cu totul altă direcţie.

Desigur, ar fi prezumţios, la şaptezeci de ani după fapte, să afirmăm în mod peremptoriu că Mossadegh n-ar fi devenit oricum un adversar al Occidentului. Totuşi, tot ce

s-a scris pe acest subiect, în special de către responsabilii şi cercetătorii americani, ca şi de către martorii direcţi la evenimentele respective, mă incită să cred că Statele Unite au apucat o cale greşită în această privinţă şi că şi-ar fi putut evita şi lor înseşi, şi poporului iranian multe suferinţe dacă ar fi ştiut să reziste la paranoia anticomunistă din acei ani, care nu era întotdeauna nejustificată, fireşte, dar care a fost foarte des o proastă sfătuitoare.

În cuvântul-înainte la povestirea sa, datat 15 martie 1979, Kim Roosevelt scrie: „Cartea de faţă se termină cu un triumf… La sfârşitul verii anului 1953, şahul mi-a spus cu sinceritate: «îmi datorez tronul lui Dumnezeu, poporului meu, armatei mele şi dumneavoastră». Prin «dumneavoastră» se referea la mine şi de asemenea la cele două ţări pe care le reprezentam, Marea Britanie şi Statele Unite. Toţi eram eroi. În prezent, din nefericire, nu mai e deloc adevărat. Ceea ce fusese o istorie eroică a devenit o istorie tragică”.

Aceste rânduri ar putea sluji de motto la multe victorii repurtate de Washington în cursul războiului rece, care aveau să se termine cu un gust amar; fie pentru că America a combătut cu înverşunare oameni a căror retorică îi displăcea, dar din care ar fi putut să-şi facă prieteni – în afară de Mossadegh, mă gândesc la congolezul Lumumba, la ghanezul Nkrumah, la indonezianul Sukarno şi la alţi câţiva; fie pentru că s-a aliat cu forţe funciar retrograde, care nutreau tot atâta ură faţă de occidentali precât şi faţă de comunişti.

A fost îndeosebi cazul în Afganistan, unde a fost stârnită şi încurajată o revoltă jihadistă împotriva Uniunii Sovietice, pe care a slăbit-o considerabil şi a contribuit la prăbuşirea ei, fără a se băga de seamă că această tendinţă, o dată dezlănţuită, avea să se reverse cu mânie împotriva Americii înseşi şi să-i pricinuiască pe propriul ei teritoriu foarte serioase necazuri.

La sfârşitul anilor 1980, când Statele Unite au ieşit învingătoare din acel lung şi periculos război rece, mulţi

au crezut că victoria lor va fi definitivă şi va duce la instaurarea unei noi ordini internaţionale inspirate, garantate şi probabil chiar pilotate de ele. N-ar mai fi existat de-atunci încolo, pe toată întinderea planetei, decât un singur model de societate, acceptat de toţi, şi o singură superputere, cu un primat necontestat. Evenimentele lumii ar fi devenit nesemnificative, iar cronicarii vremii n-aveau să mai scrie, nemaiavând nimic de istorisit.

Dar Istoria, căreia unii se hazardau deja să-i vestească moartea, era doar „năucită”, s-ar putea spune. Curând avea să-şi revină şi să reînceapă să umble bezmetică în direcţii neprevăzute, pentru că, evident, aventura umană nu se opreşte niciodată; şi de asemenea pentru că puterea victorioasă s-a arătat incapabilă de a-şi gestiona în mod adecvat supremaţia, spre a o consolida şi perpetua.

7

Când cercetăm parcursul unor ţări atât de diferite ca Japonia, Rusia, China şi Statele Unite, suntem în chip firesc îndrituiţi să ne întrebăm de ce una sau alta dintre ele şi-a putut în anumite momente „pierde capul”, compromiţând astfel beneficiul realizărilor pe care ştiuse să le înfăptuiască. Mă voi feri să caut în această privinţă legi universale, mulţumindu-mă cu aceea care este clar inerentă naturii umane, şi anume că există, la toţi cei ce au dobândit o preeminenţă, un început de orbire şi un risc de exaltare.

Celor pe care vor să-i piardă, zeii le iau mai întâi minţile şi le lasă aroganţa, spuneau vechii greci. În mitologia lor, în care sentimentele erau reprezentate de divinităţi alegorice, aroganţa se numea Hybris. Toţi oamenii care izbutesc să se ridice deasupra semenilor lor prin statut, prin avere, prin putere, prin talent sau chiar prin sfinţenie întretaie, într-o zi sau alta, drumul acestei ispititoare şi rari sunt cei care se pricep să-i reziste. Lucrul este adevărat la indivizi şi la comunităţile umane, dar mai ales la naţiuni. Cele patru cărora le-am evocat parcursul nu se abat absolut deloc de la regulă. Fiecare avea dorinţa legitimă de a repara nedreptăţile şi fiecare a ajuns să comită, uneori contra voinţei sale, nedreptăţi şi mai flagrante.

Japonia din era Meiji voia să se răzvrătească împotriva încălcărilor de hotare ale omului alb şi să demonstreze inanitatea prejudecăţilor rasiste; a reuşit admirabil, ceea ce i-a adus recunoştinţa tuturor celor care au suferit de-a lungul veacurilor ofense similare. Dar în loc să persiste în aceeaşi luptă, ea n-a pregetat să îmbrăţişeze la rândul ei visuri de cucerire şi prejudecăţi supremaciste care au împins-o într-o prăpastie. Din fericire, prin cea de-a doua izbăvire a sa a ştiut cum să salveze onoarea elanului ei iniţial şi să redea civilizaţiei sale o strălucire planetară.

Rusia îşi luase şi ea sarcina de a lupta contra unei uriaşe nedreptăţi, cea mai universală din toate, de vreme ce nu

privea numai o naţiune sau o rasă, ci pe muncitorii din lumea întreagă şi pe toate popoarele oprimate – nicio luptă nu era mai nobilă în principiu, niciuna nu era mai ambiţioasă, cu adevărat pe măsura celei mai întinse ţări de pe glob. Din nefericire, în câţiva ani paradisul s-a preschimbat în infern din pricina rigidităţii unei doctrine, a sclerozării unui sistem şi a lipsei sângeroase de măsură a unui om. După Stalin, Rusia a încercat nu o dată să se pună din nou pe picioare, dar pagubele fuseseră atât de masive încât n-a mai izbutit nicicând să le repare.

Cât despre China, care se considerase mult timp drept „Centrul" lumii şi care suferise pe urmă vreme de secole umiliri insuportabile, este de înţeles că a putut resimţi o mândrie justă şi un început de exaltare în ziua în care a putut scăpa în sfârşit de sărăcie şi de înapoiere. A prins să viseze cu voce tare un timp în care avea să devină sau să redevină prima putere a planetei, cea mai influentă, cea mai bogată, cea mai respectată, în care întreaga omenire avea să vibreze din nou în ritmul drumurilor mătăsii.

Principalul artizan al modernizării ţării, Deng Xiaoping, recomandase totuşi reţinere, discreţie şi modestie; după el, chinezii s-au îndepărtat puţin câte puţin de preceptele-i de cumpătare, dar e prea devreme încă să spunem dacă îndepărtarea în cauză va continua sau mâine se va restabili circumspecţia pe care o predica el.

Revenind la Statele Unite, care îşi păstrează până în prezent preeminenţa globală, mi se pare că hybrisul lor este mai de înţeles decât al altora, fiindcă evenimentele le-au plasat pe o poziţie atât de dominantă încât le-ar fi fost greu să nu aibă „rău de înălţime", şi fiindcă se pot lăuda în mod legitim că au construit naţiunea cea mai puternică, mai prosperă, mai influentă şi mai dinamică dintre toate.

Fireşte că ţara are cusururile ei, în cutare sau cutare alt domeniu, şi am menţionat câteva; dar, dacă privim parcursul ei în ansamblu, realizările sale în totalitate, de la modestele ei începuturi şi până astăzi, e limpede că e vorba de una dintre cele mai reuşite experienţe din toată istoria umană. În particular, contribuţia acestei ţări la

„inventarea” civilizaţiei noastre contemporane, atât materiale cât şi intelectuale, este cea mai hotărâtoare dintre toate. Esenţialul din ceea ce constituie astăzi modul nostru de viaţă şi ne deosebeşte atât de radical de generaţiile precedente îl datorăm mai întâi Americii.

Un succes de netăgăduit aşadar, asupra căruia m-aş putea lesne întinde. Am crescut într-un mediu familial în care erau venerate Statele Unite, campusurile lor universitare, eficacitatea, creativitatea, uimitoarea lor capacitate de a primi şi integra, ca şi sistemul lor politic atât de ingenios, de echilibrat, care a fost un element esenţial al reuşitei lor. Continuu să împărtăşesc această veneraţie încă şi astăzi, când aş fi cel mai fericit om din lume dacă patria mea adoptivă. Europa, s-ar hotărî în sfârşit, cum au dorit-o Victor Hugo, Stefan Zweig şi atâţia alţii, să-şi clădească propriile „State unite”, federalizate după modelul Americii.

O dată acestea spuse, trebuie să adaug, cu gravitate, că în rolul lor de „putere tutelară” a omenirii, pe care au început să şi-l asume de la Primul Război Mondial încoace şi să-l întărească după cel de-al Doilea şi pe care l-au exercitat practic singure după încheierea războiului rece, Statele Unite nu s-au priceput cum să se ridice la „altitudinea” potrivită, ceea ce riscă să aibă consecinţe dramatice pentru ansamblul omenirii, ca şi pentru ele înseşi.

Unul dintre cele mai revelatorii episoade ale acestei „insuficienţe” este lunga lor intervenţie în Afganistan. Când s-au retras de acolo, la sfârşitul lui august 2021, într-un mod destul de haotic, responsabilii americani au explicat că făcuseră tot ce putuseră şi erau cu siguranţă convinşi de asta. Argumentele lor păreau de altfel de necombătut: America a cheltuit în acea ţară aproape o mie de miliarde de dolari în douăzeci de ani pentru un rezultat nul! Nu e oare dovada bunăvoinţei „medicului” şi a incurabilităţii „bolnavului”?

Cu toate astea, când privim puţin mai îndeaproape cifrele, aşa cum au fost compilate la Washington de

organismele oficiale însărcinate să supervizeze cheltuielile, mai degrabă de-a fi impresionaţi de amploarea acestei angajări suntem pur şi simplu înspăimântaţi, fiindcă descoperim că aproape tot acest astronomic „trilion” a fost consacrat efortului militar. Mai precis, 95% s-a cheltuit cu trupele americane, armele, muniţiile, aprovizionarea, instalaţiile lor, precum şi cu formarea militarilor de schimb locali; iar dacă scădem din sumele rămase cât au încasat câteva agenţii americane însărcinate cu misiuni specifice, constatăm că partea *realmente alocată dezvoltării* Afganistanului n-a reprezentat decât 2% din total, abia puţin peste douăzeci de miliarde în douăzeci de ani, adică un miliard de dolari pe an. Pentru o ţară care număra, la retragerea americană, peste patruzeci de milioane de locuitori, nu e ceva foarte impresionant.

Ar fi fost de crezut că Statele Unite, doritoare de a câştiga „inimile şi sufletele” populaţiilor respective, aveau să dezvolte o reţea de şcoli şi universităţi, de şosele, autostrăzi, gări şi aeroporturi, şi de asemenea întreprinderi dinamice, cu uzine, ferme mecanizate, laboratoare, reţele de distribuţie etc. Cine mai abitir decât marea Americă putea să opereze o asemenea modernizare şi să favorizeze astfel emergenţa unui mare număr de profesionişti competenţi şi a unei importante clase de mijloc devotate stabilităţii, progresului, deschiderii şi refuzului visceral al întoarcerii înapoi pe care o reprezentau talibanii? Dar superputerea s-a cantonat, din nefericire, într-o viziune pur securitară a conflictului şi s-a condamnat la eşec.

Mişcarea islamistă, care fusese iniţial învinsă şi desconsiderată, a recâştigat puţin câte puţin terenul, ceea ce a dus la cataclismul din 2021, din care Statele Unite şi-au revenit foarte repede, dar din care Afganistanul nu-şi va mai reveni. El se află astăzi sub cizma celui mai retrograd guvern de pe planetă, după ce avusese drept mentor ţara cea mai avansată. Un lamentabil eşec! O tragedie! O ruşine!

Pot eu mult şi bine să înmulţesc semnele de exclamare,

indignarea mea va rămâne inaudibilă, căci naraţiunea americană a dezastrului are toate aparenţele adevărului. Cine crede astăzi în mod serios că o ţară musulmană ar fi putut să fie un exemplu de dezvoltare? La ce bun să încerci a demonstra că Afganistanul s-ar fi putut îndrepta într-o cu totul altă direcţie, cea a modernităţii, a prosperităţii şi a demnităţii bine înţelese? Că populaţia sa feminină ar fi putut scăpa de servitudinea atroce care-i este impusă? Şi totuşi sunt convins că americanii ar fi fost scutiţi de o sumedenie de neplăceri dacă, de exemplu, i-ar fi încredinţat puterea bătrânului rege Muhammad Zahir Şah, un personaj respectat care a trăit multă vreme în exil la Roma, l-ar fi lăsat să se ocupe de echilibrarea delicată dintre etnii, triburi, clanuri şi provincii, în timp ce ei înşişi, despovăraţi de această sarcină ingrată, s-ar fi consacrat dezvoltării ţării, a infrastructurilor ei, a economiei, menţinând pe loc, pentru a asigura stabilitatea puterii, doar o prezenţă militară modestă, discretă, consensuală şi puţin costisitoare.

Nu, nu e nevoie să argumentăm. Degeaba e puternică America, cu o democraţie remarcabilă şi resurse nelimitate, unele responsabilităţi nu e capabilă să le asume. Raportul foarte amănunţit pregătit la cererea Congresului de un *Special Inspector General for Afghan Reconstruction* o spune cu candoare – îl parafrazez puţin:

Nu ne pricepem să ducem la bun sfârşit acest gen de reconstrucţie, iar dacă ar trebui să ne înhămăm la o sarcină similară în anii ce vor să vină, am eşua în acelaşi fel!

Dar să lăsăm la o parte Afganistanul. Să uităm de toată lumea arabo-musulmană chiar, a cărei criză e atât de profundă în zilele noastre, încât constituie o explicaţie comodă pentru toate metehnele ei şi ale altora, şi să ne întoarcem privirea mai degrabă către o altă regiune a lumii, în care modelul american ar fi trebuit să producă cea mai sănătoasă „contaminare” – mă refer la America Latină. Este totuşi îngrijorător că prosperitatea marii naţiuni nord-americane s-a propagat atât de puţin la sud

de graniţa ei în cursul ultimilor o sută cincizeci de ani şi că efectele reuşitei sale au fost atât de puţin benefice într-o regiune unde domneşte ca o stăpână încă din secolul al XIX-lea.

Nu degeaba „yankeii” sunt atât de detestaţi de vecinii lor din sud, ca ruşii în Europa centrală sau ca japonezii în Coreea. Probabil că popoarele hispanice îşi admiră marele vecin de la nord, dar ele au suferit din cauza proximităţii sale. „Sărman Mexic, atât de departe de Dumnezeu, atât de aproape de Statele Unite!” exclamase preşedintele Porfirio Diaz, a cărui ţară a fost mereu maltratată de prea puternicu-i vecin. Iar dacă un fost elev al şcolilor catolice precum Fidel Castro se răzvrătise într-atât încât s-a alăturat sovieticilor este pentru că singura alternativă ce i se oferea unei cubanez din generaţia lui era de a fi ori sluga americanilor, ori duşmanul lor, niciodată un adevărat partener, tratat de la egal la egal.

În toate ţările din Lumea Nouă, patrioţii care lucrau pentru demnitatea naţiunii lor, cum făcuseră nord-americanii faţă cu colonizatorii britanici, au fost trataţi de Washington ca nişte adversari şi combătuţi cu înverşunare, crima lor fiind, cel mai adesea, de a nu fi voit să se plieze intereselor companiilor nord-americane, fie ele miniere, agricole sau financiare.

Se va obiecta să Statele Unite n-aveau ca misiune să construiască prosperitatea sau democraţia la vecinii lor şi că era normal pentru ele să acţioneze în funcţie de propriile lor interese. Probabil aşa o fi, dacă se considerau o putere oarecare printre altele. Dar dacă au ambiţia de a fi unica superputere şi de a asuma oarecum o autoritate politică şi morală pe continentul lor şi la nivel global, aceasta le impune neapărat nişte obligaţii de alt ordin.

*

Una dintre aceste obligaţii este să dea un exemplu, în loc să se prevaleze de statura lor spre a obţine o „dispensă”, un permis de liberă trecere sau chiar, pur şi simplu, ca să facă ce le taie capul.

De câte ori nu s-a întâmplat, în ultimii ani, ca americanii

să se bată hotărât pentru o cauză, încurajându-i şi pe alţii să adere la ea… înainte de a se abţine ei înşişi. Da, zic ei, trebuie creat un tribunal internaţional pentru crimele de război, dar nici vorbă ca propriii noştri cetăţeni să poată fi judecaţi de el!

Această înclinaţie de a nu se plia regulilor „edictate pentru ceilalţi" a devenit deosebit de flagrantă când cu intervenţiile militare ce au avut loc după căderea zidului de la Berlin, în noiembrie 1989, şi accesiunea Statelor Unite la rangul de unică superputere.

La început, lucrurile decurseseră fără probleme. Astfel, în august 1990, când Saddam Hussein invadase Kuweitul, prestigiul Washingtonului era atât de mare şi agresiunea atât de flagrantă, încât cvasitotalitatea ţărilor planetei s-a rânduit în spatele steagului înstelat. Armata americană, acţionând cu adevărat în numele comunităţii internaţionale, i-a aplicat conducătorului irakian o severă corecţie.

O asemenea unanimitate nu mai fusese niciodată respectată până atunci, iar de atunci nu s-a mai reprodus vreodată. Înainte de sfârşitul secolului, deja se făcuse ţăndări.

O criză gravă zguduia pe atunci Iugoslavia, iar Statele Unite voiau din nou să reunească o coaliţie mondială pentru a-l lovi pe conducătorul de la Belgrad, Slobodan Miloăevic, perceput, nu fără motiv, drept principalul responsabil al derivei. Chestiunea la ordinea zilei era cea din Kosovo, o provincie care aparţinuse mult timp Serbiei, dar a cărei populaţie, devenită majoritar musulmană şi de limbă albaneză, îşi reclama independenţa. De astă dată, unele puteri erau reticente, îndeosebi Rusia, care refuza să se asocieze unei coaliţii îndreptate contra coreligionarilor săi ortodocşi, iar China îşi exprima şi ea rezervele. Cum aceste două ţări dispuneau de câte un drept de veto în Consiliul de Securitate, ONU nu şi-a dat aprobarea.

Mare scofală, şi-a spus preşedintele Bill Clinton, vom interveni în numele NATO. Nu era acelaşi lucru, fiindcă NATO nu e decât o alianţă ce regrupează un anumit număr

de ţări din Europa sau America de Nord şi nu expresia unui consens internaţional. Însă Washingtonul nu voia să se oprească la astfel de subtilităţi. Operaţiunea militară a fost lansată, mai cu seamă prin bombardamente aeriene masive, şi a dus la căderea lui Milosevic.

Lecţia acestei campanii, care a avut loc între martie şi iunie 1999, este că superputerea putea face ce voia ea, cu sau fără consens, şi că nimeni nu trebuia să încerce s-o împiedice.

Patru ani mai târziu, când Statele Unite au decis să invadeze Irakul, NATO însăşi a refuzat să li se alăture. Două din ţările sale cele mai importante, Franţa şi Germania, au socotit că motivele invocate spre a justifica un război nu erau suficiente şi că argumentul înfăţişat de americani, potrivit căruia Bagdadul ar fi dezvoltat arme de distrugere în masă, era prea puţin convingător. Mare scofală, şi-a spus preşedintele George W. Bush, îl vom invada totuşi, fără ONU, fără NATO, pur şi simplu cu „o coaliţie a celor care vor", *„a coalition of the willing",* o formulă cam dezinvoltă.

Deşi a fost criticată de majoritatea ţărilor şi de o bună parte a opiniei publice – mai ales în Regatul Unit, principalul aliat al Washingtonului –, operaţiunea a fost din punct de vedere militar un succes. Cei care preziseseră o bătălie feroce în jurul Bagdadului au primit o dezminţire usturătoare. Capitala irakiană a căzut fără rezistenţă, iar statuile tiranului au fost demontate sub privirile întregii lumi – imagini ce dau de gândit tuturor acelora care credeau că pot ţine piept superputerii, atât printre adversari, cât şi printre aliaţii ei reticenţi. Când formidabila ei maşină e în mişcare, nu slujeşte la nimic să-i barezi calea, nici să cauţi s-o ţii în loc.

A fost pentru Statele Unite ceea ce limba engleză numeşte pudic *„a mixed blessing",* un eufemism care dă de înţeles că în „binecuvântarea" aparentă e amestecat un blestem ascuns – în cazul de faţă, victoria militară strălucită şi prăbuşirea dictatorului irakian au lăsat în mâinile americanilor o ţară pe care trebuiau s-o

reconstruiască şi s-o pună din nou pe picioare, lucru de care ei s-au dovedit incapabili. Nu prevăzuseră nimic, nu pregătiseră nimic, nici pentru Irak, nici pentru celelalte ţări în care au crezut că era util să intervină în ultimele decenii.

Ceea ce reuşiseră admirabil imediat după cel de-al Doilea Război Mondial, în Europa occidentală cu planul Marshall şi în Japonia cu „terapia de şoc", n-a mai putut fi niciodată reprodus. De fiecare dată când Statele Unite au încercat s-o facă şi-au dovedit incompetenţa. Probabil că n-aveau suficientă stimă faţă de populaţiile locale ca să caute cu adevărat să le modernizeze, nici ca să ia în serios aspiraţia lor reală la democraţie. Multe ocazii au fost astfel pierdute.

Între „blestemele ascunse" există unul pe care tindem prin forţa împrejurărilor să-l subestimăm când suntem atât de obişnuiţi să câştigăm: este tocmai cel ce decurge din sentimentul de invincibilitate.

E drept că americanii au suferit eşecuri în unele războaie „periferice", cel mai traumatizant fiind cel din Vietnam, iar cel mai recent cel din Afganistan, dar la nivel global ei rămân neînvinşi, iar poziţia lor, în vârful ierarhiei puterilor, n-a încetat să se întărească de-a lungul marilor războaie, calde ori reci, ceea ce le conferă, mult mai mult decât tuturor celorlalte ţări, o imensă încredere în sine şi chiar certitudinea de a putea ieşi învingători din toate încercările şi provocările.

Fără a fi deloc nejustificat, sentimentul lor de invincibilitate se poate dovedi dezastruos. Una dintre consecinţele lui pentru Statele Unite este că ele nu simt nevoia de a clădi instituţii internaţionale solide şi respectate. De ce să înfiinţezi reguli constrângătoare, când le poţi impune altora fără să le respecţi tu însuţi? Cei bogaţi şi cei puternici au mereu impresia că legile îi protejează mai ales pe cei săraci şi pe cei slabi, ceea ce este exact; tind să uite însă că ele au mai întâi funcţia de a ocroti ordinea stabilită şi că, prin aceasta, constituie pentru cei puternici înşişi o protecţie adesea mult

superioară celei procurate de forţa nudă.

Privind retrospectiv, e limpede că „perioada de graţie” de care au beneficiat Statele Unite la sfârşitul războiului rece ar fi trebuit folosită în mod corespunzător pentru a clădi un nou sistem internaţional, în cadrul căruia foştii lor inamici, rivalii lor şi toţi ceilalţi actori de pe scena internaţională şi-ar fi găsit locul. Un astfel de sistem ar fi asigurat probabil preeminenţei Washingtonului o anumită perenitate.

Dar retrospectiv e facil să arunci piatra Americii, care a trebuit să navigheze fără busolă în ape necunoscute şi tulburi. Rolul de superputere globală nu trebuia doar să-l „joace”, trebuia să-l „creeze” de la zero, ceea ce necesita din partea conducătorilor săi comori de luciditate, de creativitate şi magnanimitate pe care nu le-au avut întotdeauna

Sunt convins că toţi rivalii „citadelei Occidentului” ar fi eşuat lamentabil dacă ar fi trebuit să se înhame la o asemenea sarcină, fiindcă nicio putere, nicio naţiune, nicio arie de civilizaţie nu se află în măsură să-şi asume singure un *leadership* global, politic, etic şi intelectual, de care omenirea, aflată în stadiul de acum al evoluţiei sale, are cu disperare nevoie.

Epilog
O lume de reconstruit

„Trecutul e-un prolog, iar ce urmează
E treaba ta şi-a mea.”[7]

„What’s past is prologue;
What to come, în yours and my discharge.”

William Shakespeare (1564-1616), *The Tempest*

[7] Aici, după William Shakespeare, *Opere,* I, București, Ed. Tracus Arte, 2016, *Furtuna,* II, 1, trad. George Volceanov (n. trad.).

1

Anticilor le plăcea să istorisească „vieţile paralele” ale oamenilor iluştri – Alexandru faţă cu Cezar, Demostene faţă cu Cicero; am putea să cercetăm în acelaşi mod parcursul marilor naţiuni care se înfruntă astăzi şi ale căror comportamente vor fi hotărâtoare în următoarele decenii pentru viitorul planetei noastre.

China şi Statele Unite, care se află în vârful ierarhiei puterilor, au urmat, spre a ajunge acolo, traiectorii extrem de diferite, dar ambele abnorme. Pentru una, un foarte lung drum tumultuos; pentru cealaltă, cea mai fulgurantă ascensiune posibilă.

Ceea ce o distinge pe prima este că există *ca Stat* încă din Antichitate, pe acelaşi teritoriu, cu aceleaşi popoare, în esenţă, şi aceleaşi referinţe culturale. Confucius, care rămâne şi astăzi gânditorul ei cel mai influent, s-a născut în 551 înainte de era noastră şi a murit în 479 – aproape aceleaşi date ca la Heraclit, filosoful presocratic care spunea că totul trece, totul se schimbă, şi că nu ne scăldăm niciodată de două ori în acelaşi fluviu.

Fireşte, marele înţelept al Chinei a fost adesea contestat de-a lungul veacurilor şi chiar violent combătut, precum pe vremea Revoluţiei Culturale, când Gărzile Roşii voiseră să-l extirpe din mintea compatrioţilor lor. Însă el a supravieţuit şi rămâne venerat în toată Asia orientală. Unii conducători văd chiar în el izvorul de inspiraţie care a permis naţiunii lor să izbutească modernizarea ei.

Statele Unite au urmat o cu totul altă traiectorie. Faţă de vechime, continuitate şi permanenţă, ele întrupează inovaţia, îndrăzneala, fulguranţa şi amestecul.

Când europenii şi chinezii au purces să exploreze planeta, în primele decenii ale secolului al XV-lea, nici unii, nici ceilalţi nu ştiau că exista, dincolo de oceane, un imens continent ce lega Polul Nord de Polul Sud şi care avea să se numească America. Cristofor Columb sconta să găsească India, atunci când caravelele lui au luat-o spre vest, şi drumul lor s-a pomenit barat de o lume nouă,

populată cu rase neaşteptate ce au fost numite, din obstinaţie, „indiene”.

Primii europeni stabiliţi pe coastele viitoarelor State Unite erau puritani englezi fugind de persecuţiile religioase. Coloniile pe care le-au întemeiat în anii 1620, pe teritoriul „indienilor” massachusett, păreau fragile şi fără mare viitor în lumea noastră.

Acei „pelerini” erau doar vreo sută, din care o jumătate a murit din prima iarnă; un secol şi jumătate mai târziu, descendenţii lor se revoltau împotriva monarhiei britanice; peste încă un secol şi jumătate, deveniseră prima putere de pe glob. Vechiul continent, ale cărui naţiuni nu conteneau să se omoare între ele, le-a chemat în ajutor când cu Marele Război. Strămoşii lor îl părăsiseră ca nişte proscrişi; americanii – cum s-a luat obiceiul de a-i numi puţin cam abuziv – s-au întors ca salvatori, ca protectori şi aproape ca suzerani.

Între timp, întemeiaseră peste mări o nouă Romă, cu o preşedinţie imperială, o predilecţie pronunţată pentru subtilităţile juridice, o echilibrare fină între diferitele ramuri ale guvernării şi un Senat instalat pe colina Capitoliului. Curând armatele lor vor fi în măsură să străbată drumurile întregii lumi cunoscute, cum făceau odinioară legiunile romane, doar că domeniul acestora nu se întindea mult dincolo de perimetrul mediteranean, în timp ce în era americană lumea cunoscută acoperă întreg pământul şi trage cu ochiul spre Lună sau chiar spre Marte.

Şi aşa cum fusese cazul pentru imperiul de altădată, locuitorii „noii Rome” provin din toate părţile. Fireşte, „albii anglo-saxoni protestanţi” au beneficiat multă vreme de anterioritatea lor, ceea ce le-a adus câteva privilegii; dar este din ce în ce mai puţin cazul. O variaţiune a culorii, a credinţei sau a originii etnice se vădeşte de-acum din ce în ce a fi un atu mai degrabă decât o tară.

*

Filiaţia morală faţă de Roma antică este cultivată de Statele Unite încă de la naşterea lor. Tocmai inspirându-se

de la ea au optat ele să instaureze o republică – o decizie ce pare astăzi evidentă, dar care nu era neapărat aşa în momentul Declaraţiei lor de independenţă.

Pe vremea aceea, Revoluţia Franceză încă nu avusese loc, toate regimurile politice din Europa şi de prin alte părţi erau de esenţă monarhică, iar rarele experienţe republicane din Istorie fuseseră efemere şi prea puţin concludente, cu excepţia tocmai a Romei. Cine voia să se refere la un model republican credibil trebuia obligatoriu să se sprijine pe cel al Oraşului etern, ale cărui evenimente şi personaje ilustre – Scipio, Cato, Pompeius, Cincinnatus, Virgilius, Cicero, Cezar, Brutus şi atâţia alţii – făceau parte din bagajul cultural al „părinţilor" Uniunii, precum Washington, Adams, Jefferson, Madison, Hamilton sau Benjamin Franklin.

Unii dintre cei din urmă şi-au luat ideile direct din textele antice, alţii de la Montesquieu sau Locke, fără a-l uita pe Shakespeare.

Dacă subliniez afecţiunea „întemeietorilor" faţă de modelul antic este fiindcă şi China a jucat, în spaţiul asiatic, un rol comparabil celui al Imperiului Roman, însă cu o diferenţă de talie: spre deosebire de emulul ei european, Imperiul de Mijloc a supravieţuit invaziilor barbare; de aceea, a rămas nu numai ca o îndepărtată referinţă politică, juridică, morală, culturală sau lingvistică, ci şi ca o putere contemporană.

Ce s-ar fi întâmplat în Occident dacă Imperiul Roman ar fi supravieţuit şi el? întrebarea nu mai are mult sens în zilele noastre, dar a preocupat minţile mult timp. Au existat chiar diverse tentative de a prelungi Imperiul sau de a-l resuscita. Era visul lui Carol cel Mare, încoronat de papă împărat la Roma în anul 800; dar domeniul său n-a întârziat să se fragmenteze şi curând n-au mai subzistat din înfăptuirea sa decât o somptuoasă denumire, cea de „Sfânt Imperiu Roman", şi un titlu cu care s-au împodobit diverse dinastii, precum Carolingienii, Hohenstaufenii sau Habsburgii, până la abolirea lui de către Napoleon în 1806; care, de-ar fi avut vreme, ar fi reluat probabil acest

vis pe socoteala sa – nu hotărâse el să-şi numească moştenitorul „rege al Romei”?

Desigur, a existat şi o altă prelungire remarcabilă, prin Imperiul Roman de Răsărit. Istoricii obişnuiesc să-l numească „bizantin”, însă locuitorii şi suveranii săi s-au revendicat întotdeauna ca fiind „romani”. A supravieţuit o mie de ani celui de Apus, căci Roma a căzut în 476, pe când Constantinopolul n-a fost cucerit de otomani decât în 1453.

Douăzeci de ani mai încolo, prinţesa Sofia Palaiologhina, nepoata ultimului împărat „bizantin”, se mărita – din întâmplare la Roma, în vechea bazilică Sf. Petru – cu prinţul Moscovei Ivan al III-lea; nepotul lor Ivan al IV-lea, zis „cel Groaznic”, mândru de ascendenţa sa imperială, s-a socotit curând în drept să se proclame la rându-i „cezar” şi să se aşeze simbolic pe tronul strămoşilor săi. O lungă descendenţă de „ţari” s-a înşirat până în 1917. Mulţi creştini ortodocşi vedeau atunci în Moscova „a treia Romă”, după Constantinopol.

Nu erau totuşi decât nişte ficţiuni – ambiţioase, înşelătoare, costisitoare. Într-adevăr, Imperiul Roman dispăruse, iar moştenirea sa fusese dispersată. Invers, Imperiul de Mijloc a rămas – singura ţară care era totodată un Stat şi o civilizaţie milenară, cum conducătorilor săi le plăcea uneori s-o reamintească.

2

Când contemplăm traseele atât de diferite ale celor doi „coloşi” din epoca noastră, suntem uneori ispitiţi să ne spunem că înfruntarea lor reprezintă într-un anumit fel un rezultat logic al Istoriei, aşa cum s-a desfăşurat ea de cinci ori şase secole încoace.

De o parte se află liderul de necontestat al lumii occidentale, care începuse de la baza scării, navigând prudent printre marile imperii coloniale şi suferind din timp în timp mânia lor, ca la cucerirea tinerei sale capitale, Washington, şi la incendierea primei sale Case Albe şi a Capitoliului de către expediţia punitivă engleză din 1814, dar care a reuşit pe urmă să capete ascendent asupra europenilor, fie învingându-i prin forţă, ca pe spanioli în 1898 sau pe germani în cele două războaie mondiale, fie convingându-i să-i recunoască întâietatea, ca pe britanici sau pe francezi.

De cealaltă parte a arenei se află dacă nu liderul Orientului, cel puţin actualul depozitar al celor două provocări majore cărora Occidentul a trebuit să le facă faţă de când şi-a stabilit preeminenţa, şi anume deşteptarea Asiei şi emergenţa comunismului, provocări lansate la origine de Japonia erei Meiji şi de Rusia sovietică, dar pe care le moşteneşte în prezent China.

Duelul celor doi „Analişti” se învederează a fi astfel drept un deznodământ logic şi imposibil de evitat.

Să fie cu adevărat cazul? Trebuie oare să ne resemnăm cu o asemenea înfruntare şi cu măcelul ce ar însoţi-o? Nu cred. Desigur, s-a mai întâmplat deja ca omenirea să se piardă în masacre nesăbuite, cu certitudinea că altfel nu se putea, Primul Război Mondial fiind în această privinţă un exemplu edificator. Mi se pare totuşi cea mai sacră datorie a noastră să evităm cu orice preţ o „finală” care se anunţă atât de devastatoare, nu numai, de altminteri, din cauza riscurilor legate de arsenalele atomice. Această sabie a lui Damocles rămâne suspendată mai mult ca niciodată, din nefericire, deasupra capetelor noastre, aşa cum

actualitatea nu încetează să ne reamintească. Dar, chiar fără a se ajunge la asemenea extreme, există alte motive majore ce ar trebui să fie suficiente pentru a ne convinge să evităm această „luptă a titanilor” – „dosare” complexe şi preocupante ce n-ar putea fi tratate în mod adecvat fără participarea activă a tuturor puterilor care contează.

Există, bineînţeles, dereglările climaterice. Nu voi zăbovi mult asupra lor numai fiindcă datele sunt cunoscute, există o literatură abundentă şi fenomenele zise „extreme” au demonstrat în decursul ultimelor decenii anvergura pericolului, accelerarea sa şi înfricoşătoarea-i neîmblânzite.

De aceea, mă voi mulţumi aici să fac două observaţii concise. Prima este că *nu s-a făcut nimic serios până astăzi ca să se evite cataclismul anunţat.* Da, desigur, sunt luate decizii, sunt organizate conferinţe, sunt semnate acorduri şi o anumită conştientizare îşi face loc, dar dacă scopul nostru este de a stopa deriva, rezultatul, până în ziua de azi, este pur şi simplu un eşec. O parabolă în formă de film a fost produsă în 2021, cu titlul *Don t Look Up – Nu vă uitaţi în sus –,* în care doi astronomi încearcă să alerteze principalii conducători politici şi militari asupra venirii iminente a unei comete ce va nimici întregul pământ; sunt ascultaţi politicos, dar cu un pic de nerăbdare, fiindcă există, desigur, alte priorităţi…

A doua observaţie a mea, care decurge din cea dinainte şi care oferă de asemenea „cheile” de a înţelege absurditatea situaţiei, este că incapacitatea noastră de a face faţă, în mod potrivit, unui risc de această amploare provine din neputinţa noastră de a gestiona împreună, în mod responsabil, treburile planetei noastre – fie şi pentru a-i împiedica anihilarea. Căci răspunsul nostru la astfel de provocări cere de la fiecare dintre noi nişte sacrificii. Cei care s-au obişnuit să consume fără reţinere ar trebui să se modereze, iar cei care se află în plină expansiune ar trebui şi ei să-şi încetinească puţin ritmul. Ţările care posedă cele mai întinse păduri, descrise drept „plămânii planetei”, ar trebui să reziste tentaţiei de a le defrişa şi, în schimb, ar

trebui să poată conta pe solidaritatea activă a ansamblului comunităţii internaţionale ca să-i despăgubească de lipsa câştigurilor.

Menţionez aceste câteva exemple, după cum aş putea cita zeci şi sute altele. Ameninţările care apasă asupra ecosistemului nostru, asupra faunei şi florei, asupra gheţarilor, sunt nenumărate. Toate necesită o cooperare sinceră şi hotărâtă între ţările implicate, între puterile cele mai bogate şi mai influente, şi e un eufemism să spunem că o asemenea stare de spirit nu domneşte în lumea de azi.

*

Defectul pe care tocmai l-am subliniat, incapacitatea noastră de a coopera chiar când ştim că în joc e viitorul nostru şi al copiilor noştri, are şi alte consecinţe ce nu vor pregeta să afecteze omenirea în anii următori.

Ne întrebăm adesea, la apariţia unei invenţii remarcabile cum sunt atâtea în zilele noastre, care i-ar putea fi efectele asupra modului nostru de viaţă, asupra evoluţiei societăţii noastre şi chiar asupra viitorului speţei umane şi, pe drept cuvânt, conchidem că totul depinde de felul în care invenţia va fi utilizată: de cine, în ce scop, în ce cadru juridic sau moral şi sub care supraveghere, dacă există vreuna.

Ştim deja, de pildă, că energia nucleară este o şansă formidabilă şi totodată o formidabilă primejdie. Ne-ar putea alimenta, în viitor, ca energie curată, îndeosebi dacă tehnica fuziunii va fi în cele din urmă stăpânită, după cum ar putea, în câteva ore de demenţă, să nimicească oraşe, naţiuni, civilizaţii. E un paradox cu care trăim de zeci de ani şi care ne nutreşte simultan cele mai mari speranţe şi cele mai negre temeri. La fel s-ar putea spune şi despre multe alte domenii ştiinţifice şi tehnologice, începând cu biologia.

Una din marile mele uimiri din ultimii ani a fost stârnită de o invenţie nemaipomenită, care poartă numele barbar de „Crispr”. Pusă la punct în California de două cercetătoare strălucite, Emmanuelle Charpentier din Franţa şi Jennifer Doudna din America – ceea ce le-a adus

premiul Nobel de chimie la numai opt ani după publicarea lucrărilor lor, un record de celeritate! —, e vorba de o tehnică de „a edita” genomul uman, obiectiv ce părea de neconceput până la începutul secolului XXI sau cel puţin ţinea de domeniul unei *science-fiction* cam neînfrânate, şi care este de-acum o practică curentă, la care s-au dedat mii de persoane din lume, cu proiecte extrem de disparate. Cutare cercetător s-a îndeletnicit cu vindecarea unui copil orb din naştere, care trecea drept incurabil. Cutare altul, lucrând acasă, în garajul său transformat în atelier, visează să-şi facă fosforescent câinele, ca să nu-l piardă din vedere la plimbările lor nocturne.

Asemenea descoperiri sunt un subiect de admiraţie şi totodată un subiect de nelinişte. Într-adevăr, nu ne putem împiedica să ne întrebăm ce s-ar întâmpla dacă anumite persoane s-ar pune să se joace de-a ucenicii vrăjitori introducând în genomul uman elemente genetice provenite de la altă specie, sau invers. S-ar deschide calea către „fabricarea” unor himere potenţial monstruoase…

La ce metamorfoze, la ce „ameliorări” perverse am putea asista dacă fiecăruia i-ar da prin cap să facă experimente fără nicio pavăză?

Nu se închipuise oare, mult înainte de aceste progrese revoluţionare, donarea oamenilor? Unii savanţi s-au lăudat că au înfăptuit-o deja. Chiar dacă n-avem nicio dovadă, se ştie că, din punct de vedere tehnic, lucrul este perfect fezabil, de vreme ce a fost deja experimentat pe alte mamifere. Spre a se preveni asemenea derapaje, este imperativ să avem un cod etic clar, care să ţină seama regulat de noile descoperiri şi să fie aplicat cu seriozitate şi eficacitate *pe toată întinderea planetei.* Cine poate crede că o gestionare responsabilă a acestor dosare ar avea şanse să se producă în atmosfera de detestare mutuală şi de neîncredere generalizată care prevalează în zilele noastre?

Dificultatea noastră de a coopera unii cu alţii s-a manifestat în chip elocvent odată cu pandemia de Covid-19. Încă de la primele cazuri, s-a iscat un val continuu de

aluzii şi acuzaţii la adresa responsabilităţii unora şi a altora în declanşarea bolii. Contaminarea iniţială rezultase dintr-un contact întâmplător între specii pe o piaţă din Wuhan sau dintr-un accident de laborator? Dintr-un nefericit concurs de împrejurări sau dintr-o faptă răuvoitoare?

Nu sunt sigur că adevărul va fi cunoscut într-o bună zi. Singura certitudine de care dispunem este că dacă vreodată, în anii ce vin, nişte indivizi sau nişte grupuri criminale şi-ar pune în minte să provoace o pandemie ucigătoare sau o altă calamitate de acest ordin, lucrul nu le-ar fi imposibil.

Sunt tentat să evoc încă un domeniu în care progresele au mers la fel de repede ca în medicină şi în biologie: cel al inteligenţei artificiale. Riscurile de derapaj sunt evidente, chiar dacă e încă prea devreme pentru a spune ce invenţii vor afecta funest viitorul societăţilor umane şi care se vor dovedi finalmente salutare ori pur şi simplu inofensive.

Cum nu vreau defel să brodez scenarii încâlcite, voi spune doar că ne aflăm în faţa unei imensităţi necunoscute, în care se poate întâmpla orice, inclusiv inimaginabilul. Cei care lucrează în acest sector de vârf doresc ei înşişi un moratoriu. „Să apăsăm pe «pauză»”, par ei a spune, „şi să aşteptăm să vedem mai limpede!” Dar cum ar putea aceste apeluri la chibzuinţă să prevaleze dacă principalii protagonişti nu sunt interesaţi? — o constatare pe care aş putea-o relua ca atare şi referitor la multe alte domenii inovatoare. Pretutindeni progresele sunt însoţite de incertitudine, de nelinişte şi de perplexitate. Pretutindeni ne-ar plăcea să găsim puţin mai multă seninătate, vigilenţă, solidaritate.

În această fază atât de critică, de fascinantă, de complexă a evoluţiei sale, omenirea are cu siguranţă ceva mai bun de făcut decât să se resemneze cu o „finală” apocaliptică între cei doi „coloşi” ai vremii noastre.

Ceea ce e profund dezolant este că înfruntarea planetară către care ne îndreptăm ca nişte somnambuli e mereu prezentată ca o viziune „realistă” asupra viitorului, pe

când cei care ar vrea s-o împiedice apar ca nişte visători naivi şi aproape smintiţi.

Nu e aici un „realism” cam obsolet? E drept că odinioară certurile dintre puteri se reglau, în ultimă instanţă, pe câmpul de luptă. Dar azi, cu toate arsenalele pe care le-am acumulat? Oare nu vedem că un duel între cei doi uriaşi s-ar traduce printr-un război de exterminare şi o anihilare generalizată? Să consideri un astfel de epilog drept ineluctabil nu e o viziune realistă, e o viziune absurdă, nesăbuită şi chiar de-a dreptul suicidară.

În ce mă priveşte, sunt în orice caz convins că lumea de mâine nu se va face contra Occidentului, nici contra Asiei confucianiste, nici contra celorlalte componente ale marii comunităţi umane. Ea nu se va putea construi pe un câmp de ruine.

3

Observând în felul meu Istoria, am învăţat că aceia care-şi întemeiază comportamentele pe o detestare sistematică a Occidentului derivă în general către barbarie, către regres şi în final degenerează şi se pedepsesc pe ei înşişi.

Nu cred totuşi că toate ideile, modele, maşinile sau chiar valorile pe care America şi Europa le-au „deversat” asupra lumii au fost benefice. Sunt printre ele şi bune, şi rele şi nu e niciodată potrivită atitudinea de a accepta, a adopta şi a copia totul, fără discernământ. De aceea este indispensabil să ne deschidem şi faţă de alţi „contributori”, veniţi din tradiţii diferite şi care şi-au demonstrat valoarea geniului propriu lor.

Este cu siguranţă cazul Asiei orientale care, integrând felurite elemente ale civilizaţiei occidentale, le aduce totodată „corectivele” necesare. Succesele înregistrate în societăţile de tradiţie confucianistă în materie de economie şi de educaţie fac din ele surse de inspiraţie şi exemple de meditat cu atenţie, inclusiv în Occident, unde se tinde prea mult să se considere drept accesoriu şi superfluu, chiar stupid „folcloric”, tot ce vine din altă parte.

Există în special o chestiune ce mi se pare fundamentală: cea a raportării la religie.

În ţările de tendinţă monoteistă, fie ele creştine, musulmane sau iudaice, ca şi în lumea hinduistă, această raportare se relevă din ce în ce mai pernicioasă, mai ales din pricina legăturii nesănătoase care s-a stabilit acolo între religie şi identitate. Nu voi nega faptul că tragedia ţării mele natale, Libanul, mă face mai sensibil la acest aspect al lucrurilor; dar aş fi ajuns la aceeaşi concluzie şi dacă m-aş fi născut în Nigeria, în Irlanda, în India, în Afganistan, în Bosnia sau pur şi simplu în patria mea adoptivă, Franţa. Dezlănţuirile identitare, în particular cele ce se sprijină pe o referinţă divină, otrăvesc existenţa majorităţii societăţilor umane şi nu încetează să se agraveze.

Invers, în ţările din Asia orientală identitatea nu se

sprijină pe religie, ceea ce nu-i de-ajuns ca să Ie protejeze de fanatism şi de accesele de intoleranţă, dar le înarmează împotriva celui mai toxic ingredient al duşmăniilor din epoca noastră.

În China, Dr. Sun Yat-sen, întemeietor al Republicii şi singura personalitate politică venerată atât la Pekin cât şi la Taipei, s-a convertit în tinereţe la protestantism, iar asta nu i-a compromis defel imaginea de patriot, nici cariera politică, nici locul în istoria marii sale naţiuni. În Japonia, una şi aceeaşi persoană poate practica budismul, şintoismul, confucianismul şi catolicismul fără a trebui să se justifice faţă de autorităţi, de familie sau de Creator. În Coreea de Sud la fel, creştinismul, care a devenit prima religie a ţării datorită numărului fidelilor săi, coexistă fără violenţă cu budismul, taoismul şi practicile ancestrale.

De mai multe ori în cartea de faţă l-am evocat pe Confucius, subliniind uneori elementele controversate ale moştenirii sale, precum conservatorismul social, care a slujit mult timp de justificare pentru izolarea Chinei şi imobilismul conducătorilor ei. Există însă un aport esenţial pe care nimeni nu i-l poate contesta: cel de a le fi inculcat o dată pentru totdeauna nenumăratelor persoane care-l venerează că ceea ce contează la un cetăţean este comportamentul său în Cetate şi nu preferinţele-i metafizice.

Nu e ruşinos pentru civilizaţii, nici chiar pentru cele mai glorioase şi mai înfloritoare, să înveţe uneori câte ceva de la altele. Asia orientală nu s-a inspirat mereu de la Occident ca să-şi reuşească modernizarea? în chestiunea relaţiei dintre religie şi identitate, restul omenirii, începând cu Occidentul şi cu lumea arabo-musulmană, este incontestabil acela ce ar trebui să înveţe de la Asia orientală.

*

Acum, că am subliniat lucrul acesta, care mi se pare esenţial şi pe nedrept neglijat sau cel puţin subestimat, mă grăbesc să închid paranteza. Nu vreau să compar aici sucesele şi eşecurile diferitelor societăţi umane.

Nu că ar fi aberant sau inoportun s-o fac. Poate fi instructiv să măsurăm performanţele unora şi ale altora în tot felul de domenii, de la liberăţile publice şi calitatea educaţiei la asistenţa socială pentru persoanele în vârstă, locul acordat deopotrivă femeilor şi minoritarilor ori măsura în care te simţi în siguranţă când mergi pe stradă. Dar nu am nici dorinţa, nici capacitatea de a stabili o ierarhie morală între civilizaţii, între doctrinele care le animă sau între naţiunile cărora le sunt proprii. Mie îmi stă şi în fire, şi în convingere să caut mai degrabă complementarităţile, convergenţele. Visez la o lume reconciliată, la o universalitate împărtăşită, din care nimeni să nu fie exclus. Visez la o omenire care să se maturizeze în sfârşit şi ale cărei diverse componente să îşi dorească să dea şi să primească, să-i influenţeze pe ceilalţi şi să se lăse influenţate la rândul lor, fără a umili pe nimeni şi fără a se lăsa umilite.

Bineînţeles, suntem încă departe, drumul e lung, dar nu ne interzice nimeni să privim în perspectivă în timp ce păşim înainte.

Am cercetat în eseul de faţă patru mari ţări ale căror parcursuri aparte au contribuit la construirea lumii aşa cum o cunoaştem în secolul nostru. Fiecare s-a luptat împotriva tuturor celorlalte şi de asemenea împotriva vechilor puteri coloniale. Toate au jinduit la hegemonie, toate au trecut prin biruinţe şi momente de exaltare înainte de a-şi frige degetele. Multă vreme au încercat să se distrugă unele pe altele şi tot nu şi-au depăşit neîncrederile, temerile şi resentimentele. Dacă mâine s-ar hotărî să-şi urmeze cele mai rele instincte, cum li s-a întâmplat câteodată să facă în cursul ultimei sute de ani, consecinţele ar fi devastatoare.

Mă îngrozesc când îi aud pe contemporanii mei şi uneori pe mine însumi vorbind despre înfruntările ce vor urma să vină, îndeosebi între Statele Unite şi Rusia sau China, ca despre nişte evenimente aidoma altora, pe marginea cărora am putea tăifăsui cu seninătate, în jurul unei mese, între prieteni.

Scuza noastră, dacă trebuie să ne găsim una, este că modul în care s-a încheiat războiul rece a creat multora dintre noi, chiar printre cei responsabili, un fals sentiment de securitate, ca şi cum o voce lăuntrică ne-ar şopti pe un ton liniştitor: ne vom apropia de prăpastie, până la a crede că ne vom prăbuşi; apoi, ca prin minune, vom fi traşi îndărăt şi coşmarul se va întrerupe înainte de a fi prea târziu; ca în criza din Cuba, în octombrie 1962, vom trage o spaimă serioasă şi nimic mai mult.

Căderea zidului de la Berlin este, din punctul de vedere al impactului ei asupra mentalităţilor noastre şi în particular asupra gradului nostru de vigilenţă, ca o Hiroshima pe dos. Oroarea stârnită de „bomba" din 1945 fusese atât de terifiantă încât, vreme de peste trei sferturi de veac, întreaga omenire a rămas convinsă că nu mai trebuia niciodată să se ajungă până acolo.

În schimb, faptul că războiul rece, în care „echilibrul terorii" fusese un factor omniprezent, s-a terminat printr-o victorie la puncte, fără ca pierzătorul sau câştigătorul să se gândească să recurgă la arma supremă, ne-a amorţit vigilenţa.

În loc să rămână de negândit, oroarea termonucleară s-a furişat din nou cu viclenie în discursul politic şi chiar în conversaţiile obişnuite, ca şi când ar fi vorba de o „opţiune" printre altele, de luat în considerare în cutare sau cutare altă împrejurare…

4

Eram cufundat în scrierea cărţii de faţă când, în zorii zilei de 24 februarie 2022, Rusia a invadat Ucraina. Cu douăzeci de zile mai devreme, pe când trupele sale se desfăşurau deja pe teren şi se pregăteau de asalt, Vladimir Puţin se dusese la Pekin ca să semneze cu Xi Jinping o „Declaraţie comună” în care cei doi şefi de Stat schiţau contururile noii ordini mondiale pe care voiau s-o instaureze.

Documentul critică aspru Statele Unite şi pe aliaţii lor sau, ca să reluăm limbajul folosit în el, pe „anumiţi actori care nu reprezintă decât o minoritate la scara lumii” şi „care se comportă totuşi ca şi cum modelul lor de societate ar trebui aplicat întregii omeniri, ca şi cum concepţia lor cu privire la democraţie ar fi singura valabilă, ca şi cum le-ar incumba lor şi numai lor să rezolve în felul lor toate problemele planetei”. Faţă cu această abordare „unilaterală”, continuă textul, cea mai mare parte a omenirii reclamă „o redistribuire a puterii în lume”…

Oare cei mai redutabili adversari ai Washingtonului să fi decis să pornească împreună încă de-acum bătălia hotărâtoare? Iar războiul din Ucraina ar fi în această perspectivă începutul unei „lovituri de forţă planetare” vizând „detronarea” superputerii domnitoare?

În orice caz, e clar că lumea se confruntă de-acum cu cel de-al doilea său „război rece” – o denumire ce ar merita totuşi să fie privită mai îndeaproape dacă încercăm să înţelegem caracteristicile braţului de fier actual în comparaţie cu cel care a urmat după cel de-al Doilea Război Mondial.

Una din diferenţele majore este că adversarii Occidentului nu reprezintă de astă dată tabăra revoluţiei, ci mai degrabă pe cea a ordinii, adică a conservatorismului politic, social şi intelectual.

Pe vremea când Rusia era sovietică, ea îşi manifesta permanent ostilitatea faţă de toate religiile, care-i replicau pe măsură; astăzi, crucea ortodoxă a înlocuit secera şi

ciocanul pe pieptul soldaţilor ei.

Odinioară, aliaţii şi afiliaţii săi se recrutau, peste tot în lume, de la stânga şi de la extrema stângă a eşichierului politic; astăzi îi găsim adesea la dreapta dreptei.

În sudul planetei, atât Moscova cât şi Pekinul îşi făceau o datorie din a susţine revoltele popoarelor oprimate; în prezent, nu mai e cazul. Când lumea arabă s-a încins în 2011 şi protestele „primăvăratice” s-au propagat ca un foc de paie de la o ţară la alta, China s-a arătat neliniştită, iar Rusia a mers până la a interveni militar pentru a salva regimul lui Assad, ce părea pe punctul de a fi răsturnat de rebeli.

În general, mişcările populare care izbucnesc în diverse regiuni ale lumii le suscită celor două puteri mefienţă mai degrabă decât simpatie; cel mai adesea, văd în ele, pe drept sau pe nedrept, „mâna Washingtonului”, la fel cum americanii vedeau altădată în tot ce mişca prin lume mâna Moscovei.

Este în special cazul cu ceea ce Declaraţia comună numeşte, curios, „revoluţiile de culoare”. Fără îndoială că cei doi lideri se gândeau în special la cea din Ucraina, din 2004-2005, ce-şi spunea „portocalie”…

În orice caz, e clar că frontierele ideologice dintre cele două tabere planetare s-au estompat astăzi şi că, pe acest teren, noul război rece nu va semăna mult cu cel dinainte. Dar diferenţa cea mai semnificativă se situează în domeniul economic.

Factorul acesta fusese hotărâtor în competiţia dintre capitalism şi comunism, asigurând triumful unuia şi eşecul celuilalt. Adversarii Occidentului, adesea redutabili din punct de vedere militar şi politic, fuseseră prejudiciaţi de un sistem economic dirijist care se dovedise tot timpul inoperant. Astăzi nu mai e cazul, ci e mai degrabă aproape invers, după cum s-a putut constata din primele luni ale războiului din Ucraina. Dificultăţile militare ale Rusiei i-au dezminţit pe cei care-i preziceau o victorie rapidă, iar rezilienţa ei faţă cu sancţiunile economice i-a dezminţit pe cei care-i preziceau ruina.

Înainte de a încheia această rapidă enumerare a deosebirilor dintre cele două războaie reci, trebuie să semnalez că una din consecinţele noii înfruntări planetare este că Japonia, la trei sferturi de veac după extraordinara ei renunţare la prerogativele-i militare, a decis să „renunţe la renunţare”, dacă pot îndrăzni să mă exprim astfel, pentru a se înzestra cu o veritabilă armată, ca o ţară „normală”.

Este puţin probabil ca Arhipelagul să redevină militarist şi cuceritor, dar singularitatea sa în acest domeniu va fi curând doar o amintire, ceea ce nu e de mirare. Tentaţia pacifistă tardivă a „prusacilor Asiei” a fost întotdeauna cam nerealistă, iar mersul lumii a făcut-o în cele din urmă fără îndoială de nesusţinut.

*

Evidentele diferenţe dintre cele două războaie reci n-ar trebui totuşi să ne facă să uităm similitudinile lor, chiar dacă ele nu sunt percepute la fel de ambele părţi.

Pentru occidentali, tabăra „eurasiatică” ce-i înfruntă astăzi nu se deosebeşte fundamental de tabăra „socialistă” ce-i sfida ieri, câtă vreme amândouă întrupează autoritarismul faţă cu democraţia. Chinezii şi ruşii văd şi ei o continuitate între cele două războaie reci, dar o explică prin persistenţa hegemonismului american şi prin necesitatea de a i se opune.

Asupra primului punct, al democraţiei, Declaraţia comună este prea puţin convingătoare. Dacă îi dăm crezare, toate regimurile politice de pe glob ar avea dreptul de a-şi spune „democratice”, fie că garantează ori nu libertatea de exprimare, că au mai multe partide politice sau numai unul… Este o definiţie defectuoasă a democraţiei, care aminteşte limba de lemn din epoca sovietică, atunci când ţările supuse hegemoniei „marelui frate” se descriau ca nişte „democraţii populare” spre a nu-i lăsa celeilalte tabere exclusivitatea acestei noţiuni.

În ziua în care cele două mari naţiuni în cauză vor voi să prezinte o adevărată alternativă la modelul de societate occidental, conducătorii lor vor trebui să-şi revizuiască

teza în această chestiune ca să devină credibili, de n-ar fi decât în ochii propriilor lor concetăţeni…

Asupra celuilalt punct principal, al hegemoniei globale, spusele celor doi conducători sunt net mai convingătoare. Când spun că Statele Unite şi aliaţii lor se comportă ca şi când ar fi abilitaţi să gestioneze după cum le convine lor problemele întregii omeniri, ei preiau o părere larg împărtăşită de restul lumii.

De la începutul războiului din Ucraina, lumea s-a tot întrebat de ce atâtea state din Africa, din Asia şi din America Latină au ezitat să condamne invazia prin voturile de la ONU. În ce mai mare parte a timpului, asta n-avea nicio legătură cu contenciosul dintre Moscova şi Kiev. Ţările din sud îşi manifestau doar iritarea împotriva înclinaţiei occidentalilor de a decide potrivit propriilor lor criterii că o anumită acţiune militară era acceptabilă, iar cutare alta nu. „Pentru unii mumă, pentru alţii ciumă”, se bombăne la New Delhi, la Pretoria, la Brasilia sau la Alger şi oricine ştie că nu e complet fals.

Când trăieşti, ca mine, în Europa, eşti pe bună dreptate îngrozit să vezi că războiul, care a pricinuit atâtea suferinţe în decursul veacurilor şi pe care-l credeai de-acum izgonit de pe continent, poate fi din nou introdus aici sub orice pretext de voinţa unui conducător care se socoate lezat. Dar când trăieşti în regiunile lumii unde conflictele continuă generaţie după generaţie, iar comunitatea internaţională nu se prea sinchiseşte, nu manifeşti neapărat aceleaşi indignări, mai ales dacă eşti convins că puterile occidentale poartă o responsabilitate în tragediile de care s-a suferit de-a lungul veacurilor şi de care se suferă în continuare.

Sunt resentimente care nu se estompează uşor şi care se stârnesc din nou pe timp de criză. Toţi adversarii

Occidentului au cântat pe această coardă sensibilă, complăcându-se să le amintească ţărilor în cauză tot ce le-au făcut să îndure englezii, francezii, belgienii, olandezii sau americanii.

Japonia imperială recursese la această retorică pe

vremea când se visa lider al popoarelor din Asia şi chiar al naţiunilor musulmane, cum am avut ocazia să o evoc. Apoi Rusia sovietică jucase aceeaşi carte, nu fără succes, de-a lungul întregii ei existenţe, începând de la Congresul popoarelor din Orient, care se ţinuse la Baku în 1920, iar Mao Zedong voise să reia aceeaşi făclie, cu o viziune originală: după el, zonele rurale din întreaga lume trebuie să încercuiască oraşele, pentru a le sufoca înainte de a le face să cadă, cum făcuseră comuniştii în China.

Încă şi astăzi, orice putere care doreşte să-şi încrucişeze spada cu Occidentul este tentată să se înfăţişeze, într-un fel sau altul, ca fiind purtătoarea de cuvânt a popoarelor care au suferit de pe urma colonialismului sau a tratatelor inegale.

Dar, dacă un astfel de discurs îşi păstrează o anumită pertinenţă şi poate efectiv să determine naţiunile din fosta Lume a Treia să-şi manifeste iritarea faţă de occidentali şi complezenţa faţă de adversarii lor, e greu pentru cele ce au fost multă vreme colonizate să se identifice cu o armată de invazie venită să-şi reia posesia unei ţări care a ieşit de sub suzeranitatea ei şi şi-a proclamat independenţa. Aceasta necesită o gimnastică mentală care nu-i uşor de efectuat. De aceea, niciun avânt popular spontan nu putea fi suscitat, nicăieri în lume, de acţiunea militară întreprinsă de Moscova în Ucraina.

În plus, şi chiar dacă recunoaştem, odată cu preşedinţii chinez şi rus, că occidentalii se comportă deseori „ca şi cum le-ar incumba lor şi numai lor să rezolve în felul lor toate problemele planetei”, nu e deloc sigur că războiul pornit în 2022 va ajuta la repunerea sub semnul întrebării a acestei preeminenţe.

N-aş vrea să speculez asupra consecinţelor posibile ale unui conflict ce se desfăşoară încă sub ochii noştri şi pare menit să dureze, însă s-a întâmplat mereu în Istorie ca o bătălie să ducă la rezultatul invers faţă de cel sperat de către cei care au început-o.

S-ar putea chiar spune că, de fiecare dată când se desfăşoară un război, nu peste mult timp descoperim că

unul dintre „jucători" şi-a calculat prost lovitura. S-a întâmplat chiar ca toţi beligeranţii să se înşele simultan. Primul Război Mondial ne oferă, şi aici, un exemplu edificator.

Adesea deruta începe atunci când un conducător se întreabă *dacă are dreptate să se socoată lezat şi să vrea să-şi pedepsească adversarii,* în loc să se întrebe *dacă poate restabili situaţia în avantajul său printr-o acţiune militară.*

Punctul de plecare al „operaţiunii speciale" ordonate de Vladimir Puţin era frustrarea resimţită de ţara sa, care a fost timp de jumătate de secol una din cele două superputeri globale, dominând jumătatea orientală a Europei şi fiind temută de cealaltă jumătate. De la o zi la alta, acest statut s-a volatilizat. Superputerea rusă s-a pomenit declasată, dezmembrată, ruinată, ceea ce nu putea fi suportat cu seninătate de nativii săi.

Retrospectiv privind, e sigur că virajul decisiv a fost prost luat atât de adversarii Rusiei cât şi de propriii ei conducători, începând cu Gorbaciov, care avea cele mai bune intenţii de pe lume, dar căruia i-au lipsit abilitatea şi prudenţa. În loc să ceară, drept contraparte a dezmembrării Pactului de la Varşovia, un ajutor masiv ce i-ar fi permis ţării sale să se reconvertească, să se modernizeze şi să se democratizeze, el a cedat totul pe dată, mulţumindu-se să primească în schimb nişte încurajări verbale şi câteva vagi promisiuni.

Cât despre conducătorii occidentali, ei au fost lipsiţi de generozitate şi de o viziune pe termen lung. Ar fi trebuit să prevadă că o Rusie rănită şi micşorată va fi pentru Europa o bombă cu explozie întârziată. Trebuia ajutată cu orice preţ să se democratizeze, să se dezvolte, să se reconvertească, să-şi regăsească la finele războiului rece un cu totul alt rol în lume, un alt mod de a se împlini, ca să poată da naştere unei alte generaţii de conducători care să nu fie nici corupţi, nici prădători, nici însetaţi de răzbunare. Din nefericire, nimic dintre acestea nu s-a făcut…

O mare bramburească, fără îndoială, dar care nu justifică în niciun fel declanşarea unui război. Capriciile Istoriei au lăsat în toate regiunile lumii conflicte prost reglate, frontiere prost trasate, răni prost cicatrizate. Dacă, de fiecare dată când o comunitate umană se va socoti lezată, ameninţată sau victimă a unei nedreptăţi, ea îşi va aroga dreptul de a recurge la forţă, tot pământul nu va mai fi decât o junglă sângeroasă.

Moralmente de neapărat, acest război reprezintă pe deasupra şi o strategie riscantă. În loc să scoată Rusia din impasul ei istoric, el riscă s-o afunde şi mai tare în el. În loc să demonstreze fragilitatea naţiunii ucrainene, este pe cale să-i asigure pentru mult timp locul în Istorie. În loc să înfunde NATO în „moartea-i cerebrală", i-a permis să iasă din comă şi să-şi regăsească o raţiune de-a fi, iar în loc să pună capăt predominanţei puterilor occidentale, el ar putea avea drept consecinţă „reînnoirea" ei câţiva ani în plus.

Dacă aşa stau lucrurile, dacă Occidentul, căruia i se prezice neîncetat amurgul, va izbuti să iasă din această criză după ce va fi obţinut o amânare, trebuie să tragem nădejde că va şti s-o utilizeze cu discernământ – nu pentru a-şi regla socotelile, nici pentru a-i ostraciza pe unii şi a-i recompensa pe alţii, ci pentru a construi o nouă legalitate internaţională care să permită prevenirea conflictelor şi să propage pe toate continentele prosperitatea, libertăţile fundamentale şi primatul dreptului, adică tot ceea ce ar fi trebuit făcut încă de la căderea zidului de la Berlin şi s-a omis să se facă.

Dacă Europa şi Statele Unite nu profită de amânarea pe care le-o oferă Istoria ca să construiască în sfârşit un sistem internaţional în care întreaga omenire să se recunoască, este posibil ca această oportunitate să nu se mai înfăţişeze niciodată.

Mâine, raporturile de forţe s-ar putea schimba. Un „dig" ar putea ceda – cel al superiorităţii militare, cel al dolarului ca monedă de referinţă sau un altul, legat de descoperiri tehnologice neaşteptate. Dacă ne aflăm încă

într-o logică de înfruntare şi dominaţie, dacă nu s-a instituit un mecanism de solidaritate planetară, consecinţele ar putea să fie catastrofale.

În pofida tuturor acestor nelinişti, rămân convins că momentul de angoasă pe care-l trăim ar putea să se dovedească salutar, că ar putea să ne determine să concepem pentru urmarea aventurii umane o altă desfăşurare, care să nu fie pur şi simplu reluarea aceloraşi tragedii cu alţi actori.

Nu e prea târziu. Avem toate mijloacele necesare spre a ieşi din acest „labirint”, deşi mai trebuie să începem prin a admite că ne-am rătăcit.

Bibliografie

Pentru o carte referitoare la atâtea ţări, epoci şi teme, a trebuit, evident, să recurg la numeroase surse. Ar fi fastidios să le înşir pe toate. Am preferat să mă limitez aici la lucrările care mi-au procurat informaţii precise sau puncte de vedere judicioase şi cărora voiam de aceea să le arăt recunoştinţa mea.

La fel, fiecare etapă a cercetării mele a fost însoţită de perplexitate şi incertitudine faţă de feluritele moduri de a interpreta faptele. Mereu a trebuit să scotocesc, să compar, să presupun, şi de sute de ori am fost tentat să-mi explic în note lungile ezitări şi laborioasele „arbitraje”… Dar încă o dată mi s-a părut fastidios să-i plictisesc pe alţii cu chinurile inerente oricărei munci de investigare. Cei care ar dori să meargă mai departe în cunoaşterea unui personaj, a unui eveniment sau a unei controverse vor găsi, sper, în bibliografia de mai jos cu ce să-şi înceapă propria lor explorare.

Voi menţiona aici numai una din dilemele mele, care priveşte modul de scriere a numelor chineze. Transcrierea lor s-a schimbat mult în ultimii ani. Pe vremea tinereţii mele, se scria „Mao Tse Dun”, „Teng Hsiao Ping” sau „împărăteasa Tseu Hi”; de-acum se scrie Mao Zedong, Deng Xiaoping şi Cixi. M-am conformat la numele de persoane uzului actual. Dar lucrul n-a fost uşor la numele de locuri. Ziarele franceze continuă să numească Pekin capitala, pe când anglo-saxonii nu mai scriu decât Beijing. După câteva şovăieli, am optat în cele din urmă pentru o soluţie simplă, deşi destul de arbitrară, şi anume că, la numele cele mai familiare, am păstrat grafia dinainte – Pekin, Canton, Nankin, Tientsin şi Tsingtao, mai curând decât Beijing, Guangzhou, Nanjing şi Qingdao –, în timp ce la toate celelalte m-am conformat grafiei de astăzi.

Iată deci o listă a surselor pe care le-am consultat. Pe unele le-am uitat cu siguranţă, aşa că îmi cer scuze dinainte.

Abrahamian, Ervand, *Iran between Two Revoluţions,* Princeton University Press, 1982.

Acemoglu, Daron & Robinson, James, *Why Naţions Fail,* Currency, 2012.

Akaha, Tsuneo, „The Vestige of History and «Cold Peace» between Russia and Japan", în *Russia în the Indo-Pacific* (volum colectiv), Routledge, 2021.

Barnouin, Barbara & Changgen, Yu, *Ten Years of Turbulence: The Chinese Cultural Revoluţion,* Kegan Paul, 1993.

Baum, Richard, *The Fall and Rise of China,* The Great Courses, 2013.

Baverez, Nicolas, *L'Alerte democratique,* L'Observatoire, 2020. Berger, Joseph, *Nothing but the Truth: Joseph Stalin's Prison*

Camps, The John Day Company, 1971, pentru ediţia americană; *Shipwreck of a Generation: The Memoirs of Joseph Berger,* Harvill, 1971, pentru ediţia britanică.

Bergere, Marie-Claire, *Sun Yat-Sen,* Fayard, 1994.

Bevins, Vincent, *The Jakarta Method: Washington's Anticommunist Crusade and the Mass Murder Program That Shaped Our World,* Publicaffairs, 2020.

Bix, Herbert, *Hirohito and the Making of Modern Japan,* Harpercollins, 2000.

Booth, Michael, *Three Tigers, One Mountain: A Journey Through the Bitter History and Current Conflicts of China, Korea, and Japan,* Macmillan, 2020.

Bouvier, Nicolas, *Chronique Japonaise,* Payot, 1975.

Brocheux, Pierre, *Hd Chi Minh. Du revoluţionnaire ă l'icdne,* Payot, 2003.

Browne, Edward, *The Persian Revoluţion 1905-1909,* Cambridge University Press, 1910.

Brzezinski, Zbigniew, *Le Grand Echiquier,* Bayard, 1997.

Cabestan, Jean-Pierre, *Domain la Chine: democraţie ou dictature?,* Gallimard, 2018.

Carrere d'Encausse, Helene, *Le Pouvoir confisque. Gouvernants et gouvernes en URSS,* Flammarion, 1980.

Chang, Jung & Halliday, Jon, *Mao: The Unknown Story,* Anchor, 2006.

Chemali, Fouad, *A l'origine des mouvements communistes (Memoires, 1935),* reeditată de Dar Noun, 2014. În limba arabă.

Clements, Jonathan, *A Brief History of the Samurai,* Robinson, 2013.

Dakroub, Mohamed, *Les Racines du chene rouge. Recit de la naissance du Parti communiste libanais 1924-1931,* Dar al-Farabi, 2007. În limba arabă.

Dalrymple, William, *The Anarchy: The East India Company, Corporate Violence, and the Pillage of an Empire,* Bloomsbury, 2019.

Dana, Richard Henry, *Two Years before the Mast,* New York, 1840.

Dikotter, Frank, *Mao's Great Famine: The History of China's Most Devastating Catastrophe,* Bloomsbury, 2018.

Dittmer, Lowell, *Liu Shaoqi and the Chinese Cultural Revoluţion,* Routledge, 2015.

Domenach, Lean-Luc, *Mao, sa cour et ses complots,* Fayard, 2012.

Dreyer, Edward, *Zheng He. China and the Oceans în the Early Ming Dynasty: 1405-1433,* Pearson Longman, 2006.

Duiker, William, *Ho Chi Minh: A Life,* Hachette Books, 2000.

Ehrenbourg, Ilya, *Le Degel,* Editions Defense de la paix, 1954.

Ekman, Alice, *Rouge vif. L'ideal communiste chinois,* L'Observatoire, 2020.

Fenby, Jonathan, *Generalissimo: Chiang Kai-Shek and the China He Lost,* Gardner, 2003.

Figes, Orlando, *Natasha's Dance: A Cultural History of Russia,* Picador, 2003 [ed. Rom.: *Dansul Natașei. O istorie culturală a Rusiei,* traducere de Lucia Popovici, Polirom, Iași, 2018]. Frankopan, Peter, *The Silk Roads: A New History of the World,* Vintage, 2017.

Gaddis, John, *George E Kennan: An American Life,* Penguin, 2011.

Gourdault-Montagne, Maurice, *Les autres ne pensent pas comme nous,* Bouquins, 2022.

Hamburg, Gary, *The Rise and Fall of Soviet Communism,* The Great Courses, 2013.

Hanes, W. Travis & Sanello, Frank, *The Opium Wars: The Addiction of One Empire and the Corruption of Another,* Sourcebooks, 2004.

Harding, Christopher, *Japan Story: În Search of a Naţion,* Penguin, 2018.

Heisbourg, Francois, *Le Temps des predateurs. La Chine, les Etats-Unis, la Russie et nous,* Odile Jacob, 2020.

Hwang, Kyung Moon, *A History of Korea,* Bloomsbury, 2022.

Jacobs, Dan, *Borodin: Stalin's Man în China,* Harvard University Press, 1981.

Jacques, Martin, *When China Rules the World: The End of the Western World and the Birth of a New World Order,* Penguin, 2012.

Kagan, Robert, *The Return of History and the End of Dreams,* Knopf, 2008.

Kamel, Mustafa, *Le Soleil levant,* Cairo, 1904. În limba arabă.

Kaplan, Lawrence, *NATO 1948: The Birth of the Transatlantic Alliance,* Rowman & Littlefield, 2007.

Kayloe, Tjio, *The Unfinished Revoluţion: Sun Yat-Sen and the Struggle for Modern China,* Marshall Cavendish, 2017.

Kearns Goodwin, Doris, *Team of Rivals: The Political Genius of Abraham Lincoln,* Simon & Schuster, 2006.

Keene, Donald, *The Japanese Discovery of Europe, 1720-1830,* Stanford University Press, 1969.

Kessler, Mario, *Joseph Berger: Communist Activist în Palestine and Victim of Stalinism (1904-1978),* Marxists Internet Archive, 2014.

Khleviuk, Oleg, *Stalin: New Biography of a Dictator,* Yale University Press, 2015.

Kissinger, Henry, *De la Chine,* Fayard, 2012.

Kissinger, Henry, *L'Ordre du monde,* Fayard, 2016.

Laffan, Michael, *Mustafa and the Mikado: A Francophile Egyptian's Turn to Meiji Japon,* Japanese Studies, 1999.

Lamouroux, Christian, *La Dynastie des Song. Histoire generale de la Chine (960-12 79),* Les Belles Lettres, 2022.

Lankov, Andrei, *The Real North Korea: Life and Politics în the Failed Stalinist Utopia,* Oxford University Press, 2014.

Lee, Kai-Fu, *AI Superpowers: China, Silicon Valley, and the New World Order,* Mariner, 2021.

Levathes, Louise, *When China Ruled the Seas: The Treasure Fleet of the Dragon Throne, 1405-1433,* Open Road, 2014.

Macfarquhar, Roderick, *Mao's Last Revoluţion,* Harvard University Press, 2008.

Macmillan, Margaret, *Paris 1919: Six Months That Changed the World,* Random House, 2003.

Mahbubani, Kishore, *Has China Won?,* Publicaffairs, 2022.

Maisky, Ivan & Gorodetsky, Gabriel, *The Maisky Diaries: The Wartime Revelaţions of Stalin's Ambassador în London,* Yale University Press, 2016.

Malraux, Andre, *Les Conquerants,* Grasset, 1928 [ed. Rom.: *Cuceritorii. Calea regală,* traducere de Mioara Izverna şi Miron Radu Paraschivescu, RAO, Bucureşti, 2002].

Mandelbaum, Michael, *The Four Ages of American Foreign Policy: Weak Power, Great Power, Superpower, Hyperpower,* Oxford University Press, 2022.

Manela, Erez, *The Wilsonian Moment: Self-Determination and the Internaţional Origins of Anticolonial Naţionalism,* Oxford University Press, 2009.

Mroue, Karim, *Un demi-siecle d'utopie. Memoires d'un dirigeant de la gauche libanaise,* Teraedre, 2009.

Nye, Joseph, *Soft Power: The Means to Success în World Politics,* Publicaffairs, 2005.

Pantsov, Alexander, *The Bolsheviks and the Chinese Revoluţion,* Routledge, 2000.

Pantsov, Alexander, *Mao: The Real Story,* Simon &

Schuster, 2012.

Peyrefitte, Alain, *Quand la Chine s'eveillera... Ie monde tremblera,* Fayard, 1973.

Polak, Christian, *Ludovic Savatier, medecin de la Marine,* Bulletin de 1ASNOM, iunie şi decembrie 2020.

Pu Yi, *From Emperor to Citizen: The Autobiography of Aisin-Gioro Pu Yi,* China Publishing Group, ediţie nouă engleză în 2007.

Ravina, Mark, *To Stand With the Naţions of the World: Japan's Meiji Restoration în World History,* Oxford University Press, 2018.

Roosevelt, Kermit, *Countercoup,* Megraw-Hill, 1979.

Rubenstein, Joshua, *The Last Days of Stalin,* Yale University Press, 2016.

Rucker, Laurent, *Staline, Israel et les Juifs,* Presses Universitaires de France, 2001.

Russo, Gus, *Live by the Sword: The Secret War against Castro and the Death of JFK,* Bancroft Press, 1998.

Satter, David, *Age of Delirium: The Decline and Fall of the Soviet Union,* Yale University Press, 2001.

Schiffrin, Harold, *Sun Yat-Sen and the Origins of the Chinese Revoluţion,* University of California Press, 2010.

Schuman, Michael, *Superpower Interrupted: The Chinese History of the World,* Publicaffairs, 2020.

Sebag Montefiore, Simon, *Stalin. The Court of the Red Tsar,* Cornell University Press, 2003 [ed. Rom.: *Stalin. Curtea ţarului roşu,* traducere de Cătălin Drăclineanu, Polirom, Iaşi, 2014].

Seth, Michael, *A Brief History of Korea: Isolation, War, Despotism, and Revival,* Tuttle, 2019.

Smith, Stephen A., *Russia în Revoluţion: An Empire în Crisis, 1890 to 1928,* Oxford University Press, 2017.

Souyri, Pierre-Franţois, *Moderne, sans etre occidental. Aux origines du Japon d'aujourd'hui,* Gallimard, 2016.

Stoler, Mark, *America and the World: A Diplomatic History,* The Great Courses, 2013.

Taylor, Jay, *The Generalissimo: Chiang Kai-Shek and the Struggle for Modern China,* Harvard University Press,

2009.

Tocqueville, Alexis de, *De la democraţie en Amerique,* Paris, 1840 [ed. Rom.: *Despre democraţie în America,* Humanitas, Bucureşti, 1995, vol. I, traducere de Magdalena Boiangiu şi Beatrice Staicu; vol. II, traducere de Claudia Dumitriu].

Tsuru, Sigheto, *Japan's Capitalism,* Cambridge University Press, 1993.

Tu, Weiming, *Implications of the Rise of „Confucian" East Asia,* Daedalus Journal, MIT Press, 2000.

Tudor, Daniel, *Korea: The Impossible Country,* Tuttle, 2012.

Vogel, Ezra, *Deng Xiaoping and the Transformation of China,* Harvard University Press, 2011.

Vogel, Ezra, *China and Japan: Facing History,* Harvard University Press, 2021.

Wang, Sheng-Wei, *The Last Journey of the San Bao Eunuch, Admiral Zheng He,* Proverse Hong Kong, 2019.

Watson Andaya, Barbara, *From Rum to Tokyo,* Indonesia Journal – Cornell University, 1977.

Wilbur, C. Martin, *Sun Yat-Sen, Frustrated Patriot,* Columbia University Press, 1976.

Wood, Michael, *The Story of China,* Simon & Schuster, 2021. Worringer, Renee, *Ottomans Imagining Japan,* Palgrave Macmillan, 2014.

Wu, Albert M., *From Christ to Confucius: German Missionaries, Chinese Christians, and the Globalization of Christianity, 1860–1950,* Yale University Press, 2016.

Yazbek, Youssef I., *Histoire du Premier Mai dans le monde arabe,* Dar al-Farabi, 1974. În limba arabă.